

KARL FERDINAND WERNER
ISTORIA FRANȚEI
= ORIGINILE =

VOLUMUL I

CUPRINS

Cap	Cuprins	Pg. V	Pg. N
	Introducere	9	3
	Cuvânt înainte	13	5
I	Origini și constiință istorică	19	8
	Apariția unei constiințe istorice în Galia francă	19	8
	Mitul franc	26	12
	Mitul galic	34	18
II	Hexagonul	47	26
	Omul și mediul său ambiant	47	26
	„Negura timpului” începe să se ridice	50	28
	Hexagonul și istoria pamântului	54	30
	Geografia și istoria	58	32
	Climatul	67	36
V	Celții	121	39
	Migrația celților și prima epocă a fierului	121	39
	Aportul mediteranean. Marsilia și celții	128	43
	Expansiunea celților	138	49
	Decădere și prăbusire celtică	144	53
VI	Galia	153	59
	„Galia”: o definiție romană	153	59
	Structuri interne politico-geografice	156	60
	O civilizație: forțele religioase	160	63
	O civilizație: arta	165	66
	O civilizație: societate și economie	167	67
	Cezar	172	70
VII	Pacea romană	181	77
	Pacificarea	181	77
	O civilizație galo-romană: religie, societate, economie	196	86
VIII	Barbarii și Imperiul creștin	209	95
	Destrămarea Păcii romane	209	95
	Germanii	212	97
	Criza secolului al III-lea și redresarea	218	101
	Către victoria creștinismului	225	105
IX	Galia în cadrul Imperiului creștin	231	109
	Constantin cel Mare	231	109
	Reforme: împăratul și noii senatori ai Galiei	233	110
	Reformele administrației	241	115
	Reformele militare și consecințele lor	249	121
X	De la Constantin la Aetius	257	127
	Galia și apărarea ei în secolul al IV-lea	257	127
	Iulian în Galia	262	130
	Puterea generalilor franci în Imperiu	265	132
	Galia până la moartea lui Aetius (454)	271	136
XI	Clovis	283	145
	Childeric	283	145
	Părăsiți de Imperiu	291	149
	Burgunzii, francii de pe Rin și francii salieni	293	151

	Clovis: cucerirea puterii	300	155
	Clovis: o domnie măreață	307	160
XII	Merovingienii	319	165
	„Regnum Francorum”	319	165
	Dinastia și împărțirile regatului	325	169
	Puterea Austrasiei	328	170
	Afirmarea Burgundiei	329	171
	Cele trei „patrii”	330	172
	Dagobert	333	174
XIII	Perioada majordomilor palatului	343	181
	Regii pierd puterea	343	181
	Noii „principi”	347	183
	Aquitania	349	184
	Carol Martel	351	185
	Bilanțul perioadei merovingiene	359	190
XIV	De la Pepin la Carol cel Mare	373	197
	Pepin cel Scurt, fondatorul monarhiei carolingiene	373	197
	Carol Cuceritorul	383	202
	Nașterea unui Imperiu	390	206
	„Renașterea Carolingiană”	399	210
XV	Nașterea unui regat occidental	409	215
	Ludovic „cel Pios”: ultimul vis de unitate	409	215
	Tratatul de la Verdun	416	219
	Domnia lui Carol cel Pleșuv	423	221
	De la Carol cel Pleșuv la Eudes	430	226
	Lumea carolingiană	436	229
XVI	Zorii principatelor	445	233
	Un secol de fier?	445	233
	Un secol puțin cunoscut	446	234
	Recunoașterea oficială a principatelor	450	236
	Reglementarea problemei normande	456	239
	Un Carolingian în lumea francă	460	241
	Căderea lui Carol al III-lea	465	243
	Regele Raoul	471	246
XVII	Restaurarea și căderea Carolingienilor	477	249
	Umilirea unui rege	477	249
	Realități „feudale” în Neustria robertiană	485	253
	Principele abate și reforma monastică	491	256
	Lothar și alianța ottoniană	496	259
	Principatele celui de-al „doilea val”	499	260
	Regalitatea părăsește sistemul ottonian	504	263
	Eșecul Carolingian	509	265
	Concluzii	513	267
	Repere cronologice	517	273

TABELE	MEROVINGIENII	189; 274
GENEALOGICE	CAROLINGIENII	233; 276

Introducere de JEAN FAVIER

Această istorie a Frantei este o povestire, iar istoricii nu vor căuta să rupă înșiruirea ce rezultă din scurgerea timpului. O sută de generații s-au succedat pe pământul francez de la începutul veacurilor istorice. Această lucrare este istoria lor.

Respectarea înlănțuirii cronologice nu înseamnă însă o istorie a evenimentelor datate, a nașterilor și morților, a bătăliilor și tratatelor, a „evenimentelor excepționale” și a naufragiilor. Evenimentuală sau anti-evenimentuală, istoria este astfel doar sub forma simplificărilor și a exagerărilor. În realitate, omul trăiește atât într-o lume continuă, pe care o acceptă dar căreia nu îi acordă o atenție aparte, cât și într-un cotidian din care reține în special anormalul, adică ceea ce întrerupe din când în când cursul normal al lucrurilor. Zilnic suntem informați atât despre bombardamentele sau atentatele ce influențează relațiile politice pe termen lung, cât și despre modurile de gestionare a afacerilor publice sau private care - prin caracteristicile și tehnologiile lor - ne determină comportamentul și modifică prezentul și viitorul fără ca noi să ne dăm seama. Istoria noastră contemporană este cea a bombelor și a calculatoarelor, a liderilor și a șomerilor, a originalității creatoare și a urbanizării spontane. În mod asemănător, francezii sec. al XII-lea au trăit în același timp defrișările, cruciadele, arta romanică, iubirile doamnei Alienor și incendiul din Chartres.

Această diversitate în continuă schimbare conferă o trăsătură caracteristică fiecărei generații. Ea întruchipează bogăția trăirilor, prioritățile de interes fiind determinate de speranțele și dificultățile timpului. Ea reprezintă varietatea mentalităților ce structurează întrepătrunderea culturii moștenite cu obiceiurile împrumutate, a talentelor personale și a curiozității, a capacităților economice și a transformărilor sociale. Această diversitate influențează de asemenea și largul evantai al preocupărilor, ce țin în mare măsură de datele generale ale conjuncturilor și de interesele individuale, cele din urmă dezvoltându-se într-un sistem care ignoră determinismul și în care, înaintea absurdului și a imposibilului, este luat în calcul rezonabilul și posibilul.

În alegerea reperelor cronologice ale expunerii, am ținut seama de schimbările de orizont percepute de-a lungul celor o sută de generații.

Perioada lungă reprezintă timpul multiseclar al evoluției intelectuale și al mutațiilor sociale, ea este scara cronologică a schimbărilor semnificative din agricultură și a tendințelor demografice. Cu ea se măsoară relațiile între civilizații și se determină orientarea Europei atrasă uneori de Orient, iar alteori deschisă către Apus. Vom căuta să nu pierdem din vedere fluxurile profunde ale duratei lungi, pe care nici un istoric nu ar trebui să le negligeze dacă vrea să înțeleagă din perspectiva timpului ceea ce oamenii au trăit fără să poată să-și încadreze riguros percepția asupra lucrurilor și asupra lor înșiși. Vom face bilanțul deopotrivă atunci când tendința se modifică și atunci când fenomenele duratei lungi caracterizează o epocă.

Termenul scurt este în schimb cel al vieții cotidiene; cel al pericolului și al speranței, al epidemiei și al războiului. Dar ceea ce se înscrie în sfera imediatului rodește în timp. Distrugerile războiului prelungesc durata luptelor, iar psihoza războiului paralizăză dinamismul demografic. Epidemia afectează salariile și ulterior prețurile. Moartea violentă perturbă spiritele orientând judecata imediată a unora spre misticism și a altora spre cinism.

Toate aceste șocuri pe timp scurt participă în definitiv la universul mental al generației contemporane cu ele și la cel al celor care se vor naște. Copiii Ciumei negre și cei ai tranșeelor Verdunului nu pot fi înțeleși dacă nu ne gândim la poveștile și la cimitirele lor. Orice om, când își ocupă locul în familie sau în comunitatea socială, găsește deja construită o parte din istoria sa personală.

Între timpul transformărilor profunde și cel al schimbărilor perceptibile de la o zi la alta există și perioada medie: intervalul bilanțului făcut la scara unei

vieti, al percepției colective a comunităților, cel al schimbărilor resimțite și adesea controlate. Este timpul unei generații, în sensul avut atunci când vorbim despre o generație de după război, sau despre cea a unei cuceriri tehnologice.

Să nu ne lăsăm înșelați de vocabular. Este adevărat că, pe firul nașterilor care se succedă, se ivește în fiecare zi o generație. Cine ar nega totuși că, în anumite momente, oamenii unei anumite perioade se simt mai apropiați sau mai străini față de părinții lor. Generațiile de după Războiul de o sută de ani sau cele de după 1945 sunt femei și bărbați ce au resimțit împreună, într-un moment diferit al destinului lor personal, aceleași bucurii și aceleași iluzii, aceeași prietenie, ură sau mândrie, și aceleași nevoi materiale sau morale. Bomba de la Hiroshima a explodat la fel și pentru tineri și pentru bătrâni, iar entuziasmul primei cruciade a antrenat pe drumul spre Ierusalim atât imberbi cât și bătrâni legănași altădată cu povești de pelerinaj.

Acest univers mental al unei generații formează un tot. Omul de afaceri trăiește în clasicism sau în baroc, iar un comandant militar nu ignoră nici inflația și nici modul de petrecere al vacanței. Pentru nevoile analizei, istoricul abordează adesea problemele din perspectiva duratei lungi, iar în același studiu cu problematică agrară sau literară apar oameni care nu s-au întâlnit niciodată. Într-o lume în care totul se construiește în spiritul timpului, corelarea și ordonarea evenimentelor se face doar la nivelul perioadei medii, cea a decantărilor și a consolidărilor. Epoca noastră este în același timp cea a atomului și a decolonizărilor, a traversării Atlanticului în cinci ore și a pensionării la șaiszeci de ani.

Scopul acestei Istории a Franței este cel de a privilegia perspectiva de ansamblu a lumii, așa cum a fost ea percepută la timpul lor de generațiile succedate pe pământul Franței de astăzi.

La această scară, istoria grupurilor umane și rolul indivizilor nu sunt opuse. Putem să ne întrebăm dacă Europa ar fi fost alta fără înfrângerea lui Attila, dar nu dacă Musset și contemporanii săi ar fi fost aceiași fără Napoleon. În timpul real, o alternativă de genul „istoria liderilor sau istoria fără nume” este ilară. Am putea oare să ne imaginăm presa cotidiană neatentă la activitatea șefilor de stat, a directorilor de întreprinderi sau a dirijorilor de orchestre? Ceea ce nu înseamnă că oamenii nu au resimțit lumea sau conjunctura seculară prin intermediul unor fenomene anonime, cum ar fi prăbușirea rentei funciare în Evul Mediu sau exodul rural contemporan. În expunerile istorice, ca și în viață, oare nu se reduce totul la problema echilibrării perspectivelor de abordare? Casa care se construiește și conținutul coșului pentru produse al menajerei se înscriu și una și alta în conjunctura și uneori în opțiunile aceleiași zile. Una depinde adesea de cealaltă.

După cum ar fi spus clericii Sorbonei medievale, în expunerea noastră am dorit să demonstrăm trei propozitii. Una este că o istorie poate fi totală fără a fi separată de întreg. Alta este că, pentru a fi înțeleasă, istoria trebuie privită de la nivelul orizontului uman, dar pentru a fi analizată este nevoie de un punct de vedere ce favorizează ansamblul. A treia spune că, scriind-o pentru cei care nu sunt - sau nu sunt încă - istorici, nu înseamnă că nu trebuie incluse concluziile celor mai recente și mai avansate cercetări.

Voi adăuga cu o deosebită plăcere și o a patra propoziție: șase istorici, complet independenți, pot scrie o istorie a Franței unitară în spirit, originalitatea și talentul fiecăruia având o contribuție aparte. K.F. Werner, istoric al lumii franceze, a avut amabilitatea să se alăture ca și altă dată colegilor săi francezi. Savanți ale căror sfere de cercetare sunt atât de diferite: un istoric al societății franceze a Vechiului Regim, un istoric al lui Napoleon, un specialist în economia industrială și un maestru al analizelor politice contemporane au acceptat cu același entuziasm să mi se alăture în aventura unei opere comune. Doresc să le mulțumesc pentru încredere.

J.F.

Cuvânt înainte

Acest prim volum își propune o introducere în înțelegerea originilor Franței. Scopul său este urmărirea evoluției aspectelor geografice, umane, religioase, culturale, economice și mai ales politice ale acestei țări – și încadrarea lor în contextul istoriei universale și europene – înaintea cristalizării în forma în care o cunoaștem astăzi. Istoria Franței, considerată pe drept cuvânt de 50 de milioane de francezi ca istoria lor, aparține în egală măsură și întregii lumi, atât prin influențele primite din exterior, cât și prin acțiunile întreprinse în Europa. Ea reprezintă în sine un fenomen de o imponentă generală, parte a destinului universului nostru.

Cum s-a format „teritoriul actual al națiunii franceze, teritoriu numit din cauza formei sale „Hexagon”? Cum este situat acest hexagon din punct de vedere geografic în lumea înconjurătoare și care au fost celelalte condiții – geografice și climaterice – capabile să influențeze populațiile ce s-au succedat pe pământul lui? Care nu fost condițiile de viață și realizările omului de la apariția sa în Hexagon până în momentul în care noi începem să putem identifica popoarele și civilizațiile? Altfel spus, care este mostenirea preceltică? După ce vom răspunde cât putem de bine la aceste întrebări preliminare, vom schița nașterea Galiei și a civilizației sale celtice, ca și istoria cuceririi romane și cea a civilizației galo-romane. Care sunt mostenirile „galice” și „latine” din geografia istorică și din istoria Franței?

O atenție specială se va acorda Galiei romane în contextul Imperiului Roman Târziu, acesta fiind cadrul răspândirii creștinismului și cel în care popoarele barbare – mai ales francii – s-au instalat în Hexagon. Vom arăta cum, adoptând catolicismul, francii au putut iniția o istorie politică, instituțională și socială, îndreptându-se fără discontinuități către o Franță ce le datorează numele. Separat de evenimentele politice, care au permis Galiei france să joace un rol considerabil în Occident în timpul Merovingienilor și din nou sub Carolingieni, vom încerca să oferim o imagine nuanțată asupra civilizației numite „merovingiană” – din ce în ce mai bine cunoscută datorită descoperirilor arheologice – și a celei cunoscute de Galia în perioada carolingiană; aceasta din urmă avea să fie fundamentală pentru evoluția ulterioară a Europei. Evocarea imperiului lui Carol cel Mare va permite examinarea influențelor suferite de Galia, pe atunci parte a unui ansamblu cu mult mai mare decât frontierele sale. Vom vedea cum organizarea politică a „regatului francilor” și diviziunile Imperiului carolingian au prefigurat nu numai frontierele a ceea ce avea să fie Franța, dar și limitele marilor regiuni franceze. Vom vedea de asemenea, cum într-un sec. al X-lea prea des neglijat de istorie, și totuși esențial în sine, s-a putut pregăti succesul dinastiei numite mai târziu „Capețiană” și al „societății feudale”. Ce se ascunde în spatele acestei formule moderne semi-științifice, semi-politice? Care au fost primele semne ale unei conștiințe colective distincte în regatul franc occidental – în jurul noțiunilor de Francia, Regnum Francorum, Franci, Franceis – conștiință premergătoare nasterii unui „sentiment național” francez?

Simpla enumerare ilustrează amploarea și dificultatea demersului nostru. Cum poate să se remarcat, am evitat să vorbim despre „Galia” înaintea ocupației celtice a Hexagonului și despre Franța – cu excepția unui sens pur geografic, „în afara timpului istoric” – înaintea înființării regatului francilor. Lăsăm cercetărilor ulterioare sarcina clarificării unei probleme spinoase: punctul de plecare al istoriei Franței. Începe ea oare o dată cu Clovis după care a urmat succesiunea continuă reges Francorum, regi ai francilor, regi ai Franței? A început ea o dată cu tratatul de la Verdun în 843, după discontinuitatea introdusă de un Imperiu carolingian a cărui dezmembrare eliberează frontierele pentru a rămâne numai cele ale Franței din epoca feudală? Sau a început abia o dată cu Hugo Capet, adică în momentul în care țara iese definitiv din lumea carolingiană și se

îndepărtează și de Imperiul ottonian, acesta din urmă rămânând să continue experiența carolingiană în est? Oricum ar fi, este indispensabilă o mare precizie în folosirea termenilor pentru că, deși ne sunt familiari, ei se referă la noțiuni cărora istoria le-a schimbat conotația, așa cum sunt de exemplu cele de „Galia” și „Franța”.

Într-un prim capitol, am dorit să prezentăm, sau cel puțin să schițăm ideea avută de locuitorii Hexagonului, în diferite epoci, cu privire la originile lor. Cititorul va constata varietatea concepțiilor, deseori contradictorii: unii subliniază caracterul „franc”, alții originea „galică” a populațiilor pe cale de a deveni un popor sub imperiul unor veritabile „mituri creatoare”. Căci nu se pune problema să depistăm „erorile trecutului” cu ajutorul unei științe istorice moderne, unica deținătoare a adevărului, ci ne propunem să înțelegem oamenii dintr-o anumită perioadă prin cunoașterea propriei lor viziuni asupra lumii, viziune ce se combină întotdeauna cu o anumită „imagine” avută despre propriile lor origini, și cu o proiecție a acesteia în viitor; în conștiința oamenilor există întotdeauna o corelație între începutul și mersul istoriei.

În acest domeniu, explicația religioasă a rolului francilor în lumea catolică – un rol întemeiat pe voința divină – izvorăște direct din situația cu care se confrunta creștinismul în Galia, în momentul invaziilor și în cel al ereziei ariene. Ideea a avut o putere aparte și o influență decisivă asupra istoriei națiunii franceze și a modului în care ea și-a conceput misiunea sa particulară. Oricine ar dori să înțeleagă istoria originilor Franței trebuie să facă un efort pentru a se detașa pe cât posibil de ideile familiare avute despre perioadele „barbare”. Ca urmare, am considerat indispensabil un prim capitol destinat „geologiei” sau „stratigrafiei” concepțiilor politice avute de locuitorii Hexagonului despre Galia, Franța și despre „identitatea” lor. Ar fi aberant să încercăm să urmărim istoria oamenilor fără a ști în ce au crezut ei, ce au dorit să fie și să facă în numele acestei credințe. Prin cunoașterea interpretărilor pe care secolele trecute și lumea modernă și contemporană le-au dat originilor Franței, cititorul va fi mai pregătit să judece cu seninătate și fără idei preconcepute expunerile din carte.

Ideile acceptate – și de fapt foarte răspândite – în legătură cu originile umane și naționale se împart în general în două categorii. Unele tratează cu dispreț trecutul îndepărtat și pe oamenii acelui timp, contemporanii noștri fiind prea siguri că, în ceea ce îi privește, au atins cele mai înalte culmi ale perfecțiunii. Din altele, se degajă caracterul romantic al identificării cu trecutul și cu oamenii de atunci, o lume simțită aproape și admirată cu prea multă ușurință.

În primul caz, strămosii noștri apar fie ca niște monstri, fie ca niște copii; este suficient să ținem seama de conținutul benzilor desenate sau să fim atenți la aluziile presei, chiar dacă ele provin din partea unor oameni inteligenți și cultivați. Constatarea este într-o anumită măsură descurajantă pentru că descoperirile arheologice ne uimesc de mult timp, iar probele puse la dispoziție demonstrează că, în condiții de viață dificile și cu mijloace limitate, strămoșii noștri puteau să facă dovada calităților, a îndemânării și a spiritului lor inventiv.

În al doilea caz, apropierea de oamenii din trecut se face într-un mod arbitrar, „natural”, ca și cum noi am fi fost tot timpul aceiași oameni, din aceeași rasă și aceeași națiune. Ce decepție! Gali din cap până-n picioare, strămoșii noștri sunt, dacă îi privim de aproape, niște ființe foarte diferite de noi și „de neînțeles” dacă le aplicăm normele și idealurile noastre. Ca urmare, dacă vrem „să judecăm”, trebuie să încercăm să cunoaștem normele și idealurile lor și să le punem în balanță.

În fața dublei erori de perspectivă – prea apropiată în cazul unei lumi îndepărtate, sau interpretând ca foarte vechi fenomene inițiate de ideile sec. al XIX-lea – nu există decât o singură soluție. Înțelegerea umană trebuie să fie precedată de o înțelegere a istoriei bazată, atât la nivelul conceptelor cât și la cel al faptelor, pe rigoarea datelor cronologice. Altfel, totul nu rămâne decât un joc al

spiritului ce nu reușește să întâlnească adevărul istoriei noastre.

Acest volum nu va fi o demonstrație de erudiție; el își propune clarificarea originilor Franței, dintre care o mare parte sunt anterioare chiar nașterii limbii franceze în forma sa cea mai veche: cuvinte celtice, france și mai ales latine apar printre numele de persoane, locuri și regiuni, în noțiunile de drept, denumirile de instituții și în fine în titlurile oficiale – adesea foarte importante – ale regilor și prinților. Uneori am dat forma originală a cuvintelor pentru că cele franțuzești nu redau cu exactitate sensul avut în epocă. Așa, de exemplu noțiunea *militia* nu poate fi tradusă nici cu „cavalerie” și nici cu „miliție”, cu toate că a jucat un rol important în formarea cavaleriei. Cititorul ce nu cunoaște limba latină este totuși obișnuit cu folosirea expresiilor latine în preistorie (*homo sapiens*), geologie și arheologie, domenii tratate la începutul acestui volum. El va accepta de asemenea să-i vorbim despre *civitates* sau de *pagi* pentru perioada romană a Galiei. Or, nu numai în domeniul bisericesc, Galia francă a continuat să fie, așa cum vom vedea, o lume în mare parte latină, iar noțiunile *civitas* și *pagus* rămân actuale și nu putem vorbi încă nici de „cite”, nici de „pays”, cuvinte ce derivă de altfel din primele. Bineînțeles, fiecare din aceste noțiuni și fiecare cuvânt străin a necesitat un comentariu.

Cap. I

ORIGINI ȘI CONȘTIINȚĂ ISTORICĂ

Apariția unei conștiințe istorice în Galia francă

În ciuda contradicțiilor aparente, francezii au de trei ori dreptate să îi evoce pe „strămoșii noștri gali”, să își numească țara „Franța” (Francia, țara francilor) și să se considere în același timp un popor latin. Ei se recunosc în fiecare din cele trei stări esențiale ale evoluției anterioare istoriei propriu-zise a Franței, dar greșesc dacă vor să admită doar o singură rădăcină istorică sau, așa cum au făcut deseori în trecut, să atribuie uneia sau alteia o preponderență excesivă. Ca urmare, ei și-au trăit istoria într-un mod pasional și în același timp conștient, certându-se în legătură cu „adevărată origine” sau „rasă” a regilor lor, a poporului francez și a instituțiilor lor publice. Inclusă în conștiința locuitorilor unei țări, problema originilor este o parte integrantă și autentică a istoriei fiecărei epoci, la fel ca și condițiile geografice și climaterice, sau alte elemente fundamentale ale istoriei unui popor. Pentru a înțelege toate conotațiile sale, ni s-a părut necesară informarea prealabilă a cititorului, pentru ca, rămânând conștient de rolul pe care ea l-a avut în explicarea evenimentelor, să poată distinge diferitele faze ale perioadelor istorice.

Locuitorii Hexagonului dinaintea celtilor, romanilor și germanilor au lăsat numeroase vestigii arheologice în pământul francez. Ele n-au lăsat însă nume sau, ca în cazul iberilor și ligurilor, numele lor sunt greu de atribuit unor anumite regiuni sau unor populații dintr-o anumită perioadă. Ca urmare a incapacității de a le „denuini”, urmele lor au fost omise de tradițiile istorice, populare și de „imaginarul istoric”, fapt ce nu înseamnă însă că ar putea fi neglijate. Ansamblul lumii „preceltice” are fără îndoială o pondere importantă în structura genetică și moștenirea culturală a populațiilor ulterioare. Celtii, romanii, francii și o mulțime de alte popoare și populații stabilite în Galia au lăsat în urma lor fie limba – sau urme mai mult sau mai puțin importante ale acesteia – fie numele sau alte elemente imponente ale civilizațiilor lor.

Întelegând rolul avut de celti, romani și franci în explicarea propriilor lor origini, tradiția legată de ele și impactul avut asupra conștiinței istorice a celor de mai târziu, se poate observa un fenomen curios: nici când au devenit „galo-romani”, cu elite culturale puternice, galii, parte a unei civilizații celtice foarte evoluată, n-au lăsat nici un text asupra originii și asupra istoriei lor. Ei i-au lăsat pe autorii greci și romani să își pună astfel de probleme și să formuleze ipoteze pe această temă. În ciuda a tot ce s-a scris despre „jugul roman” și despre

regretul galilor după libertatea pierdută, tăcerea galilor este semnul unei lipse a conștiinței istorice și, probabil, a unei curențe a conștiinței lor politice. Ideea pare să confirme teza, în general acceptată, a celor ce susțin că, la fel ca în cazul „germanilor”, adică al neamurilor care vorbeau o limbă germanică, nu a existat o națiune galică propriu-zisă.

În ciuda originalității și unității impresionante a artei și a altor manifestări ale civilizației lor, coerența politică a neamurilor de limbă celtică pare să fi fost relativ slabă. În orice caz, chiar dacă ar fi existat o conștiință istorică a galilor, ea nu a lăsat nici o urmă, nici măcar în tradiția populară. Chiar și ultima luptă eroică a lui Vercingetorix ne este cunoscută numai din povestirile învingătorilor, fapt ce dă de gândit.

Existența unei conștiințe provinciale a locuitorilor Galiei romane este subliniată de numeroase texte de certă valoare. Ea nu reprezintă însă o conștiință națională „galică”, pentru că printre susținătorii ei existau romani autentici care trăiau în Galia, devenită astfel patria lor. Este deci vorba de un patriotism regional, sentiment exprimat de conotațiile de atunci ale cuvântului latin *patria*; el putea reprezenta apartenența comună la un oraș, la o regiune mai mare sau mai mică din cadrul Imperiului Roman. O astfel de particularizare nu presupune renunțarea la Imperiu, la demnitatea de *civis romanus* – cetățean roman – sau la identificarea cu poporul roman, predestinat – prin voința lui Dumnezeu – să „conducă popoarele” și să „lupte împotriva celor ce îndrăzneau să se opună, protejându-i pe cei ce acceptau să se supună”. Chiar și în Galia, ideologia romană, exprimată într-un mod admirabil de geniul poetului Vergilius, a fost infinit mai puternică decât ideologia galilor, despre care nu avem mărturii.

Forța ideologiei romane nu a constatat numai în elogiul puterii, al victoriilor și al dominației exercitate de poporul roman, ea s-a bazat și pe realizarea unui puternic concept de civilizație, accentul fiind pus pe o cultură umanistă rafinată, ce se opunea neamurilor barbare și le excludea. Conceptul a supraviețuit la toate popoarele din provinciile romane ale Occidentului latinizat, adică la popoarele „latine”. Citați adesea ca reprezentanți ai unui adevărat sentiment național, „împărații galici” nu au generat o literatură „națională” galică, nici măcar una scrisă în limba latină. Ei au fost conducători ai unei Galii „galo-romane”, parte a lumii romane; răzvrătirea uneia dintre provinciile cele mai bogate și mai civilizate ale acestei lumi nu a fost antiromană. Totuși, nu trebuie exclusă ideea că aici, ca și în alte regiuni occidentale ale Imperiului, începuse să se pregătească autonomia, factor favorizant pentru intervenția armatelor sau a popoarelor germanice.

Barbarii intrați în Imperiu s-au supus la rândul lor influenței ideologiei romane, unită aici cu cea a creștinismului sub forma stabilită în timpul Imperiului Roman Târziu. În acest sens avem ca mărturie adoptarea de către franci a legendei originii troiene a romanilor. Vergilius a construit cu talent o legendă potrivit căreia, fugind cu ai săi după căderea Troiei, Enea a stat la originile Romei, împreună cu Lavinius, Romulus și Remus. Romanii se ridicau astfel istoricește la nivelul Greciei antice, într-un moment când literatura latină se dezvoltă imitând literatura greacă și tinerii nobili romani studiau limba gracă înaintea celei latine. Este semnificativ că, cel târziu în sec. al VII-lea, în Galia septentrională, francilor li s-a atribuit aceeași origine cu cea a troienilor, repetându-se – este adevărat, cu mai puțină eleganță și artă – procedeul folosit de Vergiliu. Acesta era însă în folosul poporului franc care, pretinzând că provine din alți eroi porniți de la Troia, dobânda și el originea nobilă a romanilor. Vom vedea mai departe ce succes incredibil de durabil a avut toată fabulația. Reținem pentru moment că, aparent, nimeni de pe pământul Galiei nu se interesa de originile celtice și de antecedentele galice. Singurele importante erau ideologia și prestigiul roman. Măreția popoarelor barbare și cea a căpeteniilor lor imita în mod natural modelul roman.

În plan religios, dovada influenței romane asupra ideilor și componementului barbarilor intrați în Imperiu este mai timpurie și mai importantă. Într-un Imperiu devenit creștin în cursul sec. al IV-lea, populațiile lumii romane, *Orbis romanus*, deci și locuitorii Galiei romane, au văzut în Constantin cel Mare instrumentul prin care Dumnezeu a dăruit victoria adevăratei credințe. Dumnezeu i-a arătat semnul (monograma lui Hristos) cu ajutorul căruia l-a învins în 312 pe Maxentius, adeptul oracolelor și auspiciilor. Ideea că Dumnezeu a unit omenirea într-un singur imperiu pentru ca mesajul lui Hristos să găsească un mediu propice răspândirii sale este la fel de timpurie. Istoria universală avea o evoluție unitară, la fel ca în istoria sfântă, ideea creștină, cuceririle romanilor și extinderea Imperiului lor păgân păreau să fi fost dictate de voința divină. De acum înainte lumea romană și lumea creștină se suprapun în cadrul Imperiului Creștin. Ne putem ușor imagina impactul avut de aceste idei ce au oferit o explicație istoriei.

Forta lor s-a arătat în momentul apariției fenomenelor ce au bulversat Imperiul și creștinismul: invaziile barbare și ereziile. Ultimele s-au născut chiar în interiorul Imperiului, iar la un moment dat arianismul a fost acceptat oficial și a dominat grație asentimentului împăratului Valens. Într-o lume în care catolicismul s-a impus din nou puțin mai târziu, moartea sa – a ars de viu în 378, în momentul înfrângerii romanilor de către vizigoți la Adrianopol – a fost interpretată ca o judecată divină. Învingătorii vizigoți cunoscuseră însă creștinismul în varianta sa ariană și au propagat erezia și în rândul altor popoare germanice. Se contura deci un pericol pentru creștinătatea catolică și romană: ereticii din interior puteau fi sprijiniți de barbarii eretici. Auxiliari din ce în ce mai necesari pentru armata romană, căreia îi fumizau și generali, barbarii constituiau o amenințare serioasă pentru viitor.

În contextul sec. al V-lea când Spania și o mare parte a Galiei erau dominate de vizigoții arieni, iar restul Galiei era la rândul său amenințată de ei, s-a vorbit despre importanța capitală a două evenimente ce au direcționat Occidentul: convertirea la catolicism a unei căpetenii france, Clovis – fiul lui Childeric, un general franc al romanilor din nordul Galiei – și victoria sa asupra vizigoților. Elitele romane și catolice ale Galiei au reacționat în fața evenimentelor într-o manieră determinantă pentru conștiința istorică a secolelor următoare.

Grigore, episcop de Tours – de origine senatorială romană – a fost în a doua jumătate a sec. al VI-lea istoricul bisericii sale din Tours, și totodată cel al bisericii catolice și al luptelor acesteia împotriva ereticilor din lumea romană și în special din Galia. Pericolul ereziei, care îl obseda, era încă prezent în Spania vizigotă dar, grație lui Dumnezeu și cu ajutorul regelui franc Clovis, esențialul fusese înfăptuit. Istoria scrisă de Grigore din Tours coincide cu istoria regilor franci. Convertirea lui Constantin cel Mare a transformat într-un triumf destinul creștinilor care cu puțin timp înainte erau încă victimele persecuțiilor statului roman. În mod similar, convertirea lui Clovis și victoria sa asupra alamanilor păgâni și asupra vizigoților eretici a salvat Galia și a curățat pământul ei de păcatul ereziei. Este normal ca Grigore să vadă în el „un nou Constantin” care, convertindu-se, a schimbat cursul istoriei. Atitudinea lui Clovis a pregătit convertirea la catolicism, de mai târziu, a tuturor celorlalți regi barbari și a popoarelor lor.

De altfel, chiar în momentul evenimentului, episcopul din Vienne, Sfântul Avit, într-o scrisoare adresată lui Clovis cu ocazia convertirii sale, comparase deja catolicismul lui cu cel al împăratului de la Constantinopol; el întrevedea consecințele avute de actul său asupra popoarelor păgâne din afara granițelor Imperiului. În aceste condiții trebuie oare să ne mai mire faptul că analogia dintre Clovis, cel prin care Dumnezeu i-a convertit pe barbari, și Constantin, cel prin care Dumnezeu i-a convertit pe romani, a dat naștere unei legende asemănătoare cu aceea a primului împărat creștin? În bătălia decisivă, în momentul când Clovis era amenințat de impetuozitatea alamanilor, Dumnezeu i-

ar fi promis victoria în schimbul convertirii lui și a poporului său. Într-un moment când Galia devenise deja *regnum Francorum* - regatul francilor - aceasta este legenda prin care Grigore din Tours explică evoluția faptelor.

Cititorul modern este obișnuit încă de la cartea lui Edward Gibbon, *Istoria decadenței și a căderii Imperiului roman*, cu imaginea unui Imperiu roman prăbusit sub loviturile atacurilor barbarilor sălbatici și cu cea a unei civilizații antice slăbite de influența creștinismului. El este astfel convins de coșmarul trăit de contemporani, într-un decor ca de sfârșit de lume, fără speranța de a mai revedea restabilirea culturii umaniste. Cititorul poate sesiza prăpastia ce separă această imagine de ideologia sec. V și VI pe care tocmai am prezentat-o mai sus. Împăratul Constantin asigură victoria creștinismului, iar triumful lui Theodosius I asupra ultimului împărat păgân o confirmă. Crucea era pe atunci mai mult semnul victoriei decât cel al Patimilor lui Hristos. Iisus era înfățișat ca învingător și stăpân al lumii. O dată cu primul rege catolic, Clovis, noua putere francă asigură victoria creștinilor catolici în Galia și dincolo de frontierele acesteia. În Galia nu vor mai domni nici păgânii și nici ereticii, iar francii creștini și catolici vor ajunge mai târziu până la Elba și vor impune și acolo catolicismul.

În ciuda sărăciei și a nevoilor resimțite, oamenii erau dominați de un sentiment de victorie și de încredere în forța divină ce conducea lumea. Într-o perspectivă estetică a lumii, cea a lui Gibbon, perioada a fost sumbră și înfricoșătoare; în viziunea creștină, ea a demonstrat că adevărata formă a noii credințe își va învinge toți adversarii. Se pare însă că aceasta a fost singura existență pentru contemporani și, mai mult decât atât, pentru oamenii secolelor următoare. Toată istoria de mai târziu a Franței și a succesorilor lui Clovis, toată mândria acestei țări de a fi regatul iubit de Hristos, toată „religia regală” despre care vorbește Ernest Renan și care a înflorit prin Ludovic cel Sfânt și Ioana d'Arc, totul se sprijină pe bazele religioase ale conștiinței politice din epoca ce tocmai am prezentat-o. Istoria Franței este de neînțeles fără această apropiere de originile regatului franc: un nucleu mereu prezent în ideile istorice și politice de mai târziu.

Încă din perioada de început a Galiei france, misiunea și prestigiul regilor săi depășesc frontierele unui singur regat și au un rol de avangardă și de prim plan în sânul Occidentului catolic. Prin mintea oamenilor de atunci nu a trecut nici ideea continuității „naționale” galice, nici cea a continuității germanice. Afirmarea contrariului nu reprezintă un titlu de glorie al istoriografiei franceze și germane din sec. al XIX-lea. Considerându-se deținători ai criticii istorice, istoricii nu au acordat atenție decât reconstituirii vechilor texte și evenimente, dar au uitat să reconstituie și ideile și motivațiile oamenilor acelor timpuri, pe care n-au ezitat să le înlocuiască cu propriile lor idei.

Folosindu-se de cercetările meritorii ale predecesorilor lor, istoricii zilelor noastre găsesc în textele originale - contemporane cu evenimentele studiate - „modele de societate” și explicații ale unei lumi ce atribuia fiecăruia un loc și o funcție. Prezentate, interpretate și reinterpretate de către o elită, modelele au putut avea o influență determinantă asupra acțiunii conducătorilor și a comportamentului maselor. În acest context înțelegem de ce îi vom găsi pe Carolingieni domnați de ideea misiunii pe care, în contextul lumii catolice latine, Dumnezeu a încredințat-o regalității france. O trecere rapidă în revistă ne va permite să urmărim principalele etape ale „ideologiei france”.

Mitul franc

O versiune a „legii salice”, elaborată sub Pepin cel Scurt, laudă în prolog meritele poporului franc iubit de Hristos: chiar din momentul convertirii sale el a venerat relicvele martirilor torturați de cruzimea romanilor și le păstrează în casete de aur încrustate cu pietre prețioase. Apelând la sprijinul francilor împotriva longobarzilor, papii i-au prezentat pe franci ca pe noul popor ales de Dumnezeu, iar mai târziu l-au proclamat pe Carol cel Mare „noul David” și „al

doilea Constantin". Carol cel Mare a strâns aceste scrisori pontificale ce confirmau rangul spiritual al francilor și al regilor lor. În cadrul reuniunilor ținute la curte cu consilierii și cu oamenii lui de încredere, el a adoptat destul de repede numele de „David”, nume folosit și de anglo-saxonul Alcuin, în scrisoarea adresată în 794-795.

„Fericit fie poporul însuflețit de un conducător... a cărui mână dreaptă ține ridicată sabia triumfală și a cărui gură face să răsunе glasul adevărului catolic. Este la fel ca altădată când David, desemnat de Dumnezeu ca rege al poporului, care pe atunci (!) era poporul Lui ales..., a subordonat Israelului cu sabia sa victorioasă, națiunile înconjurătoare. Acum, un alt David este conducătorul nostru, el inspiră frică națiunilor păgâne, el este un exemplu a cărui cucernicie întărește mereu credința catolică împotriva adepților ereziei.”

Carol cel Mare este cel care a avut ideea de a convoca în 794, la Frankfurt, sinodul Bisericii din Apus și s-a ocupat personal de redactarea canoanelor propuse de slujitorii Bisericii. Indiferent de puterea efectivă avută la un moment dat, succesorii unui Carol cel Mare, ai lui Clovis - primul rege „catolic” - sau Dagobert - fondatorul abației de la Saint-Denis, consacrată apostolului Galiilor, patron al regalității asemeri Sf. Martin sau Sf. Remi - aveau o demnitate și un statut aparte. Regii din Vechiul Testament i-au reprezentat în mod simbolic pe cei ai francilor și apoi pe cei ai Franței, statuile lor fiind prezente și pe fațadele catedralelor. Noul popor ales îl înlocuiește pe cel vechi, decăzut pentru că îl respinsese pe Hristos.

Interpretarea nu a dispărut nici după Revoluția Franceză: în 1896, cardinalul Langénieux scria în introducerea cărții *La France chrétienne dans l'histoire*: „În sec. al V-lea, poporul franc a fost cel ales de providență, căruia Hristos i-a prezis ascensiunea, arătându-i lui Israel decăderea (Ev. Matei, XXI, 43). După aceea nimeni n-a mai primit o misiune atât de imponentă...”

Principala consecință a împărțirii imperiului lui Carol cel Mare a fost faptul că regii din est și din vest ai francilor nu au mai recunoscut decât o preeminență onorifică celui ce deținea titlul de împărat în regatul central. Inspirat probabil de obiceiul introdus de papalitate în sec. al VIII-lea - ungerea tinerilor regi carolingieni cu mirul sacru în momentul botezului lor de la Roma - arhiepiscopul de Reims, Hincmar (882) a devenit propagatorul unei tradiții confonn căreia, în momentul botezului lui Clovis, Sf. Remi l-ar fi uns pe rege cu sfântul mir adus din cer de un porumbel.

O astfel de tradiție are o dublă semnificație. Pe de-o parte centrul spiritual al lumii france, deplasat la Roma în timpul lui Carol cel Mare și al lui Ludovic cel Pios, revine în regat, Hincmar dorindu-1 stabilit în mod definitiv la Reims. Pe de altă parte, ea presupunea ideea unei legături directe între regii francilor și Dumnezeu. Este o ternă regăsită mai târziu și în „chansons de geste”; Carol cel Mare vorbește cu Dumnezeu și Dumnezeu oprește chiar și mersul soarelui pentru a-1 ajuta pe împăratul aflat într-o situație dificilă. Mult mai important este însă faptul că moștenirea directă a fost rezervată numai unuia dintre regii franvi, cel ce guverna regatul occidental. Urmașii lui Carol cel Mare din răsărit au obținut titlul imperial, rangul de apărător al Bisericii romane și misiunea de a lupta împotriva păgânilor din est. Regii occidentali, singurii succesori ai lui Clovis, au păstrat însă titlul și numele de „rege al francilor”, titlu aflat la originea denumirilor de „Franța” și „francez”.

Cine erau acești franci? Cum au evoluat ei după epoca lui Clovis? Înainte de toate trebuie să subliniem că francii nu mai erau barbari. Barbarii erau acum „ceilalți”, din afara frontierelor creștinătății: de exemplu în Scandinavia sau în lumea slavă. În fața acestor *gentes* considerate păgâne și barbare, poporul - *populus* - nu mai era cel roman, ci cel franc, care își asumase acțiunea de protejare a Imperiului Occidental și a lumii catolice. În biserici, rugăciunile din timpul liturghiei ce invocau ajutorul lui Dumnezeu în sprijinul armatei romane au fost înlocuite mai întâi cu o formulă în care se pomenea „armata romanilor și a

francilor", iar în cele din urmă rugăciunile au fost dedicate doar francilor: „Hristoase Dumnezeule dă-ne nouă tuturor iertarea păcatelor și întregii armate a francilor viață și victorie!" Nu mai suntem deci surprinși când vedem că în părțile centrale ale regatului franc - cele ce poartă într-un sens mai restrâns numele de Francia - toți doresc să facă parte din poporul care reprezenta statul și își părăsesc sau chiar își uită apartenența „națională" și dau nume france copiilor lor. La o adică, toți erau obligați să lupte pentru regele francilor și pentru religia catolică.

Ca urmare a unei evoluții paralele cu cea observată în textele liturgice, toți se consideră franci. În textele scrise în *Francia* la nord de Loara, din sec. al VII-lea se consideră că aceste regiuni sunt locuite de franci, în timp ce locuitorii teritoriilor de la sud de fluviu sunt numiți „romani" sau „aquitani". Cronicile sec. VII-X susțin că, cel puțin la nord de Loara, în timpul cuceririlor, francii i-ar fi izgonit sau ucis pe romani. Despre o astfel de exterminare a „romanilor" de către burgunzi se vorbește în *Patimile sfântului rege Sigismund* scrise înainte de 750. În momentul în care toți sau aproape toți locuitorii pretindeau că aparțin neamului de cuceritori, asistăm la încercări naive de a găsi un răspuns la o întrebare firească: unde erau populațiile ce trăiseră înainte acolo? Menționăm și o însemnare adăugată într-un manuscris din sec. al IX-lea conservat la Liège, unei cronici neustrienne - din regiunea Parisului - din sec. al VIII-lea: „Clovis i-a exterminat pe toți romanii din Galia. Se pare că în acea perioadă francii și-au însușit de la romanii de acolo limba romană vorbită de ei și astăzi. Nu se știe care a fost limba lor originală."

Printr-un proces lent, dar ireversibil, apartenența națională s-a regionalizat până-ntr-acolo încât toți locuitorii *Burgundiei* erau numiți *burgundiones*, cei din *Francia*, *franci*, iar în sec. al X-lea cei din *Lotharingia* - care nu există decât din sec. al IX-lea - *lotharienses*. În sec. al IX-lea, în istoria episcopilor din Mans episcopii din vechime sunt numiți „romani", cei din timpurile mai apropiate, „franci", iar cei din perioada intermediară - despre care autorii nu știau prea multe - „originari din Galia".

Cercetarea istorică din sec. al XIX-lea nu a urmat toate naivitățile, dar a fost totuși victima unor izvoare relativ târzii de unde rezulta că, în sec. al V-lea, cucerirea francă a Galiei a avut consecințe funeste asupra locuitorilor galo-romani. Această viziune a influențat până în zilele noastre opinia publică în legătură cu „invaziile." Izvoarele contemporane cu evenimentele nu spun nimic asemănător, din contră chiar, ele îi prezintă pe viitorii stăpâni ai Galiei apărând împotriva vizigoților ceea ce mai rămăsese din Galia romană. Ideile introduse în tradiția istorică și politică în secolele VII-VIII au jucat pentru „națiunea francă de limbă romană", devenită mai târziu națiunea franceză, rolul mitului fondator. Chiar și istoricii moderni ai invaziilor au fost la rândul lor derutați de ele.

În concluzie, atât în cazul descendenților francilor romanizați care au uitat chiar și limba părinților lor, cât și în cel al galo-romanilor din Galia septentrională care s-au considerat „franci" și au uitat chiar și numele părinților lor, ne este permis să vorbim de o veritabilă substituție a conștiinței „naționale". Fenomenul a fost favorizat de simbioza dintre aristocrația galo-romană și cea francă. Admise în egală măsură de regalitate în conducerea țării, ele s-au contopit și au format o elită omogenă. O simbioză asemănătoare între populațiile acestor regiuni este confirmată și de ultimele săpături arheologice efectuate în cimitirele „france" din sec. al VII-lea.

Era deci normal ca „noua națiune", purtătoarea numelui de franc, să-și caute o origine comună, separată de cea a romanilor din sud și de cea a germanilor din est. Așa se explică succesul durabil al legendei despre originea troiană a francilor. Originea troiană a francilor ce trăiau în Galia și vorbeau limba acelei țări a fost susținută de o cronică scrisă la mijlocul sec. al VII-lea - în sec. al XVI-lea ea a fost numită *Cronica lui Fredegarius*, dar astăzi este cunoscută sub numele de *Cronica lui Pseudo-Fredegarius*. În capitolul „Despre asediul Troiei și

originea francilor și a romanilor", Priam, regele Troiei, este considerat primul rege al francilor. Plecați după distrugerea orașului lor, troienii ar fi traversat Asia împreună cu căpetenia lor Friga și ar fi ajuns în sfârșit, după multe furtuni, pe pământurile dintre Rin, Dunăre și mare. Numele de franci și-1 datorau conducătorului lor, viteazul „Francion” - „Francus” în textele ulterioare. Supuși pentru un timp romanilor, ei și-au scuturat jugul și de atunci nimeni nu a putut să-i mai învingă. Textul, destul de mediocru și foarte confuz, din a doua carte a cronicii, repetat apoi în linii mari și în cartea a treia, a fost suficient pentru ca ideea originii troiene să fie unanim acceptată: ea corespundea unei nevoi evidente de explicare și căutare a unei identități istorice și sublinia și vechimea, noblețea poporului franc, comparabilă cu cea a romanilor. Acești franci, cum am văzut, nu erau barbari!

Deranjați de succesul unei legende atât de extravagante, istoricii au subliniat caracterul ei artificial și „erudit”, dorind să sugereze că ar fi fost crezută doar în anumite medii. Eroarea este evidentă. Nu numai că ideea originii troiene nu a fost respinsă până în sec. al XVI-lea, dar la sfârșitul sec. al XI-lea o întâlnim și în *Chanson de Roland*. Cântecul indică granițele țării francilor ca fiind Besançon la sud, Wissant (Pas-de-Calais) la nord, Saint-Michel-au-Péril-de-la-mer, la vest și Seinz la est. Eugen Ewig a demonstrat că ultimul nume corespunde orașului Xanten de pe Rinul inferior. Înainte de a se chema „Ad Sanctos”, din cauza relicvelor importante aflate acolo (în germană a rezultat Xanten) orașul se numea *Colonia Traiana*, amintind de numele împăratului roman Traian. Ajunși la gurile Rinului, francii din legendă și-ar fi instalat capitala acolo și ar fi numit-o Troia (Troiana) în amintirea vechii lor patrii. Tradiția intrase pur și simplu în „imagarul popular.”

Documentul de departe cel mai important este totuși *Istoria Francilor*, scrisă în jurul anului 1000 de către Aimoin, călugăr la Saint-Benoît-sur-Loire, sub îndrumarea abatelui său, Abbon de Fleury (†1004). În ultimii ani ai sec. al X-lea, Abbon a devenit consilierul regelui Robert al II-lea și l-a însărcinat pe Aimoin să scrie o istorie cvasi-oficială a francilor, pe care dorea să o dedice regelui și noii dinastii. Ajutat de colaboratori, Aimoin a adunat toate mențiunile pe care le-a putut găsi la autorii antici, în cronici și texte hagiografice, despre franci și despre regii lor. Inspirându-se dintr-o istorie anonimă despre războiul iudaic și distrugerea Ierusalimului, el a dat scrierii sale un stil și un caracter anecdotic. Menționăm faptul că acest gen istoriografic al Imperiului Roman Târziu a fost foarte apreciat în Evul Mediu, ceea ce explică și succesul ulterior al operei. Aici sunt strânse pentru prima dată toate elementele tradiției france pe care dorim să o schițăm: botezul lui Clovis cu mirul sfânt adus din cer de un porumbel și originea troiană a francilor. Printre numeroasele victorii ale invincibililor franci, Aimoin le subliniază pe cele obținute asupra galilor și germanilor, popoare foarte viteze, dar incapabile să reziste în fața francilor.

Astfel, pentru acest autor al anului 1000, francii nu sunt nici gali, nici germani. După cum aflăm de la el însuși, Aimoin este franc și este foarte mândru de originea sa. Născut într-o colonie militară francă din Gasconia, *Ad Francos*, el nu are decât dispreț față de gasconi. În alte scrieri consacrate istoriei abației sale și epocii în care a trăit, el îi distinge pe franci de aquitani, bretoni, lotharingi și de normanzi. Relațiile politice și psihologice ale perioadei lui Hugo Capet pot fi observate cu ușurință, nucleul franc din nordul Galiei putând fi identificat ca cel al unei Franțe pe cale de a se naște.

Printr-o coincidență care nu pare întâmplătoare, din aceeași epocă s-a mai păstrat o istorie a regatului scrisă într-o formă mult diferită de către Richer, călugăr la Saint-Rémi de Reims. El a fost elevul lui Gerbert, mare savant și premergător al umanismului, conducătorul școlii bisericii din Reims și apoi arhiepiscop, un om ce pentru epoca sa avea vaste cunoștințe asupra Antichității și literaturii acesteia. Așa cum maestrul visa la o „renaștere” a demnității

imperiale și a splendorilor antice, elevul său Richer - al cărui stil retoric era format la școala lui Sallustius - visa și el, numai că țelul său politic era diametral opus, dorind o renaștere a vechii Galii. Folosind nume moderne de popoare - *Flandrenses* și *Alemanni* - el evită sistematic să vorbească despre franci, iar pe compatriotii săi îi numește „Gaulois” (Gali). Clovis este prezentat astfel, în mod curios, ca primul „rege al galilor”.

Aici nu este vorba de o simplă chestiune de retorică: dacă Aimoin laudă meritele și bravura francilor, Richer are o atitudine asemănătoare față de gali. Atunci când cel din urmă îl citează pe Sfântul Ieronim, el nu o face pentru o frază în care se vorbește despre calitățile poporului franc - frază subliniată de Aimoin - ci pentru un alt fragment: „Galia este singura țară unde nu s-au născut monstri. Întotdeauna ea s-a distins prin oamenii ei instruiți și elocvenți”. Ideea continuității patriei galilor de-a lungul timpului și al dinastiilor este enunțată deci, pentru prima dată, de Richer. Opera sa a rămas totuși aproape necunoscută și a fost redescoperită abia în 1821 în biblioteca din Bamberg. Gerbert a fost obligat să părăsească Franța - el a fost mai întâi episcop de Ravenna și apoi papă, sub numele de Silvestru al II-lea - și a luat probabil cu el și manuscrisul lui Richer pentru a-1 oferi împăratului Otto al III-lea, de la care se pare că a fost moștenit de Henric al II-lea, fondatorul episcopiei din Bamberg.

Cu toate că Abbon a căzut în dizgrația regelui, iar *Istoria Francilor* nu a fost prezentată niciodată la curte și în plus ea a fost abandonată înainte de a fi finalizată, destinul lucrării sale a fost cu totul diferit. Ea a fost continuată la sfârșitul sec. al XI-lea de Gislemar, un istoriograf din Saint-Germain-des-Prés, iar mai târziu, din nou, la Saint-Denis. Tot acolo a fost terminată în 1274 o traducere în franceză a enormei cronici latine care conținea opera lui Aimoin și pe cea a continuatorilor săi. Aceasta se va intitula *Grandes Chroniques de France* (Marile cronici ale Franței) și va deveni istoria aproape oficială a regatului. Numeroasele manuscrise și numărul mare de ediții apărute în sec. XV-XVI stau mărturie prețuirii de care s-a bucurat până în epoca modernă. Alături de omagiul adus regalității franceze, în cronică există și texte ce demonstrează că strămoșii Capețienilor sunt Carolingienii, iar ai acestora Merovingienii: ca urmare, toți regii Franței sunt succesorii și moștenitorii legitimi ai lui Clovis, primul rege catolic. Înțelegem astfel de ce a fost atât de importantă pentru viața politică și religioasă a Franței: ea sublinia rangul regilor Franței și contactul lor direct cu Dumnezeu. Ideea că monarhia a fost întemeiată și susținută de Dumnezeu, iar în cazul unui mare pericol ea ar fi fost salvată tot de Dumnezeu, s-a răspândit și în popor, pentru Ioana d'Arc ea reprezentând o certitudine.

„Arheologia” spirituală a ideii france în istoria politică a Franței ne dezvăluie nu numai „erorile” sau „invențiile” unei perioade îndepănate, ci și o istorie trăită de oameni, pe baza unei credințe ce corespundea unei realități istorice: succesul simbiozei dintre regalitatea, aristocrația și poporul franc pe de o parte și aristocrația Galiei romane pe de altă parte. Misiunea religioasă și caracterul sacru al regelui confereau întregii națiuni un rol aparte, o mândrie exprimată printre alții și de autorul poemului *Chansons de Saisnes* de la sfârșitul sec. al XII-lea:

Coroana Franței	La couronne de France
trebuie pusă prima,	doit être mise avant,
Pentru ca toți ceilalți	Car tous autres rois
regi să i se supună.	doivent être à lui pendant.
Dumnezeu, prin	Dieu fit le premier roi de
voința Sa și în cor de îngeri	France, par son comand,
L-a investit pe primul	Couronner à ses anges
rege al Franței,	dignement en chantant,
și l-a însărcinat să fie	Puis le commanda être en
Pavăză pentru el pe	terre son sergent.
pământ.	

Francezii nu mai aveau nevoie nici de papalitate și nici de intervenția specială a Bisericii pentru a-și glorifica regalitatea protejată de Dumnezeu. Gradul de spiritualitate atins de regalitate în persoana lui Ludovic cel Sfânt îi dă regelui o mare libertate de mișcare chiar și față de Biserică. Filip cel Frumos a beneficiat de această situație. Cultul cvasi-religios al spiritualității regale a stat la baza unui cult național, care era la rândul său purtător al unei misiuni. Astfel, faptul că Franța a devenit în același timp „fiica mai mare a Bisericii” și „mama revoluțiilor” este poate mai puțin paradoxal decât ar putea să pară la prima vedere. Primei misiuni a Franței îi este adăugată și cea de-a doua, provenită la rândul său din evoluția ideilor despre originile țării.

Mitul galic

În conștiința istorică franceză mai există și un alt mit fondator: cel al „națiunii galice”, considerată premergătoare națiunii franceze. Victoria ideii n-a fost totuși nici spontană și nici usoară, ci dimpotrivă a fost rezultatul unei evoluții întortocheate, cu consecințe uneori drainatice. Umanistii sec. XV-XVI au demonstrat falsitatea ideii originii troiene și au provocat o gravă criză de identitate, cu dispute interminabile, într-o confruntare definită de Marc Bloch ca „obsesia originilor”. Conform mitului franc, francii și, împreună cu ei, francezii, erau fondatorii primei regalități catolice, întemeietorii primei națiuni creștine, locuitorii patriei științei - teoria *translatio studii* de la Atena și de la Roma la Paris - și a cavaleriei, ca urmare, deținătorii artei de-a trăi și a civilizației aristocratice. În opinia umanistilor, ei redeveneau descendenții barbarilor germanici care distruseseră o dată cu Imperiul Roman și cultura, arta și civilizația antichității. În acest context, Franța nu-și pierdea numai gloria originilor sale, ci și unitatea istorică și socială: cucerirea era legitimarea supremă a puterii, iar cei ce dețineau puterea și se considerau nobili revendicau numai pentru ei ascendența francă, restul populației fiind urmașii galilor învinși. Cum s-ar mai fi putut naște un nou mit unificator în aceste circumstanțe? Descoperirea galilor nu a avut urmări de anvergură națională decât atunci când poporul i-a respins pe „aristocrații ce proveneau dintr-o rasă străină” și a început să se identifice cu galii.

În timpul secolelor anterioare mișcării umaniste nu s-a vorbit despre gali. Preumanismul lui Richer nu a putut să influențeze evoluția ideilor în regatul francilor. Noțiune pur geografică, desemnând teritoriile dintre Pirinei și Rin după cum „Germania” le desemna pe cele de dincolo de Rin, cuvântul *Galia* a fost folosit în mod curent și fără întrerupere din epoca romană. El a fost uzitat îndeosebi în cadrul bisericii, unde putea avea un caracter oficial, de exemplu în cadrul conciliilor ecumenice. Suger, abate de Saint-Denis și biograf al lui Ludovic al VI-lea, vorbea în sec. al XII-lea despre Francia și *regnum Francorum* într-un context politic și despre *Gallicana Ecclesia* pentru chestiuni eclesiastice. Luptele pentru „libertățile galicane” - poziția bisericilor regatului francez față de papalitate - au contribuit probabil la cristalizarea unei percepții politice și naționale a termenului „galican”.

Umaniștii au oferit sensuri noi și au reactualizat noțiunile de „Galia” și „Germania”, utilizate acum frecvent. Ele își pierd sensul ecleziastic. Aceste cuvinte (*Gallia*, *Germania*) au servit adepților limbii latine clasice ca să exprime noțiunile „Franța” și „Germania”. Identificarea, în fond imprecisă atât din punct de vedere istoric cât și geografic, este opera umaniștilor. Umanisii italieni laudă cu aroganță puterea și superioritatea culturală a strămoșilor lor romani și blamează *Medium Aevum* - „Evul Mediu”, termen pe care ei l-au și creat - a cărui latină și artă mediocră este atribuită barbarilor de la nord de Alpi.

Acuzația a provocat iritarea națiunilor în cauză și i-a stimulat pe erudiții și pe poeții lor. Urmășii germanilor puteau, cel puțin, să se consoleze cu descoperirea în sec. al XV-lea a lucrării lui Tacit, *Germania*, unde, dorind să dea o lecție compatrioților săi, autorul a subliniat virtuțile germanilor în comparație cu

viciile romanilor. În timp ce, mândri și siguri de ei, germanii făceau primii pași către un germanism șovin, situația umaniștilor francezi era mai delicată; ei au rămas în defensivă și au refuzat termenul de „Ev Mediu” cu sensul său peiorativ. Nici nu s-ar fi putut pune problema sacrificării grandorii monarhiei lor, a dinastiilor care au rămas în continuare cadrul cronologic al istoriei. Pentru ca noțiunea de „Ev Mediu” să fie acceptată, a trebuit să vină mai întâi Revoluția, mare admiratoare a modelului roman.

Problema principală a umaniștilor francezi era aceea a originilor. Pentru a face din francezi egali romanilor, către 1510-1513, Jean Lemaire des Belges, istoriograf oficial și poet umanist, încă se mai crampona în cartea sa *Illustrations de Gaule et singularitez de Troye* de originea troiană a francezilor. Umaniștii erudiți nu mai citeau *Grandes Chroniques de France*, ci izvoarele latine contemporane cu evenimentele, și nu mai puteau avea nici un dubiu: francii erau germani la fel ca toți ceilalți barbari de limbă germanică și nu fuseseră niciodată troieni. Jean du Tillet (†1570), un mare colecționar de manuscrise vechi, s-a ridicat împotriva absurdității oricărei alte origini a francilor în afară de cea germană. Rabelais a glumit și el pe seama originii troiene, iar Ronsard a menționat-o în 1587 în prefața *Franciadei*, dar a dat și el de înțelese că nu îi acordă crezare.

Una era să descoperi adevărul și cu totul altceva să suporti consecințele. În *Recherches de la France* a lui Estienne Pasquier, publicată în 1560, se simte o anumită stânjenală: el admite originea germanică a francilor, dar este deosebit de prudent când se referă la Galia și la gali. „Galia noastră a primit numele de Franța, din cauza numărului mare de francezi veniți aici din Germania...” și apoi adaugă: „Din cauza civilizației lor, Iulius Cezar nu i-a considerat pe gali barbari”.

De fapt erau confrunțați cu o mare dilemă. Fie se admitea existența populației galice înlocuite de un popor barbar, fie existența a două popoare în cadrul aceluiași regat: gali învinși și francii învingători. Pentru a evita cele două posibilități a apărut o altă versiune al cărei succes incredibil arată de fapt cât de puternic era resimțită situația pe care am prezentat-o: fără să mai fie troieni, francii erau cu atât mai puțin germani. În realitate, ei sunt gali care și-au părăsit patria cucerită de romani - după unii autori chiar înaintea cuceririi - și apoi au revenit triumfători pentru a-și elibera țara. Se rezolvau astfel mai multe probleme dintr-o dată: se răzbuna umilința înfrângerii galilor din fața romanilor, se evita ipoteza supunerii în fața invadatorilor germani, se conserva unitatea originii naționale - imaginată pentru prima dată ca fiind pur galică - și se evita și ascendența barbară și „allemande”, căci în epocă nu era nici o diferență între „germans” și „allemands” (În limba franceză pentru desemnarea neamurilor germanice din istorie este folosit termenul de „germain”, în timp ce pentru germanii de astăzi este folosit cel de „allemand”).

În cartea lui Belleforest, *Les grandes annales et histoire générale de France* (1579), teoria este dezvoltată pe larg. Cimbrii, sicambrii - adică francii - și celții sunt de fapt gali. Invadatorii sec. al V-lea „sunt originari din Galia noastră; cucerind-o, ei și-au recuperat pământul”. Ca urmare a acestei ipoteze, Hugo Capet devine „un gal autentic” prin naștere. Ideea revenirii galo-francilor din Germania o întâlnim și la Audigier în *L'origine des Français et de leur empire* (1676), unde în dedicația către Ludovic al XIV-lea scria că în cartea sa „gloria vechii Franțe va fi restabilită”. Tot în sec. al XVII-lea apar și noțiunile de „spirit galic” și „istorie galică”, deci un fel de familiaritate ce conferă vieții din Franța un aspect „etern”, izvorât din Galia.

În prima jumătate a sec. al XVII-lea, lumea cultă franceză a respins teza originii galice a francilor. Totuși, ideea era seducătoare, iar în sec. al XIX-lea ea a fost reluată. Rolul său istoric a fost de-a pregăti spiritele pentru ziua în care a fost recunoscută doar originea galică, refuzându-se artificiile asimilării ascendenței

france.

Să vorbim acum despre cei care, începând din sec. al XVI-lea, au acceptat originea germanică a francilor adică, în limbajul și spiritul epocii, a „francezilor”. În anturajul lui Francisc I, vechile legături germanice ale regilor Franței erau subliniate cu plăcere, regele încercând să câștige coroana imperială în defavoarea lui Carol Quintul, regele Spaniei. Acceptarea unei „francități germanice” atinge apogeul în momentul alianței lui Henric al II-lea cu principii protestanți ai Sfântului Imperiu. Ca urmare a alianței, episcopatele lorene Metz, Toul și Verdun urmau să se întoarcă la Franța. Pe baza unei bogate documentări, Jean-Daniel Pariset a definit idei ce reprezentau „un vis colectiv și o temă politică și literară”, idei întâlnite și la consilierii regelui: „înrușiți, francii și germanii uniți împotriva latinilor și a Romei, demni mostenitori ai vitejilor lor strămoși..., erau descendenții lui Arminius, apărătorul libertății”.

Nu s-a insistat însă suficient asupra modului în care aristocrația franceză a fost influențată de-a lungul sec. al XVI-lea de o altă descoperire, făcută în același timp cu cea a originilor germanice ale francilor: cea a „libertăților” avute de aristocrația Sfântului Imperiu. Pe fondul unei monarhii cu o autoritate scăzută, principii germani ofereau un model de invidiat. Tot atunci a apărut și teoria conform căreia toate adunările prin care era limitată puterea monarhică își aveau originea în adunările oamenilor liberi pomenite de Tacit. Aceasta este renumita „libertate a pădurilor germanice”, văzută de un om cu autoritatea lui Montesquieu ca originea instituțiilor engleze, atât de admirate de el. Voltaire i-a răspuns că francii erau doar niște fiare sălbatice în căutare de hrană. Cum ar fi putut să-și construiască englezii flota și fabricile, atât timp cât se admitea că germanii nu munceau pentru că se mulțumeau să-i jefuiască pe ceilalți? Iată o exemplificare a pasiunilor declanșate de problema originilor și de teoriile născute în jurul ei.

Dubla descoperire a unei nobilimi puternice și cu tradiție, în opoziție cu o regalitate lipsită de autoritate, și cea a pretensei origini comune cu nobilimea germană a exercitat o atracție irezistibilă asupra nobilimii franceze. Existau în acest context două aspecte la fel de interesante: vechimea libertăților ce limitau drepturile regalității și vechimea supunerii poporului în fața nobililor, ca urmare a cuceririi Galiei de către francii liberi. În 1560 Estienne Pasquier scrie: „Odată ajunși în Galia, francii au devenit stăpâni și proprietari”, iar apoi: „Învingșii și-au păstrat pământul, dar au fost încărcăți cu o mulțime de îndatoriri apăsătoare și au devenit servitorii lor”. Despre „societatea ordinilor” descrisă în zilele noastre de Roland Mousnier, avem mărturia lui Charles Loyseau care afirma în 1638, în *Traite des seigneuries*: „Atunci când francezii nostri au cucerit Galia, ei au devenit cu siguranță stăpânii oamenilor și ai bunurilor lor... Băștinașii au fost transformați în servitori... Cât despre poporul învingător, acesta a fost scutit de robie și de orice stăpânire privată”. Mai succintă, dar și mult mai importantă a fost formularea marelui erudit Adrien de Valois, care atunci când a vorbit despre impozitele de după cucerire a spus: *Franci immunes, Galli tributarii*. Francii, nu numai că erau stăpânii ereditari ai Galiei cucerite, dar erau scutiți și de impozitele datorate de gali pe lângă îndatoririle față de seniorii lor particulari.

Descoperirile și raționamentele savante ale umaniștilor, filologi, istorici și juriști, au transformat situația socială și politică din Franța și au enunțat idei ce au bulversat țara și societatea așa cum Reforma zdruncinase Biserica. Originea troiană, care le permitea tuturor să se considere franci, este înlocuită cu un model istoric și o explicație a vieții sociale și a istoriei naționale cu efect disociativ: drepturile imprescriptibile ale învingătorilor erau atribuite descendenților unora, iar celorlalți statutul umililor de învinși, o situație ereditară fără ieșire și încărcată de îndatoriri apăsătoare.

Fără îndoială, realitatea socială nu corespundea cu teoria, ea nu se putea schimba de la o zi la alta și, în plus, la statutul nobiliar se accedea în cele mai diferite moduri. Climatul social a fost însă profund modificat: puternicii găsiseră noi argumente periculoase, iar ceilalți, care erau deja dezavantajați, trebuiau să

se apere și să încerce să le respingă. Unul din fiii burgheziei avute, abatele Du Bos, publica în 1734 o *Histoire critique de l'établissement de la monarchie*, unde arăta că nu existase nici o cucerire și nici o supunere a galilor de către franci; în Galia, francii fuseseră aliații și nu dușmanii romanilor și își păstrasera o mare parte din instituții, inclusiv drepturile principelui roman, preluate apoi de regele franc. Acestei opere de mare valoare i s-a reproșat atitudinea contrară burgheziei și încercarea mult prea evidentă de a fi pe plac regelui, aliatul obiectiv al „burgheziei” din care făceau parte contribuabilii și adesea funcționari importanți ai administrației regale. La rândul său, aristocrația s-a distanțat de „plebe” - multimea celor ce nu erau nobili - și a început să se opună puternic regelui. Cartea lui Du Bois reprezenta deja un răspuns la cea mai celebră și mai clară pledoarie în favoarea tezei aristocratice, lucrare publicată în 1727 după moartea autorului său, Henri de Boulainvilliers, conte de Saint-Saire, sub titlul *L'Histoire de l'Ancien Gouvernement de la France*. Este suficient să cităm o singură frază: „în această țară există două rase diferite”.

Consecințele au fost considerabile. Franța avea să cunoască o mare revoluție, căci ea era divizată de o doctrină nouă, radicală și revoluționară ce a tulburat țara și pe locuitorii ei, într-un moment când, în celelalte țări, vechile instituții erau deja estompate. Noua doctrină era contrară realității economice, contrară realității acceptate de „plebei”, și era atât de umilitoare încât reacția finală a fost violentă. Folosit până atunci mai ales în legătură cu familia și dinastia regală, cuvântul „rasă” a fost folosit apoi pentru a stabili o separare „ereditară” între categorii întregi de populație. Augustin Thierry a folosit termenul în contextul luptei dintre națiuni, în cel al luptei dintre o națiune cuceritoare și una cucerită, iar Gobineau a dezvoltat teoria despre rasa superioară nordică. Consecințele sale dezastruoase sunt cunoscute.

Descoperirea în Franța a originilor germanice ale francilor a dus la apariția unor ideologii bazate pe diferențele sociale și naționale dintre oameni: adică lupta dintre rase și lupta dintre clase.

Cazul lui Nicolas Fréret demonstrează că pericolul reprezentat de niște idei atât de explozive era corect înțeles. La 11 Nov. 1714, acest tânăr de 23 de ani a prezentat un memoriu în fața Academiei de Epigrafie (Académie des Inscriptions). În expunerea sa, el militează pentru renunțarea definitivă la legenda troiană și pentru încetarea împărțirii populației franceze într-o masă de proveniență galică și o minoritate descinzând din invadatorii franci. Nu a fost primul care a descoperit acest lucru, dar a fost primul care l-a rostit într-un cadru oficial și într-o manieră solemnă. Atitudinea sa a fost considerată mult prea îndrăzneată, iar autorul a fost trimis pentru câteva luni la Bastilia, fapt ce nu l-a împiedicat ulterior să devină secretarul permanent al Academiei.

Când știm că Revoluția Franceză a fost declanșată, așa cum a arătat Georges Lefebvre, de către atacul pus la cale de o nobilime arogantă împotriva regalității, înțelegem răspunsul dat de Sieyès - în celebra sa *Ce este Starea a Treia?* (1789) - provocării lui Boulainvilliers și pretențiilor nobilimii, ale cărei privilegii se întemeiau pe o origine străină, de a-i pune în aplicare ideile: „străinii să se întoarcă în pădurile Franconiei.” Reînviată de umaniști, aversiunea față de francii barbari a devenit și mai mare ca urmare a pretențiilor aristocrației, iar în zilele revoluției au existat propuneri serioase de schimbare a numelui națiunii și de abolire a celui de „Franța”.

Unde sunt însă galii? Ideea că poporul francez nu era de fapt decât poporul gal, supus mai întâi romanilor și apoi francilor, a fost emisă doar ezitant și intermitent: era un lucru jenant să fii de două ori cucerit. În sec. al XVII-lea este inițiată o mișcare filo-celtică, mișcare ce a câștigat mulți adepți și în Germania. Despre gali începe să se vorbească din ce în ce mai favorabil, dar pentru ca ascendența galică a maselor populare să fie în mod clar acceptată a trebuit să vină mai întâi Revoluția. În cartea sa *Histoire critique de la noblesse* (1790), J.A. Dulaure afirma: „Ah, sărmâne popor, ai fost călcat în picioare de barbarii care ți-

au masacrat strămoșii. Barbarii aceștia erau străini, sălbatici scăpați din pădurile Germaniei și din gheturile Saxoniei... cu toții urmași de tâlhari." Plin de mândrie, autorul declara: „eu sunt de rasă galică”. Se observă că teza ce susținea separarea durabilă dintre cuceritorii franci și învinșii gali a fost acceptată, dar a fost orientată împotriva vechilor învingători: astfel virtuțile au devenit defecte și invers. Totuși, armatele Revoluției și ale lui Napoleon au avut alte titluri de glorie decât ascendența galică, al cărei succes a rămas foarte limitat.

În perioada Restaurației, în sânul aristocrației existau în continuare susținători mândri, dar mai moderați, ai ascendenței lor france: un exemplu poate fi Chateaubriand. Tot acum au existat și încercări de reconciliere, așa cum a fost cea a lui Guizot: el făcea distincție între „rasa cuceritoare” și „rasa cucerită”, dar admitea că Revoluția a pus capăt în mod definitiv împărțirii și a pregătit unitatea națională. Trecutul a rămas astfel dezbinat de antagonismul dintre rase, dar Guizot a găsit o consolare în acțiunea civilizatoare a dreptului roman și a observat rolul de intermediar al Franței: prin poziția sa geografică, ea a receptat mai bine decât alte națiuni atât romanitatea cât și germanismul. Celelalte națiuni erau „în special germanice” sau „în special romane”: ideea a fost îmbrățișată de Gaston Paris, unul din fondatorii filologiei limbilor romane medievale.

Augustin Thierry a fost mai combativ. El a văzut peste tot lupta între rase, de exemplu în cucerirea Angliei anglo-saxone de către normanzi. În istoria Franței el a identificat barbari mai blânzi, romanizați și civilizați mai repede, cum au fost de exemplu vizigoții și burgunzii, și barbari mai cruzi și sălbatici cum au fost francii. Cum erau împotriva arianismului, clericii i-au preferat pe franci barbarilor mai civilizați. La rândul lor, francii au fost romanizați atunci când cuceritorii barbari - Carolingienii - au supus din nou Galia. Carol cel Mare, „primul împărat german” este astfel vinovat de regresul Franței, regres recuperat doar în timp, sub Capetieni, o dinastie mai națională. Pentru Augustin Thierry, „este absurd să consideri ca bază a istoriei Franței numai istoria poporului franc, ar însemna stergerea memoriei unui mare număr de strămoși care ar merita poate mai degrabă respectul nostru filial”.

Aceste remarci - destul de prudente în ceea ce îi privește pe gali - ale autorului cărții *Lettres sur l'histoire de la France* au fost cu mult depășite de către fratele său Amédée Thierry care, prin cărțile sale *Histoire des Gaules* (1828) și *Histoire de la Gaule sous l'administration romaine* (1847), a pus bazele unei conștiințe istorice „galice” în Franța. Pentru el majoritatea francezilor erau de origine galică, în caracterul național francez putându-se observa o continuitate a caracteristicilor galice: individualism, bravură personală, spirit deschis și inteligență, lipsă de perseverență, respingerea ideilor de disciplină și de ordine, după el, trăsături tipice „raselor germanice”. Prin suprapunerea profilului vechilor germani peste imaginea contemporană a Prusiei, el făcea însă o confuzie pentru că cei din urmă datorau foarte puțin „germanilor”. Jules Michelet își bazează ideea despre docilitatea și disciplina „germanică” pe faptul că Germania a fost dominată de-a lungul secolelor de prinții săi și respinge ideea germanofiliei liberale - germanicii ar fi la originea libertății. El uită însă ce s-a întâmplat în Anglia și, mai uită de asemenea, supunerea seculară a francezilor în fața unei regalități și a unei aristocrații de care națiunea tocmai se eliberase într-o anumită măsură. După Michelet, istoria națiunii începe cu Revoluția, iar prin teoria sa „modelul galic” era acceptat în măsura în care permitea noii națiuni să se recunoască într-un îndepărtat trecut galic. Pentru a fi exacti din punct de vedere istoric, aceasta ar presupune că galii nu au cunoscut și nici nu au acceptat dominația vreunei aristocrații.

Victoria ideii originii galice era asigurată. Henri Martin, care a întreprins asupra celților mult mai multe cercetări decât Michelet, își începe monumentală sa *Histoire de France* cu Galia liberă. Pentru el, francezii sunt „prin naștere și caracter fiii galilor, iar prin inteligență, cei ai romanilor”. Nu mai era loc și pentru franci, altădată mândria națiunii, iar acum doar barbari sau aristocrați:

interpretarea a influențat profund, până în zilele noastre, modul francezilor de a-și concepe originea. Din acest moment a existat un trecut galic, mitic și venerat, urmat apoi de originile imediate ale statului franc devenit Franța. Cum despre cea din urmă perioadă nu suntem foarte mândri, o evocăm doar cu mare jenă.

Revoluția de la 1830 a adus consacrarea unor onoruri oficiale și populare ascendenței galice a francezilor. În timpul lui Ludovic-Filip, care își dorea mai mult o popularitate patriotică decât legitimarea ca descendent al lui Clovis, „cocoșul galic” este pictat pe tije de susținere ale drapelului. În 1830 Balzac a reușit să-l facă pe marchizul d'Esgrignon, franc nobil și mândru, să pronunțe aceste cuvinte: „galii au triumfat!”. Îndelungata luptă a francilor și a galilor”, despre care am vorbit, s-a încheiat. Expresia „strămoșii noștri gali” este definitiv acceptată și prezența sa domină manualele. Între anii 1871 și 1914, ideea originii galice a fost deosebit de puternică în învățământul primar, în timp ce în cel secundar s-a acordat o mai mare importanță aportului civilizației romane. Căutarea unei identități pe cât posibil totale între gali și francezi l-a condus pe istoricul Henri Martin să observe ca francezii au plămâni mai mari și celelalte organe inteme mai mici decât ale germanilor, caracteristici care, în viziunea lui, ar corespunde în mod cert galilor și germanilor.

În cadrul acestor considerații rasiale și fiziologice asupra originii francezilor, Roma a ocupat doar un loc modest. Nu i s-a iertat niciodată cucerirea Galiei și înfrângerea lui Vercingetorix. Această atitudine bivalentă este foarte bine exprimată într-o remarcă a lui Edgar Quinet (*La Révolution*, 1865): „Orice om născut aici poartă amprenta tradiției latine. Ne naștem, ca și strămoșii noștri galii, supuși ai Romei, prizonieri ai lumii antice, înlănțuiți la picioarele Capitoliului. Așa a fost modelat de istorie”.

Ideii romantice a libertăților france și germane, atât de necesară privilegiilor nobililor, i-a succedat cea a libertății galice înăbușite de romani. S-a generat astfel, până în zilele noastre, o literatură imensă în care s-a cristalizat imaginea poporului galic care a respins cu îndârjire cucerirea romană. Viziunea aceasta nu corespunde însă câtuși de puțin numeroaselor vestigii ale civilizației galo-romane descoperite în fiecare zi în săpăturile arheologice de pe tot cuprinsul Franței.

Atitudinea cercetărilor actuale este foarte rezervată față de cultul galic. Istoricii și-au dat seama de procesul artificial care a generat o ideologie perfect adaptată problemelor unei anumite epoci. Spre deosebire de situația din Insulele Britanice și din Bretania celtizată, în Franța nu a existat nici o tradiție populară care să amintească de gali. „Durerea înfrângerii de la 1870 le-a sugerat fondatorilor Republicii... să considere Galia ca patria lor strămoșească, iar pe Vercingetorix primul erou al istoriei naționale” (Jean-Pierre Rioux). Chiar și dreapta, care se afla mai înainte în tabăra conservatoare a „francilor”, nu avea nimic împotriva urmându-l în această privință pe Boulanger „să îi înroleze și pe gali în forțele ordinii eterne”.

Fustel de Coulanges era convins că adevărul istoric, pus în evidență de cercetările critice, putea să niveleze controversile evocate: „Istoria insuficient cunoscută dezbină, istoria bine cunoscută unifică. Teoriile noastre istorice sunt punctul de plecare al tuturor facțiunilor; ele sunt terenul pe care au germinat toate urile.”

Să reținem concluziile ce rezultă din prezentarea ideilor avute de locuitorii Hexagonului despre originile lor. Națiunea s-a născut în primul regat catolic din Occident, regat al cărui prestigiu politic și religios a crescut. S-a dezvoltat ca urmare o ideologie catolică, francă și regală. Odată devenită „adultă” din punct de vedere politic, națiunea și-a luat destinul în mâini și a decis că pentru a fi condusă nu mai are nevoie nici de rege și nici de biserică. Ea își creează deci o ideologie istorică a libertății și o identitate națională galică pentru a o înlocui pe cea pe care o considera învechită.

Atenția noastră trebuie să se aplece și asupra a ceea ce nu a fost

schimbat de aceste tulburări. Ideea rolului aparte al Franței în Occident și în lume nu a fost pusă niciodată în discuție. Ea aparține ambelor sisteme ideologice, celor două „mituri” prezentate. Acest sentiment, această certitudine au mobilizat forțele morale și intelectuale ale țării de-a lungul istoriei sale. Există aici ceva ce-ar putea să-l impresioneze pe observator: „ideea de Franța” datează dintr-o perioadă ce precede cu mult formarea națiunii propriu-zise.

În cazul Franței, originile au o importanță aparte. Este logic să ne punem și problema modului în care condițiile geografice - și în special poziția Hexagonului în cadrul Occidentului - au putut favoriza destinul și poziția sa în Europa. Considerațiile făcute asupra originilor nu sunt decât argumente politice folosite fiecare într-o anumită epocă. În situații și în fața unor probleme complet diferite, modul de a gândi și de a acționa al strămoșilor noștri este atât de diferit încât toate aceste teze nu rezistă la un examen științific și obiectiv. Pentru a ni-i apropria cât de cât pe acești „strămoși”, trebuie să pătrundem coerența gândirii lor - uneori chiar și incoerența aparentă sau efectivă: trebuie să le respectăm convingerile fără a fi însă obligați să le și adoptăm. A cerceta moștenirea istorică este o dovadă de caracter și de sensibilitate, într-un cuvânt, de cultură.

Cap. II HEXAGONUL

Omul și mediul său ambiant

De-a lungul unei foarte lungi perioade de timp, omul a privit lumea din jurul său ca neschimbată și etemă, un „teatru” al vieții umane și publice. Importanța situației climatice a unei țări pentru viața și bunăstarea locuitorilor săi a fost totuși recunoscută. Imaginea relativ statică, predominantă în alte continente până aproape de zilele noastre, a fost tulburată în Europa de o revoluție spirituală a cărei prim martor important a fost filozoful italian Giambattista Vico (1668-1744). În parte, el a conservat ideea antică a eternei reîntoarceri, dar a conceput și o evoluție a civilizațiilor - sau a unor civilizații - și a pregătit astfel victoria unei concepții evoluționiste în cele mai diferite domenii. Tot în sec. al XVIII-lea, Goethe a cercetat evoluția speciilor și modul de manifestare a acestora în floră și faună. Colecționate de mai mult timp, o dată cu sec. al XIX-lea, fosilele încep să fie încadrate într-un sistem al evoluției speciilor - tot acum este descoperită și evoluția societății și cea a limbilor - teorie demonstrată acum într-o manieră științifică; „darwinismul” nu este altceva decât aplicarea cu succes a unei ipoteze evoluționiste.

Concepția generală începe să se schimbe, chiar și universul, astrele, întruparea a unui ordin imuabil, supuse pentru vecie, în viziunea astronomilor secolelor precedente, unor legi matematice, sunt prezentate în sec. al XX-lea ca elemente ale unui cosmos în mișcare, născut la un moment dat și supus unor schimbări pe termen lung. Întreaga natură are istoria sa; vârstele pământului sunt studiate de către geologi și paleontologi, iar continentele au avut forme diferite în funcție de momentul evoluției terestre, ele s-au mișcat foarte încet, dar cu o viteză măsurabilă.

Ultima fază a revoluției conștiinței noastre, și poate cea mai importantă, o întâlnim în biologie: descoperirea evoluției corpului uman, de la două celule în momentul concepției până la șase miliarde în momentul nasterii. Și nu este vorba numai de descoperirea programării genetice a istoriei individuale a corpului, ci și de descoperirea creierului. Știm astăzi că în momentul nasterii el numără 30 de miliarde de neuroni, număr care descrește în decursul între-gii vieți pe măsură ce intră în interacțiune - până la 10^{15} contacte - ei reprezentând acumulările intelectuale; neuronii neutilizați sunt eliminați. „A învăța înseamnă a elimina” (Jean Pierre Changeux, *L'Homme neuronal*, 1983), dar învățătura și dezvoltarea „capacității combinatorii” se realizează prin educație, observație, experiență și confruntare cu realitatea unui ambient „a cărui imagine și amprentă socio-culturală o purtăm în forma hărților neuronale”. Cunoaștem deja că, datorită alimentației sale, compoziția chimică a omului corespunde mediului ambiant: vechiul mit conform căruia omul se naște din pământ este astfel confirmat într-o anumită măsură. Se poate afirma astăzi că structura psihică și intelectuală a omului corespunde opțiunilor făcute de facultățile sale genetice în contact cu mediul înconjurător. Ca urmare, omul este „produsul” mediului înconjurător în măsura în care dezvoltarea sa cerebrală reprezintă adaptarea la condițiile oferite de un mediu ambiant, în cel mai bun caz, favorabil și solicitant în același timp.

Biologia a constatat „o punte între cerebral și social” și a demonstrat încă o dată caracterul „istoric”, evolutiv și ireversibil al vieții umane. Au dispărut astfel vechile departajări dintre „natură” și istorie, corpuri și suflete, corpuri și spirit, științe naturale și științe umane. În acest context, cadrul geografic și climatic devine mai important și mai semnificativ. Prin intermediul soarelui, căldurii, luminii și al gravitației, Universul exercită o acțiune directă și continuă asupra omului. Cadrul geografic și climatic a avut un rol determinant în fiecare moment al istoriei și nu numai la începutul ei așa cum am putea să ne închipuim răsfoind cărțile de istorie. La rândul lor, condițiile geografice s-au modificat și ele sub

influența omului.

Actul de creație a lumii, înfăptuit o dată pentru totdeauna, este astfel înlocuit cu o concepție a creației continue și a unei evoluții constante, relația dintre țară și grupurile sau generațiile de oameni ce trăiesc acolo modificându-se continuu. Franta este creația oamenilor care au locuit-o, oamenii sunt creația Franței. Această unitate apare mai importantă decât orice „unitate de rasă”, practic inexistentă de-a lungul a sute de mii de ani de istorie omenească.

N-ar fi poate inutil să dăm câteva exemple de interacțiune dintre reacțiile umane și factorii geografici. În momentul în care oamenii au fost capabili să profite de oferta naturii, Mediterana a devenit un loc ideal pentru navigație. Pentru a naviga însă, oamenii aveau nevoie de corăbii, acestea erau construite din lemn, a cărui epuizare a fost fatală pentru regiunile de coastă. Unele incursiuni arabe în regiunile de coastă și în insulele Mediteranei septentrionale au avut ca unic scop tocmai procurarea lemnului. Retinerea scăzută a umidității - asigurată până atunci de pădurile distruse - și pierderea pământului fertil ca urmare a precipitațiilor au condus la apariția unui peisaj pietros și steril: degradarea mediului ambiant de către om nu este doar problema zilelor de astăzi.

Un exemplu de interacțiune a mai multor factori este oferit de producția vinului: în mod clar ea este favorizată de un climat cald și de pământurile însoțite, totuși ea nu depășește cadrul local și nu devine „exploatabilă” decât în zonele de coastă sau în cele fluviale unde navigația asigură transportul produselor. Ambientul geo-grafic și istoric influențează la rândul său psihicul omului. Deși n-au avut niciodată de-a face cu civilizația care le-a construit, bretonii au considerat dolmenele și inehirele ca specifice regiunii lor, cu o valoare de patrimoniu inestimabilă. „Specificul locului” primează asupra autohronilor, ale căror mituri se modelează după imaginea mediului înconjurător care constituie patria lor.

Simbioza dintre condițiile geografice și viața oamenilor - ale cărei rezultate sunt concretizate în „peisaje” - justifică refuzul de a separa începutul evoluției umane și factorii geografici. Prezentarea descoperirilor și a tehnicilor care au lărgit într-o manieră adesea surprinzătoare posibilitățile noastre de percepție și de cunoaștere a trecutului îndepărtat al pământului, al vieții și al oamenilor, ar trebui să reprezinte una dintre noutățile unei istorii a Franței scrise la sfârșitul secolului XX. Ca urmare, vom remarca mai întâi această transformare a metodelor, vom trata apoi condițiile geografice și climatice, iar capitolul următor îl vom dedica apariției și vieții oamenilor în Hexagon până la apariția primelor civilizații.

„Negura timpului” începe să se ridice

Cunoașterea noastră asupra trecutului a fost mult timp limitată la nivelul primului mileniu înainte de Hristos, moment din care începem să avem informații furnizate de textele biblice și de autori greci. Se făcea o distincție între „timpurile istorice” și cele „preistorice” lipsite de urme scrise. De mai bine de două secole, săpăturile arheologice au scos la iveală arhive importante ale civilizațiilor antice care foloseau scrisul - hieroglifile, scrierea cunei-foiră etc. - iar descifrarea mai mult sau mai puțin completă a acestor semne a permis ca în Orientul Antic să avem un rimp istoric și o cronologie asigurată din mileniul al III-lea î.Hr.

Bazate pe conceptele de evoluție deja evocate, o serie de discipline au dezvoltat, independent unele de altele, o *cronologie relativă*: paleontologia pentru istoria speciilor vegetale și animale, antropologia pentru istoria omului și a hominidelor, arheologia pentru forma obiectelor elaborate și utilizate de om. Ultima metodă, numită „tipologică”, permite reconstituirea întregii curbe evolutive a formelor unui anumit tip de obiect. Prin descoperirea în straturile de pământ a unor piese databile se poate stabili o cronologie relativă ce permite reconstituirea unei „istorii”, căreia îi lipsește doar precizia și certitudinea *cronologiei absolute*,

pe care mult timp am considerat că nu o vom avea niciodată.

În cursul ultimelor decenii, chimia și fizica au pătruns în structura materiei, biologia în cea a țesuturilor vii, iar astronomia în cea a universului. Consecințele acestor descoperiri pentru prezentul și viitorul omenirii se cunosc. Prin precizia procedeele de măsură asupra materialelor de orice natură ele au aruncat însă lumină și asupra trecutului omului. Lemnul, metalele, piatra și scheletele pot fi datate astăzi cu o anumită precizie. Până acum mute, obiectele au început să ne vorbească, iar toate elementele devenite databile pot fi localizate și în istorie. Ca urmare, acum se poate urmări îndeaproape istoria Pământului în cadrul celei a Cosmosului, istoria speciilor ca parte a celei a vieții, istoria omului de la origini până în „împurile istorice”.

Noile procedee și informațiile ce rezultă prin folosirea lor nu anulează datele acumulate; ele pot să le confirme, să le modifice și să le definească mai bine. Metodele izotopice, care măsoară radio-activitatea naturală, permit datarea grație carbonului 14 rezidual din resturile biologice. La moartea unui organism (de exemplu un arbore tăiat) „timpul de înjumătățire” al carbonului 14 este de 5710 ani, iar obiectul își pierde jumătate din radioactivitatea sa după trecerea acestui timp. Metoda permite datarea într-o perioadă cuprinsă între 2000 și 30.000 de ani, precizia fiind de 100 până la 500 de ani. Așa s-a putut determina că primele dolmene din Bretania sunt cu 3500 până la 3000 de ani mai vechi decât piramidele din Egipt. Studiul radioactivității potasiului a furnizat date absolute pentru vârste situate între 3,8 milioane de ani și 800.000 de ani. Datarea este mai puțin utilă în arheologie, dar permite datarea rocilor și este foarte apreciată în geologie. „Termoluminescența” furnizează date aproximative pentru ceramică și date foarte precise pentru silex - materialul cel mai frecvent folosit pentru obținerea uneltelor în epoca de piatră, adică până în jur de 50.000 de ani - piesele din acest material trebuind însă să se fi aflat la un moment dat în apropierea unei vetre. Odată aprinse, obiectele emit lumină atunci când sunt reîncălzite, iar intensitatea radiației luminoase este proporțională cu doza de iradiere, care la rândul ei depinde de timpul scurs de la ultima încălzire.

Bineînțeles, diferitele procedee trebuie să se completeze și să se controleze reciproc. Riscurile de eroare sunt mai mari în datarea cu carbon 14, deoarece contaminarea de la alte materiale care conțin și ele carbon radioactiv (asfalturile naturale de exemplu) nu a fost exclusă. Cercetarea modernă aplică pieselor descoperite metode de studiu combinate și folosește pentru aceasta computerele. Prelucrarea matematică („tratarea grafică”, „analiza factorială”, „clasificarea automată”) permite ca fiecărui obiect să îi poată fi atribuit locul său exact într-o serie „tipologică”; un exemplu grăitor ar fi cel al cataramelor merovingiene.

Culmea preciziei cronologice a fost recent atinsă prin dezvoltarea metodei dendrocronologice. Dimensiunea inelelor arborilor -cu o zonă moale, „inelul estival”, și o parte dură, „inelul hibernal” -depinde de fertilitatea sau sterilitatea regiunii și, în cadrul datelor locale, de climatul anului. Rezultatul este că pentru același interval există o succesiune specifică de inele care nu poate fi confundată cu succesiunea unei alte perioade. Cu ajutorul a diferite esantioane de lemn s-a putut stabili o evoluție continuă a caracteristicilor inelelor, mai întâi pentru perioada de după anul 500 î.Hr., iar apoi după 6000 î.Hr. Piesele de lemn pot fi astfel datate cu o precizie de ani, lemnul folosit pentru confecționarea unui obiect sau pentru o construcție fiind în mod normal utilizat la puțin timp după tăierea copacului. Grăție dendrocronologiei putem să observăm și succesiunea perioadelor mai calde sau mai reci din cursul ultimelor milenii. Dar istoria climatului a beneficiat și de pe urma analizei ghetarilor, a măsurării urmelor lăsate pe roci și prin analiza oxigenului 18 din gheata din interiorul Groenlandei.

Studierea trecutului poate fi făcută într-o multitudine de feluri. Magnetismul pieselor este folosit la rândul său în datare („arheo-magnetismul”); structurile geologice subterane, până acum necunoscute, sunt descoperite cu ajutorul

proprietăților fizice ale solului și prin variațiile termice de suprafață; după ce sunt detectate cu ajutorul aparatelor de localizare subterană, obiectele metalice se examinează prin metode nucleare. Cercetarea submarină a devenit o ramură înfloritoare a arheologiei și s-au descoperit corăbii, monede și o seamă de alte piese databile, cu ajutorul cărora s-au îmbogățit cunoștințele despre ramuri ale istoriei pentru care mărfurile scrise lipsesc sau sunt rare: construcțiile navale, afacerile comerciale și rutele navale în Mediterana. „Cercetarea polenului” permite datarea urmelor vegetale și în special datarea apariției diferitelor specii de arbori, fenomen capital pentru istoria omului:

pinul și mesteacănul apar acum 11.000 de ani î.Hr., alunul acum 8500 de ani, stejarul acum 8000 de ani, fagul roșu acum 5000 de ani, iar carpenul acum 2500 de ani. Cu o precizie extraordinară, fotografiile aeriene au permis în ultimii ani descoperirea în Galia septentrională a mii de „siluete” precise de exploatare agricole romane (*villae*), unele dintre ele imense. Au fost observate de asemenea și mii de „măguri feudale”, ridicături de pământ care puteau să suporte construirea unor fortificații realizate de obicei din lemn. Toată geografia istorică a regiunilor Frantei, toate datele statistice asupra ocupării solului și densității populației, originile politice și sociale ale țării au fost modificate. Și suntem doar la primele bilanțuri...

Expunerea noastră asupra originilor Frantei a profitat deja de primele rezultate ale noilor cercetări. Am considerat că nu ar fi permis din partea noastră să nu ne informăm cititorul, chiar și într-o formă schematică și incompletă, asupra veritabilei revoluții care a avut loc și care ne-a oferit o serie de cunoștințe asupra unor epoci despre care istoricii se resemnaseră de mult timp să nu știe nimic. Miracolul nu s-a terminat încă și ne putem aștepta la noi re-descoperiri capabile să ne ofere hărți de date din ce în ce mai „dense”, despre un fenomen sau altul, despre o epocă sau alta. Este posibilă astfel o înțelegere din ce în ce mai profundă a istoriei noastre.

Metodele antropologiei demonstrează la ce se pot aștepta istoricii atunci când pentru studierea epocilor îndepărtate se apelează și la unele procedee concepute pentru analiza unor epoci mai recente. Pe scheletul unui om de Neanderthal, mort acum 40.000 sau 50.000 de ani, s-au aplicat metodele medicinei legale și s-a aflat vârsta la care a murit. Mai întâi, vârsta a fost stabilită cu aproximare, între 40 și 50 de ani și apoi a fost precizată: moartea a survenit la vârsta de 42 de ani. Compararea unui duzină de schelete din aceeași „populație” poate oferi vârsta medie la moarte, defuncțiile oaselor permit identificarea bolilor. În examinarea resturilor și gunoaielor menajere sugerează

Tot ceea ce ne înconjoară a devenit astfel în trecut, chiar și noi înșine cu moștenirea noastră genetică în stabilirea unor grupe sanguine specifice, în zilele noastre este posibilă reconstituirea apartenenței sau a diferențelor rasiale semnificative care își au rădăcinile în epocile preistorice (Jean Bérnard, *Le sang et l'histoire*, 1983). Reflectarea trecutului în prezent nu este în esență un fenomen nou; în zilele noastre ea a intrat în conștiința oamenilor, iar „actualitatea” cunoștințelor despre trecut a devenit din ce în ce mai mare, acestea fiind percepute ca un patrimoniu valoros. Știința istorică, ca și arheologia, se bazează pe o cercetare continuă și nu pe un edificiu încremenit. Orizontul de interes al cercetărilor istorice s-a lărgit, iar în Franța, mai mult decât în alte țări, el corespunde cu ultimele rezultate obținute astăzi în arheologie, antropologie și etnografie. Cuprinde viața cotidiană, credințele și obiceiurile, obiectele și procedeele („tehnicele”), iar atunci când este posibil chiar și date statistice, incomplete, este drept, dar atât de semnificative.

Prăpastia dintre istoria originilor omului și cea a oamenilor din Galia și din vechea Franță nu mai este atât de mare. Diferențele de principiu se micșorează, iar diferențele dintre detalii se precizează:

omul de astăzi privește mult mai departe în spate, dar și mult mai departe

în trecutul său.

Hexagonul si istoria pământului

Când si în ce context geologic s-a născut Hexagonul? Care sunt caracteristicile principale ale structurii sale geologice? Pentru a avea o idee asupra imensității geologice luate în considerare atunci când ne gândim la istoria globului nostru, trebuie să ne amintim că vârsta materiei este estimată la aproximativ 20 de miliarde de ani. Pentru a face inteligibilă această infinitate a timpului o vom compara cu un an. În „anul universului”, pământul apare în luna octombrie, viața în jur de 20 decembrie, iar omul pe 31 decembrie în jurul orei 23. Era creștină reprezintă ceva mai mult de trei secunde ale acestei vârste de referință...

Pentru formarea geologică a scoarței terestre care a urmat răcirii globului, este suficient să reținem ultimii 1,5 miliarde de ani sau practic ultimele luni ale anului de referință. Erele datate cu ajutorul fosilelor de ființe vii sunt: primară (între 570 și 225 milioane de ani), secundară (între 225 și 65 milioane de ani), terțiară (între 65 și 1,5 milioane de ani) și cuaternară. Prima perioadă a erei primare este denumită „cambriană”, iar toată imensitatea de timp ce precede această epocă este numită „precambriană”.

Imensul trunchi al peninsulei occidentale a continentului eurasian, Europa, aparține geologic erei celei mai îndepărtate. Acest trunchi se întinde de la Ural la Vistula, și este delimitat la nord de scutul baltic - Finlanda, Suedia, Norvegia meridională - iar la sud de scutul ucrainean. Alături de „Europa precambriană” există Europa caledoniană, născută în timpul erei primare - când de-a lungul Norvegiei s-a creat un lanț de munți, care se continuă la nord și în vest cu Insulele Britanice - Europa hercinică și Europa alpină. Ultimele două privesc în mod direct Hexagonul.

Ciclul Hercinic se numește așa după Siiva *Hercynia* (Pădurea Neagră), munții de înălțime medie ai Gennaniei meridionale și ai Boemiei. Orogeneza lor (oro-s-munte și *genesis-formare*) a constituit evenimentul principal pentru cea mai mare parte a Hexagonului. Atunci, în urmă cu 350-250 milioane de ani, s-au născut:

meseta iberică, Masivul Central, masivul Armorican, masivul Ardennilor, masivul Vosgilor și cel central european din jurul Boemiei. Regiunile interioare ale Hexagonului, adică Bazinul parizian, aparțin de asemenea Europei hercinice. Ulterior lor nu li s-au mai adăugat decât straturi formate prin eroziunea masivelor - și ca urmare nu mai există decât munți de înălțime medie - și prin depunerea de sedimente în timpul lungilor perioade de inundatii marine. La fel s-a format și faimoasa dispunere circulară a Bazinului parizian: ea comportă straturi succesive datând din triasic (prima fază a erei secundare), jurasic (a doua fază a erei secundare), cretacic (faza finală a erei secundare), eocen (prima fază a erei terțiare), oligocen (a doua fază a erei secundare) și din cuaternar. Aceste straturi mărginesc și malurile râurilor Moselle, Meuse și Bars, împrejmuesc provinciile Champagne și Ile-de-France.

Lumea hercinică a fost puternic zguduită, o singură dată în sud, în era terțiară, când orogeneza ciclului alpin a ridicat lanțul muntos ce traversează Europa meridională: de la Cordilierii Baetici din Spania meridională și Pirinei (37 milioane de ani) la Alpi (12 milioane de ani), Apeninii din Italia, Munții Dinarici din Dalmatia și Helenizii din Grecia, încrețirea scoarței se prelungeste până în Carpați și în Asia Mică. Deriva continentelor - explicată din ce în ce mai fundamentat ca o mișcare a plăcilor tectonice - a jucat cu siguranță un rol, iar enorma încrețire a scoarței s-a datorat presiunii exercitate de continentul african asupra subcontinentului european. Solul hercinic al Africii de nord și cel al Europei de sud s-au pliat, fapt ce a dus la nașterea unei noi serii de munți „tineri”, în Africa și în Europa. În zona de ruptură, tulburările au avut ca rezultat o activitate vulcanică imensă a cărei consecință este formarea Mediteranei.

Ceea ce se va numi Hexagon este de acum încolo separat prin munți

înalți de peninsula Iberică (Pirineu), și de peninsula Ape-nină (Alpii), dar- fapt capital - atinge și litoralul mediteranean. Munții Jura fac și ei parte din această orogeneză; ei formează o încrețire a scoartei mai veche decât a Alpilor, încrețire ce se continuă în Germania de sud, la nord de Dunăre, limitând cu precizie ghețurile nordice ale Alpilor. De o mare importanță, se formează căi de legătură între nord și sud, pe de o parte de-a lungul depresiunii rhodaniene (valea Ron-Saâne), învecinată spre vest cu munții Jura și cu Alpii și, pe de altă parte, de-a lungul Rinului ce adună o parte din râurile alpine și jurasieni și străpunge sisturile Ardenilor înainte de a-si uni apele cu cele ale Tamisei. O năvălire foarte recentă (în jurul anului 8000 î.Hr.) - omul era deja acolo - a apelor Mării Nordului a separat Insulele Britanice de continent și a rupt în două sistemul fluvial al Rinului și Tamisei. Forma extremității nordice a Hexagonului a fost detinută abia atunci; de altfel, de-a lungul perioadelor istorice malurile Cana-lului Mânecii au suferit și alte modificări importante.

Cu excepția părții sale celei mai sudice, Hexagonul aparține deci Europei hercinice prelungite și dincolo de Canalul Mânecii, în partea sudică a Angliei, limitată într-o parte de Tamisa și într-alta de Iarura sudică a Țării Galilor și de Irlanda. Anglia centrală și de est, împreună cu Țările de Jos, Danemarca și toată câmpia din nordul Germaniei și din Polonia actuală aparțin „depresiunii germano-poloneze”, zonă în care ghețarii ultimei perioade glaciare și-au exercitat influența asupra marii platforme precambriene a Europei occidentale. Imensele câmpii din est se prelungesc astfel prin nordul Europei centrale până la marginea Hexagonului, un alt factor capital pentru istoria țării.

De altfel, este curios faptul că prima expansiune a popoarelor de limbă gennanică corespunde acestei depresiuni gennano-polo-neze, iar regiunile locuite de celti, din Boemia până în Hexagon și în sud-vestul Insulelor Britanice, peste munții nu prea înalți din sudul marii câmpii, aparțin Europei hercinice. Se știe că așa numitele *oppida* reprezentau centrele în jurul cărora se organizau celtii. Ei profitau de colinele și promontoriile care erau ușor de apărat și care se întind aproape peste tot în aceste vechi formațiuni, tăiate de eroziuni și supuse la o fărâmitare foarte accentuată în mici „tărisoare”. Faptul că îi întâlnim în zone cu un astfel de profil ar putea să nu fie doar o simplă întâmplare. Ilustrativă este Situația din Insulele Britanice, unde celtii au locuit de-a lungul iiccoalelor în regiuni de acest tip, în timp ce anglo-saxonii au ocupat, în secolul al V-lea d.Hr., câmpiile de la nord de Tamisa și numai partea cea mai de est și cea mai puțin muntoasă de la sud de fluviu.

Dintre rezultatele evoluției geologice, alături de relief, cel mai important pentru viața omului este calitatea solului, condiționată în mare măsură de tipul rocilor ce predomină într-o anumită regiune. Neglijând variațiile locale datorate unei istorii tectonice complexe - calcarele din bazinul Rennes, într-o regiune dominată de sisturi și granit - ni se pare util să enumerăm aici, citându-1 pe Jean Boulaine, cele mai caracteristice tipuri de rocă existente în Hexagon. Cuarțuri nisipoase (Landes, Sologne), roci din cuarțuri dure (Bretania, Masivul Central, Pirinei), șisturi (Bretania, Masivul Central, Alpi), calcaruri dure (depresiunea pariziană, partea sudică a Hexagonului), mame (panea de răsărit a Hexagonului, Limagne), cretă (Champagne), bazalturi (Masivul Central), argile eoliene (depresiunea aquitană, depresiunea pariziană, Alsacia), aluviunile fluviatile și fluvio-marine (Camargue, mlăștinile din vest, văile fluviilor și râurilor).

Geografia și istoria

Situația geografică de ansamblu, dar și cea particulară a fiecărei regiuni în parte a fost determinată de bazele geomorfologice ale conturului și ale structurii Hexagonului, cu consecințe importante și asupra reliefului și a climatului, cel din urmă reprezentând după Pierre George: „ansamblul fenomenelor ce caracterizează interacțiunea dintre atmosferă și relief”. Mărturie a permanenței acestor factori și a percepției lor de către om, observațiile făcute de autorii antichității pot fi aici bine venite.

Prima impresie, desprinsă din istoria geologică și efectul său asupra reliefului, este cea a unui teritoriu unitar și ușor de stră-bătut în orice direcție, fapt observat și de autorii antici. Flavius Iosephus (37-100 d.Hr.), autorul lucrării *Rozboiul iudaic*, vorbește despre fortificațiile naturale ale Galiei: Alpii, Pirineii, Rinul și oceanul. Ammianus Marcellinus (î.330—395) subliniază la rândul său unitatea geografică a Galiei pe care o consideră protejată de un zid de fortificații naturale, și o vede ca pe o operă foarte reușită a firii. Geograful Strabon (63 î.Hr.-23 d.Hr.) admiră „corespon-denta” sau „annonia” raportului dintre fluvii, marea interioară (Mediterraneană) și ocean, fapt ce îl duce cu gândul la o „prorocie de bun augur”: un cadou al lui Dumnezeu. El subliniază existența unor fluvii mari, bine repartizate, cu izvoare foarte apropiate unele de altele și cu posibilitatea unei treceri facile de la un bazin hidro-grafic la altul. Autorul vorbește și despre „istmul” de aproximativ 400 km dintre Golful Lion și Gironde, cale care putea fi străbătută cu ușurință prin valea râului Aude, trecătoarea Lauragais și valea Garonne.

Spre deosebire de înconjurarea peninsulei Iberice- trecerea prin Golful Gascogne era periculoasă - ruta prin Gironde, pe lito-ralul oceanului, *Mare Gallicum*, și apoi în Insulele Britanice, unde se găsea mult căutatul cositor de Cornwall, era mai sigură, iar anticii au înțeles acest avantaj cu mult înainte de venirea romaniilor. Descoperirea craterului de la Vix a demonstrat că pentru comerțul dintre Italia și Insulele Britanice au fost folosite și alte căi de traversare a Galiei. Vasul a fost datat cu aproximație în jur de 500 î.Hr. și a fost descoperit în apropiere de muntele Lassois (în apropiere de Châtillon-sur-Seine, în Bourgogne). O seamă de „praguri” de mică înăkime permit trecerea din câmpia Ronului în Bazinul parizian cu evitarea Masivului Central, singurul obstacol serios din centrul Galiei (platourile Charolais, Auxois, Langres, Lorenei). Posibilitatea de a străbate Galia, plecând din Mediterana îpre nord fără a fi obligat să traversezi Alpii, i-a fascinat atât de tare pe romani încât, după cum menționează Tacit, doreau să sta-bilească o legătură directă între Saone și Moselle - proiect care nu a fost însă niciodată realizat.

În concluzie, Hexagonul a profitat de deschiderea dintre Pirinei și Alpi, fiind singura parte a continentului care nu era despărțită de coasta sudică prin giganticele lanțuri muntoase ale erei terțiare. Pirineii și Alpii îl înconjură, dar nu-l divizează. Pe întinsul Hexa-gonului nu există nici bariere climatice, trecerea dinspre nordul rece spre sudul mai cald făcându-se treptat, fără diferențe accentuate. Dacă se ține cont și de amplasamentul central al Hexa-gonului, înconjurat de Italia și Peninsula Iberică la sud, Germania și Insulele Britanice la nord, se poate trage concluzia că poziția Galiei este mai mult decât favorabilă comerțului, aceasta repre-zentând în timp și o „placă tumantă”, „puntea” pe care civilizația greco-romană și creștinismul au ajuns în nordul și centrul continentului.

Situația excentrică, în partea occidentală a continentului, nu a dăunat cu nimic Hexagonului. Fără discuție, aici suntem „la capătul lumii”, în fața unui ocean nesfârșit considerat mult timp limită discului terestru („FinistĂre” în Bretania, „Land's End” în Marea Britanie). Totuși, nu suntem singuri, Peninsula Iberică și Insulele Britanice avansează și mai mult în mare. În plus, din cauza poziției țor intermediiare țărmurile occidentale sunt animate din cele mai vechi timpuri de navigația de coastă. În timpul descoperirilor geo-grafice apropierea de ocean a oferit noi avantaje, a permis Franței să participe activ la nașterea comerțului mondial și la mișcarea de întemeiere a coloniilor de peste mare.

Alături de rutele pe direcția nord-vest/sud-est spre Italia, tre-buie să vorbim și despre cele de pe direcția nord-est/sud-vest. Pentru prunele, subliniem încă o dată rolul trecătorilor alpine, folosite în special în perioada când Mediterana era dominată de arabi, drumurile de uscat de-a lungul coastei din regiunea Alpilor maritimi fiind folosite în Evul Mediu Timpuriu, perioadă cu un trafic scăzut în Marea Mediterană. Traseul principal al Carolin-gienilor între

centrul politic al Galiei - palatele regale din Com-pifegne, Soissons si Laon - si Italia trecea prin Langres, Besançon, Orbe, pasul Marele Saint-Bernard, si prin valea Aosta, folosindu-se de asemenea si o altă cale, trecătoarea Mont-Cenis - în care abatia Nonantola avea o pozitie foarte bună - si apoi drunnul prin Coire către Milano. Pentru drumurile de legătură dintre nord-est si sud-vest, între Vosgi, de o parte, Jura și Alpi de cealaltă parte, se afla „poarta Burgundiei”, marea deschidere dintre Germania si Galia. Valea râului Doubs - cu Besançonul aflat la intersecția celor două rute principale - nu era însă deloc ușor de străbătut si în plus mai exista si defileul Savame în nordul Vosgilor. Mai spre nord, era utilizat cursul râului Moselle, cu un trafic fluvial deja dezvoltat, fiind folosit de asemenea si un drum roman care venea de la Reims si traversa Eifelul în direcția Koln. Masivul Ardenilor -prin colinele din Artois imensa *Silva Carbonaria* „Pădurea Carbo-nieră” ajungea până la Canalul Mânecii - consrituia un obstacol, iar pentru primul regat al lui Clovis (înainte de unirea, către 509, cu regatul franc din Koln) a reprezentat frontiera orientală, în timp ce în sud era delimitat de fluviul Loire. Pentru a se ajunge în Bazinul parizian, masivul era traversat doar prin Vermandois si se ajungea la Soissons, fapt ce explică importanța timpurie a orasului.

Din Bazinul parizian existau mai multe posibilități de a ajunge în Aquitania. Subliniem aici pozitia privilegiată a Parisului, plasat fiind în centrul sistemului fluvial al Senei, într-un loc unde iraversarea era usurată de existenta insulelor. Tot aici, axa fluvială care urca spre cursul superior al Senei si al afluenților săi se inter-secta cu ruta nord-est/sud-vest, drum utilizat secole de-a rândul și inai ales începând din secolul al XI-lea de către pelerinii Ordinului Sfântului Ioan. Axa Paris-Orl^ans avea o importanță aparte, ea liind o veritabilă cale de legătură între nord si sud. Plecând de la Orl^ans existau mai multe posibilități, fie se urca pe Loara si Allier pentru a traversa apoi Masivul Central, fie se pleca spre Bourges, fie se cobora din nou pe Loara la Tours, principalul punct de Irecere al fluviului către Poitou si Bazinul aquitan.

Toate aceste porti către exterior, toate aceste drumuri ce brăz-dează țara au reprezentat tot atâtea pericole în cazul unor invazii si tot atâtea linii defensive. Asa s-a întâmplat si în cazul confrun-tării dintre Carol Martel si arabi, în Poitou. Ultimele secole si inva-•.iile venite din nord-est au dat impresia că Franta nu ar fi expusă unor pericole venite din alte directii. În realitate, de-a lungul seco-lelor, țara a fost atacată din toate părțile. Saxonii din secolul al V-lea si normanzii din secolul al IX-lea au venit din nord. După ce din Vexinul normand aflat atât de aproape de Paris s-a exercitat în inod continuu de-a lungul secolelor XI-XIII o amenințare din par-lea anglo-nonnanzilor, englezii au procedat la fel în timpul Războiului de 100 de ani. Nonnanzii au venit si din vest, în secolele IX-X atacând pe valea Loarei si pe Gironde. Englezii au rămas câteva secole în Gironde si tot de acolo au plecat si campaniile Printului Negru, care au hărțuit Franța în timpul Războiului de 100 de ani. Intre timp Ludovic cel Sfânt obtinuse la Saintes, asupra lui Henric al 111-lea al Angliei, una din cele mai mari victorii ale sale.

Din sud au venit atacurile continue ale bascuor, cele ce au con-dus la campaniile de pedepsire întreprinse de Dagobert I, iar mai târziu au provocat înfrângerea ariergardei lui Carol cel Mare la Roncevaux. Tot de acolo au venit invaziile arabe din secolul al VIII-lea, cele care după ce au provocat distrugerii până la Autun au fost o dată respinse la Carcassonne, iar altă dată prin bătălii teri-bile, cum a fost cea de la Tours-Poitiers, și mai ales prin cele din apropiere de Narbonna, imortalizate în *Geste de Guilhem*.

Înainte arabilor care în secolul al X-lea controlau Alpii mari-timi si aveau un centru fortificat la La Garde-Freinet, romanii au venit tot din sud si au ocupat mai întâi regiunile numite de ei Provence si Septimania, iar apoi întreaga Galie pe care au înzes-trat-o cu o rețea corespunzătoare de drumuri, dezvoltate în jurul capitalei Lyon. Din sud-est au atacat longobarzii, înfrânti în secolul al VI-lea de un general franc, roman prin nastere, Mummolus, iar după ei, în secolul al X-lea,

prin aceleasi trecători ale Alpilor, au atacat ungurii.

Pe la nord de Alpi poarta Burgundiei este forțată mai întâi de celți, apoi de suevii lui Ariovist și în cele din urmă de alamanii ajunși până pe platoul Langres. În 1814, înainte de a înainta spre Paris, forțele aliate - austriecii și rușii - s-au reunit pe același platou. Rinul de mijloc a fost traversat de germani și mai ales, în 406, de vandali și suevi. La puțin timp el a fost trecut și de hunii lui Attila, iar mai târziu de ungurii care au devastat în special aceleasi regiuni jefuite și de Attila înainte de a fi învins lângă Troyes, exact aceleasi regiuni unde se stabiliseră inițial, în număr foarte mare, celții, viitorii „gali”. În legătură cu nord-estul și cu francii „salieni”, vom mai reveni pentru că evoluția lor este mai complicată și nu se încadrează în cliseul „invaziilor”.

Din punct de vedere geopolitic, s-a observat că marile migrații est-vest, dinspre Asia către Occident, s-au petrecut în special prin zona „potamică” (de la grecescul potamos, fluviu) - bazinul Du-nării - situată între regiunile baltice și mediteraneene mai puțin marcate de aceste mișcări. În concluzie, cel mai imponent proces de ocupare a Hexagonului, cel atribuit celtilor, a plecat din regiunile dunărene, dintre Boemia și Alpi. Dar înainte de venirea celtilor, câte popoare, triburi sau grupuri mai mici de oameni nu au folosit aceleasi cale pentru invazii sau ocupații?

Dacă punem accentul pe ușurința traversării Hexagonului, putem constata un număr foarte mare și o diversitate deosebită de populații, fapt ce constituie bogăția istorică a acestor părți ale Occidentului. Dacă dimpotrivă insistăm asupra unității geografice, observate foarte timpuriu de către om, de ce n-ar fi existat și o unitate politică? Hexagonului îi era oare predestinată unificarea poldică? Ideea poate fi afirmată *a posteriori*, sub influența administrabilei continuități care, de la începutul perioadei capetiene până în vremurile noastre, a consolidat unitatea din jurul centrului parizian. În fața simplificării determinismului geografic, istoricii trebuie să rămână însă în gardă. Istoria prezentată în cele șase volume va demonstra cât de numeroase au fost incertitudinile, alternativele și obstacolele traversate până la confirmarea frontierelor politice.

Uneori ele au depășit Hexagonul, altele l-au divizat. Lumea celtică nu era limitată la Galia, înainte ca germanii să vină pe Rinul superior și să o „taie” de răsărit, eveniment întâmplat cu puțin înainte de venirea lui Cezar. În descoperirea sa geografică, el prezintă pentru prima oară vecinătatea dintre Galia și Germania, o situație devenită apoi clasică. Definită geografic, Galia celtică avea un centru cultural în regiunea chartriană, dar nu avea nici un centru sau o unitate politică. Lyonul a fost centrul impus de romani. El era bine situat față de Roma, dar periferic lunii galice. Tot peșteră a fost și organizarea apărării: susținută de fimes (linie de fortificație), axată pe Rin și Dunăre, ea era dirijată direct de la Roma. Un comandament unificat pentru apărarea Galiei se înființează abia în Imperiul Roman Târziu. Acesta era condus de un magister militum per Gallias, un generalism peste toate Galiile, funcție oferită în cele din urmă regelui burgunzilor. În perioada romană nu a existat niciodată o unitate administrativă.

Instalându-se capitala la Paris, Clovis are meritul de a fi dat Galiei un centru politic care, în ciuda poziției sale nordice, părea predestinat organizării unei unități necesare de secole. Tot Clovis a extins frontiera regatului său până la Pirinei și și-a exprimat dorința de a „curăța” Galia de o rusine: erezia vizigotă. S-ar zice că ideea unei Galii există în plan geografic, cultural și religios, iar Galia francă a fost prima sa realizare într-o formă politică. Ea nu a durat însă mult. Din cauza partajelor succesoriale și a cuceririlor din afara Galiei, nici Merovingienii și nici Carolingienii nu au revenit la situația din timpul lui Clovis și al fiilor săi, moment care a apărut ca un program, un simbol de unitate la începutul unei lungi istorii. Este semnificativ faptul că Parisul nu și-a putut păstra poziția de capitală, pierdută în întregime sub Carolingieni. Dacă Merovingienii au avut meritul de a cuceri sud-estul (Bourgogne și Provence), ca urmare a împărțirii între Carolingieni, regatul occidental - care va deveni Franța - a pierdut o dată cu

Lotharingia si majoritatea acestor regiuni.

Astfel, frontiera orientală s-a retras pentru mai multe secole. Cea meridională a trecut în schimb dincolo de Pirinei: până la tratatul de la Corbeil din 1258, Catalonia - teritoriul a fost numit așa începând din secolele XI-XII - a fost francă. S-a uitat cu prea multă ușurință că cei care s-au luptat cu musulmanii alături de Cid erau numiți *Francos*. Pe de altă parte relațiile strânse ale regiunilor iberice cu Languedocul (*Septimania* Imperiului Roman Târziu, *Gothia* Evului Mediu Timpuriu) - teritorii guvernate de o parte și de alta a Pirineilor occidentali de o aristocrație de origine pe jumătate vizigotă și pe jumătate francă - sunt la originea unui ansamblu cultural și politic care în secolul al XII-lea tindea să devină un adevărat stat (Ch. Higounet). Acest stat ar fi putut separa marile provincii din sudul Franței, la fel cum cel al ducilor de Valois din Bourgogne ar fi putut duce la pierderea unei mari părți a regiunii mosane. Bascii, iar mai târziu conții de Beam au contestat mult timp apartenența lor la regatul Franței, fapt demonstrat pentru Gasconia de P. Chaplais, iar pentru Beam de P. Tucoo-Chala. Chiar și în secolul al XIII-lea, orașul Marsilia pretindea să nu se supună regelui Franței decât în măsura în care era conte de Provence.

Nu vom mai vorbi și de celelalte principate atât de greu recuperate de regalitate, Bretania fiind ultimul dintre ele. Istoria trasării granițelor este ca un mare foarte lung și am invoca în zadar frontierele naturale ale Alpilor dacă nu ne amintim că ele au fost atinse în Savoia, abia foarte târziu, iar în sud în 1860 prin achiziționarea comitatului Nisei. Părți însemnate ale Franței - la un moment dat toată jumătatea sa occidentală de la Pirinei până în Nonnandia - au aparținut regilor Angliei, și aceasta nu pentru că ar fi fost cucerite, ci pentru că principii francezi au devenit regi ai Angliei. Una dintre concluzii ar fi că structurile politice sunt departe de a fi determinate de geografie.

Copacii nu trebuie însă să ascundă pădurea. O anumită logică geografică - sau dacă vrem geopolitică - reușește adeseori prin a se impune. În ciuda excepțiilor și a diviziunilor încă existente (Portugalia, Catalonia, Irlanda, Tara Galilor, Scoția), Insulele Britanice, ca și marile peninsule ale continentului, au sfârșit prin a atinge o unitate politică completă sau aproape completă: se știe cât de lungă și dificilă a fost realizarea acestui deziderat în Italia. Locuitorii unui continent sau ai unei părți bine definite dintr-un continent reușesc de obicei să se impună în fața celor veniți din exterior. Când o națiune este suficient de numeroasă și de puternică pentru a „umple” un anumit cadru geografic, în mod inherent „programul” geopolitic poate fi îndeplinit. Unitatea politică a Hexagonului în cadrul Franței de astăzi nu s-a dezvoltat în mod natural, ca o plantă, ci a fost efectul unei voințe politice îndreptate în același sens de-a lungul a mai multe secole și susținute și de condiții geografice favorabile. În timpul aceleiasi perioade foarte lungi a crescut în popor o voință națională de unitate: cele două evoluții sunt chiar istoria Franței. Nu putem enumera aici toate detaliile transformării, ca, de exemplu, înlocuirea sistemului rutier roman ordonat în jurul Lyonului cu un sistem rutier - și apoi o rețea de căi ferate - ordonat în jurul Parisului. Voința și succesul politic sunt cele ce pot transforma în realitate posibilitățile virtuale determinate de condiții exterioare.

O atenție aparte trebuie acordată frontierei de nord-est a Hexagonului despre care s-a vorbit ca despre o evoluție „neteninită”. Observația ar putea fi legată de cele făcute de istoricii germani și francezi în legătură cu frontierele „artificiale”, „contra naturii”, ale Lotharingiei, creată în secolul al IX-lea între regatul occidental și cel oriental ale Carolingienilor. Aceasta înseamnă a minimaliza factorii geografici, constituiți evident din sistemele fluviale ale Rinului și ale Meusei; împreună cu numeroșii lor afluenți formează o veritabilă axă sud-nord, între Alpi și mare, între Italia și Anglia.

Istoric vorbind, aceste regiuni sunt extrem de importante, iar faptul că ele au reprezentat patria Carolingienilor este deosebit de important: mai mult decât oricare altă dinastie, aceasta aparține lumii france în integralitatea sa - vest, est,

centru. Fosta Lotha-ringie reprezintă și astăzi o axă europeană, iar datorită condițiilor de trafic fluvial populațiile din vecinătatea fluviilor și a afluenților lor au fost întotdeauna mai atrase una față de alta decât de regiunile din răsărit și apus. A fi „la mijloc”, a aparține Imperiului, dar nu Gennaniei, și nici Frantei, este o realitate istorică și geo-grafică foarte veche, pe care va trebui să-o considerăm în ansamblu, împreună cu dinamica actuală a zonei, dinamică exprimată în special prin porturi, unele dintre cele mai importante din lume, al căror rol istoric trebuie recunoscut. Aceasta este diferența dintre Galia secolului 1 î.Hr. și Hexagon, o deosebire determinată atât de cauze istorice cât și geografice.

Climatul

Cum au influențat condițiile climatice viața oamenilor din He-kagon? Au avut ele vreun efect asupra comportamentului și modului de conviețuire al locuitorilor? Înainte de a prezenta caracteristicile principale ale climei actuale din Franța, să ne amintim că metodele de studiu menționate la începutul capitolului au permis detectarea unor schimbări importante petrecute după ultima perioadă glaciară, de-a lungul timpului istoric. Variațiile mediei de temperatură au atins 1,5-2°, fenomen ce a influențat în mod simțitor flora, oamenii și hrana acestora. Astfel, existența unei perioade calde în jurul anului 1000 explică de ce oamenii care au descoperit Groenlanda au putut să îi dea un nume ce înseamnă „pământ verde”. O altă perioadă mai caldă a existat în timpul Imperiului Roman Timpuriu, iar una mai rece din secolul al V-lea până în secolul al VIII-lea și de asemenea, începând cu secolul al XVI-lea. Numit, puțin exagerat, „mica perioadă glaciară”, ultimul interval a avut efectiv urmări nefavorabile asupra recoltelor și a Vieții oamenilor. De-abia în jurul anilor 1850-1860 vremea caldă a revenit, situația conținându-se și în zilele noastre.

Independent de variațiile existente între o epocă și alta, există climatele regionale care deosebesc în mod clar un spațiu de altul. Dintre toate regiunile temperate cu un rol decisiv în istoria umanității, Hexagonul este cea mai echilibrată. Absența exceselor climatice se datorează mărilor înconjurătoare - apa este mai caldă decât uscatul iarnă și mai rece vara - partea dinspre Oceanul Atlantic profitând de temperatura mai ridicată a Gulf Streamului și de vânturile din vest, care suflă dinspre mare spre continent. Climatul oceanic domină vestul Hexagonului - la nord de linia care ține de la confluența dintre Loara și Meuse până aproape de Mâzières - unde iarnă este umedă, cu temperaturi blânde (media lunii ianuarie este mai mare de 6°), iar vara temperaturile nu sunt foarte mari și rămân agreabile. Estul Hexagonului are un climat mai continental, iernile sunt sensibil mai reci, dar nu există excesele unui climat continental veritabil.

Din Lorena până în Alpi precipitațiile sunt frecvente, mult mai importante decât în zona intermedie, dintr-un Masiv Central și Bazinul parizian sau Normandia. În partea meridională, la sud de Orange, climatul este caracterizat de veri foarte calde și de obicei însoțite de secetă; iernile sunt în general blânde, dar au momente friguroase când bate un vânt violent, mistralul. Regiunile cu climat mediteranean sunt țara smochinului, a stejarului verde și a măslinei. Între 125 și 118 î.Hr. romanii au fondat aici o „provincie” *Gallia Narbonensis*, despre care Pliniu cel Bătrân (27-79 d.Hr.) spunea că este mai degrabă o veritabilă Italie decât o provincie. S-a remarcat pe bună dreptate că Imperiul Roman nu avea nici un interes să depășească zona podgoriilor și a măslinului, și să părăsească climatul mediteranean cu hrana și condițiile sale de viață. Cucerirea lui Cezar a depășit această regiune din motive politice foarte bine întemeiate, dar a întâlnit un climat blând - și potrivit viței de vie - ce ajungea până în zona mărginită de linia care unește Trierul și cursul inferior al Loarei. Menționăm însă și faptul că în Hexagon există și zone cu un climat regional mult mai rece:

Pirineii, Masivul Central și Alpii.

Combinarea factorilor geologici - configurația foarte variată a reliefului și calitatea adesea foarte bună a solului - cu cei climatici oferă o mulțime de posibilități de exploatare a pământului. Această situație se întinde din crângurile armoricane - unde pădurile sunt „pipemicite” din cauza vântului care inhibă dezvoltarea unor arbori puternici - până pe pantele nordice și occidentale ale Masivului Central, în câmpurile deschise din nordul Bazinului parizian și până în alte regiuni unde omul a putut profita de regiunile cu loes fertil, formate după ultima perioadă glacială. Țara posedă totodată și o vastă întindere de păduri, până în zilele noastre una din cele mai importante din Europa. Zone forestiere importante se găsesc în est, în sud-est, dar și în nord, în Normandia, Ile-de-France și bineînțeles în Auvergne, în munții Ceveni și Pirinei. Să amintim că imensa exploatare forestieră din Landes datează doar din timpurile moderne. Unele păduri au jucat un rol important în istoria Franței: cele care înconjurau palatele regale, pădurea Brotonne în apropiere de Rouen, pădurea Cuise de-a lungul râului Oise, pădurile din Vosgi, pădurea din jurul Orleansului și altele. Vom reveni asupra rolului economic important al pădurilor în vechea Franță.

Există însă și regiuni mai puțin favorizate, „ținuturi mlăstii-noase” și „ținuturi aride”: partea nordică din Touraine, apoi So-logne, Dombes, Landes, Camargue, o parte a ținutului Champagne. Toate aceste locuri îi ofereau omului puține resurse.

În ansamblu, Hexagonul poate fi considerat una dintre cele mai fertile regiuni ale lumii. Aici există regiuni deosebit de favorabile culturii cerealelor și în special a grâului: Beauce, Brie, Lieuvain, Caux, Vexin, Picardia, Perthois în Champagne, anumite regiuni din Alsacia. Cultivarea pământului a început de timpuriu, fapt demonstrat foarte clar de densitatea viilor și a altor exploatare agricole din perioada galo-romană din Vendée, Anjou, Aquitania - în regiunea Bordeaux, dar și în vecinătatea Pirineilor - și din marile câmpii din nord. Diviziunea muncii și folosirea lucrătorilor sezonieri a făcut posibil ca și regiunile mai puțin bogate să profite de blesugul ținuturilor mai favorizate.

Bogăția Hexagonului este în special agricolă, el fiind sărac în resurse minerale. Cele mai importante erau în trecut salinile din Țara Bascilor, în Lorena lângă Metz și în Jura în apropiere de Salins. Această bogăție pare totuși mai profundă și mai sigură-chiar și mai puțin ostentativă - decât cea cu care se mândresc alte părți ale lumii. Comerțul cu sare trecea bineînțeles prin târgurile din regiunea pariziană (Saint-Denis și Lendit) din Champagne, și prin porturile a căror activitate este foarte precocă (Marsilia, Arles, Bordeaux, Nantes, Rouen). În comparație cu vecinii săi, situați mai la est, țării îi este

specifică abundența grâului și a trufandalelor.

Geograful Vidal de la Blache a lansat ipoteza că atmosfera țării, climatul agreabil și bogăția sa relativă - chiar și în timpul unor epoci mai dure decât ale noastre - au contribuit la nașterea unui „gen particular de sociabilitate”, a cărui „fonă binefăcătoare” ar fi pregătit unitatea locuitorilor ei dincolo de apartenența lor rasială. Un rol la fel de important l-a jucat vioiciunea discuțiilor din serile răcoroase de vară, și, de ce nu, vinul și calitatea hranei. Este incontestabil, fără nici un lirism, că există o conștiință a stării de bine care îl leagă pe om de țara sa. Când punem pe seama lui Ludovic al VII-lea, confruntat cu vecinul său Henric al II-lea, cu-vintele „Noi, noi nu avem decât pâine, vin și bucurie...” nu are nici o importanță dacă anecdota este sau nu adevărată. Important este că ea dăruie și exprimă în felul său simbioza dintre țară, produse și locuitorii mândri de a trăi într-însa.

Cap. V CEL}II

Migrația celților și prima epocă a fierului

De mai mult timp s-a observat că între apariția în Hexagon a populațiilor cărora autorii de la mijlocul primului mileniu înainte de Hristos le spuneau „celți” și începutul prelucrării fierului există o anumită sincronizare. Dacă, după părerea unanimității specialiștilor, în sec. al III-lea î.Hr., prima mare civilizație europeană din nordul lumii mediteraneene a fost o civilizație celtică și dacă ea este caracterizată prin dominația fierului, care capătă acum diferite întrebuințări, schimbările perioadei trebuie urmărite cu o deosebită atenție, ca un fenomen capital al istoriei originilor Franței.

Grație fierului pur, meteoritic, încă din mil. al III-lea se realizau unele obiecte de lux din fier. Adevărata metalurgie a fierului a fost inventată însă la mijlocul mil. al II-lea în Orient. Fierul pur nu avea valoarea practică și era departe de a avea duritatea și celelalte calități ale bronzului. În timpul dominației hittite în Asia Mică, între sec. al XV-lea și sec. al XIII-lea î.Hr. s-a găsit probabil un mijloc de durificare a sa. Fierul putea fi prelucrat prin ciocănire la rece, încălzit pe un foc de cărbune de lemn care îi oferea conținutul de carbon necesar, iar după ce era reîncălzit putea fi călit. Procedul a fost aplicat pentru obținerea unuiia dintre cele două cutite găsite în Cipru, datate cu aproximație la 1200 î.Hr. și considerate ca fiind cele mai vechi obiecte de fier oțelit cunoscute până acum. Astfel, duritatea fierului a devenit de patru ori mai mare decât a bronzului. Într-o scrisoare adresată unui suveran străin în jurul anului 1250 î.Hr., un rege hittit refuza rugămintea care îi fusese adresată, trimiterea unei cantități de metal nou; scuza invocată este lipsa temporară, dar pentru consolare îi oferă un pumnal cu lama de fier. Așa s-a născut ideea unui „secret de producție” hittit, care s-ar fi găsit sfârșitul doar către 1200, o dată cu distrugerea imperiului lor. Presupunerea nu este însă adevărată: în Liban, în apropierea palatelor regale s-au găsit ateliere de producere a fierului care datează din sec. al XIV-lea î.Hr.

Descoperirea siderurgiei a putut avea loc peste tot unde minereul de fier era utilizat ca fondant în cuptoarele de fuziune în care se producea arama. Când era atins punctul de topire al fierului (la mai mult de 2000°), unul dintre produsele secundare era și fierul pur. Este probabil ca importanța acestuia să fi fost observată imediat. Indiferent cum s-a întâmplat, în sec. al XI-lea fierul era folosit în Grecia și Creta, în sec. al IX-lea în Italia de sud, în sec. al VIII-lea în zonele alpine deosebit de bogate în minereuri de cupru și de fier, ca și în Italia de nord. În funcție de locurile unde erau produse, calitatea pieselor de fier era diferită, unele sunt fărâmicioase, în timp ce altele, deși foarte dure, au o elasticitate imposibil de obținut în cazul bronzului. Prin reîncălziri savant dozate și prin utilizarea unui nucleu de fier pur, foarte subțire, s-a reușit producerea unor săbii mai puțin late și mai lungi decât cele de bronz (între 115-120 cm în loc de 80-90 cm).

Armamentul superior apare începând din sec. al VIII-lea în mormintele „aristocratice” din regiunile din nordul Mării Negre până la est de Hexagon, la popoarele identificate, cu mai multă sau mai puțină siguranță, cu sciții, ilirii și celții. Este vorba de un eveniment istoric care a bulversat echilibrul forțelor politice, a făcut posibilă afirmarea celților și a influențat puternic structurile sociale. Aproape peste tot, stratificarea socială apărută în neolitic, chalcolitic și în epoca bronzului se adâncește în mod dramatic. Mormintele șefilor - tumuli ridicați peste camere mortuare de lemn - conțin un armament superior, un car pe patru roți, adesea zăbale și piese de hamasament. În cazul căpeteniilor scite, cailor trebuiau să își urmeze stăpânii chiar și în mormânt. Alături de „prinți”, războinicii lor de elită erau singurii care aveau drept de decizie în război și

utilizau calul, carul și armamentul de fier. Pe lângă ei, restul oamenilor par să fi devenit o cantitate neglijabilă. Relațiile la mare distanță erau întreținute doar de aristocrație, de persoane care aparțineau aceluiași mediu elevat. Ele erau singurele care puteau să acumuleze tezaure și care aveau acces la mărfurile de import aduse din ținuturi îndepărtate. Tot aristocrația era și cea care aducea artiști și meșteșugari străini pentru a-i învăța pe autohtoni arta lor.

Productia fierului se amplifică. Începe o a doua epoca a fierului. Fără a ține cont de problematica legată de stil și de tehnică, folosirea fierului începe să se generalizeze. Și în cazul armelor, productia „de masă” implică o anumită „democratizare”; apar acum primele armate care reunesc un număr mare de oameni complet înarmați. Într-un fel sau altul, „hopliții” atenieni din sec. al VI-lea, învingătorii persilor, au fost imitați peste tot.

Schimbările militare, politice, instituționale și sociale pe care le observăm chiar și în afara lumii „cetății antice” sunt însoțite adesea de o considerabilă creștere demografică. Dacă existau în continuare căpetenii puternice și o aristocrație foarte bogată, numărul oamenilor cu o anumită dare de mână creștea continuu. Fenomenul are loc începând din sec. al V-lea și al IV-lea, momentul expansiunii celtilor. Ei pot fi urmăriti grație informațiilor destul de sigure pe care le putem desprinde din operele autorilor antici, dar și grație unui inventar arheologic bogat și omogen, căruia i-a fost dat numele de „La Tene”. Denumirea provine de la cea a unei așezări importante de pe malul N-E al lacului Neuchâtel (Elveția), pe una din căile de comunicație care asigurau legătura dintre valea Rinului și cea a Ronului. Zona de extindere a culturii corespunde în mare cu cea ocupată de celti. În Europa, a doua epocă a fierului, cuprinsă cu aproximație între 450 și 50 î.Hr., este cea a civilizației celtice. Într-un moment de decădere relativă, dar și de consolidare, ea a pus bazele unei „Galii” puternic celtizate.

Din păcate, pentru perioada precedentă nu dispunem de informații comparabile. Autorii care îi menționează pe celti nu ne sunt de ajutor, iar informațiile arheologice și cele lingvistice - de exemplu numele de locuri și de ape - nu corespund, așa cum se întâmplă în cazul celei de-a doua epoci a fierului. Avansând în timp, putem observa doar că trecerea de la prima civilizație a fierului la cea Latène se face în mod pașnic în zonele cele mai occidentale, adică estul Hexagonului și mai ales în Champagne. Ca urmare, oamenii care trăiau acolo înaintea celei de-a doua epoci a fierului pot fi considerați celti. Pe ansamblu, pentru prima epocă a fierului și în special pentru locul care i-a dat numele - Hallstatt (în Austria, Salzkammergut) - situația însă nu corespunde. Hallstatt era un centru siderurgic alpin situat pe unul din drumurile ambrei și beneficia, după cum o indică și numele, de zăcămintele de sare foarte importante. La Hallstatt și în împrejurimi abundența minereului și a apei, existența pădurilor pentru obținerea cărbunelui de lemn ofereau toate condițiile pentru producerea unui fier de calitate. Aici s-au săpat mai mult de o mie de morminte și s-au descoperit multe săbii lungi de fier cu un model asemănător săbiilor de bronz, care erau și ele prezente la Hallstatt. Situl a permis delimitarea pentru ansamblul mobilierului de fier a două perioade: Hallstatt I sau timpuriu (până la 650) și Hallstatt II sau târziu (cu aproximație de la 650 la 450). Se pare însă că ele nu fac parte din lumea celtică, ci dintr-o zonă dominată de iliri, popor de limbă indo-europeană, din care mai există astăzi unele urme în Albania. Însuși numele care desemnează fierul în limba celtică, *isar*, și care a fost împrumutat apoi și de germani, provine dintr-un cuvânt iliric, *isarno* (ne gândim și la hidronimele „Isar” în Bavaria și „Isere” în Franța). Oricum, celtilor li se atribuie doar expansiunea occidentală a civilizației hallstattiene, mai puțin extinderea sa spre răsărit, care este la rândul său considerabilă.

Acest lucru se bazează pe faptul că orizonturile culturale ale

„Hallstattului” târziu și „La Tène” pot fi surprinse doar într-o perioadă relativ târzie. Unii erudiți consideră că celtizarea Galiei a avut loc nu doar parțial, ci și foarte târziu, începând din sec. al VI-lea, și doar în regiunile răsăritene. Există însă o incompatibilitate cu informațiile obținute pe cale lingvistică. Forma cea mai arhaică a limbii celtice care a supraviețuit în Irlanda și în Scoția - numită aici Goidels - apare foarte timpuriu în Insulele Britanice și în Peninsula Iberică, în timp ce în aria continentală a civilizației Latène celtii vorbesc limba mai evoluată a bretonilor. Fenomenul presupune trecerea populației de limbă celtică de-a lungul Hexagonului către Peninsula Iberică și Insulele Britanice înainte de sosirea celtilor care reprezentau culturile Hallstatt și La Tène. Textele grecești de la mijlocul mileniului vorbesc de altfel despre existența în Peninsula Iberică a „celtiberilor” ca despre un lucru cunoscut din vechime; emigrând în peninsulă, celtii s-au stabilit în partea răsăriteană și chiar și în cea sudică, amestecându-se cu iberii. Or, nu numai că civilizația Hallstatt este puțin mai târzie, dar, cu excepția Cataloniei, nici nu a atins peninsula.

Ca urmare, primii celti au ajuns în Europa occidentală și mai ales în Hexagon încă din sec. al IX-lea sau al VIII-lea, înainte de începutul dezvoltării culturii Hallstatt. Aria de cuprindere a primei epoci a fierului nu corespunde însă neapărat cu limitele celtizării Hexagonului. Dacă primii celti sau „proto-celti” de la care se mai păstrează unele urme lingvistice nu sunt „hallstattieni”, este întărită teza conform căreia limba celtică a fost adusă fie de oamenii mormintelor tumulare din epoca bronzului, fie de purtătorii civilizației „câmpurilor de urne”. În concluzie, civilizația Hallstatt pare să fi fost inițial într-o mare măsură străină celtilor.

Se pune aici nu numai problema originii populațiilor din partea estică a Hexagonului în perioada Hallstatt, ci și cea a păturii aristocratice de la începutul primei epoci a fierului. Primele căpetenii din teritoriul hallstattian al lumii celtice - cel pe care Albert Grenier îl compara cu „un fel de regat al Austrasiei preistorice” - au fost probabil, cel puțin în parte, alogeni. Este posibil ca „cimerienii”, oamenii de limbă indo-europeană veniți din Caucaz, să fi influențat profund chiar și situl de la Hallstatt, și probabil chiar și regiunile aflate mai la vest. În izvoare se spune despre celti că erau oameni înalți, ceea ce nu se potrivește însă cu locuitorii Hexagonului și s-a susținut ca urmare că anticii i-ar fi confundat pe celti cu germanii. Arheologia a confirmat textele antice: scheletele căpeteniilor depuse în tumulii hallstattieni depășesc 1,80 m. Venceslas Kruta constată prudent că deocamdată „nu există nici o dovadă indiscutabilă a apartenenței etnice a celor care sunt numiți «prinții» primei epoci a fierului”.

Se pare, deci, că după mai multe generații, „substratul” pre-celtic și celtic al populației Hexagonului a format un ansamblu din ce în ce mai omogen, celtizând o aristocrație întărită probabil și de unele elemente alogene mai mult sau mai puțin importante. Celtii care apar în obiectivul istoriei în a doua epocă a fierului nu au fost niciodată o rasă, dar au devenit totuși un popor cu o singură limbă și cu o singură civilizație.

Care este însă teritoriul pe care sunt răspândiți „hallstattieni”, considerați predecesorii imediați ai celtilor din La Tène? În epoca Hallstatt, spre deosebire de spadele de bronz, cele de fier nu se găsesc nici în Insulele Britanice, nici în zona aquitană, nici între Sena inferioară și linia care unește Meuse și cursul superior al râurilor Aisne și Marna. Ele nu apar nici în Armoricum, unde nu s-a impus nici civilizația La Tène, dar sunt în schimb frecvente la N și la S de Dunărea superioară, pe valea Neckarului și mai ales a Mainului, în Alsacia, în Champagne și în număr mare în Franche-Comté și Bourgogne, cu o prelungire prin Berry către Poitou. Spre deosebire de săbiile de bronz pe care avem toate motivele să le considerăm mărturiile unei expansiuni mai vechi, cele de fier rămân relativ rare în câmpia Săone-Ron,

existând în schimb câteva în Auvergne și Roussillon.

Perioada Hallstattului târziu este caracterizată de producerea pumnalelor de fier, un fel de săbii scurte care erau probabil deja adaptate pentru a fi folosite de grupuri de soldați mai compacte și mai numeroase. Informațiile arheologice sunt deosebit de clare, pumnalele se întâlnesc în sudul Dunării, aria lor de răspândire depășind cu puțin cursul Lechului. Se regăsesc masiv și în regiunea izvoarelor Dunării, la N de lacul Konstanz și în actualul Württemberg, pe cursul superior al Neckarului. Alte regiuni privilegiate sunt partea de N a Elveției, Franche-Comté, Bourgogne, și - cu o densitate depășită doar în Württemberg - Champagne, pe cursul mijlociu și superior al Marnei. Menționăm de asemenea aparițiile grupate din Alsacia de N și câteva puncte în trecătorile alpine și în Italia de nord.

Nu există nici o îndoială: teritoriul coincide cu cel ocupat de celți în perioada La Tène, iar noi suntem în posesia unui autentic element celtic. De aceea, este foarte interesant faptul că în perioada din jurul anilor 500 î.Hr. și probabil și puțin mai târziu, pumnalele Hallstattului târziu sunt puternic reprezentate în Languedoc, cu prelungiri în Catalonia și Baleare, ca și în bazinul aquitan. Totul corespunde unei expansiuni celtice în Gasconia - ajunsă până în Pirinei - despre care avem și alte dovezi.

Herodot scria către 450 î.Hr.: „Istrul (Dunărea) își are izvorul în țara celților”; apoi adăuga: „Celții sunt vecinii kynesienilor, care sunt în apus ultimul popor din Europa”. Citată adesea, informația despre „Celția” de la N de liguri pare să fie doar o compilare tardivă a lui Itefan din Bizanț, ea fiind doar atribuită lui Hecateu din Milet (î.500 î.Hr.). Astfel, fragmentul din Herodot ar rămâne prima consemnare sigură a celților, el confirmând și datele rezultate din descoperirile arheologice. Pe de altă parte, numele de „kynesieni” ar trebui să se bucure de mai multă atenție pentru că aparține probabil unui popor stabilit în Hexagon, la vest de celți, un popor care a dispărut apoi într-o Galie celtizată.

Cele mai importante situri descoperite și cercetate pentru perioada Hallstattului târziu se află în Württembergul actual, în N Elveției, în munții Jura (Camp-de-Château, lângă Salins) în Bourgogne (Vix lângă Châtillon-sur-Seine), pe platoul Langres și în Champagne. La Hochdorf, în apropiere de Stuttgart, s-a descoperit de curând mormântul unui „prinț” care măsura 1,89 m în înălțime și avea cam 40 de ani la nivelul anilor 550 î.Hr. Printre piesele foarte bogate din camera mortuară se găseau și fragmente de stofă de mătase brodată sau cu desene. Pe calea relațiilor comerciale se puteau procura pentru privilegiați diferite obiecte de lux, care veneau dintr-un Orient legat prin intermediul drumului mătășii mai departe cu Extremul Orient. Piesele ajungeau până aici fie pe calea Dunării, fie prin Mediterana occidentală.

Se cunosc tezaurele surprinzătoare pe care le-au scos la iveală săpăturile făcute în împrejurimile Vixului și la *Heuneburg*, în apropiere de Sigmaringen. Caracterul primei mari civilizații celtice nu poate fi înțeles decât în contextul relațiilor sale cu lumea mediteraneană și orientală, lumi care mai târziu au exercitat asupra celților o atât de mare atracție. Subliniem mai întâi că centrul lumii celtice nu corespunde nici cu Hexagonul și nici cu viitoarea Galie, ci se afla pe cele două maluri ale Rinului superior și mijlociu, în Franța de est, în Germania de nord și în Elveția, fapt atât de bine exprimat de Gustave Dupont-Ferrier în două formule surprinzătoare: „Nu toți galii erau în Galia” și „În același timp, în Galia nu erau doar galii”.

Aportul mediteranean. Marsilia și celții

Baza contactelor maritime ale Orientului cu „Extremul Occident” nu s-a schimbat la începutul primului mileniu î.Hr. și era în continuare constituită din cositorul provenit din Insulele Britanice, aurul și minereul de cupru din Peninsula Iberică. Orientul avea o nevoie crescândă de aceste materii prime

care, plătite în monedă forte, asigurau un câștig considerabil celui ce îndrăznește să se încumete în lunga călătorie spre „Coloanele lui Hercule”.

Principalii parteneri de comerț sunt relativ bine cunoscuți. La vest este „regatul” *tarshishi*-lor, după cum îl numeau textele biblice, sau *Tartessos* în limba greacă, semnificația cuvântului fiind interpretată cu ajutorul asirobabilonienei ca „țara turnătorilor”. Apărut către anul 1000 î.Hr. pe malurile Guadalquivirului (la romani *Baetis*), regatul controla nu numai vânzarea propriilor bogății metalifere negustorilor veniți din răsărit, ci și transbordarea mărfurilor venite dinspre părțile Atlanticului de N (cositorul britanic), și de S (fildes, maimuțe, păuni din Africa). În răsărit, câteva orașe de pe coasta orientală a Mediteranei - Tyr, Byblos și Sidon - dominau călătoriile îndepărtate: textele biblice și cele grecești laudă bogăția lor în metale pretioase.

Dacă regatul *Tartessos* avea monopolul vânzării bogățiilor din țările legendare ale „Atlantidei” dincolo de Coloanele lui Hercule, negustorii navigatori de pe țărmul siro-palestinian au cvasi-monopolul cumpărării și revânzării în Orient. Grecii îi numeau „fenicienii” din cauza purperei (*phoinix*, în greacă) produse de ei, o specialitate foarte căutată. S-a putut reconstitui sensul giratoriu al navigatorilor fenicieni către V: treceau prin Cipru, Creta, Sicilia, Sardinia și Baleare, atingeau coasta spaniolă de-a lungul căreia navigau până la *Tartessos*, unde în cele din urmă au și creat un emporion la Gades (*gadir* înseamnă incintă în semită), pe o insulă în apropierea coastei, Cadixul de astăzi. La întoarcere, vânturile și curenții marini îi obligau să urmeze coasta africană. Pentru acest lung periplu, fenicienii au creat în mod natural stații intermediare, unele devenind centre de schimb sau orașe importante, cum a fost așa-numitul „Oraș nou” (Qart *hadasht*, Cartagina; *Nea-Polis* în grecește, azi Napoli), fondat în 814 î.Hr. - data tradițională - pe coasta africană aproape de Tunisul actual. Când cetatea mamă, Tyr, s-a aflat în dificultate, colonia a preluat dominația feniciană în Mediterana occidentală.

Fenicienii par să nu fi manifestat un interes deosebit față de zonele intermediare și mai ales față de cele de pe țărmul nordic al Mediteranei. În secolele de înflorire a cetății-mamă singurul lucru important era profitul obținut pe piața orientală. Aceasta este perioada când regele Solomon (971-932) s-a înțeles cu regele Tyrului ca una dintre corăbiile sale să însoțească la fiecare trei ani flota trimisă de Tyr către apus. În schimb, Cartagina trebuia să se ocupe cu atât mai mult de alți riverani, etruscii și grecii, deveniți din sec. al VIII-lea î.Hr. adversari redutabili. Tocmai această rivalitate dintre cele trei talasocrații a provocat și primele contacte durabile ale marilor civilizații cu locuitorii Hexagonului. Din punct de vedere politic, contactul a avut o influență aparte asupra destinului celților. Reamintim de asemenea rolul avut de aceste rivalități și din punct de vedere cultural: fenicienii au inventat prima scriere ce avea la bază un alfabet, grecii au adaptat-o, iar etruscii au creat un alt alfabet pe baza celui grec. Cu unele modificări, cel din urmă este scrierea latină utilizată de noi și în ziua de astăzi. Între meritele marinarilor negustori și pirați, nu se numără doar asigurarea comunicației și colportarea informațiilor, ei sunt și creatori; s-a spus că operele unui Hesiod și poemele homerice nu se puteau naște decât în mijlocul unui popor de marinari și de negustori.

Venind fără îndoială din Asia Mică, etruscii au ajuns în Italia cel mai târziu în sec. al VIII-lea. Numiți *thyrsenoi* sau *thyrrhenoi* de către greci, *tursui* de italicii din Umbria, *tusci* sau *etrusci* de romani, ei au lăsat numele lor Toscaniei - fostă de altfel și centru al puterii lor - și Mării Tirenene, controlată de ei vreme îndelungată. Specializați deja în siderurgie de când au plecat din Asia Mică, au ales fără îndoială în mod conștient să se stabilească într-o regiune bogată în metale. Stăpânind insulele Elba (de unde minereul de fier era prelucrat la Populonia, oraș etrusc de pe coasta italică), Sardinia și Corsica și controlând unele centre până în Peninsula Iberică, etruscii au apărut pe

malurile Hexagonului încă din sec. al VII-lea, înaintea grecilor. Rivalitatea cu grecii a dus la conflicte deschise, etruscii fiind determinați să încheie unele alianțe cu fenicienii, mai ales cu cei din Cartagina.

În acest context se poate plasa un eveniment crucial pentru istoria Occidentului, fondarea de către colonistii veniți din Asia Mică, din orasul ionic Phocea, a orasului *Massalia*, sau *Massilia*, viitoarea Marsilia. Anul 620 î.Hr. ca an al întemeierii este confirmat de arheologie. Săpăturile făcute în cartierul Vieux-Port exclud o dată mai târzie, cum ar fi cea de 545 î.Hr. propusă tot de autorii antici - dată ce s-ar potrivi cu fuga phoceenilor din Asia Mică în fața dominației persane - moment ce corespunde probabil celui de-al doilea val de imigrație.

De-a lungul secolelor relațiile dintre cetatea-mamă și colonie au rămas strânse: chiar și în 130 î.Hr. massalioții au intervenit pe lângă romani în favoarea Phoceei. Perioada din jurul anului 600 î.Hr. trebuie să fi fost prosperă pentru colonia phoceeană care a început să-și întemeieze o serie de centre de schimb în Golful Lyon și în delta Ronului: Nisa (dedicată zeiței victoriei, *Nike*), Antibes (*Antipolis*, orașul „din fața” Nisei), Agde (*Agathe*, orașul „bun”), Arles (*Thelina*) și mai târziu o bază comercială lângă Saint-Blaise.

Un alt oraș phoceean important, din Catalonia, pare să fi fost o creație directă a cetății-mame, Ampurias (*Emporion*). Dacă ne gândim la faptul că phoceenii nu au fost singuri, ei fiind precedați - după cum indică și o veche tradiție confirmată de arheologie - de grecii din Rhodos, se poate înțelege că etruscii au fost înlăturați. Golful Lyonului a devenit atunci un „lac phoceean” (H. Gallet de Santerre).

Acest lucru nu înseamnă însă că nu au existat conflicte. Avem în vedere marile pierderi suferite de greci în 540 sau 539 î.Hr. în bătălia navală de la *Alalia* (Aleria în Corsica) în fața unei coaliții formate din etrusci și cartaginezi. În ciuda luptelor frecvente cu locuitorii insulei, care par să fi fost de limbă iberică, colonia grecească de la *Alalia* nu a supraviețuit mai puțin. Săpăturile au arătat bogăția, ba chiar opulența coloniștilor phoceeni.

Până la urmă, grecii au obținut controlul maritim în partea de N a Mediteranei, iar pe cea sudică au lăsat-o cartaginezilor, înțelegându-se cu ei în Sicilia unde fenicienii dețineau baze esențiale pentru propria navigație.

Din cauza presiunii maritime a grecilor, etruscii au făcut o schimbare politică importantă: din sec. al VI-lea s-au orientat spre expansiunea terestră. Au cucerit celălalt versant al Apeninilor și au întemeiat acolo confederații de orașe după modelul celei din Toscana. Una dintre ele, numărând tot 12 orașe, avea drept centru *Felsina* cucerită în 535 î.Hr., Bologna de mai târziu. Etruscii au ajuns astfel să controleze o mare parte din Italia de N până la trecătorile alpine, pe unde au intrat, cu mult folos, în legătură cu lumea celtică.

De acum înainte există trei zone de contact între celți și lumea mediteraneană: valea Ronului dominată din deltă de Marsilia, trecătorile alpine controlate de etrusci și în cele din urmă Alpii orientali unde, la Adriatica, se impun două orașe comerciale, *Adria* și *Spina*.

Influența etruscă în orașele de origine grecească este mare. Vase și amfore din Grecia au putut fi transportate de etrusci, iar ceramica etruscă de comerțul grecesc. În concluzie, nu este ușoară determinarea căilor comerciale pe care au pătruns piesele mediteraneene în Hexagon și la nord de Alpi. S-a dezvoltat astfel problema impactului Marsiliei asupra Hexagonului și s-a conturat o îndoială asupra profunzimii acțiunii civilizatoare a orașului phoceean. Această îndoială, exprimată în 1913 de Joseph Déchelette, a fost formulată din nou de Albert Grenier: ostilitatea geloasă a ligurilor - vecini apropiați ai Marsiliei - ar fi stânjenit adesea pătrunderea spre interiorul țării. Mai spre nord, exact în momentul instalării pe coasta din Provence și Languedoc, galii au trebuit să își apere cu îndârjire monopolul transportului. Bazându-se pe o informație de la

Herodot care nu se referă la activitatea Marsiliei, ci la modul în care ajungeau la Delos bunurile „hiperboreenilor” - celții nordici - Grenier nu a crezut că în Galia s-ar fi putut desfășura un comerț controlat de negustorii străini. S-a pus asadar la îndoială și ceea ce spunea istoricul grec Diodor (mort către 20 î.Hr.) despre drumul spre Mediterana al cositorului britanic: „Localnicii de lângă promontoriul Belerion (*Lands End*) sunt foarte primitivi de oaspeți și obiceiurile lor s-au îmblânzit datorită legăturilor lor cu negustorii străini. Aceștia scot la iveală cositorul, prelucrând cu dibăcie pământul în care ei descoperă minereul. Solul este stâncos, având însă și straturi de pământ din care scot cositor și apoi îl curăță prin topire. Minereul, prefăcut în bucăți mici de forma unor zaruri, este transponat pe o insulă din fața Britaniei, denumită Ictis (*Wight*). În timpul refluxului apa din spațiul dintre insulă și continent seacă și, în chipul acesta, băștinasi transportă cositorul în cantități mari cu ajutorul căruțelor. (...) Negustorii își cumpără de aici cositorul și îl duc în Galia, unde cu ajutorul cailor îl transportă pe uscat până la gurile Ronului; transportul ține cam 30 de zile.” Mai departe, Diodor spune și că: „pe pământurile celților negustorii transportă cositorul pe spatele cailor, până la Marsilia și Narbonna”. Informația atât de importantă pentru istoria economică a Galiei se raportează la o situație de la sfârșitul sec. al II-lea și din sec. I, când romanii creaseră deja, în sudul Galiei, o provincie cu capitala la Narbonna. În ce măsură, însă, comerțul pomenit de Diodor a existat și de-a lungul sec. anterioare? Oare informațiile oferite de Diodor nu dau o explicație și descoperirii surprinzătoare făcute în 1952, în apropiere de Châtillon-sur-Seine, la Vix, în mormântul unei „prințese” moarte la vârsta de 33-35 de ani? Aici s-a descoperit un crater grecesc de 1,65 m înălțime și 209 kg, transportat inițial în fragmente detasabile - ordinea de asamblare a componentelor este remarcată prin litere grecești. Mormântul, craterul și „reședința princiară” fortificată de pe muntele Lassois ne oferă o dovadă clară a intensității legăturii „hallstattienilor” cu lumea greacă în preajma anului 525 î.Hr. Așezarea domină una dintre căile comerciale ce permiteau trecerea din bazinul Senei - de unde fluviul nu mai putea fi navigabil - către câmpia Ronului.

Cercetările ultimelor decenii au permis lămurirea acestei probleme. Din sec. al VI-lea î.Hr. civilizația hallstattiană de pe cele două maluri ale Rinului, din Bourgogne până în zona Dunării, este inundată de piese prețioase în mare parte de origine greacă. Practic, în jurul anului 500 î.Hr. nu există morminte bogate care să nu cuprindă amfore destinate transportului și conservării vinului, sau vase de băut prețioase. În unele cazuri s-au observat și urmele vinului depus pentru a fi consumat de cel dispărut. Arheologia a confirmat astfel spusele autorilor antici care au subliniat înclinația celților pentru vinul grecesc și le-au reproșat faptul că nu îl amestecau cu apă așa cum trebuia să facă, în viziunea lor, orice om civilizat. Bineînțeles, băutura străină nu era la îndemâna oricui și, cel puțin la început, era rezervată aristocrației care nu se mulțumea cu propria băutură pe bază de orz, un fel de predecesoare a berii. Importanța acordată vinului în morminte oferă imaginea clară a mentalităților și ideilor religioase ale unei societăți aristocratice asemănătoare cu cea descrisă de Homer. Nu uităm faptul că poemele homerice datează din sec. al VIII-lea, ele reflectând o realitate ce corespunde sec. al X-lea și al IX-lea, modelul cultural al societății din prima epocă a fierului (sec. al VIII-lea- al VI-lea). Principala idee este cea a festinului, suprema recompensă, în Viața de Dincolo, a războinicului viteaz. Viața de după moarte a războinicilor germani în *Walhalla* - unde exista o continuă alternanță a plăcerilor cu lupta și ospetele - nu este decât un ecou târziu și îndepărtat al unei civilizații păgâne și aristocratice, ajunsă în nord mult mai târziu decât la celți, aceștia din urmă formând un ecran între Europa nordică și Mediterana.

Vase grecești de valoare au fost descoperite într-un sit celtic fortificat din

sec. al V-lea î.Hr., pe locul actualului oraș Würzburg în Franconia, dar și în Elveția în apropierea Bernei, în Württembergul de astăzi, ca și în Bourgogne. Ansamblul cel mai deosebit a fost descoperit în apropierea Sigmaringenului, într-o fortificație folosită către 500 î.Hr., la *Heuneburg*, și în mormintele aristocratice din jur. Chihlimbarul, ceramica atică neagră, ceramica greacă roșie cu figuri albe, câteodată imitată și de autohtoni, cochiliile mediteraneene, amforele cu vin greco-provensal și un crater atic sunt tot atâtea dovezi ale relațiilor comerciale dezvoltate înainte de anul 500, în secolul ce a urmat după întemeierea Marsiliei. O hartă a descoperirilor de amfore greco-provensale ilustrează foarte bine calea de acces a acestora și a vinului pe care îl conțineau: valea Ronului și a râului Saône, zona lacurilor din N-V Elveției, regiuni hallstattiene privilegiate unde se găsește de altfel și situl La Tène, așezarea eponimă a perioadei următoare, un punct la întretăiere de drumuri. Alte descoperiri demonstrează existența unui comerț cu Italia de nord, regiune controlată de etrusci. Drumul traversa pasurile alpine și cobora în valea Rinului până la Moselle, Sena și Mama superioară. Pentru acest comerț deja foarte bine dezvoltat nu există itinerarii exclusive, dar totul demonstrează importanța Marsiliei. Grecii nu căutau metale, ci doreau în primul rând o piață de desfacere pentru vin, fapt ce presupunea și contactele de rigoare. De asemenea, faptul că prin intermediul Marsiliei în Languedoc a avut loc o elenizare în mare parte reușită este astăzi ceva deja stabilit.

Singura perioadă tulbure traversată de Marsilia, de criză a activităților ei comerciale și civilizatoare, este în sec. al IV-lea î.Hr. Cetatea phoceeană a jucat apoi din nou un rol determinant, chiar și pe plan politic, și a contribuit la includerea Galiei în lumea mediteraneană, o lume pe cale de a deveni romană. Din ce în ce mai numeroase, monedele massaliote apar alături de cele grecești de altă proveniență și se întâlnesc de-a lungul Elveției, pe căile comerciale despre care am vorbit, dar ajung și până în Insulele Britanice. Pègue, mic sat din Haute-Provence, la E de Montélimar - un sit ce aparține civilizației alpine a „câmpurilor de urne”, înrudită îndeaproape cu cea din Savoia, din Elveția de S și din partea N a Italiei - a oferit imaginea unei așezări care de la sfârșitul sec. al VI-lea și din nou în sec. al IV-lea a suferit o influență grecească. Importurile au început către 525, în același timp cu cele de la Vix. Ansamblul fortificat de la Pègue a fost distrus pe la 400 î.Hr., dată ce corespunde cu pătrunderea violentă a celților civilizației La Tène în regiune, pătrundere anterioară celei din Italia. Urmează o altă perioadă a legăturilor dintre celți și Mediterana.

Înainte de a vorbi despre ea, subliniem câteva concluzii deduse din cercetările recente asupra perioadei hallstattiene. În regiunile orientale nu putem vorbi de o exclusivitate celtică, dar într-o anumită măsură o regăsim în regiunea fortificațiilor impresionante aflate pe cele două maluri ale Rinului superior. În sprijinul concluziei aducem ca dovadă și un detaliu amuzant. La *Heuneburg* s-au descoperit cele mai vechi urme de păsări de curte din Occident. Utilitatea lor trebuie să-i fi impresionat pe contemporani, ei fiind cei care ne-au oferit primele reprezentări artistice ale cocoșului. Or, pasărea a fost considerată caracteristică pentru celții stabiliți din sec. al IV-lea î.Hr. în Italia de N. Romanii i-au numit *Galli*, iar cocoșul este *gallus*, adică animalul „galic”.

O altă concluzie privește natura și originea contactelor dintre prima civilizație celtică și lumea antică. Natura contactelor, atât de importante la o dată atât de timpurie, nu constituie doar o deosebire dintre celți și germani, cei din urmă așteptând în multe domenii încă o jumătate de mileniu, ci îi deosebeste și de romani. Aculturația celților a început prin greci. Fortificațiile de la *Heuneburg* demonstrează dezvoltarea procedurii de a amesteca lemnul, pământul și pietrele pentru a realiza un zid gros, predecesorul faimosului *murus gallicus* descris de Cezar. Acolo există însă și o porțiune considerabilă construită într-un stil grecesc, din cărămizi de argilă pe o bază de piatră de

calcar, tăiată într-un mod asemănător cu cea din zidurile construite de greci la Saint-Pierre-les-Martigues, pe lacul Berre, la V de Marsilia. Cu bastioanele sale rectangulare, necunoscute de altfel la N de Alpi, zidul dovedește existența unor ingineri și arhitecți greci, sau a elevilor lor barbari, toți în slujba aceluiași prinț. Modelul acropolei grecești a produs aici prima formă a aglomerațiilor fortificate, relativ dezvoltate, caracteristice lumii celtice în sec. al II-lea și I î.Hr. și numite mai târziu *oppidum*.

Oricum - în ciuda aspectului „barbar” subliniat de afirmațiile exigente ale autorilor greci și romani - reprezintă prima formă în care orașul, sau prefigurarea sa, a ajuns în Europa, la N de Alpi. La *Heuneburg* și în alte locuri, caracterul „urban” este demonstrat încă din sec. al VI-lea de prezența „cartierelor de meșteșugari” unde se prelucrau în special metale. Numărul mare de locuitori presupunea probabil împărțirea muncilor și, de asemenea, aprovizionarea cu vite și cu cereale de către populația învecinată.

Resimțită atât de puternic la nivelul pieselor, al tehnicilor militare și al ideilor despre Lumea de Dincolo, avem tot dreptul să presupunem existența influenței grecești și în modul de organizare a afacerilor și în formele de comerț, cu siguranță mai puțin „tribale” decât le-am crezut. Drepturile de trecere cerute la granițele așa-numitelor *civitates* galice dinainte de cucerirea romană ne fac să credem că modul de participare a regiunilor situate pe marile căi comerciale era în așa fel organizat încât să se evite descărcarea mărfurilor și schimbarea vânzătorilor la fiecare frontieră.

La mijlocul ultimului mileniu î.Hr., lumea celtică era mai puțin primitivă decât ne-am fi închipuit. Apropierea sa de spațiul grecesc se exprimă de-a lungul secolelor următoare prin intermediul monedelor celtice, bătute începând din sec. al III-lea după modele elenistice din Macedonia și prin folosirea alfabetului grecesc. Obiceiul este confirmat și de Cezar când povesteste despre plecarea către apus a helveților, o deplasare pe care a fost nevoit să o oprească. De la Strabon aflăm ceva asemănător: Marsilia „era o mare școală pentru barbari. Aici, galii deveneau prieteni ai grecilor, și nu-și mai scriau contractele de afaceri decât în greacă”. Bineînțeles, meritul aculturației nu revine în exclusivitate cetății phoceene. Au existat și alte căi. Orașul în care înainte de cucerirea romană se vorbea în mod natural în greacă, latină și galică a fost însă o placă turnantă între civilizația antică și populațiile stabilite către N, așa cum mai târziu a fost întreaga Galie romană. Iustin, din care avem un rezumat la Trogus Pompeius, spune despre celți că au preluat de la masalioti plăcerea unei vieți mai rafinate. Cel puțin parțial și la nivelul elitelor, celții au fost mai întâi elenizați înainte de a fi romanizați; de aceea, pe plan cultural, ei nu au fost niciodată tributari în exclusivitate romanilor. Romanizarea lor rapidă a surprins adesea, dar s-a uitat faptul că romanii însșiși au fost elenizați, că au început să producă vin după modelul grecesc și că, de fapt, Galia romană nu este decât o fuziune între romanii elenizați și celții parțial elenizați. Concluzia se aplică în special pentru regiunile din apropierea Mediteranei, unde clima, colonizarea mai accentuată și influența seculară a orașelor grecești au ușurat realizarea unei simbioze galo-romane. Hexagonul a intrat în istoria lumii civilizate cu mult înaintea cuceririi romane.

Expansiunea celților

Trecerea de la prima la cea de-a doua vârstă a fierului, la începutul sec. al V-lea, este marcată în jurul anilor 450 î.Hr. de câteva schimbări semnificative. Marile morminte „princiare” devin mai rare, iar din Hallstattul târziu încep să apară necropole plane, uniforme și relativ sărace, cum este cea de la Jogasses, în apropiere de Épernay, exemplu tip pentru a doua epocă a fierului, La Tène. Perioada este la rândul său subdivizată în 3 faze: La Tène I, II, III, datate între 450-250, 250-120 și 120-50 î.Hr. În regiunile din Champagne

care alături de cele străbătute de Rin și Saar se afirmă din ce în ce mai tare ca centru al lumii celtice, regăsim armamentul stereotip al războinicilor. Cei cu rang de războinici sunt acum mai numeroși (doar în depanamentul Marnei există 200 de morminte caracteristice), iar armamentul lor constă dintr-o sabie de fier, care acum nu mai este rezervată aristocrației, una sau două lăncii, un cuțit și un scut de lemn din care se mai pastrează doar mânerul.

Începând cu 400 î.Hr. apare un nou tip de înhumare caracteristic unei clase conducătoare probabil reînnoite: este vorba de „mormintele de conducători războinici” sau „mormintele cu car de luptă”. Numai în Champagne s-au descoperit 140. Carele nu au însă 4 roți cum erau cele care apăreau câteodată în perioada hallstattiană în mormintele masculine și feminine de rang superior, ci este vorba de care de luptă cu 2 roți la care se putea atașa un atelaj. Spre deosebire de mormintele scitice, aici nu au fost depuși niciodată caii. Din inventar fac parte și coifurile căpeteniilor. Avem în față o „civilizație a războiului”, despre care știm că a purtat multe lupte cu adversari din zone îndepărtate, din Insulele Britanice - unde obiceiul carului de luptă, abandonat pe continent încă din La Tène II, se menține până în timpul lui Cezar - în Europa centrală și răsăriteană, din Silezia până în câmpiile maghiare și mai ales în Italia. Cum s-a putut naște civilizația „marniană” a primei perioade a epocii La Tène? Cum se explică seismul politic și militar al sec. al V-lea și al IV-lea?

Armamentul de fier rămâne important atât din perspectiva calității, cât și din cea a cantității. Un mormânt datat către 460 î.Hr. descoperit la Luxemburg ne oferă primul exemplar cunoscut de sabie lungă de fier, cu două tăișuri, armă de tăiat caracteristică celților din a doua epocă a fierului. În sec. al V-lea prezența sa se limitează la nivelul unei elite „hallstattiene” restrânsă, iar generalizarea sa reprezintă rezultatul unor schimbări „industriale”, sociale și demografice. Viteji și cu un armament superior, celții erau războinici căutați de puterile mediteraneene. Mercenarii celți apar în textele de la începutul sec. al IV-lea, iar după moartea lui Alexandru cel Mare mercenariatul a căpătat o amploare atât de mare încât s-a putut vorbi de „o hemoragie continuă a lumii celtice” (V. Kruta). Celții și-au exercitat calitățile lor războinice în Grecia, Africa, dar și în Italia în slujba etruscilor și a facțiunilor lor.

Spre deosebire de secolul anterior, în sec. al V-lea predomină exporturile etrusce spre răsărit și apus prin pasurile alpine, putându-se observa relațiile privilegiate care existau între celți și etrusci. Atunci când în Italia au apărut primele armate ale unei adevărate invazii, celții cunosteau locurile și se mișcau cu rapiditate, fapt ce poate fi explicat doar de existența printre cotropitori a unor vechi mercenari și prin prezența la fața locului a unor complici. Într-un cuvânt, barbarii, așa cum se va întâmpla mai târziu și în cazul germanilor, pot fie să apere, în schimbul unor plăți, această lume civilizată și bogată, fie să o cucerească.

Alături de forțele care i-au atras către lumea mediteraneană din ale cărei delicii gustaseră de la distanță, din adăpostul fortărețelor hallstattiene, au existat probabil și forțe care i-au împins. Una dintre ele ar fi schimbarea climaterică; între anii 600 și 400 a avut loc o răcire bruscă a temperaturii medii cu 2°. Ghețurile scandinave au coborât cu în jur de 200 de metri, în timp ce teritoriile ocupate de stejari și de aluni s-au restrâns către sud. La rândul său s-a diminuat și zona agricolă care a coborât de la 68° la 60° latitudine nordică, Amintirea răcirii vremii este păstrată în *Edda* nordică, iar informațiile pe care le oferă Pytheas din Marsilia (a doua jumătate a sec. al III-lea î.Hr.) despre ghețurile de pe marea din nord coincid cu noua situație climaterică. Tot atunci își încep migrația și germanii, nemișcați din ținuturile lor din timpuri imemorabile. Deși nu ating încă zona ocupată de celți - aceștia fiindu-le pentru moment superiori din punct de vedere militar - acțiunea lor se integrează într-o reacție

de ansamblu, avantajele climei mediteraneene devenind cu atât mai prețuite cu cât deteriorarea condițiilor de viață din Europa nordică era mai puternică.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre mai există încă o problemă complicată de rezolvat: posibilitatea venirii unor impulsuri din răsăritul Europei - deplasarea popoarelor celtice integrându-se în cadrul unei reacții în lanț - sau, pur și simplu, ridicarea unei noi elite cu înclinație către o viață războinică și nomadă care a antrenat cu ea surplusul populației în creștere demografică. Ramânem însă pe tărâmul presupunerilor.

S-a vorbit despre sciți. În sec. al VI-lea, mișcările lor se pot distinge pe de o parte până în Brandenburg și până în regiunea Hallstatt pe de altă parte. În Belgia de astăzi a fost descoperit un mormânt care amintește de obiceiul - întâlnit începând din această epocă și în lumea celtică - conform căruia soțiile sau concubinele însoțeau căpeteniile și în mormânt. Mai există și o altă dovadă a faptului că elemente din civilizația sciților au fost transmise în Occident de către celți: pantalonul. Necunoscut popoarelor mediteraneene, el a fost mai întâi îmbrăcăminte de cavalerul celtic și abia apoi a celui medieval și modern. Vârfuri de săgeată scitice au fost găsite pe Dunărea superioară, în Bourgogne, pe cursul superior al Senei, până la confluența Loarei cu Allier. Imitații? Semne ale prezenței sciților? Pentru moment problema nu poate fi rezolvată. Acumularea indiciilor ne pune totuși pe gânduri, mai ales dacă luăm în considerație și arta „derutantă și fascinantă” a celților din La Tène, artă ale cărei rădăcini orientale nu au fost niciodată negate, mai ales că stilul său se opune cu totul artei grecești și romane.

Despre câteva centre fortificate de la sfârșitul Hallstattului știm că au fost distruse către 500 î.Hr. Să fie oare vorba de tulburări survenite ca urmare a luptelor interne sau a cuceririlor venite din afară? În Champagne mai multe schimbări par abrupte, dar în săpături nimic nu indică distrugerii importante. Tot atunci începe și mișcarea de cucerire către sud, mișcare inițiată după al doilea val de cuceriri celtice din Galia. Începând cu 480 și în cursul sec. al V-lea, celții din prima fază La Tène au supus S-E Hexagonului, teritoriul dintre Ron și Alpi ocupat în mod preponderent de liguri.

Comerțul continental al Marsiliei a întâmpinat atunci o serie de dificultăți. După tradiție, căpeteniile celtice au apărut amenințătoare în fața orașului phoceean. În regiune s-a format apoi o civilizație celto-ligurică pentru care *oppidum*-ul fortificat de la Entremont, în apropiere de Aix-en-Provence, este pentru sec. al II-lea și I î.Hr. una din principalele mărturii.

Năvălirea celtică în Italia începe cel mai târziu o dată cu sec. al IV-lea î.Hr. Conform unei vechi tradiții, prima invazie s-a desfășurat la începutul secolului și a dus la fondarea orașului Milano. Oricum, tot ce se poate spune este că stăpânirea etruscă s-a prăbusit sub loviturile teribile ale celor pe care romanii îi numeau *galli*, „gali”. Așa cum cucerirea cetății *Felsina* în 535 î.Hr. a fost simbolul instaurării stăpânirii etrusce, distrugerea sa în 350 și fondarea „cetății boiilor”, adică Bologna, este simbolul cuceririi galice. Dacă o raportăm la stabilirea în masă a celților în toată partea nordică a peninsulei, celebra jefuire a Romei din 385 (390 î.Hr. după cronologia tradițională) apare doar ca un simplu episod.

Amintită în manuale pe de o parte ca o faptă de vitejie a galilor și pe de alta ca un simplu incident al expansiunii romane, prima întâlnire dintre romani și gali are o semnificație dublă. În primul rând, celții nu reprezentau un pericol trecător, ci unul de durată și foarte primejdios. În al doilea rând, ei au oferit Romei posibilitatea de a profita de slăbiciunea etruscilor, iar în momentul în care galii și-au făcut simțită prezența în Italia, aceasta a profitat și a cucerit Veii. Astfel, galii au pregătit terenul pentru cucerirea romană.

Trebuie să ne imaginăm groaza pe care au răspândit-o cuceritorii gali. La sud de Bologna, la Marzabotto, s-au descoperit casele arse și templele

distruse în 350 î.Hr., împreună cu numeroase schelete și arme etrusce și celtice. Celtii au răvășit întreaga Italie până în Apulia. Atunci când citim despre vechii gali că păstrau capetele tăiate ale adversarilor lor, iar uneori le punau prinse de centură, nu este vorba de simple povesti țesute de o lume civilizată despre niste popoare îndepărtate și aproape necunoscute. Ei au putut fi văzuți de aproape din sec. al IV-lea în Italia, iar în Asia Mică din sec. al III-lea, cu mult înainte de a se adapta obiceiurilor țărilor care îi primiseră. Bineînțeles, comportamentul lor nu trebuie judecat conform principiilor altei lumi, ci trebuie privit ca parte integrantă a ritualurilor religioase, inițiatice și magice. Tot din motive religioase ei continuau să lupte goi, în ciuda armamentului superior din care făceau parte și primele zale cunoscute în Occident. Păstrarea „capetelor tăiate” este confirmată din plin și de arheologie.

Dar de unde veneau? Mult timp cuceririle au fost atribuite „galilor din Galia”. Lucrul nu este adevărat, iar singura scuză a faptului că ideea a fost mult timp acceptată este că anticii au făcut și ei aceeași greșală. Încă din sec. I, ei considerau Galia ca fiind locul de origine al celtilor... Teza a fost însă negată cu mult timp în urmă de arheologia și lingvistica modernă. Poporul *boii*-lor se număra printre cuceritorii Italiei, numele lor se regăsește atât în Italia în cel de *Bononia* (Bologna), în Franța (Boulogne), cât și în Boemia (*Boiohaemum*). Ubicuitatea numelor popoarelor galice, răspândite în întreaga lume celtică europeană, face dificilă determinarea „originii” lor geografice. *Lingonii*, un alt popor menționat în Italia, au dat numele lor orasului Langres, dar s-au stabilit foarte de timpuriu și în Spania sub numele de *iungoni*. Cât despre *senoni*, care erau deosebit de puternici pe malurile Adriaticei, o tradiție romană spune că ar fi venit din regiunea Sensului, căreia i-au dat și numele. Nu trebuie să cădem însă în cealaltă extremă și să subestimăm aportul avut de popoarele care se stabiliseră deja în Hexagon.

Nu insistăm asupra altor cuceriri și fapte ale popoarelor celtice, asupra întâlnirii lor cu Alexandru cel Mare și a răspunsului legendar pe care i l-au dat - singurul lucru de care se temeau era să nu cadă cerul peste ei. Nu mai insistăm nici asupra apariției lor în Macedonia în 280 î.Hr., la Delphi în 279 î.Hr. și asupra stabilirii lor în 275 în Asia Mică în Galatia, zonă care de altfel le-a și luat numele. Aproape întotdeauna este vorba de grupuri importante care participă activ - fie ca mercenari, fie în mod independent - în conflictele dintre puterile mediteraneene, la confruntările dintre statele succesoare ale imperiului lui Alexandru.

Este de neînțeles această răspândire de forțe, această risipă ce apare imensă în ochii omului modern, indiciu al lipsei de coeziune, ca să nu mai vorbim despre unitatea politică. Fenomenul nu este caracteristic doar celtilor, el a putut fi observat și la greci, regăsindu-se mai târziu și la germani. „Unitatea” lor era doar lingvistică și religioasă, cea din urmă putând presupune chiar existența unui centru cultural comun (pentru celti la *Carnutes*). Mai există și o unitate de tehnici și de obiceiuri, care întâlnite în același timp de-a lungul a mii de kilometri poate indica o intensitate surprinzătoare a contactelor. În viața politică însă, ca și în război singurul lucru care conta era apartenența la o *civitas*, indiferent că era vorba de o cetate în sens mediteranean sau de o comunitate tribală. Roma, care a cuprins o mulțime de microcosmosuri în macrocosmosul unui stat veritabil, nu a fost la început decât un oraș; ea a rămas mult timp puternică, iar cetățenii săi - *cives* - nu erau cetățenii unui imperiu, ci ai unui oraș. Indiferent de originea lor, galică sau arabă, senatorii erau membri în *Senatus Urbis*.

În sec. al IV-lea și al III-lea, puterea galilor din Italia, stăpânirea lor amenințătoare de pe cele două maluri ale Padului - primul teritoriu numit *Gallia* - a fost o provocare deosebită pentru lumea italică, și mai ales pentru romani. Înfrânți adesea, cei din urmă și-au perfecționat modul de luptă, timp în care

celții l-au păstrat pe al lor. Fenomenul a reprezentat și principalul punct de cotitură. Revanșa a fost fără milă.

Decădere și prăbușire celtică

După cuceririle făcute de celți în prima jumătate a sec. al IV-lea în Italia, pentru galii din peninsula a urmat o vârstă de aur. Hexagonul a profitat de moment și a receptat din plin influențele mediteraneene. „Începe acum un schimb intens, un fel de dute-vino, între Celția transalpină și Galia cisalpină; războinici în căutare de bogăție și de lupte se îndreptau spre Italia, iar de acolo se răspândeau în schimb rafinamentele unei noi culturi ce se dezvoltă în contact cu civilizația greacă și etruscă” (V. Kruta). Necropolele senonilor de la Adriatica depășesc prin bogăția lor - vase, podoabe, arme de proveniență grecească, etruscă și celtică - tot ceea ce provine din mormintele princiare hallstattiene. Întorcându-se în parte din Italia, noua aristocrație militară a adus cu sine o serie de produse celto-italice dintre care o parte pot fi regăsite și printre imitațiile locale. Noului stil de la sfârșitul fazei La Tène 1 i s-a dat numele de *Waldalgesheim*, după cel al unei descoperiri din Renania. Cel puțin o parte a schimbărilor intervenite în modul de înhumare a căpeteniilor și a „nobililor” celți din Hexagon poate fi explicată prin victoriile italiene care au avut ca urmare o îmbogățire culturală și materială observabilă de o parte și de alta a Alpilor.

Echilibrul de forte dintre celții din Italia și romani se strică în 283 î.Hr. când, la câțiva ani după prima lor mare victorie de la *Sentinum* (295 î.Hr.) și ultima mare înfrângere de lângă *Arezzo* (285 î.Hr.), romanii îi supun pe senoni și creează pe teritoriul lor colonia Sena *Gallica* (Sinigaglia). Șocul resimțit de celți este mare; perspectivele limitate pe care le oferea de acum înainte Italia aduc cu sine o diminuare a aflului către peninsula, celții de dincolo de Alpi îndreptându-se acum către Balcani.

Roma era hotărâtă să rezolve problema galică, o victorie asupra galilor cisalpini și transalpini în 225 î.Hr. inaugurând ultima fază a cuceririi de către romani a „Galiei cisalpine”. Acțiunea a fost dusă la bun sfârșit în 222 când a fost cucerit Milano și au fost întemeiate coloniile romane Piacenza și Cremona.

Ager gallicus - pământul cucerit de la galii din Italia - nu era suficient pentru a asigura securitatea Romei, fapt care a fost resimțit în mod acut cu ocazia celui de-al doilea război punic, începând din 218 î.Hr., în timpul atacului lui Hannibal. Rolul pe care l-au jucat galii transalpini și cisalpini în trecerea Alpilor de către armata lui Hannibal nu a fost neglijabil, cartaginezii știind să exploateze conflictul vechi și profund care exista între romani și gali. La Cannae, în 216, ei i-au așezat pe aceștia chiar în centrul formației lor de luptă, acolo unde erau condamnați să fie zdrobiți de romani înainte ca trupele de elită cartagineze să atace din cele două flancuri. Răspunsul romanilor a fost declanșarea războiului împotriva bazelor iberice ale adversarului cartaginez. Viitorul politic al Hexagonului a fost hotărât de evenimente externe și de lupta dintre puterile străine. După victoria din 202 asupra Cartaginei și crearea apoi a celor două provincii romane *Hispania Citerior* și *Hispania Ulterior*, integrarea zonei de coastă, din Spania până în Italia, a devenit doar o chestiune de timp. Galii din Italia erau astfel izolați și mai ușor de controlat. Rolul jucat în acest context de Marsilia a fost capital. Aliat fidel al Romei, cetatea phoceeană a ajutat-o să supravegheze regiunea și i-a oferit cele mai bune pretexte pentru a interveni la cele mai mici incidente provocate de celto-liguri. Încă din 181 î.Hr., plângerea Marsiliei împotriva piraților liguri a provocat o reacție energică a Romei. În 154 Marsilia a subliniat amenințarea pe care o reprezintă oxybieni și deciații pentru Antibes și pentru Nisa, iar consulul Quintus Opimius i-a zdrobit pe celto-liguri și a atribuit teritoriile lor orașului. Ca urmare, Roma a acționat ca o stăpână a zonei cu mult înainte de crearea unei provincii romane. Chemată în

125 în ajutor împotriva *salluvii*-lor din Entremont - *oppidum* important al adversarilor celor mai periculoși ai Marsiliei - reacția Romei a avut urmări durabile. În 124 Entremont este cucerit și distrus, iar alături este întemeiat un oraș fortificat, Aix-en-Provence (*Aquae Sextiae*). Romanii erau deja stabiliți.

Conflictul cu popoarele galice care aveau controlul asupra părții de S-E, *arvernii*, cei de la care derivă și numele de Auvergne, a devenit inevitabil. În 121 regele lor, Bituit, este învins în apropiere de Orange și dus în triumf la Roma.

În anul următor, romanii au creat o nouă provincie, *Gallia Transalpina*. Pentru ei, aceasta reprezenta o altă Galie, cea de dincolo de Alpi, spre deosebire de cea din Italia care era deja cucerită și care a fost de atunci *Gallia Cisalpina*. În 118 î.Hr., Narbonna devine capitala noii provincii, iar descoperirea unei borne miliare databilă în 118 indică faptul că în momentul întemeierii provinciei, a început și construirea drumului roman dintre Spania și Italia, via *Domitia*, fapt care demonstrează cât de necesară le era romanilor utilizarea și controlarea acestei zone de trecere.

Crearea provinciei, care a devenit mai târziu *Narbonensis*, a fost un eveniment deosebit. După ce și-au eliminat rivalii cartaginezi, romanii ocupau malurile Mediteranei occidentale pe care au transformat-o într-o adevărată *Mare Internum*, o mare interioară din care prin intermediul unui „cordon de siguranță” celții au fost complet excluși. Asistăm acum la sfârșitul unei epoci în care prezența celților turbulenți a fost resimțită puternic, dar în care ei au fost sensibili la influențele mediteraneene. Romanii au monopolizat acum totul, inclusiv comerțul cu vin, lucru resimțit și de greci, printre alții și de cei din Marsilia. Locuitorii din Italia, din afara cetăților grecești, au început abia din sec. al III-lea î. Hr. să producă vin: mai întâi pentru consumul propriu, ei au reușit în cele din urmă să pună capăt monopolului grec. În noua „provincie” a avut loc un fenomen asemănător: pentru a nu mai depinde de importuri, ea a început la rândul său să producă vin. Începuse deja istoria Galiei romane.

Trebuie vorbit însă și de întreaga lume celtică, *Celticum*, care în sec. al II-lea a trecut printr-o criză gravă și a suferit transformări profunde. Peste tot s-au revărsat atunci o serie de popoare învinse și lipsite de posibilitatea de a se extinde. Ele se întorceau în regiunile dunărene sau în „Galia”, așa cum au procedat de exemplu boii care au părăsit Italia după ce romanii au reușit „pacificarea” regiunii lor (în 192 î.Hr.), eveniment marcat prin ridicarea unei colonne romane la Bologna. Alți celți s-au descurcat mai bine: cei din Noricum, o regiune alpină a cărei importanță consta în poziția sa geografică de-a lungul pasurilor alpine și în bogăția în fier și în sare a solului. Începând din 171, locuitorii de aici - regiune pe care romanii o numeau „regat” - devin în mod oficial „prietenii ai poporului roman”. Schimbarea cea mai importantă a reprezentat-o însă presiunea crescândă a germanilor care se deplasau încet către S (mai ales după 300). Ei îi vor obliga pe celți să abandoneze pe parcursul fazei La Tène II (250-120 î.Hr.) toate teritoriile de la N de linia ce unește delta Rinului cu pădurea Turingiei, aceștia reușind să reziste o perioadă mai îndelungată doar în zona de la V de Weser.

Procesul, aparent străin de Hexagon, va provoca ultimul val de cuceriri celtice, obținându-se astfel, într-un mod durabil, situația cunoscută din descrierile lui Cezar. Este vorba de părăsirea de către *belgi* a zonei Rinului, deplasarea lor desfășurându-se în 2 etape: prima în sec. al III-lea și a doua în secolul următor. Din primul val fac parte *atrebații* de la care provin toponimele Arras și Artois, *ambianii* stabiliți în împrejurimile orașului Amiens, *belovacii* în zona Beauvais și Breteuil, și *remii* care au ocupat zone întinse din Champagne în împrejurimile Reimsului. Surprinși de invazia belgilor, un mare număr de celți au preferat să se retragă spre Anglia de astăzi, unde îi regăsim în Sussex, Wessex și Kent. Îngrijorați de presiunea pe care o exercitau belgii, *parisii* au

parăsit la rândul lor malurile Senei pentru a merge să se instaleze în actualul Yorkshire, unde le regăsim și numele, tot atunci având loc și plecarea spre Franche-Comté a *sequani*-lor de pe Sena. Este semnificativ faptul că în aceeași epocă mormintele cu car de luptă dispar din Champagne și reapar în schimb în Anglia.

Dar de unde erau acești nou veniți? Descoperirile făcute la Cernon-sur-Colle (dep. Marne) și în necropolele belgilor de la Villeseneux (dep. Marne) și de la Poigny (dep. Seine-et-Marne) au permis observarea unor forme de obiecte și a unor obiceiuri care se întâlnesc în lumea celtică doar în zonele dunărene și în Boemia occidentală. Între altele, este vorba de portul feminin care includea și inele la glezne, obicei care s-a menținut însă o singură generație, fapt ce reprezintă în sine o dovadă a asimilării rapide a noilor veniți. Volcii tectosagi, despre care știm că sunt originari din Franconia actuală, aproape de Boemia occidentală, făceau la rândul lor parte din primul val de belgi ce a atins nu numai E și N-E Hexagonului, ci și zona sudică. Există și o informație scrisă care confirmă rezultatele arheologice: în sec. al IV-lea poetul Ausonius, care era originar din Bordeaux și trăia pe malurile Mosellei spunea că volcii tectosagi se numeau și belgi...

Al doilea val de belgi a ajuns în sec. al II-lea î.Hr. și s-a stabilit mai spre nord. Plecați mai târziu, ei au suportat mai mult timp presiunea și infiltrarea germanilor. După o coabitare mai mult sau mai puțin îndelungată, în momentul în care au plecat belgii își păstrau limba celtică, dar printre ei se aflau și numeroși descendenți ai germanilor. Ca urmare, se pot înțelege aluziile frecvente ale autorilor antici, care nu știau nimic despre trecutul lor, dar spuneau că belgii pot fi deosebiți cu greutate de germani. Este vorba în special de nervi și de eburoni, popoare care au rezistat cu îndârjire mai întâi atacurilor cimbrilor și teutonilor și apoi armatei lui Cezar și care în cele din urmă au suferit o represiune sălbatică. Dintre belgi, o parte au trecut și în Anglia, unde o ramură a lor, *catuvelaunii*, stabilită în împrejurimile Colchesterului, a exercitat un fel de hegemonie și a rezistat începând din 43 î.Hr. cu îndârjire trupelor împăratului Claudius.

Ce a determinat oare hotărârea romanilor de a supune toate popoarele celtice, din care au lăsat să le scape doar locuitorii Irlandei și cei ai Scoției? Înainte de a încheia excursul despre celți și de a vorbi despre istoria propriu-zisă a Galiei - formată la sfârșitul perioadei celtice - se impune rezolvarea acestei probleme. Un element explicativ poate fi oferit de ultima mare amenințare pe care au cunoscut-o romanii după Hannibal, invazia cimbrilor și teutonilor, germani originari din Iutland.

Celții s-au aliat și atunci cu invadatorii. Cele două popoare germanice au plecat din 120 î.Hr. și au ajuns mai întâi în Boemia unde după ce s-au luptat și i-au învins pe boii - un neam celtic oriental - s-au aliat apoi cu ei. După ce în 113 au obținut în *Noricum* o victorie strălucită asupra romanilor, li s-au mai alăturat două popoare helvete, neamuri ale celților occidentali, *tigurinii* și *tugenii*. Părtași la victoriile și campaniile mai mult sau mai puțin importante ale cimbrilor și teutonilor îi regăsim și pe tigurinii helvetici - adică pe celți. Ei participă la luptele împotriva belgilor, la cele din Spania și îi întâlnim și în 107, în apropiere de Agen unde a fost zdrobită armata consulului L. Cassius Longinus, iar o parte a romanilor învinși a fost luată în captivitate.

După noi înfrângeri în fața cimbrilor, romanii au încredințat apărarea Italiei și a „provinciei” Galia meridională celui mai bun general al lor, Marius, care i-a înfrânt pe rând, mai întâi pe teutoni în 102 în apropiere de Aix-en-Provence, apoi pe cimbri și pe tigurini în 101, la Vercelli în Italia de nord. Impresia lăsată de forța și violența acestor popoare și amenințarea pe care au reprezentat-o pentru cele mai bune armate ale lor i-au marcat pentru totdeauna pe romani. În ciuda faptului că cea mai mare parte a celților din Galia, retrași în

propriile *oppida*, au fost la rândul lor victimele invaziilor, principala concluzie a romanilor a fost că repetarea unei alianțe dintre celți și germani trebuie evitată cu orice preț. De aceea, Cezar nu i-a permis stabilirea definitivă lui Ariovist - un condotier germanic - și a trupelor sale în Galia și, de aceea, vidul politico-militar în care ar fi putut aluneca germanii a fost umplut de forța militară romană. Supuși mai întâi presiunii concertate a germanilor din N și a romanilor din S, celții au căzut apoi victimă amenințării reprezentate de germani, romanii fiind „obligați” să îi cucerească din motive de securitate.

Cucerirea romană a Galiei nu poate fi înțeleasă decât în contextul general al istoriei popoarelor celtice. După „pacificarea” Galiei urmează cea a zonelor alpine și cucerirea între 16 și 10 î.Hr. a teritoriilor din Pannonia și Noricum până în Raetia celților vindelicieni de pe Dunăre. Asemeni celor din Galia, existența unuia dintre cele mai importante *oppida* ale celților orientali, Manching (în Bavaria) - unde vestigiile arheologice demonstrează unitatea profundă în această fază de sfârșit a lumii celtice - se încheie o dată cu cucerirea romană. Pericolul real pe care îl reprezentau celții și belgii din Insulele Britanice pentru securitatea Galiei i-a făcut pe romani să cucerească în cele din urmă și ultima redută a lumii celtice.

Pentru a înțelege ce a fost lumea celților, chiar și într-o perioadă de mare criză, prinsă între germanii în expansiune și romanii care îi blocaseră accesul la Mediterana, trebuie să privim o hartă pe care să fie marcată răspândirea în sec. al II-lea și în sec. I a așa-numitelor *oppida*. Peste tot, din Insulele Britanice până în câmpia Pannoniei, întâlnim sute de astfel de „orașe”, mai mici sau mai mari, situate de obicei pe coline sau pe promontorii. Aici există întotdeauna cartiere nestesugăresti, locuri în care arta celților de a prelucra metalul și lemnul era păstrată și perfecționată. Elevi ai Europei de răsărit și ai inginerilor greci în fabricarea carelor, celții erau - în mod particular - mult superiori romanilor. În ciuda unui anumit dispreț pe care grecii și romanii îl manifestau față de *oppida*, aceste zone semiurbane, pentru ei primitive -inexistente la N sau la E de teritoriul ocupat de celți, locuri unde, de altfel, nu au existat de loc orașe - au avut o importanță capitală în istoria civilizației europene. În plus, ele au permis romanilor să dezvolte aici, repede și ușor, o viață într-adevăr urbană.

S-a vorbit adesea despre frontiera civilizațiilor care străbate Europa din timpul Imperiului Roman și care desparte Germania propriu-zisă de provinciile romane, mergând pe cursul Rinului, de-a lungul *limes*-ului roman și apoi pe cursul Dunării. S-a uitat însă că ea delimita civilizația antică târzie a *oppidum*-ului, că era mult mai veche și exista deja în momentul în care romanii s-au hotărât ca limita lumii celtice sau celtizate să corespundă cu cea a Imperiului lor. Înaintarea germanilor trebuia oprită, iar aici integrarea era deja pregătită. Într-o Europă romanizată și germanizată, a fost posibilă uitarea limbii și a moștenirii celtice, până într-atât încât Ranke a văzut în „popoarele romano-germanice” baza istorică a Europei. Astăzi putem vedea mai bine urmele lumii dispărute a celților și putem reaminti importanța contribuției lor la formarea patrimoniului european.

Cap. VI GALIA

„Galia”: o definiție romană

La începutul memoriilor sale *De bello Gallico*, Cezar a scris: „A treia parte a Galiei este locuită de cei care în limba lor se numesc *celtae*, iar în limba latină *galli*”. Autorul nu putea să înceapă opera destinată propagandei sale printr-un neadevăr. Cuvintele indică faptul că la mijlocul sec. I î.Hr., în momentul cuceririi romane, *galli* și *Gallia* nu erau termeni „galici”, ci cuvinte latine, iar cei care erau desemnați astfel le-au preluat în mod natural în momentul în care au învățat latina, în timpul dominației romane.

Cititorul va înțelege că, pentru a evita un anacronism și pentru a nu scrie o istorie illogică, am evitat să vorbim despre gali înainte de a exista acest termen. Ceva întâmplat la un moment dat nu putea exista înainte nici în fapt, nici în conștiința politică a oamenilor. Dintr-un motiv asemănător, Venceslas Kruta a spus la rândul său în 1976: „Celților de pe teritoriul Galiei nu trebuie să li se atribuie numele de gali înaintea atestării de către autorii antici a conceptului geografic. Astfel, se va evita echivocul și nu se va crea prematur impresia unei unități teritoriale bine definite, spre deosebire de alte regiuni ale lumii celtice”. Simpla folosire a unor cuvinte familiare are ca efect transformarea în mod abuziv a popoarelor non-celte de pe teritoriul unei presupuse „Galii” în „gali” și a celților din afară în non-gali.

În mod natural, până într-o perioadă târzie, singura Galie din textele latine a fost cea din Italia, cea care i-a amenințat pe romanii din sec. al IV-lea î.Hr., pericol care a dus și la apariția primelor semne ale unei conștiințe comune a popoarelor italice. După cucerirea romană a Galiei de pe cele două maluri ale fluviului Pad, transformarea sa într-un *ager gallicus* și întemeierea unei provincii romane „dincolo” de Alpi, se va face o distincție între cea din urmă, *Gallia Transalpina* și *Gallia Citerior* sau *Cisalpina*, situată în Italia, adică „dincoace” de Alpi. După cucerirea până la ocean și Canalul Mânecii a teritoriilor celtice din nordul „provinciei” - care se va numi „Narbonensis” - termenul de *Gallia Transalpina* s-a extins în mod logic asupra întregii zone.

Alături de denumirile oficiale și administrative prin care putem întrezări necazurile de sub administrația Imperiului Roman, există și locuțiuni mai familiare, uneori chiar poetice, cum este cea de *Gallia comata*, „Galia cea pletoasă”, întâlnită pentru prima oară la poetul Catullus, dar există și „*Gallia braccata*”, adică „Galia cu nădragi”. Prima expresie se referă la Galia cucerită de Cezar, iar cea de-a doua la „provincia” din S pentru a o deosebi de Galia italică, numită *Gallia togata* pentru că cei din peninsulă purtau ca și romanii toga etruscă, în timp ce cei de dincolo de Alpi purtau un fel de pantaloni.

Singurul element comun al denumirilor este faptul că ele reprezintă punctul de vedere roman. În „Galia” ca și în alte părți, persoanele importante își spuneau *celtae*, în limba greacă *keltoi*, ceea ce înseamnă probabil „oameni superiori, admirabili”, la fel ca latinescul *celsus*, provenit din aceeași rădăcină indo-europeană. Denumirii de *galli* folosită de latini se pare că îi corespunde termenul grecesc de *galates*. În 79 d.Hr. Flavius Iosephus îi considera celți pe «cei cărora grecii le spun „galați”». Existența a 2 nume în cele 2 limbi care dominau civilizația antică printr-un adevărat bilingvism al oamenilor cultivați nu putea duce, în ciuda încercărilor de a pune o anumită ordine, decât la o aplicare arbitrară a celor două denumiri.

Celții nu sunt singurii care le datorează romanilor denumirea lor generală și chiar circumscrierea geografică a regiunilor pe care le ocupau. La fel s-a întâmplat și în cazul germanilor. Atunci când Cezar - primul roman care a ajuns până la Rin și i-a împiedicat pe germani să treacă fluviul - a decretat și a spus că Rinul era frontiera dintre *Gallia* și *Germania*, el a creat în întregime 2

țări care nu existaseră niciodată. El a folosit numele atribuit de belgi unui mic neam de germani de dincoace de Rin, denumire preluată mai apoi și de autorii latini pentru a-i identifica pe vecinii belgilor: *germanii*. Cum, puțin înainte de intrarea sa în scenă, bandele armate ale acestor „germani” - care se numeau pe ei înșiși suevi - pătrunseseră până la frontiera helveților, Cezar a înțeles că de atunci înainte lumea adversarilor pe care dorea să îi supună puterii romane, cea a celților, se termina la Rin de unde începea Germania. Pe el nu l-au interesat celții care populau totuși Germania meridională și zonele alpine a căror cucerire a urmat o jumătate de secol mai târziu. Crearea frontierei romane a abandonat în mâna germanilor malul drept al Rinului.

Ca urmare, Cezar este cel care a creat „națiunea galică”, a impus noțiunea de „Galia”, a cărei origine poate fi regăsită la începutul epocii romane și tot el este cel care a impus frontiera de pe Rin și a provocat o primă rezistentă - aproape unitară - a triburilor celtice.

Asigurarea teritoriilor celtice până la Rin pentru a preveni o infiltrare sau o invazie a germanilor reprezintă în consecință o hotărâre deliberată a romanilor. Ei doreau să îi despartă pe celții din acest teritoriu limitat nu numai de cei aflați între Alpi și Dunăre, dar și de cei de pe cele două părți ale Alpilor, deja integrați în lumea romană. Cu puține excepții, cei din urmă nu au resimțit grijile războiului și, în loc să amenințe baza de operațiuni a lui Cezar, ei i-au ușurat sarcina.

Un studiu asupra „patriei galice” și al soldaților din armata romană a demonstrat faptul că în timpul Imperiului s-a dezvoltat sentimentul unei comunități galice, o comunitate legată de pământul Galiei întemeiată de romani (G. Sabbah). În întregul Imperiu și indiferent de locul unde erau trimiși, soldații considerau Galia ca pământul lor; o „mică patrie”, parte a uneia mai mari, sentimentul fiind însă psihologic și moral, deasupra limitelor etnice. Această viziune generală aparține doar soldaților răspândiți în Imperiu, pentru ceilalți patria era reprezentată de trib. Despre „o mare patrie”, a tuturor celților, nu se vorbește însă deloc; nici măcar în timpul luptelor împotriva lui Cezar.

Structuri interne politico-geografice

Stabilizarea Galiei cu frontierele sale fixate de politica și de cucerirea romană este resimțită și la nivel regional. Descrierea „fotografică” a lui Cezar și stabilitatea de-a lungul secolelor a unor populații (un exemplu ar fi *andegavii*, orasul Angers, apoi comitatul și regiunea Anjou) au creat iluzia că în Galia trăiau de mii de ani aceiași oameni. Astăzi știm însă că regiunea dintre Pirinei și Rin a fost celtizată în mai multe etape succesive și cu prețul unor mari răsturnări de situații, iar popoarele nu au renunțat niciodată la obiceiul sau la posibilitatea de a se mișca, fie ca urmare a propriei lor dorințe, fie ca urmare a constrângerilor.

În jurul anului 100 î.Hr. zona Rinului, până la văile Mosellei, ale Meusei și chiar până la Marna și Sena, se resimte încă după șocul seismului pricinuit de invazia belgilor. O parte a *parisii*-lor s-a refugiat în Anglia, iar *sequanii* par să fi părăsit malurile râului care le poartă numele, Sena, pentru a se instala în Besançon. Se presupune chiar că, înaintea venirii belgilor, erau instalate în N-E popoarele al căror nume se termină în „casses”. Ca urmare *Tricassii* (în împrejurimile orașului Troyes), *Durocassii* (Dreux), *Vellocassii* (Vexin) și *Baiocassii* (Bayeux) au fost împreună cu noii veniți martorii creării unei granițe despărțitoare care urma în mare frontiera indicată de Cezar dintre celții propriu-ziși și belgi: cursul Mamei și apoi cel al Senei. În partea sudică am văzut mișcările relativ timpurii ale volcilor, care au modificat distribuția populațiilor de la S de Cévennes până către Toulouse. Romanii au fost, deci, cei care au impus stabilitatea „definitivă” a habitatului. Una dintre dovezi este migrația helveților, care către anii 60 î.Hr. au hotărât să își părăsească pământurile în

fața amenințării germanilor și au pregătit în cele mai mici detalii mutarea întregului popor către regiunea *santoni*-lor (cei care au dat numele lor regiunii Saintonge și orasului Saintes).

Helveții aveau obiceiul, pentru noi ciudat, de a-și părăsi complet pământurile. Nu trecuse mult timp de când se stabiliseră la N de Alpi, venind din regiunile de la S de Main. Or, stabilită în epocă, lista celor care ar fi trebuit să plece ne permite să apreciem, prin prisma informațiilor furnizate de Cezar, amploarea acțiunii. Era vorba de peste 300.000 de bărbari, femei și copii pe care doar voința și geniul militar al lui Cezar i-au putut readuce în regiunile pe care tocmai le părăsiseră. Astfel, Elveția a rămas și astăzi o Confederație „helvetică”, regiunea Saintonge a aparținut în continuare *santoni*-lor, iar noi nu trebuie să ținem cont și de tulburările provocate de stabilirea helveților la N de Gironde.

O dată cu romanii care din motive de securitate nu mai erau dispuși să accepte schimbări radicale, Hexagonul părăsește nisipurile miscătoare ale preistoriei și protoistoriei, pășind pe pământul mai ferm al istoriei. Este creat astfel cadrul principal al evoluției istoriei Franței, prin fixarea structurii geografice și demografice a regiunilor de dimensiuni medii - care gravitau în jurul unor centre regionale - și a celor mici, *pagi* sau subdiviziunile neamurilor. Numele unor ținuturi și ale unor orașe principale mai păstrează și astăzi amintirea triburilor celtice sau celtizate, care nu s-au mai mișcat din timpul lui Cezar.

Diviziunile și subdiviziunile de acum vor reveni mereu și vor fi regăsite atât în unitățile administrative ale Galiei romane, în numele și limitele diocезelor și arhidiaconiilor bisericii, cât și în cele ale *pagi*-lor din perioada merovingiană și cea carolingiană. Din acest motiv, nu dăm o listă completă a popoarelor și a populațiilor, limitându-ne să conturăm doar modul de distribuție a forțelor înainte de cucerirea romană.

În afară de Narbonensis, acea „Provincia” romană ce constituia deja o lume aparte, se mai conturează 2 regiuni, despre care Cezar spunea că nu aparțineau celor „ce se numeau pe ei înșiși celți”: cea a aquitanilor în S-V și cea a belgilor în N-E. În rest, armoricanii, „poporul de lângă mare”, din Normandia de astăzi până la Loara și chiar până la Gironde, formau și ei o lume distinctă. Menționăm în context situația interesantă, dar și periculoasă în care au fost la un moment dat *parisii*, un neam celtic, aflat la granița dintre belgi, armoricani și blocul central al celților. Din aceeași familie a celților mai fac parte cei care locuiau fâșia de la N de Loara mijlocie și de la S de belgi și cei care formau, din punct de vedere politic partea cea mai importantă a Galiei, din Bourgogne și Franche-Comté, până în apropierea provinciilor romane.

Dacă ne gândim că hegemonia exercitată aici de către arverni a fost puternic zdruncinată de înfrângerea suferită în fața romanilor în 120 î.Hr., ne putem face o imagine a precarității situației politice generale din anii 100. Amenințarea unei presiuni mai puternice a belgilor nu era înlăturată, germanii își făceau simțită prezența peste Rin în teritoriile care aparținuseră pe vremuri celților, iar romanii tăiaseră legătura celor din urmă cu Mediterana. Jocul politic al forțelor - care în funcție de câștigul de moment puteau fi dușmane sau aliate - era interesant mai ales pentru neamurile cele mai puternice din regiunea situată între belgi, germani și romani: sequanii la răsărit, împrejurul Besançonului, iar heduii la apus, în jurul *oppidum*-ului Bibracte, înlocuit în timpul stăpânirii romane cu orașul Autun. La E de cele 2 triburi rivale, până la lacul Konstanz, se afla neamul helvetilor. La N-E de ei se aflau *treverii* (Trier), *mediomalticii* (Metz) și *leucii* (Toul), la N-V *lingonii* (Langres), *senonii* (Sens) și *mandubii*, celebri grație Alesiei, la V *biturigii* cu centrul la *Avaricum* (Bourges) și în cele din urmă, în S-E, puternicii *arverni* în jurul centrului de la Gergovia, în apropiere de orașul Clermont-Ferrand de astăzi.

Când am vorbit despre expansiunea belgilor am vorbit și despre triburile lor cele mai importante; la acestea se mai adaugă cel al *morini*-lor, lângă Canalul Mânecii și cel al *menapi*-lor, până la Meuse și Rin. Le vom aminti aici și pe cele armoricane: *eburovicii* (Évreux), *lexovii* (Lisieux) și *venellii* (Cotentin) aproape de Canalul Mânecii, *curiosolitii*, *osismii* și *redonii* (Rennes) în partea de N a viitoarei Bretanii, *venetii* (Vannes) și *namnetii* (Nantes) în partea sudică. În centrul ținutului erau *aulercii* formați din două neamuri *diablintii* și *cenomanii* - „cei care locuiesc departe”, nume care reamintește migrațiile - de la ultimii preluându-se numele regiunii Maine și cel al capitalei acesteia, Le Mans. Pe Loara și la sud de ea îi întâlnim pe *andii* sau *andecavii* (Angers), *turonii* (Tours), *pictonii* (Poitiers, mai târziu se vor numi *pictavi*), *lemovicii* (Limoges) și *santonii* deja menționați. În apropiere de Garonne și Gironde, controlând comerțul prin „istmul galic”, îi întâlnim pe *biturigii vivisci*, în jurul centrului lor *Burdigala* (Bordeaux), pe *petrocorii* (Périgueux), *nitiobrogii*, *cadurcii* (Cahors), *rutenii* (Rodez) și în cele din urmă *volcii* în jurul Toulouse-ului, integrați deja în Provincia romană. În cadrul acesteia, la sud de Cévennes, sunt *helvii* - care au avut un rol important, rămânând fideli Romei în fața unui atac al *gabali*-lor (Gévaudan) și al *vellavi*-lor (Velay) - și *allobrogii* stabiliți din jurul orașului Vienne până la lacul Lemman și *Genava* (Geneva).

Alipind țara allobrogilor, regiune nordică de o importantă strategică deosebită, romanii au observat încă din 120 î.Hr. că „provincia” lor nu era doar o zonă de trecere care unea Spania cu Italia, ci și un avanpost care permitea supravegherea celților și a mișcărilor de dincolo de Rin. *Lugdunum*, centrul politic de mai târziu al unei Galiei supuse, a fost simbolul Provinciei, un fel de bază a puterii romane în Galia. Lyonul a fost întemeiat exact la frontiera N-V a Narbonnei, la confluența dintre Saône și Ron, la mijlocul depresiunii Ron-Saône, într-un punct capital pentru economie și viața politică.

Nu trebuie uitat însă niciodată faptul că principalii protagoniști ai ultimei faze a epocii La Tène, sequanii, heduii și arvernii erau atunci vecinii apropiați ai romanilor. Centrul de greutate al lumii celtice s-a deplasat puternic spre S, din Champagne, de pe Moselle, Saar și de pe cele 2 maluri ale Rinului și chiar de pe Dunărea superioară, către o regiune pe care o vom defini prin denumirile de *Avaricum* (Bourges), *Bibracte* (Autun), *Vesontio* (Besançon) și Gergovia (Clennont-Ferrand). Pe scurt, partea centrală și central-răsăriteană a Hexagonului. Dintre popoarele viitoarei Galiei i-am lăsat în mod deliberat deoparte pe *aquitanii* de la S de Garonne, ei fiind un neam ne-celtic, care a avut mai târziu un rol istoric și care se remarcase deja la S de Pirinei prin rezistența eficientă în fața romanilor. Scurta prezentare a lumii celtice din Hexagon ne permite să înțelegem de ce întrebarea pusă adesea: «De ce nu a rezistat mai bine „Galia” în fața atacurilor lui Cezar?» nu are sens.

O civilizație: forțele religioase

Una din trăsăturile dominante ale societății celtice este forța factorului religios. Observator atent, în ciuda unor informații câteodată tendențioase, Cezar a sesizat foarte bine acest aspect. El vorbește despre rolul aparte al druidilor, unii dintre cei mai periculoși adversari ai săi. Noi însă nu cunoaștem nici vechimea și nici amploarea pe care o avea în lumea celtică instituția surprinzătoare a druidismului.

Dacă există elemente comune ale vieții religioase a tuturor celților, druidismul nu este însă menționat pentru galii din Italia și nici pentru cei din Alpi. Teza conform căreia ar proveni din Insulele Britanice nu a fost încă respinsă, mai ales că avem informații despre existența unor contacte între centrul continental din regiunea carnuților - zona care mai târziu va corespunde orașelor Chartres și Orléans - și druidii „experți” de dincolo de Canalul Mânecii. Peste tot în lumea celtică par să fie sărbătorite anotimpurile, prima zi din

februarie, mai, august și noiembrie. Pentru 1 august, sărbătoarea recoltelor, este cunoscut numele de Lugnasad, care amintește de zeul *Lug*, sărbătorit mai ales de celții din Insulele Britanice. Dacă într-adevăr silaba *Lug* - prezentă în toponimele de tipul *Lugdunum* - provine de la numele zeului, atunci este confirmată și universalitatea cultului său, care poate fi regăsit atât la Lyon, Laon și Lons-le-Saulnier, cât și în Olanda la Leyden și în Spania la Leon. Venerarea divinităților care sălășluiau în pădurile sfinte de stejar, *Drunemetton*, era de asemenea comună tuturor celților, denumirea lor regăsindu-se chiar și în Asia Mică, la tectosagii din Galatia. Una dintre etimologiile propuse pentru druizi este *drys-doi*, „oamenii stejarilor”. Sacrificarea victimelor umane, unul din elementele cele mai surprinzătoare ale religiei celtice, pare să fie mai puțin răspândită. Practica este cu siguranță prezentă la celții din Galia, dar în cazul celor din Italia, pe care romanii îi cunosteau de mai mult timp, ea nu este atestată. Ca urmare, între prezența druizilor și sacrificiul uman se poate presupune existența unei relații de la cauză la efect.

Suprapus peste un fond unitar, se poate observa și un anumit „regionalism” al cultelor celtice care nu rezultă doar din faptul că sunt cunoscute peste 4000 de divinități, dar chiar și zeii și zeițele cele mai cunoscute nu suntenerate în toată Galia sau doar în Galia. Urme ale cultului lui *Sucellos* (după unii simbol solar, iar după alții simbol al fulgerului) se găsesc atât în N-E, cât și în câmpia Ron-Saône. *Taranis*, „zeul cu roata”, zeul cerului înrudit de către romani cu Jupiter este reprezentat câte puțin peste tot, cu excepția Aquitaniei. *Epona*, „zeița cu cal” foarte caracteristică pentru lumea celtică, este venerată din Insulele Britanice până în estul Galiei, din Italia și Spania până. În regiunile dunărene, fiind însă mai puțin cunoscută la sud de Sena. În general urmele divinităților celtice sunt mai slabe în V și N-V, regiunea din urmă rămânând mai mult timp în afara civilizației La Tène. Aici însă întâlnim ca și în Bazinul parizian, în nord, în Spania sau în zonele alpine, cultul lui *Cernunnos*, „zeul cu coarne de cerb”. *Esus*, zeul deosebit de sângeros al războiului, este venerat într-un spațiu geografic mai restrâns: în Bazinul parizian și în regiunea locuită de treviri. În timpul dominației romane sfera sa de acțiune s-a modificat și a devenit „stăpânul cel bun” al marinarilor - *nautae* - din spațiul parizian. Mult mai răspândit este pe de o parte cultul divinităților feminine ale fertilității și pe de altă parte cel al unui zeu al neamurilor și al războiului, *Teutates*.

În atelierele specializate, mai ales în Auvergne (Toulon-sur-Allier) și la Bibracte, erau fabricate în cantitate mare un fel de statuete de argilă ale zeiței mamă, *matronae* - numele râului Marna, din regiunea centrală a celților, era *Matrona* - care țineau pe genunchi împreună cu un corn al abundenței sau un coș cu fructe, 1-2 copii înfășați. Piese asemănătoare sunt descoperite până în Provence și Alpi, iar adesea sunt reunite în grupuri de câte 3, sau chiar într-o singură suită, *tres matres*.

Cât despre *Teutates*, s-a observat că *teuta* era cuvântul celtic pentru „neam”, iar *Teutates* a fost conceput într-un fel propriu de fiecare popor și supranumit mereu altfel: *Albiorix*, „regele lumii”, sau *Caturix*, „regele războiului”. Popoarele active din punct de vedere comercial îl venerau ca pe un zeu protector al comerțului, iar alții vedeau în el mai ales pe cel care aducea victoria în război. Așa se explică faptul că romanii au ezitat între a-i spune Mercur sau Marte.

După Lucanus, victimele consacrate lui *Teutates* erau sufocate într-un butoi cu apă, cele închinat lui *Esus* erau spânzurate de arborii sanctuarelor, iar cele dedicate lui *Taranis* erau arse, prinse într-o structură de lemn care a fost descrisă de Cezar. După acesta, principala idee a sacrificiilor era „necesitatea” oferirii unei vieți - a victimei - în schimbul celei a unui bolnav sau chiar în schimbul propriei vieți.

Bineînțeles, trebuie făcută o distincție între sacrificiile rituale legate de marile sărbători ale anotimpurilor și de sacrificiile care aveau o legătură directă cu războiul. O societate care a făcut din război o îndeletnicire sfântă nu putea admite o legătură cu prada. Indiferent de compoziția armatei sau de oameni, prada era consacrată zeului căruia i se datora victoria. Cel care ascundea ceva sau doar atingea prada sacră era pedepsit cu moartea. Detaliul oferă indicii asupra dimensiunilor rituale pe care le avea viața socială în momentele decisive și corespunde cu cele spuse despre „capetele tăiate”. Este vorba de manifestări care fac parte din ritualul individual de inițiere - primul inamic omorât - și din ritualul de evocare continuă a numărului de dusmani omorâți.

Descoperirea unui sanctuar la Gournay-sur-Arond (dep. Oise) ne-a oferit mai multe indicii. Datat în jurul anului 100 î.Hr., el face parte dintr-un *oppidum* al bellovacilor, neam belgic. Pe baza informațiilor de aici, s-a putut reconstitui calendarul sacrificiilor care aveau loc cu ocazia sărbătorilor, determinându-se și natura acestora. Era vorba de obiecte, mai ales arme, întotdeauna deformate sau distruse, animale - vite, oi, porci, câini și câțiva cai - și de cel puțin 11 oameni, omorâți ritual după cum o indică vertebrele tăiate. S-a putut distinge și modul în care erau expuse, iar după ce victimele se degradau în mod natural, rămășițele erau deplasate de mai multe ori înainte de a fi asezate într-o ordine strictă, toate osemintele de vite fiind de exemplu grupate aparte, într-un singur vas. Se vede deci că druzii aveau adesea astfel de îndeletniciri, de cea mai mare importanță pentru câștigarea bună-voinței zeilor. Descoperirile facute la Ribemont-sur-Ancre, aproape de Albert (dep. Somme) au confirmat faptul că ei aruncau adesea victimele într-o groapă în mijlocul căreia se afla un stâlp (un fel de țeapă). Tot aici, au fost găsite corpuri fără crani, fragmente de oase arse, lănci și spade, complexul ducând cu gândul la sacrificiile care au urmat probabil unei bătălii.

Toate aceste detalii cumplete trebuie să fie încadrate în contextul unei perioade în care cultul și religia se contopeau cu îndeplinirea sacrificiilor; amintim doar sacrificiul lui Abraham, „moloahul” cartaginezilor și în cele din urmă, sacrificarea pe Capitoliu, la Roma, a 160.000 de vite cu ocazia încoronării lui Caligula. Totuși, chiar dacă druzii își alegeau victimele în special dintre criminali, sacrificiul ritual al ființelor umane îi îngrozea pe romani. Augustus le-a interzis pentru galii care erau cetățeni romani, iar Tiberius și apoi Claudius le-au interzis cu totul. Puterea druzilor și cea a romanilor nu se excludeau reciproc doar din motive politice. Druzii au înțeles imediat pericolul reprezentat de influența romană pentru autoritatea morală pe care o aveau asupra neamurilor celtice. Succesul limitat avut de chemarea lor la luptă împotriva lui Cezar indică însă, chiar și înainte de victoria romanilor, că puterea lor era limitată.

În centrul zonei lor de influență, puterea și privilegiile de care se bucurau erau considerabile. Scutiți de război și de impozite, ei puteau arunca anatema, prin forța lor de divinație puteau influența atât justiția cât și politica, sfatul lor fiind ascultat atunci când se luau decizii și atunci când se alegeau căpeteniile. Druzii erau organizați în 3 categorii: *vates* erau cei care preziceau viitorul, *bardos* erau cei care cântau victoria, înfierau slăbiciunile și istoriseau miturile populare, iar cea de-a treia categorie, cea a druzilor propriu-zisi, avea o învățătură exclusiv orală, deci secretă, împărtășită doar la câțiva inițiați care trebuiau la rândul lor să o transmită mai departe. Druzii îi îndrumau însă și pe tinerii aristocrați, fapt ce le oferea posibilitatea de a-și consolida influența pe care o aveau în lumea celtică, și de a mări impactul ideilor lor. Știm foarte puțin despre învățătura lor: nemurirea sufletelor, poate chiar și un fel de migrație a lor, vitejia în luptă, sfidarea morții. Pregătirea fizică și psihică pentru luptă este foarte clară, iar oamenii tineri prea grași puteau fi condamnați să plătească amenzi.

Unul din principalele rezultate ale educației de elită - care era oferită de către druizi în N-V lumii celtice, dar nu și în Italia - a fost dezvoltarea unei arte a exprimării. Cato cel Bătrân (234-149 î.H.) vorbește despre galii din Italia, și subliniază priceperea lor la război și modul lor de a vorbi: *argute loqui*. Erau spirituali, observație care venită din partea romanilor reprezintă un compliment aparte și un indiciu al unei mari civilizații. Nu este impresionant oare faptul că, mult mai târziu, într-un cântec nupțial celtic din Hebride, tinerilor căsătoriți li se urează „darul elocinței”? Comunicarea și sociabilitatea au fost principalele semne distinctive ale societății celtice și ale celor care au moștenit-o, chiar dacă cele din urmă nu se mai exprimau într-o limbă celtică; o limbă în care exista, de exemplu, o terminologie foarte bogată pentru desemnarea nuanțelor și culorilor. Simțul concretului și al vieții nu exclude însă capacitatea de a aluneca din realitate către supranatural, lucru pe care îl vom observa și în arta celtică.

O civilizație: arta

Cea mai corectă imagine a unei civilizații este oferită de arta sa. Artă celtică îmbină forța și originalitatea acestei civilizații, cu o latură barbară ce constă în etalarea bogăției și în ostentație. Se poate observa o anumită asprime, care în cazul unui Hermes bicefal din sec. al III-lea, descoperit la Roquepertuse (dep. Bouches-du-Rhône) oferă unui motiv grecesc binecunoscut o dimensiune complet nouă. Artă reflectă la rândul său marile etape ale istoriei celtice și unitatea surprinzătoare a zonei ocupate de ei, din Insulele Britanice până spre câmpiile dunărene cu marile ei centre regionale.

În general, se pot distinge 3 perioade: prima, în sec. V-IV î.Hr., este cea în care se definesc trăsăturile caracteristice și despre care se vorbește acum ca despre un „prim stil”, cea de-a doua este reprezentată de înflorirea sec. IV-II cu așa-numitul „stil vegetal continuu”, iar ultima este cea dezvoltată în lumea *oppidum*-ului și care, în ciuda unei anumite scăderi a calității, a creat monede foarte frumoase.

În prima perioadă, lumea celtică se detașează de cultura hallstadiană. Ea se caracterizează prin folosirea compasului în gravarea și realizarea decorurilor, dar și prin teme a căror origine orientală este la fel de clară ca și semnificația lor magică: arborele vieții, floarea „de lotus”. Durabilitatea motivelor ne permite să le punem în legătură cu ideile religioase ale celtilor. Etapa subliniază de asemenea și importanța regiunii Champagne, în care s-au găsit de departe cele mai multe mărturii ale acestei arte.

În cadrul celui de-al doilea interval, influențele etrusce, grecești și în general cele italice se explică prin faptul că celtii stabiliți în Italia își fac simțită superioritatea asigurată de succesele și de bogăția lor. Axa atelierelor care lucrau pentru întreaga lume celtică nu se găsește însă nici în Italia și nici la Watdagesheim - locul de proveniență al unei descoperiri celebre, de la care a fost preluat și numele stilului - ci pe valea Dunării, cu o prelungire către Elveția de nord-vest și către valea râului Saône. Existența atelierelor subliniază dezvoltarea cvasi-industrială a mestesugurilor care prelucrau metalul și rolul comerțului în lumea celtică. O garnitură de bronz placată cu foaie de aur ornamentată prin modelare cu ciocanul și dalta, descoperită într-un tumul din Boemia, provine din același atelier ca alte piese asemănătoare descoperite în Saar și în apropierea Stuttgartului. Decorul perioadei constă dintr-o înlăntuire continuă de linii ondulate, adesea combinate cu motive vegetale. Stilul predomină din sec. al IV-lea până în sec. al II-lea și se întâlnește în special în Galia.

În cadrul ultimei faze, suntem surprinși de „romanizarea” timpurie a stilului. Ea precedă cucerirea și confirmă influența dominantă avută de romanitate din momentul întemeierii „Provinciei” în partea sudică a Galiei.

Trebuie subliniat și felul în care se reflectă societatea în artă și, în acest context, locul predominant al războiului ca mod de exprimare a frumuseții. S-a admirat rafinamentul armelor și caracterul aristocratic al colanelor celtice de aur, de bronz sau de fier, mai rar din argint. Ele sunt un fel de „coliere” constituite de obicei dintr-o tijă de secțiune circulară, cu extremitățile omamentate. Inițial o podoabă feminină, colanele se găsesc din ce în ce mai des în mormintele războinicilor și au continuat și în epoca romană să reprezinte un semn al rangului social și o decorație a războinicilor barbari. Din cauza modului de închidere aparte aceste coliere puteau fi percepute ca niște inele închise.

Foarte originală și „modernă”, spre deosebire de arta clasică a grecilor și romanilor, arta celtică se limitează la piese mici, nu există o artă monumentală, iar arhitectura și sculptura au fost ignorate și descoperite abia în timpul Păcii romane.

O civilizație: societate și economie

Manifestarea fenomenului religios prin druidism și modul său de exprimare în arta celtică se numără printre fundamentele societății din Galia, dar aprecierea lor se poate face doar în context, prin considerarea și a altor factori. S-a vorbit de rolul privilegiat al „preoților” și despre dominația politică a unui grup aristocratic puternic legat de druidi. Ierarhia valorilor era dominată de grupurile războinice, iar munca, poate cu excepția comerțului, nu se bucura de o foarte mare atenție. Referindu-se la clasa conducătoare, singura cu care comunicau, romanii i-au defmit pe barbari ca fiind inactivi și agitați în același timp, disprețuind prin educație munca și pacea. Bogăția și prestigiul erau reflectate de numărul și de strălucirea suitei înarmate de *ambactes*, pe care un aristocrat o putea strânge în jurul său. Semnificația cuvântului de „servitor” sau de „valet” pe care o regăsim și la germani - care au împrumutat de la celți o dată cu termenul și fenomenul pe care îl denumea - ne face să ne îndoim că ar putea fi vorba de oameni liberi sau de nobili, așa cum se va întâmpla însă mai târziu la cei din urmă.

Poporul și regalitatea - între care încă mai exista o comunicare în perioada cuceririi romane - au trebuit să cedeze în fața puterii și rivalităților aristocraților. Declinului sau dispariției regalității îi corespunde și decăderea infanteriei celtice formate odată din numeroși țărani liberi bine înarmați. După o singură încercare, Cezar nu va mai pretinde niciodată astfel de auxiliari gali, el observând diferența care exista între ei și cavaleria formată din aristocrați și din însoțitorii lor. În această situație și în fața slăbiciunii Statului, fiecare a fost obligat să se integreze mai devreme sau mai târziu în clientela uneia dintre căpetenii, o modalitate de a obține o anumită protecție în schimbul fidelității depline.

Adunările fixau în principiu liniile de bază ale evoluției politice și controlau afacerile, ele fiind consultate și în cazul desemnării căpeteniilor sau a unui *Vergobretos*, „cel care execută hotărârile”, un fel de șef al executivului. Ca urmare, ele erau adesea doar câmpul de luptă pe care se întâlneau rivalitățile dintre diversele facțiuni ale aristocrației, o parte din ea dorind să reintroducă regalitatea în propriul său folos. În sine, adunările sunt un fenomen foarte interesant: în virtutea principiului reprezentării, la ele participau cu predilecție „cei puternici”. Romanii nu au întâmpinat nici o greutate în convocarea adunărilor regionale sau chiar generale, poporul fiind reprezentat de tot atâția delegați câți *pagi* existau, adică un număr egal cu cel al districtelor impozabile.

Un alt motiv căruia i se datorează acapararea bogăției și a puterii de către aristocrație pare a fi rolul pe care îl detinea în comerț și în industrie, rol ce poate fi plasat în cadrul tradiției hallstattiene a „prinților” care controlau mine de fier, de sare sau unele drumuri comerciale. De aceea romanii nu au avut nici o

dificultate în definirea aristocraților ca *equites*, serviciul militar călare și îndeletnicirile comerciale fiind caracteristice celor care purtau acest titlu în societatea romană. Din același motiv, nu trebuie privit ca o întâmplare faptul că romanii au spus că „Mercur”, zeul comerțului, era principalul zeu al galilor.

De asemenea, nu este o întâmplare nici faptul că neamurile celtice au pus mâna pe drumul prin „istmul” galic de la Bordeaux până la Narbonna, în detrimentul aquitanilor iberici. Cu atât mai mult este surprinzător însă faptul că nu putem urmări în societatea galică ascensiunea unor negustori îmbogățiți, un motiv în plus să credem că îndeletnicirea de negustor a rămas pe un plan inferior și era exercitată de oameni care depindeau strâns de aristocrația ce beneficia de câștig. Situația corespunde fenomenului subliniat de romani: spre deosebire de „cetatea” mediteraneană și în ciuda zidurilor sale, *oppidum*-ul galic nu oferă nici o distincție juridică locuitorilor săi, așa cum se întâmplă în cazul unor orașe veritabile. În ciuda importanței lor economice, romanii au tratat aceste *oppida* cu dispreț, ca pe niște sate, iar locuitorii lor, asemeni țăranilor din zona rurală, au fost supuși unor căpetenii. „La ei, majoritatea poporului trăiește la fel ca sclavii”, cuvintele lui Cezar sunt bineînțelese exagerate, dar exprimă bine caracterul arhaic al unei societăți care, ca și în sfera manifestărilor religioase, exercita presiuni asupra neprivilegiaților și împiedica dezvoltarea lor liberă.

Dintr-o perspectivă strict economică, lucrurile se prezintă mai bine. Ideea romantică a unei Galii acoperite de păduri, străpunse doar din loc în loc de câteva „luinisiuri” trebuie părăsită. Luminisurile au fost tăiate încă din neolitic, din epoca bronzului sau mai târziu. În Galia celtică existau, mai ales în nord (cu excepția regiunii din nord-estul extrem), zone întinse unde se cultiva grâul, produs ce era apoi chiar și exportat. Tot în Galia se mai produceau și piei tăbăcite, sare, carne sărată și mai ales renumitele jamboane de porc, foarte apreciate de grecii din Marsilia care le trimiteau în schimb pește sărat, în oțet sau cu chimen și, bineînțelese, vin. Creșterea animalelor domestice era o îndeletnicire importantă, iar pădurile, mult mai puțin sălbatice decât am crede, erau foarte importante pentru hrănirea porcilor, o specialitate celtică ce va supraviețui și în Franța medievală. *Oppidum*-ul era un fel de piață pentru țăranii din împrejurimi, locuitorilor nelipsindu-le nici produsele lactate - cum ar fi brânza - nici carnea de vită sau cea de oaie. Campaniile lui Cezar au demonstrat, chiar și pentru regiunile cele mai defavorizate, importanța producției de grâu, de ovăz și de orz (pentru bere), aprovizionarea nefiind niciodată o problemă.

O observație asemănătoare se impune și în cazul comunicațiilor. Reteaua drumurilor era atât de densă și atât de ușor de folosit încât a permis pătrunderea rapidă a trupelor romane în toată Galia. Beneficiind de o rețea fluvială deosebită, regiunile dispuneau și de toate structurile necesare comerțului la distanță mare și medie. Chiar după ruperea de către germani a vechii axe celtice ce unea răsăritul cu apusul, teritoriile dunărene cu Champagne și Bourgogne - comunicarea fiind restabilită abia în timpul lui Domițian și Traian - comerțul oferea o piață de desfacere suficient de largă pentru produsele industriale din acele *oppida* celtice. Fără a ține cont de scurgerea de produse îndreptată către „Provincie”, Marsilia și Italia ca și spre Insulele Britanice, Galia însăși, cu cele 10-12.000.000 de locuitori - dintre care mai mult de 7.000.000 nu erau în Galia romană - reprezenta în epocă o foarte mare piață de desfacere, mai ales dacă o comparăm cu cea a Europei centrale sau nordice care era mult mai slab populată.

Astăzi se cunoaște foarte bine *oppidum*-ul celtic în forma sa de maximă înflorire. Un exemplu îl poate constitui Bibracte - în apropiere de Autun - unde s-au putut observa cartierele în care trăiau și lucrau olarii, tâmplarii, dulgherii, fierarii și smâltuitorii.

Cel puțin în Occident, emailul este o invenție celtică. După spusele lui Plinius cel Bătrân, celtii au inventat cositorirea aramei și tot lor le este atribuită și placarea argintului. Autorii antici laudă cu totii priceperea și știința pe care o aveau în domeniul tehnic, fapt ce îi apropie de greci, inginerii și tehnicienii prin excelență ai zonei mediteraneene de-a lungul întregii istorii romane.

Marea specialitate a celtilor era bineînțeles producerea și prelucrarea fierului. Alături de spadele lungi cu două tăisuri menționăm în special lancea, al cărei nume transcris de autorii greci ca *langkiai* subliniază foarte bine faptul că atât cuvântul cât și obiectul sunt de proveniență celtică. Diversitatea și calitatea superioară a celorlalte produse ale metalurgiei au contribuit cu siguranță la realizarea unei producții relativ ridicate în agricultură. Cazul plugului cu două roți și cu brăzdar de fier otelit este ilustrativ; el permitea pătrunderea în profunzime în pământ și întoarcerea acestuia, chiar și în cazul solurilor mai umede și grele, lucruri imposibil de realizat cu aratrul ușor al lumii mediteraneene. Se produceau însă și foarte multe coase, seceri și cuie, ultimele fiind folosite și pentru construcțiile navale. Se fabricau și benzi de fier otelit pentru roți; rotăria era una dintre principalele specialități ale celtilor, beneficiari ai unei îndelungate experiențe în prelucrarea lemnului. Construirea carelor de luptă pe 2 roți - atunci abandonată - demonstrase deja meșteșugul stăpânit de celti în meserie. În plus, ei sunt cei care au inventat atât *carpentum*, un car cu 2 roți destinat transportului - folosit și de belgi - cât și carele cu 4 roți *carruca* și *reda*. O dată cu mijloacele de transport, în limba și în viața latinilor au pătruns și cuvintele care le desemnau, grecii rămânând însă incapabili să exprime în limba lor toată această varietate.

În ochii unui grec sau ai unui roman, aspectul exterior al acestor *oppida* - care puteau avea chiar mai mult de 2.000 de locuitori - nu avea lumie strălucitor: celtii nu construiau case din piatră cioplită și, chiar în orasele din Galia romană, casele lor erau făcute „din chirpici”. Impresia generală era însă cea a unui oraș mare, fortificat și plin de viață. Există și o mare diversitate de case, de la cabanele mici până la casele mari, cum era cea descoperită la Verberie (dep. Oise), caz în care cele 45 de urme de pari indică o formă ovală cu dimensiuni de 22 m în lungime și 12,50 m în lățime.

Pe ansamblu, se detasează imaginea unei țări în care bogăția naturală era foarte bine exploatată de o populație inteligentă și muncitoare, oameni care în unele cazuri au reușit să creeze chiar și unelte superioare celor romane. O serie de structuri dezvoltate se pot observa și în sfera finanțelor și a comerțului: vămi - cu siguranță exploatate de aristocrați - dar și bănci. Îi vedem astfel pe lingoni împrumutându-i în mod regulat bani lui Cezar, fapt care a dus la crearea unei rețele de interese reciproce ce nu poate fi neglijată. Se demonstrează astfel în mod clar că toate aceste mijloace erau folosite cu mult înainte de venirea lui Cezar. Ca urmare, slăbiciunea galilor a rezultat din modul lor de organizare politică, militară și mai ales socială. Ei nu au fost pregătiți să observe provocările unei lumi ostile care în partea de S-E era dominată de un timp de romani, iar în cea de N-E de germani. Lupta lor pentru putere a fost cea a unei societăți care, în ciuda remarcabilelor realizări pe plan economic și artistic, părea a fi la capătul puterii.

Cezar

Prin intermediul „provinciei” din sud, influența Romei a fost resimțită de popoarele galice cu mult timp înaintea cuceririi. Ca urmare, perspectiva istorică demonstrează că acest ultim act a fost foarte bine pregătit. Totuși, doar influențele receptate nu au fost suficiente. Galia însăși trebuia să parcurgă etapele unei schimbări, o evoluție fără de care o politică de o asemenea anvergură nu ar fi putut fi dusă la bun sfârșit. La originea cuceririi de importanță istorică și mondială a stat ambiția nemăsurată a unui mare om politic dublat și

de un mare conducător militar.

Acum, ca și altă dată, întâmplarea a jucat și ea un rol aparte. Un prim proconsulat i-a permis tânărului Caius Iulius Caesar, nepotul marelui Marius și ginerele lui Cinna să poată alege în anul 60 î.Hr. între un „triumf” oficial la Roma, răsplătă pentru succesele din Spania, și depunerea candidaturii pentru consulat. Obținând consulatul, Cezar a apărut pe scena politică în momentul în care doi oameni, cei mai puternici de atunci, Pompei - învingătorul piratilor din Mediterana și al potentatilor din Orientul elenistic - și bogatul Crassus, renuntau la rivalitate în schimbul unei alianțe mai profitabile. Ei l-au cooptat și pe noul consul: Cezar a fost al treilea om al unui „triumvirat” care a fost mai întâi secret și abia apoi făcut public.

Dacă am neglija conjunctura politică, nu putem înțelege puterile excepționale de care s-a bucurat Cezar, puteri care au fost prelungite de fiecare dată în ciuda neîncrederii manifestate de o parte din Senat. Detinerea lor pe o perioadă îndelungată a făcut posibilă cucerirea Galiei. Atunci când, la propunerea unui tribun care îi era devotat, Cezar a primit să administreze Galia cisalpină și Dalmația, tot întâmplarea a făcut să se elibereze și proconsulatul Galiei transalpine, adică al Narbonnei. Senatul a hotărât reunirea celor două provincii sub același comandament militar, singura obligație a lui Cezar fiind protejarea prietenilor Romei, adică a heduilor.

Cezar era dinainte hotărât să profite de noua sa poziție pentru a reuși lovitura de grație care să îi asigure cariera politică pentru care se credea merit. Cu privirea ațintită spre Roma, ascultându-și prietenii romani și emisarii, Cezar și-a petrecut iernile în Galia cisalpină - constituția îi interzicea intrarea în Roma - și a reușit să cucerească Galia.

Trebuie să vedem care era situația pe care a găsit-o în anul 58 î.Hr. când a ajuns în Galia. Aici, Ariovist, un condotier german venit de dincolo de Rin, juca rolul de arbitru între hedui și sequani, bucurându-se și de sprijinul Romei care, chiar în timpul consulatului lui Cezar, îi conferise titlul de „prieten al poporului roman”. Devenit proconsul, Cezar nu i-a mai admis prezența și a acordat sprijinul său celor care ceruseră până atunci în van ajutorul Romei împotriva aroganței lui Ariovist, devenit din soldat mai întâi aliat, iar apoi stăpân în partea centrală și de est a Galiei.

A doua problemă, legată la rândul său de presiunea germanilor, era faptul că helveții doreau să-și părăsească patria pentru a se stabili în vestul Galiei. Cezar a acționat în interesul politicii romane și a hotărât să îi împiedice să își ducă la bun sfârșit un plan pe care îl considera periculos pentru pacea în Galia. El le-a blocat trecerea prin „Provincia” romană, în apropierea Genevei, apoi i-a urmărit și i-a neutralizat în parte pe helveții care căutau o cale de pătrundere mai spre nord. Cezar se implicase în problemele Galiei centrale și nu a părăsit imediat zona, preferând să regleze mai întâi conturile cu Ariovist. Foarte conștienți de superioritatea numerică și de valoarea trupelor sale, germanul se oferise chiar - în schimbul păstrării hegemoniei în Galia de nord - să îi acorde lui Cezar sprijinul său pentru a se impune la Roma. În Alsacia, Cezar a izbutit însă să scape cu bine din impasul în care fusese pus de Ariovist, iar în cele din urmă l-a înfrânt și a reușit să păstreze, pentru viitor, concursul altor germani stabiliți deja dincoace de Rin.

Inițiativa care a hotărât viitorul Galiei a fost oprirea germanilor de a mai traversa Rinul, de atunci înainte granița dintre germani și gali, o frontieră pe care germanii nu o vor mai trece fără permisiunea Romei. Protejând prietenii Romei mai bine decât o făcuse vreodată un proconsul roman, Cezar a reușit prin două succese strălucitoare, să stabilească o nouă ordine politică în Occident. El s-a implicat apoi în problemele unei regiuni nesupuse influenței romane, în N-E, o zonă în care belgii și germanii erau aliați și înțelegeau să păstreze controlul. Astfel, tot ce a urmat se poate explica prin prisma acestor

operațiuni. În fața unor acțiuni care nu reprezentau încă o cucerire romană, nu s-a opus nici o rezistență „galică”. Împărțirea Galiei între romani în sud, armata lui Ariovist în partea de centru-est și între lumea belgo-germanică din nord a fost evitată cu pretul unor eforturi deosebite obținute de Cezar de la trupele sale obișnuite să creadă că germanii sunt invincibili.

Cezar, a cărui forță consta tocmai din viteza cu care se misca întotdeauna și în efectul surprizei provocate de apariția sa pe neașteptate, nu i-a lăsat pe belgi și pe germani să se obișnuiască cu noua situație politică și militară: proclamând „legea romană a frontierei renane dintre gali și germani” i-a obligat să îl înfrunte. El știa că o înfrângere a belgilor, considerați cei mai puternici din Galia, i-ar fi oferit dintr-o lovitură și restul Galiei. Nimeni n-ar mai fi cutezat să îl înfrunte. Cezar a jucat totul pe o carte și a câștigat. În fața marii armate a belgilor, adunată în 57 î.Hr. pe malurile râului Aisne, el nu a avut decât să aștepte, la adăpostul taberei pe care legionarii romani șiau atât de bine să o construiască - unul din secretele victoriilor romane. Cezar era convins că o asemenea armată nu putea fi hrănită mult timp și a contat, pe bună dreptate, și pe tensiunile interne și rivalitățile dintre căpeteniile belgilor și dintre triburi, în special pe neînțelegerile dintre nervi și bellovaci. Când mulțimea s-a dispersat, Cezar s-a năpusrit asupra celor mai puternici dintre adversari, adică asupra nervilor, și i-a înfrânt cu ușurință. Între timp, el obținuse supunerea și alianța remilor (în jurul Reimsului), neamul cel mai important al belgilor meridionali.

În 2 ani și după ce a câștigat 3 victorii, Cezar a devenit stăpânul necontestat al Galiei, a stabilit frontiera renană și a făcut ca ea să fie și respectată. Mai rămânea doar luarea în posesie și organizarea administrativă. Cezar nu a avut o părere prea bună despre ceilalți gali, replica lor atât în fața belgilor, cât și în fața germanilor fiind până atunci modestă. Unii, ca neamurile din Armoricum, s-au supus imediat. Cezar informa Senatul roman despre cucerirea unei noi provincii și despre rezolvarea problemei germanilor. Chiar și facțiunile care îi erau ostile au fost impresionate, iar Senatul a proclamat 10 zile de sărbători solemne.

Cucerirea Galiei era terminată și, deși episoadele petrecute acum au fost reunite în aceeași carte și sub același titlu, *Bellum gallicum*, cu cele care vor urma, ele nu trebuie să fie însă confundate. Ceea ce urmează nu mai este cucerirea Galiei, ci reprezintă rezistența pe care a întâmpinat-o dominația romană deja stabilită. Campania grea din 56 î.Hr. a fost necesară pentru că neamurile armoricane se răsculasera împotriva gamizoanelor romane din cauza impozitului care li se cerea. Impozitele au fost de fapt una din „binefacerile” neașteptate ale regimului roman și ridicarea lor a provocat unele reacții regionale. Răscoala nu a reprezentat o luptă pentru libertate a Galiei, ci o luptă împotriva impozitelor.

Ajutorul pe care l-au primit răzvrătiții de la prietenii lor celți de dincolo de Canalul Mânecii demonstrează, ca și în cazul belgilor și al germanilor grupați dincolo de Rin, că intervenția romană și concepția teritorială a „Galiei” rupeau realitățile lumii celtice dinainte de cucerire. Legăturile care o uneau erau interregionale în timp ce limitele ei le depășeau cu mult pe cele ale „Galiei”, fapt ce explică și de ce alți „gali” nu s-au miscat deloc. Schimbarea atitudinii lui Cezar poate fi explicată doar prin schimbarea circumstanțelor. Dorind să îi câștige pe învinși de partea Romei, el a putut fi indulgent; a doua oară s-a confruntat însă cu o rebeliune împotriva unei puteri romane recunoscute. Atunci când veneții (aproape de Vannes), principalii animatori ai rebeliunii, cunoscuți pentru puterea flotei lor, au fost învinși, „senatorii” lor au fost executați, iar poporul a fost trimis în robie. Groaznică, pedeapsa demonstrează faptul că pentru romani nu se mai punea problema „războiului”, ci cea a „trădării”.

Cazul veneților ne permite să observăm și superioritatea clară a romanilor. Fiind nevoiți să atace o serie de *oppida* plasate pe coastă și de necucerit din cauza supremației maritime a veneților, Cezar și-a construit cu ajutorul propriilor sale trupe o flotă în regiunea Loarei. Observând superioritatea bordului mai înalt al veneților față de navele lor mai plate, romanii au înfipt cutite la capetele unor prăjini lungi, au tăiat paramele și astfel catargele s-au prăbusit, reușind să imobilizeze vasele inamice înainte de a le aborda. Episodul explică superioritatea surprinzătoare a unei armate care nu a depășit niciodată 50.000 de oameni, care se deplasa în contingente de o 1.000 până la 25.000 de oameni și care a reușit să învingă și apoi să controleze sute de mii de oameni înarmați. După ce galii au fost convinși de către Cezar de invincibilitatea romană, singura garnizoană care staționa în Galia pacificată - cu excepția trupelor de pe frontiera renană - era o singură cohortă la Lyon.

Singurele crize serioase au avut loc doar atunci când a putut fi pusă la îndoială, într-un prim caz, invincibilitatea trupelor, iar în al doilea caz însăși puterea lui Cezar. Prima a avut loc în iarna 54-53, când poporul „semi-germanic” al eburonilor (de pe Meusa superioară) a fost împins la revoltă de Indutiomarus, o căpetenie treviră. Ei au atacat o tabără de iarnă romană și luând-o prin surprindere au masacrat mai mult de o legiune. Între timp, prin intermediul unor expediții dincolo de Rin și de Canalul Mânecii, Cezar reușise să îi impresioneze atât pe compatrioții săi de la Roma, cât și pe gali și pe popoarele pe care dorea să le excludă complet din Galia „sa”, adică pe celții din Anglia și pe germanii transrenani. În replica, Cezar și-a întărit armata până la 10 legiuni, a eliberat un corp de armată asediat de inamic, iar apoi i-a pedepsit în mod exemplar pe vinovați. Ajutat și de neamurile vecine, el a pus la cale un adevărat genocid al eburonilor.

Al doilea eșec, mult mai grav pentru prestigiul său, a fost în 52 î.Hr., când a suferit pierderi foarte importante dorind să ia prin surprindere Gergovia. Cel care i s-a opus atunci a fost Vercingetorix, care a câștigat astfel un prestigiu enorm. Suntem acum în ultima fază a „pacificării” făcute de Cezar, prima dată când armatele conduse de el au avut de înfruntat o criză cu adevărat periculoasă. Acesta a fost singurul moment când s-ar fi putut contura o idee de rezistență cu ecou dincolo de niste limite regionale.

După ce în 121 î.Hr. romanii au pus capăt hegemoniei exercitate de arverni în Galia centrală, prin Vercingetorix, ei au reapărut în prim plan. Din 121, controlul în zonă a fost mereu miza disputelor dintre hedui, „prieteni ai poporului roman”, și sequani. Între timp însă neamul arvernilor restaurase regalitatea, fapt ce trebuia să întărească oamenii din popor speranța în timpuri mai bune, și încredințase această demnitate unui tânăr cu ascendență regală, Vercingetorix. Atunci când a cerut pentru el și pentru poporul său conducerea luptelor împotriva lui Cezar, Vercingetorix a fost sprijinit și de druzii carnuților, care lansaseră la rândul lor o chemare la luptă când au observat primele dificultăți întâmpinate de romani. Vercingetorix a reușit să impună mișcării de rezistență o nouă tactică, el a evitat angajarea unor lupte cu infanteria - confruntări care erau fără excepție sortite eșecului - și a folosit cele mai bune trupe galice, cavaleria, pentru a-i hărțui pe romani și pentru a devasta zonele de unde trebuiau să se aprovizioneze.

Într-o primă campanie, după un asediu destul de greu, romanii au reușit să cucerească *Avaricum*, un centru foarte important al biturigilor. Succesul nu a stîrbit însă cu nimic încrederea de care se bucura Vercingetorix din partea federaților, ei considerând că victoria romanilor s-a datorat mai degrabă unei întâmplări decât unei superiorități reale a romanilor, ce erau hărțuiți continuu.

Înfrângerea suferită de Cezar în fața Gergoviei a dat în schimb o nouă amploare revoltei. În cele din urmă s-au alăturat chiar și heduii, cei mai vechi aliați ai romanilor. Este drept, una dintre speranțele lor era și preluarea

conducerii miscării, lucru care însă nu s-a întâmplat. Sprijinit mereu de druizi, Vercingetorix a fost confirmat ca primul conducător „national” avut de celtii din Galia. Nu trebuie pierdute din vedere câteva detalii semnificative; mai multe neamuri din centrul Galiei - aflate mult prea departe de evenimente - nu au participat la lupte, iar remii din Reims și lingonii din Langres au rămas aliați fideli ai romanilor. Zelul altor neamuri era de asemenea destul de limitat, fapt ce demonstrează că nici ostaticii luați de romani și nici cei luați de răsculați nu se întorseseră la neamurile lor. Vercingetorix spera că astfel va putea exercita o presiune asupra aliaților, fiind asigurat și împotriva unor eventuale împotriviri. Amploarea miscării a fost totuși o surpriză neplăcută pentru Cezar. Încrederea adversarilor s-a concretizat și în atacurile împotriva Narbonnei, atacuri organizate în perspectiva unei recuceriri ulterioare. Provincia nu a reacționat însă în nici un fel. Chiar și allobrogii, pe vremuri crunt loviți de romani, au rămas în continuare aliații lor fideli.

Prima înfrângere a coaliției a fost urmată de alta. Cezar i-a indus în eroare pe gali și, în timp ce își întărea cavaleria cu germani și cu suita lor de infanteriști, el a lăsat impresia că încearcă să părăsească Galia pentru a salva Provincia. Astfel, el a reușit să surprindă și să birue cavaleria galică în apropiere de Dijon, exact când aceasta era mai convinsă de superioritatea sa. În fața unei armate romane puternice care cuprindea 10 legiuni, Vercingetorix s-a retras în *oppidum*-ul de la Alesia. Subliniem faptul că, în ciuda discuțiilor din sec. al XIX-lea și a controverselor reluate în ultimul timp, este vorba de situl de la Alise-Sainte-Reine.

Trebuie apreciat faptul că în situația în care conducătorul a fost pus în pericol de asediul organizat după toate regulile artei de romani, numeroși gali s-au unit pentru a încerca să îl elibereze pe Vercingetorix din înclăstare. Romanii care asediau Alesia au fost la rândul lor asediați, dar au reușit să se mențină pe poziții și să pună apoi pe fugă armata galică. Alesia a capitulat și l-a predat pe Vercingetorix învingătorului. S-a subliniat de curând faptul că toate elementele ce înfrumusețează momentul capitulării lui Vercingetorix aparțin unor izvoare mai târzii și nu sunt demne de încredere, chiar dacă gesturile atribuite învinsului și învingătorului au impresionat mult imaginația modernă. Tot ceea ce știm este că Cezar a fost foarte indulgent cu arvernii și chiar cu heduii; revolta era acum terminată și trebuiau începute pregătirile pentru pace, adică pentru dominația romană. Triumful oficial de la Roma, răsplata supremă a unui general roman și a unui conducător ajuns la cele mai înalte onoruri, era însă de neconceput fără prezenta personală a învinsului, adică a lui Vercingetorix. Execuția sa făcea parte din tradiția romană.

În cazul în care Cezar ar fi dat gres, ar fi reușit oare galii să-și mențină unitatea și să-și păstreze independența și în fața germanilor, la fel de bine ca și în fața romanilor? Ne îndoiim. După o cucerire fulger pe direcția care îi interesa pe romani, de la Ron la Rin, Cezar a avut de înfruntat pe plan regional rezistențe mult mai mari decât s-ar fi așteptat. La fel s-a întâmplat și în cazul ultimei replici: arvernii și eudenii nu au luptat niciodată pentru „libertatea” belgo-germanilor sau cei din urmă pentru cea a arvernilor. Cât despre „iberii” de la N și de la S de Pirinei - bascii care nu au o origine indo-europeană - ei au rezistat romanilor atât în Spania cât și în Galia de sud-est, dar între lupta lor și cea dusă de Vercingetorix nu a existat nici o legătură. Neamurile mai mult sau mai puțin celtizate ale acestei Galii create de romani vor fi romane pentru mai multe secole, ele reprezentând și fundamentul demografic al națiunii născute mai târziu aici. Comportamentul politic al căpeteniilor galice dinaintea acceptării dominației romane de către aristocrație nu reprezintă însă o prefigurare a națiunii franceze. Cât despre schimbarea decisivă a destinului Galiei, ca urmare a evenimentelor pe care le-am evocat, ea nu va putea fi privită niciodată de toată lumea dintr-o perspectivă identică. Lumina în care este ea

receptată depinde foarte mult de poziția pe care se situează observatorul. Viitorul pe care l-ar fi avut popoarele celtice dacă n-ar fi fost cucerite de către romani va rămâne însă o vesnică necunoscută.

În schimb, dacă au existat momente de istorie universală desfășurate pe pământul Hexagonului, acesta a fost unul dintre ele. Nu este numai actul de naștere al celei mai mari națiuni latine, dar și ocazia cu care s-a creat, în toiul luptelor, armata ce a stat la baza puterii lui Cezar și a Imperiului realizat de Octavianus Augustus; tot atunci s-a hotărât și forma de stat căreia îi va aparține Galia de-a lungul secolelor. Istoria Occidentului tocmai începuse.

Cap. VII PACEA ROMANĂ

Pacificarea

Victoria Imperiului și succesele obținute de armata romană de-a lungul a mai mult de două secole au făcut din teritoriile și neamurile riverane Mediteranei - „marea interioară” a Imperiului - părtașele celei mai mari comunități economice de până atunci. Legăturile maritime și o rețea de drumuri demnă de toată admiratia au apropiat între ele zone care cu puțin timp în urmă nici nu stiau unele de existența altora. Galia a reușit să se integreze și a avut un succes economic surprinzător de rapid. Ea s-a transformat, a devenit cosmopolită, s-a îmbogățit și, în așteptarea creștinării, s-a civilizat și s-a romanizat.

Înainte ca binefacerile, dar și dezavantajele - impozitele - ordinii romane să fie cunoscute, Roma i-a somat să se supună: regula de aur a fost întotdeauna „crutarea obedienților și înfruntarea opozanților”. Nu trebuie subestimată nici duritatea represiunii sau înjosirea la care au fost supuși cei învinși. Câteva grupuri au mai continuat rezistența după înfrângerea de la Alesia; ele au fost zdrobite fără milă. În 51 î.Hr. apărătorii de la *Uxellodunum* au fost trimisi acasă cu mâinile tăiate; Cezar era supărat că pierduse inutil mult prea mult timp, în loc să își pregătească lupta pentru putere la Roma. Acestea sunt însă momentele de rătăcire ale istoriei. În majoritate, aristocrația galică a răspuns favorabil la chemarea lui Cezar și s-a luptat sub conducerea sa împotriva adversarilor săi de la Roma. Ce întâmplare, slujindu-l pe omul înzestrat cu „geniu” și iubit de zei, cei ce luptaseră înainte împotriva lui Cezar au trecut din tabăra învinsilor în cea a învingătorilor! „Geniul” atribuit lui Cezar avea o clară conotație divină; mulți îl cinsteau pe cuceritor ca pe un zeu.

Cezar nu numai că a garantat puterea politică locală și a întărit privilegiile sociale, dar a acordat și onorurile militare și civile cele mai diverse; din punct de vedere social, după victoria romană nu trebuia să se schimbe nimic. Primul pas a fost acordarea cetățeniei romane: cei care nu o primeau ca pe o distincție, o dobândeau la sfârșitul serviciului militar când se întorceau ca veterani, îmbogățiti din campaniile la care parricipaseră alături de Cezar, Antonius și în cele din urmă alături de Augustus. După cum se observă și din inscripții, mulți au primit de la Cezar statutul de cetățeni romani și o dată cu aceasta au preluat de la el și „gentiliul”, *Iulius* și prenumele, *Caius*. La Saintes îl întâlnim pe *C. Iulius Gedomo*, fiul nobilului celtic *Epotsorovidos*, primul având la rândul său un fiu pe care îl chema *C. Iulius Otuanenos*, și amândoi aparțin așa-numitei „nobilimi iulienne” (G. Picard). Nepotul, *C. Iulius Rufus*, cu un nume complet romanizat, este cel care ridică arcul de la Saintes și cel care construiește pe cheltuială proprie amfiteatrul din Lyon, orasul unde era preot al cultului Romei și al lui Augustus la altarul celor trei Galii, adică al organizației politico-religioase instituite de Augustus. Romanizarea, a cărei rapiditate a fost adesea subliniată, nu putea avea loc decât în cazul implicării efective a galilor. Prin persoana lui Cezar, între războiul civil și Galia a existat o legătură directă, primul accelerând și usurând procesul de romanizare: a fost facilitat astfel accesul la o serie de activități lucrative al unor oameni care și-au păstrat toate prerogativele cu excepția celei de a purta război cu alți gali.

Un alt fenomen, descoperit grație arheologiei și de o importantă asemănătoare este corolarul celui dintâi. Un mare număr dintre cei care nu au vrut să accepte stăpânirea romană și-au părăsit patria și s-au îndreptat spre Britania - Anglia de astăzi - și mai ales spre regiunile dunărene, zona de origine a celticilor. Regiunile erau însă controlate de mai multe decenii de germani și mai ales de marcomani. După ce cuceririle romanilor au ajuns până la Dunăre (17-15 î.Hr.) și după victoria lui Drusus (9 î.Hr.) împotriva marcomanilor, aceștia s-

au retras în Boemia sub conducerea regelui lor Marbod. Capitala regatului care a creat atât de multe neplăceri romanilor - regăsită la Hradište, în apropiere de Praga - a oferit imaginea surprinzătoare a unei civilizații mixte, germano-celtice. Aici și-au găsit refugiu nu numai celții veniți de pe Dunărea superioară, ci și cei veniți din Galia, fie în mod indirect după o oprire în zonele dunărene, fie direct. În cadrul civilizației lor se pot întâlni elemente caracteristice celei de-a treia faze La Tène din Galia, modul de răspândire fiind demonstrat între altele de fibula de tip „*Nauheim*”. Piesa este foarte întâlnită în Galia și în Germania și, inițial, s-a considerat că ar fi de origine „nordică”. Ulterior însă, s-a descoperit că tipul era originar din sudul Galiei de unde înainte de cucerire s-a răspândit în Galia, iar apoi în Germania.

Relațiile dintre celti și germani sunt vechi și adesea prietenesti, iar în perioada despre care vorbim ele par să fie foarte strânse, influențele celtice ajungând până la goții de pe Vistula, unde însoțitorul și fidelul unei căpetenii militare purta numele de *siponeis*, un derivat din celticul *sepanios*. Din limba galică provin și cuvintele care însemnau servitor (*ambaktos* în limba galică, *andbaht* în gotică, *ambaht* în germana veche, *vossos* în celtică, *vassallus* la franci), prizonier (*gisal*), putere și guvernare (*rig* în celtică, *reiks* în gotică, *rihhi*, *Reich* în germana veche) și chiar caracterele scrise ale germanilor (*rune*, în celtică „secret”). O importantă apartență au și numele de persoane ca cele de *Caturix* („conducător al războiului”) și *Teutorix* („căpetenia poporului”) pe care le întâlnim la germani sub forma de *Hadurich*, *Hadéric* și *Theuderich* (Theodoric, „Thierry”, în germană *Dietrich*). Cel din urmă nume va fi cel al regilor franci.

Fenomenul explică atât lipsa revoltelor ulterioare din Galia cât și progresul rapid al romanizării, motivul determinându-ne să nu trecem sub tăcere ultimul val al influențelor provenite din lumea celtică, lume a cărei limbă s-a pierdut încetul cu încetul pe continent. Cei care au preferat Europa nordică, semibarbară, împreună cu civilizația ei de fier și de lemn, au fost de acum înainte separați de cei care au ales Europa romană și civilizația urbană a pietrei tăiate.

Totusi, ar fi o greșeală să ne închipuim că după cucerire au avut loc schimbări rapide în modul de viață din Galia. Greșeala le aparține în special celor care contopesc într-o singură „Galia” două spații inițial distincte. Tocmai de aceea se va putea observa mai târziu importanța unirii lor, a Galiei romanizate de la 120 î.Hr. și a Galiei „pletoase” cucerite de curând.

Trei au fost factorii ce au favorizat în „Narbonensis” o evoluție rapidă, pe fondul structurilor romane deja existente. Primul îl constituie recompensa acordată de Cezar, de succesorii săi și de Statul roman celor care le-au fost fideli în timpul luptelor din Galia și în momentele critice de mai târziu. Al doilea este tot rezultatul unui fel de recompensă, stabilirea veteranilor - adică a cetățenilor romani - în noile colonii. Al treilea este siguranța profitului promis locuitorilor Provinciei și mai ales negustorilor ce se stabileau sau se găseau deja acolo. Galia supusă de curând de romani reprezenta pentru ei o mare piață de desfacere.

Pentru a te putea bucura din plin de avantaje, trebuia să fi știut însă de ce parte să fii în timpul războiului civil. Marsilia, care era mai mult decât un simplu oraș și reprezenta autoritatea grecească în regiune, a avut o atitudine favorabilă lui Pompei, implicându-se chiar și în conflict. În 49 î.Hr., Cezar a pornit cu război împotriva sa și după un asediu dificil i-a retras toate privilegiile politice și economice. Bineînțeles, negustorii romani care veneau din Italia nu s-au plâns din cauza loviturii primite de concurența grecească. Totuși, orașul phoceean și-a revenit din punct de vedere economic - dar fără a-și mai recupera vreodată și rolul poldic - și a controlat în continuare delta Ronului.

Pentru a ne face o idee despre gradul de dezvoltare al provinciei

Narbonensis este suficient să evocăm câteva nume. Veteranii din legiunea a VI-a au fost instalați în anul 48 la Arles, cei din a VII-a la Béziers (regiune ce va fi numită mai târziu „Septimania”), iar cei din legiunea a X-a în 46 la Narbonna. În anii următori alți veterani romani s-au stabilit în noua colonie romană de la *Valentia* - care a transformat *oppidum*-ul *Segoveluani* în orasul Valence - dar și în Vienne sau Orange unde în anul 35 sunt stabiliți veteranii legiunii a II-a. Toate capitalele popoarelor rămase fidele au fost incluse în categoria de orase de drept latin: Avignon, Cavaillon, Carpentras, Apt, Antibes, Toulouse, Carcassonne, Castel-Roussillon. Augustus a întemeiat la Frejus o colonie pentru veteranii legiunii a VIII-a și pentru marinarii din flota lui Antoniu învinsă la Actium. Alături de orasele de drept roman au mai fost create și altele de drept latin: Nîmes, Vienne, Alba, Riez. Orasul de drept latin Aix-en-Provence a fost transformat apoi în oras de drept roman. Nîmes și Vienne, orase în care au fost stabiliți veterani din trupele auxiliare (*auxiliae*), adică trupe neromane, au fost onorate prin construirea unor ziduri mărețe.

Cresterea demografică a stimulat economia, iar din punctul de vedere al densității populației, Provincia era pe același loc cu Italia, cu mult înaintea Galiei pletoase, ea însăși mult mai populată decât alte regiuni din Europa. Cartierele negustorilor - *canabenses*, mai întâi „locuri de depozitare” și apoi „zone comerciale” - au îmbogățit peste tot orasele. Din ce în ce mai mulți, bogații își construiau case din ce în ce mai opulente, iar clădirile publice și templele sunt concepute într-un mod asemănător. Acum apar și primele rețele urbane complet dezvoltate din istoria Hexagonului: Vaison-la-Romaine, *Glanum* (în apropiere de Saint-Remy-de-Provence) și Nîmes reprezintă mărturii de prim rang. Chiar și în Alpii marimi și cottiene, pe care Augustus i-a supus în întregime abia în anii 14-7 î.Hr. - victorie comemorată prin trofeul Alpilor de la La Turbie - capitalele au fost transformate imediat în orase romane: *Cemenelum*, Cimiez, capitala Alpilor maritimi și apoi cu Susa, capitala Alpilor cottiene, al cărui nume derivă de la cel al regelui Cottius care s-a supus romanilor.

Demn de remarcat este faptul că centrele popoarelor celtice-ibero-celtice și liguro-celtice - ridicate la statutul de colonii de drept latin au depășit repede unele colonii, mult mai vechi, ce beneficiau de dreptul municipal roman. Narbonna, Aix, Orange și Arles ocupau între 70 și 80 ha, zidurile lor având o lungime între 3 și 4 km, Toulouse atingea 90 ha, iar incinta măsoara mai mult de 4 km, la Vienne și la Nîmes însă zidurile aveau o lungime de 6-7 km și cuprindeau o suprafață de 200 ha. Înainte de a se îndrepta masiv către Galia pletoasă, unde mult timp nu a existat ceva asemănător, specialistii - italieni sau autohtoni - ai urbanismului roman și ai construcțiilor în piatră tăiată și marmură au avut decenii întregi de lucru în această provincie înfloritoare devenită mai târziu „Provence” și Languedoc.

În prima jumătate de secol de dominație romană în Galia pletoasă, nu există urme importante de activitate urbană. Viața de toate zilele continua vechile obiceiuri celtice. Diferența dintre cele „două Galii” ale Hexagonului a fost mare încă de la începutul operațiunilor conduse de Cezar; în mod paradoxal, la începutul perioadei romane ea devine și mai mare. Cezar și succesorii săi au dus mai întâi o politică de pacificare și au evitat să deranjeze în vreun fel obișnuitele, dorind în același timp să aibă de unde să-și recruteze armatele. Ei nu s-au grăbit să răspândească repede și cu mari cheltuieli avantajele și confortul civilizației mediteraneene și romane. Într-un ritm lent, romanizarea a fost începută de aristocrație și de ceilalți celti, întorși acasă după ce serviseră în armata sau în administrația romană.

Galia era o provincie cucerită și supusă unui regim de ocupație, administrația romană fiind reprezentată aproape în exclusivitate de armată; în anul 44 î.Hr. mai staționau încă 5 legiuni. Beneficiind de statutul de provincie

din timpul lui Cezar, în anul 49 î.Hr. ea a fost obligată să plătească un tribut - destul de moderat - de 40.000.000 de sesterți. Neamurile au fost „împărțite” în trei categorii, în funcție de atitudinea avută față de Roma după prima cucerire din 58-57 î.Hr. Singura categorie care a trebuit să plătească tribut a fost ultima, cea a dusmanilor înfrânți.

În același an, Cezar a încredințat Galia romană și pe cea cucerită învingătorului flotei massaliote, Decimus Brutus. În anii 45-44 *Narbonensis* împreună cu *Hispania Citerior* (Catalonia) au fost încredințate lui Aemilius Lepidus, *Belgica* lui Hirtius - continuatorul memoriilor lui Cezar - iar *Celtica* lui C. Munatius Plancus care în 43 î.Hr. a întemeiat, la frontiera provinciei *Narbonensis*, orasul Lyon, *Lugdunum*. Detaliile subliniază ezitățile inițiale, dar și apariția în Galia cucerită a unor mari subdiviziuni, care au devenit apoi importante. *Narbonensis* a fost mai întâi unită cu Galia cea pletoasă, dar Augustus a unit-o cu Italia și în cele din urmă ea a rămas despărțită de Galia cucerită.

Acesta a fost rezultatul unei mari reorganizări administrative realizate de Augustus între 27 și 16 î.Hr., când au fost stabilite definitiv atât limitele teritoriale, cât și împărțirea sarcinilor fiscale. *Narbonensis* a fost supusă autorității Senatului, iar cele *Tres Galliae* (*Aquitania*, *Celtica*, *Belgica*) - astfel s-a ajuns la denumirea clasică de „Cele trei Galii” sau doar „Galiile” - au fost altfel delimitate decât cele din Galia lui Cezar. Cu excepția țării *turoni*-lor, Touraine, toate teritoriile de la sud de Loara au fost incorporate în Aquitania. Aquitania romană cu capitala la *Burdigala* (Bordeaux) a fost o regiune mixtă - celto-iberică, dar cu o majoritate celtică - deschisă influențelor venite din *Narbonensis*, provincie de care era legată și prin profilul său climateric și geografic. Dacă privim dintr-o perspectivă mai largă, observăm că fiecare element a avut importanța sa aparte pentru dezvoltarea sudului, proces care l-a îndepărtat din ce în ce mai mult de Galia septentrională. *Belgica* a fost mărită în detrimentul provinciei *Celtica*. Toate neamurile din răsărit și centrele lor de la Trier, Metz, Toul, Langres și Besançon - deci atât sequanii cât și helveții - au fost incluse într-o *Belgica* hipertrofiată, o provincie care trebuia să devină un fel de „Hinterland” pentru frontiera renană împotriva germanilor.

Traseul frontierelor nu mai lăsa pentru *Celtica* decât un culoar care mergea de la Lyon către vârful peninsulei bretone, și trecea prin țara heduilor (*Bibracte*), a senonilor (*Sens*) și prin cele aflate între Canalul Mânecii și Loara. Se poate observa faptul că toate cele trei provincii se întâlneau în apropierea Lyonului, orasul ce va deveni capitala comună a celor trei Galii. Acolo s-a instalat și Agrippa, ginerele lui Augustus, atunci când a dorit să organizeze Occidentul. El dispunea de o hartă foarte precisă care cuprindea 64 de popoare sau „cetăți” din Galia, toate regăsite la Tacit și în harta mai târzie a lui Ptolemeu, fiecare dintre ei având cunoștința de harta lui Agrippa.

Pornind de la cerințe de ordin militar și politic, el a reușit să creeze un sistem rutier de care a beneficiat nu numai Galia, ci și întregul Imperiu. Drumurile, cu o importanță aparte pentru evoluția romanizării în cele Trei Galii, erau în mod surprinzător lipsite de o axă est-vest care să deservească nevoile coastei atlantice, un drum de la Lyon la Saintes. Drumurile din sud și sistemul rutier mediteranean au rămas pentru romani o axă principală. Legătura cu nordul se făcea prin Arles spre Valence, Vienne și Lyon, către Chalon-sur-Saône, Langres, Toul și Trier, ajungându-se în cele din urmă la Köln, acolo unde însuși Agrippa a fondat *Colonia Ubiorum*. Una dintre ramificațiile drumului se desprindea la Chalon și mergea către nord-vest prin Autun, Sens și Reims, până la *Portus Itius* (Boulogne-sur-Mer), de unde te puteai imbarca spre Britania. Lyon nu a fost doar răspântia de drumuri a Galiei, ci a devenit și cartierul general al comandanților, care atât în timpul lui Augustus cât și după el au dirijat operațiunile în vederea cuceririi Germaniei: Drusus, Tiberius și

Germanicus. Fiul lui Tiberius, Claudius, s-a născut la Lyon, detaliu ce va avea o anumită importanță pentru Galia.

În anul 12 î.Hr., în prezenta reprezentanților veniți din saizeci de orase galice, Drusus a inaugurat la *Condate* - ceea ce în celtică înseamnă „confluență”, în acest caz confluența dintre Ron și Saône -, sanctuarul federal al celor Trei Galii, unde de atunci, în fiecare an, în prima zi a lunii august, s-au întâlnit trimisii neamurilor și au celebrat cultul Romei și al împăratului. Subliniem puterea și amploarea ideii imperiale, cult care, din punct de vedere politic și spiritual, a asigurat atât unitatea neamurilor galice între ele cât și legătura lor cu Imperiul. A fost un mare succes și, treptat, peste tot s-au organizat culte locale dedicate Romei și împăratului. Astfel, individualitatea și existența politică a fiecărui popor s-au exprimat îndeosebi prin acest cult respectat de fiecare ca semn al loialității sale politice.

Din acel moment, monumente grandioase - teatre, amfiteatre, odeoane, circuri, temple - au conferit noii capitale a Galiilor o strălucire demnă de gloria Imperiului și de mândria regăsită a galiilor. Lyonul a devenit un model al capitalelor neamurilor din cele Trei Galii. Abia atunci a început urbanismul cu adevărat roman al orașelor, un urbanism cu caracter oficial și într-o anumită măsură artificial. După modelul Romei, în jurul *forum*-ului s-a organizat viața socială, agrementată de jocurile din amfiteatre și de termele deservite adesea de apeducte cu o construcție impresionantă. Lyonul a beneficiat în final de cca 80.000 m³ de apă pe zi, aduși în oras din Masivul Central prin intermediul a patru apeducte, dintre care unul avea o lungime de 75 km. În timp ce legiunile erau masate pe Rin, fiind destinate viitoarei provincii *Germania*, în Lyon stăiona doar o cohortă urbană, singura trupă romană din cele Trei Galii, provincii considerate de acum pacificate.

Atunci când Augustus, Agrippa și Drusus au creat baza pe care s-au dezvoltat mai târziu cele Trei Galii, ideea extinderii cuceririlor până la Elba exista deja. Sanctuarul dedicat Romei și împăratului se afla în viitorul Koln - *oppidum Ubiorum*, devenit în 50 d.Hr. *Colonia Agrippinensis* - oras gândit se pare să joace un rol asemănător cu cel pe care îl avea Lyonul în Galii. Înfrângerea umilitoare a unei legiuni în fața sicambrilor veniți de pe malul drept al Rinului (în 17 sau 16 î.Hr.) a declansat sau a grăbit desfășurarea campaniilor conduse de Drusus. El a pătruns pe pământurile germanilor și le-a ocupat mai întâi până la Ems, apoi până la Weser și în cele din urmă până la Elba. Principalele baze de atac se aflau la confluențele dintre Rin și Main, la *Mogontium* (Mainz), și dintre Rin și Lippe, la *Castra Vetera* (Xanten). Așa cum s-a întâmplat și în cazul Galiei, în momentul creării oficiale - în anul 5 î.Hr. când Tiberius i-a succedat lui Drusus - „noua provincie sub ocupație” părea să fie pacificată.

Evenimentele au o legătură directă cu istoria Galiei, ele fiind luate în calcul în timpul lui Augustus, în momentul conceperii noii organizări administrative. Structurile din estul Galiei nu sunt decât imaginea a ceea ce a mai ramas din organizarea Germaniei după eșecul inițiativelor romane. În anul 9 d.Hr. o revoltă a germanilor condusă de un fost ofițer al gărzii imperiale, Arminius, a nimicit cele trei legiuni ale lui Varus în *Saltus Teutoburgiensis*, o pădure încă neidentificată. Trupele romane de elită și cei mai buni conducători erau ocupați cu înăbușirea altor rebeliuni din provinciile ilirice. După mai multe campanii îndelungate conduse de Germanicus, în anul 16 d.Hr. Tiberius s-a hotărât să nu mai continue încercările de supunere a Germaniei. Rechemarea lui Germanicus, prinț imperial deosebit de popular, și apoi moartea sa (19 d.Hr.) în Orient - considerată suspectă - au tulburat climatul politic în rândul legiunilor renane și în general în Galia.

În această situație, când speranțele militare și economice legate de pacificarea Germaniei erau spulberate, o măsură fiscală impusă de Tiberius a

fost picătura ce a dus la declansarea primei revolte serioase din Galia. Împăratul a mărit cuantumul tributului si a abolit privilegiile popoarelor „federate” si „libere si scutite de impozite”. Mișcările turonilor, trevirilor, sequanilor si mai ales cele ale heduilor - foarte afectari de măsuri - au fost repede înăbusite de legiunile de pe Rin. Cauzele precise ale revoltei - mult timp insuficient cercetată de istorici -, cercul restrâns al participantilor si ecoul slab avut chiar si în orasele direct implicate exclud interpretarea acestei răscoale - despre care la Roma circulau cele mai ciudate zvonuri - ca o ridicare „națională” a celtilor din Galia. Fără a avea nici o legătură cu o ostilitate împotriva „romanilor” sau a Imperiului, deteriorarea atmosferei generale din provincie este în schimb incontestabilă si a afectat rolul și poziția Galiei. După ce a jefuit aurul sanctuarelor celtice, Cezar s-a mulțumit apoi doar cu un tribut modest si le-a oferit apoi chiar si ocazia de a obține prăzi bogate în urma războiului civil; timpurile lui erau însă demult trecute!

Devenind stipendiaria, fiecare civitas a galilor a fost obligată să plătească tribut; singurele care se bucurau de o situație privilegiată erau coloniile romane. În cele Trei Galii, spre deosebire de Narbonensis și mai ales de Spania si Africa, numărul lor rămăsese destul de redus. În prima parte a Imperiului, Galiile nu au fost provincii privilegiate, ele fiind chiar lipsite de importanță. Poziția ocupată de Galia, ca una dintre cele mai bogate si mai „stabile” regiuni ale Occidentului roman, a fost doar rezultatul propriei sale vitalități si al evoluției favorizate de Pacea romană. Afirmatia este susținută si de interesul militar avut de Roma pentru regiunile din nord, fapt subliniat si de legătura directă dintre Italia si Rin. Văile Ronului si Saônei împreună cu drumurile prin pasurile alpine - între Martigny la nord și Aosta la sud s-a dezvoltat drumul prin pasul Grand Saint-Bernard - au fost mai mult un mijloc decât un scop în sine.

Institutionalizarea staționării a câte 4 legiuni pe Rinul inferior si pe cel superior, prin crearea către 86 a două Germanii, a legat practic regiunile puternic romanizate de aici cu Roma si cu Italia, fără a fi nevoie de aportul Galiilor. Germania inferioară cu capitala la Köln nu era de fapt decât o fâsie subțire de pământ la granița provinciei Belgica. Germania superioară cu capitala la Mainz si cu o fortificație foarte importantă la *Argentorate* (Strasbourg) avea în schimb o întindere destul de mare. Ea cuprindea o parte din Belgica, adică teritoriile sequanilor, helveților, si chiar pe cele ale lingonilor împreună cu podisul Langres. Apărarea a fost foarte bine organizată, iar din perspectiva protecției Occidentului, poziția Galiei a fost luată în considerație mult mai târziu.

Ca urmare, Galia a devenit doar treptat una din regiunile vitale ale Imperiului. Cucerirea Britaniei (începând din 44) în timpul împăratului Claudius a făcut ca după Narbonensis si cele două Germanii să crească si rolul provinciei Belgica. Această cucerire, care îi viza inițial doar pe belgii din insulă, a fost de mai multe ori luată în calcul, atât de Augustus, cât și de Caligula. Realizarea sa parțială, continuarea luptelor - mai ales în nord - până în 119 si dezvoltarea noii provincii *Britannia* au făcut să sporească si importanta nordului Galiei. Principalul port, atât pentru marina romană, cât si pentru comerț, a fost Boulogne, dar de situația favorabilă creată au profitat și altele, cum au fost *Iuliobona* (Lillebonne) si, puțin mai târziu, *Rotomagus* (Rouen). Cel mai important drum ce lega Italia cu noua provincie era cel care de la Rin traversa cele mai bogate regiuni agricole si ajungea apoi la Boulogne. De noua situație au profitat și alte drumuri care traversau Galia pentru a ajunge la Canalul Mânecii. Tot de atunci datează si dezvoltarea navigației pe Sena - mai ales în jurul Parisului - fluviu ce a profitat alături de Rin si Meuse de includerea Insulelor Britanice în cadrul marii piețe a Imperiului. Săpăturile arheologice confirmă faptul că în Belgica avântul economic datea în special din această

perioadă.

Domnia lui Claudius (41-54) a fost o etapă importantă în procesul de integrare și de romanizare a Galiilor. Împăratul era născut la Lyon în 10 î.Hr., motiv pentru care a primit cu mare atenție plângerile orașelor galice și în special pe cele ale cetățenilor romani din cele Trei Galii. Deși Claudius a ridicat mai mult orașe la rangul de colonie: Speyer, Avenches, Besançon, Langres, Théroutanne, numărul orașelor romane din provincie era mic, iar cetățenii romani se găseau într-o situație surprinzătoare. Personaje importante, de origine galică sau romană, ei nu puteau avea efectiv un rol politic acolo unde trăiau. Claudius s-a angajat să obțină pentru ei dreptul de a fi aleși în Senatul roman, dar a avut de înfruntat o opoziție foarte puternică. Seneca și-a bătut joc de împăratul care dorea să umple Senatul de spanioli, africani și de gali, dar noile reguli au fost în cele din urmă adoptate. Atât în plan politic, cât și social, ele au adus și o serie de schimbări. Senatorii gali de la Roma au devenit din ce în ce mai numeroși și mai influenți, în timp ce la ei acasă au format o mare aristocrație care a supraviețuit în parte și perioadei romane.

Prin intermediul „Tabulei claudiene”, o inscripție solemnă pe metal, cunoaștem unul din discursurile rostite de împărat în favoarea Galiilor și a galilor: „Atunci când îi cucerea pe germani, mulțumită acestor gali, tatăl meu, Drusus, a putut avea în spatele său siguranța păcii garantate de calmul lor.” Mai întâi ofensive și apoi defensive, războaiele împotriva germanilor nu s-ar fi putut desfășura fără loialitatea mării majorități a galilor, așa cum cucerirea Galiilor ar fi fost imposibilă fără loialitatea provinciei Narbonensis.

Toate acestea ne permit să înțelegem mai bine ultima mare revoltă, cea din 70, legată de persoana lui Civilis și de cea a lui Iulius Classicus, un prinț din neamul trevirilor. Batav cu sânge princiar, Civilis era prefect al unei cohorte din Germania inferioară. Plin de ură, după ce fusese tratat necorespunzător de superiori și de către propriii soldați, el reușește în 69 să adune, împotriva Romei, 8 cohorte de batavi și o seamă de oameni din neamurile de pe cele 2 maluri ale Rinului inferior. Rebeliunea a aparținut în special germanilor și nu a avut nici o legătură cu presupusa luptă pentru libertate a galilor. Aceste răscoale izbucnite în armata de pe Rin demonstrează doar neliniștea existentă la nivelul trupelor. Schimbarea completă a atitudinii lui Classicus, conducătorul unei *ala* a cavaleriei de auxiliari, care mai întâi l-a înfruntat pe Civilis și apoi i s-a alăturat, nu a fost suficientă pentru a-i face pe gali să adopte și ei cauza. Din contră chiar, tratatele încheiate de Civilis și Classicus cu neamurile germanice din Germania liberă demonstrează faptul că Imperiul galic despre care vorbeau ei constituia mai degrabă un pericol decât o „eliberare” pentru Galia. În cele din urmă, în ciuda unor succese militare, totul a esuat.

La un moment dat, Galia a trebuit să aleagă între Imperiul roman, în cadrul căruia importanța sa crescuse, și o inițiativă îndrăznească germano-galică. În urma unei adunări de la Reims, unde au fost prezenți delegații din fiecare civitas, alegerea a fost Roma. Neamurile galice mai păstrau încă amintirea neplăcută a revoitei izbucnite printre aquitani, în 68, în timpul împăratului Nero, și condusă de C. Iulius Vindex. Mai adăugăm aici și faptul că relațiile galilor cu armatele romane din Renania nu erau deloc amicale. Ca urmare, nu a existat nici o înțelegere între forțele care, dintr-o cauză sau alta, se opuneau în acel moment mai mult regimului de la Roma decât Romei în sine.

Lunga perioadă de pace, cunoscută de Galia până către sfârșitul sec. al II-lea d.Hr., a definitivat procesul de romanizare, devenit atunci ireversibil. Pacea a adus cu sine și bunăstarea claselor superioare și de mijloc, favorizând în același timp și creșterea populației. Una dintre consecințele romanizării a fost răspândirea și generalizarea scrierii, limba folosită fiind latina pe care contactul cu autoritățile a impus-o din primele ore de ocupație.

În ciuda unei anumite intransigente, administrația romană era capabilă să accepte unele adaptări la obiceiurile galice. Așa s-a întâmplat și în cazul denumirilor de regiuni și de orașe, cele romane de la începutul perioadei de dominație cedând în cele din urmă în fața numelor de popoare. Astfel *Augustodurum* a fost înlocuit cu Bayeux de la *baiocassi*, *Iuliomagus* cu Angers de la andecavi, *Augustobona* cu Troyes de la *tricassi*. Adoptarea progresivă a denumirilor poate fi urmărită prin intermediul stălpilor miliari pe care erau înscrise numele. Demn de remarcat este și faptul că milele romane au fost înlocuite treptat de „leghea” galică. Introdusă în Aquitania și Celtica în timpul lui Traian, în anul 200, leghea de cca 2,2 km era folosită în cele Trei Galii și în Germanii, fiind întâlnită și pe hărțile Imperiului.

Modul de împărțire a diviziunilor administrative a avut la rândul său mai multe consecințe în decursul evoluției acestor regiuni. Exemplul Aquitaniei este relevant. Termenul de Aquitania desemna inițial teritoriul dintre Pirinei și Garonne, iar după reforma lui Augustus, același termen a desemnat teritoriul dintre Pirinei și Loara. În sec. al II-lea și al III-lea, nouă triburi stabilite între Garonne și Pirinei s-au separat de Aquitania și au format o nouă provincie, recunoscută oficial sub numele de Novempopuli - „țara celor nouă popoare” - nume păstrat și atunci când numărul popoarelor a crescut. Rezultatul a fost că regiunea *aquitani*-lor, cei care au dat numele provinciei, s-a numit mai întâi Novempopuli, iar apoi - după numele bascilor - *Vasconia*, în timp ce regiunea locuită de popoarele celtice a purtat numele de Aquitania. În cadrul creat de administrația romană, acolo s-a născut un sentiment regional coerent și foarte puternic. De altfel, apartenența la lumea și la cultura romană a fost unul dintre motivele de mândrie regională și chiar „națională” a „aquitaniilor”.

Împărțirea Galiei într-o parte sudică și una nordică a fost pregătită încetul cu încetul, cu mult înainte de crearea regatelor franceze și vizigote din sec. al V-lea. În timpul domniei împăratului Tiberius, înainte de anul 20, Aquitania și Narbonensis au fost reunite pentru prima dată sub conducerea unui singur procurator. Celtica - de acum înainte vom vorbi de *Lugdunensis* - și Belgica aveau o frontieră militară împotriva Germaniei și au fost reunite sub conducerea unui alt procurator cu sediul la Trier. Ca urmare, Belgica și cele două Germanii rămân unite din punct de vedere administrativ, în timp ce situația provinciei *Lugdunensis* a rămas mai puțin clară. Oricum însă, reforma administrativă a lui Diocetian, confirmată apoi și de Constantin cel Mare, a statornit împărțirea Galiei între nord și sud. Sudul a avut capitala la Vienne, iar nordul la Trier.

Regiunea cea mai sudică a vechii Galii pletoase, acolo unde alături de podgorii s-au răspândit și alte semne ale unei vieți sociale și climatice apropiate de mediul mediteranean, a fost cea mai expusă influențelor directe venite din Narboneiuis, provincie care de mult timp devenise mai mult romană decât galică. Din acest motiv, limba latină vorbită aici, într-un continuu contact cu cea din nordul Italiei și al Spaniei, a cunoscut o evoluție diferită de cea vorbită în părțile septentrionale ale Galiei. Încă din epoca timpurie, înainte ca implantarea în zonă a barbarilor să vină și să accentueze nuanțele, caracteristicile viitoare limbi romanice se deosebeau de cea care se forma mai la nord.

O civilizație galo-romană: religie, societate, economie

Cunoscută prin intermediul descoperirilor arheologice, al căror număr se mărește de la an la an, viața în cele Trei Galii în timpul Păcii romane a fost atât de bogată încât aici noi putem doar să încercăm o creionare a sa. O cheie pentru înțelegerea mai corectă a societății de la sfârșitul sec. I și din sec. al II-lea ne este oferită de cultele practicate în acea perioadă. Viața religioasă din Galia romană nu are un caracter strict galic și nici unul strict roman, ea este

dovada cea mai clară a simbiozei unei societăți și civilizații cu adevărat galo-romane. Dacă am vorbi despre „rezistența” cultelor galice în fața religiei romane am face o greșală. Zeii celților nu au fost niciodată atacați, iar cultul lor nu a fost niciodată împiedicat de romani. Cultelor proprii popoarelor galice romanii le-au adăugat, ca peste tot în Imperiu, pe cele ale zeilor lor, al împăraților și al Romei. În ansamblu, acțiunea a avut un ecou favorabil.

Recunoașterea reciprocă și chiar contopirea divinităților a permis dezvoltarea unor culte locale foarte bogate, împărțite de cele două comunități ce tindeau spre simbioza regională, realizată la începutul sec. al III-lea prin generalizarea cetățeniei romane. Nu uităm nici rolul hotărâtor jucat de popoarele celtice care, mai întâi în Narbonensis și apoi în Galia încă liberă, au încheiat tratate de alianță cu romanii. Unul din principiile tratatelor era recunoașterea reciprocă a zeilor, aceștia fiind luți ca garanți ai înțelegerilor. Neamuri cum au fost lingonii și remii nu au fost niciodată învinse de romani din cauză că ele nu le-au fost niciodată potrivnice. Ca urmare, romanii nu au încetat niciodată să recunoască divinitățile lor galice. Încercarea de a vedea o luptă națională este anacronică - după criteriile moderne, nici celtii și nici romanii nu formau o națiune - iar folosirea unor termeni nepotrivii ca cei de „rezistentă” și „colaboratori” ne împiedică să înțelegem cum au evoluat lucrurile în timp. Dacă ar fi existat vreodată o ostilitate generală și o osândire a memoriei învinsilor, atunci și toate urmele zeilor dușmanilor ar fi fost sterse. În Galia însă, are loc un fenomen contrar. Galii au încercat să asimileze divinitățile celtice cu cele romane, iar romanii stabiliți în Galia au încercat să identifice zeii lor cu cei ai galilor.

Galo-romanii au creat după modele romane o mulțime de imagini sculptate, caracterul lor galic putându-se recunoaște însă foarte bine. Ei au construit sanctuare de piatră: mici *fana* în zona rurală, dar și temple mai importante ce demonstau trăsăturile originale ale unei arhitecturi sacre diferite de cea a monumentelor romane. Câteva exemple sunt turnul Vésone din Périgueux și templul lui Ianus din apropiere de Autun, deosebite în mod clar de o construcție de factură romană cum ar fi așa-numita Casă rectangulară de la Nîmes (Maison carrée). Cel mai natural au supraviețuit divinitățile izvoarelor și în special cele ale izvoarelor termale ale căror calități curative erau atât de apreciate. Se cunoaște forta de expresie a statuetei de lemn descoperite în 1963 la izvoarele Senei, fiecare dintre ele fiind un ex-voto al pelerinilor din sec. I. Ele sunt și dovada continuității locurilor de cult, fapt întâlnit și în cazul capitalei heduilor. Aici, fostul *oppidum* de la Bibracte (muntele Beuvray) a fost mutat în câmpie, iar locuitorii noii așezări, *Augustodunum* (Autun) au continuat să celebreze cea mai mare sărbătoare religioasă a lor fără să îi schimbe ziua sau locul, adică pe muntele Beuvray. Deveniți creștini, sărbătorirea zilei Sfântului Martin se va desfășura în același loc și tot în prima miercuri din luna mai.

Forta cu care au pătruns în Galia noile forme de viață - dar și noile plăceri - venite din lumea romană se poate observa cel mai bine în apropierea sanctuarelor și a locurilor de pelerinaj, acolo unde, pentru găzduirea unor spectacole iubite de popor, existau spații special amenajate: teatre, circuri pentru cursele de cai, amfiteatre și mai ales o formă mixtă, tipică Galiei, teatrul-amfiteatru întâlnit și la Paris. Distribuția lor geografică este ilustrativă, ele fiind caracteristice pentru cele Trei Galii; deși numărul locurilor rămâne mare, în Narbonensis ele nu se mai află în vecinătatea lăcașurilor de cult. Acest gen de monumente poate fi întâlnit atât în zonele rurale, cât și în orașe, dar s-a observat că există trei zone unde densitatea lor este considerabil mai mare: Limousin-Saintonge-Poitou; valea Loarei, din regiunea Gâtinais, de-a lungul fluviului până la vărsare; regiunea Marnei inferioare, a râului Oise și a Senei inferioare, adică de la Meaux și Lillebonne până la Evreux și Lisieux.

Jocurile romane - luptele de gladiatori si cursele de cai, dar si pantomimele, jongleriile si dansurile - îi înveseleau pe oameni, nu numai în orase, ci peste tot unde un trib profitase de existenta unui lăcas de cult sau a unui vad comercial pentru a crea un astfel de loc de întâlnire. În marile centre însă, edificiile erau mult mai impresionante. În Narbonensis ele puteau cuprinde 26.000 de spectatori la Arles și 24.000 la Nîmes, iar Lyon si Vienne erau singurele orase care aveau un odeon, adică un teatru acoperit, unde se putea cânta si declama. În cele Trei Galii, în teatrul din Autun se puteau strânge 33.000 de spectatori, iar Parisul avea si el o înzestrare completă în acest sens. Teatrul dintr-un *vicus* galo-roman de la Vieux-Poitiers - la fel ca multe altele - avea locuri pentru 10.000 de spectatori. Lumea rurală si cea urbană nu sunt deloc străine una de alta, iar Pacea romană cu relatiile sale economice intense a înlesnit deschiderea lor si crearea unor căi de comunicație între ele.

Legăturile dintre cele două lumi sunt asigurate de sanctuarele rurale, dar si de *vici*, centre locale ce dominau adesea o zonă restrânsă, adică un *pagus*, asa cum capitala unei civitas domina un neam întreg. Gabriel Fournier a unnărit evoluția unor *vici* din Auvergne, până în epoca francă si chiar mai târziu. Acolo, ca si în alte părți, regăsim deja cadrul geografiei umane de mai târziu, rețeaua de cetăți si *vici*, împreună cu cea a drumurilor de legătură, rămânând neschimbată de-a lungul secolelor care au urmat. În perioada Imperiului Târziu sau după venirea francilor, câte un *vicus* a mai fost transformat din loc în loc în *castrum* - mic oraș fortificat - altele fiind atunci întemeiate. Peisajul urban al Frantei, aspectul său armonios, cu distanțe medii între orașe de cca 60 de km, era deja desenat în întregime. Nu s-a subliniat suficient importanța avută de centrele regionale și locale - cele care datează din timpul Păcii romane - în punerea în valoare a Galiei. Ele nu au dispărut imediat după aceea, asa cum ne-ar putea face să credem ruinele ce atrag atenția observatorului si pentru apariția cărora nu a fost întotdeauna nevoie de o invazie.

Rețelei de centre regionale si sub-regionale îi corespunde si o dezvoltare aparte a arhitecturii constructiilor din piatră, care vor schimba aspectul exterior al celor Trei Galii. Nici aici nu trebuie făcută o disociere între urban si rural: proprietarii *villae*-lor, în acelasi timp resedinte rustice si exploatări rurale, au si case la oras. Atât la țară cât si în orase regăsim în mod uniform confortul roman si, împreună cu piatra tăiată, acelasi stil arhitectonic. Impresia generală lăsată de lumea galo-romană este ca urmare cea a unei mari uniformități. Am putea spune chiar că trăsătura este caracteristică pentru întreaga lume romană; normalitatea existentă acum și modul de viață „internațional” nu vor mai fi întâlnite înainte de sec. XX.

Totul nu se reduce însă la un dualism sau doar la simbioza a două civilizatii, cea galică si cea romană. Unele din principalele moduri de manifestare ale celei din urmă sunt de fapt imitatii sau adaptări preluate din civilizatia greacă. Podgoriile italiene s-au dezvoltat după modelul grec si în concurență cu cele grecesti, același fiind si raportul dintre podgoriile din Galia si cele romane. La fel se poate spune si despre „civilizatia apei”: câteva sute de mii de oameni se preocupau în fiecare zi de izvoare, apeducte, sifoane de plumb, rezervoare, fântâni publice si particulare, de rețeaua de distributie a apei în orașe si către terme, o parte dintre ei oferind servicii în cadrul termelor. Romanii au preluat însă arta îmbăierii și tot rafinamentul ei de la greci. Lăudând instalatiile romane, Frontinus nu are dreptate atunci când ia în derâdere operele de artă, frumoase, dar nefolositoare ale grecilor: modelul preluat de romani a fost cel elenistic, cel de la Pergam de exemplu.

Evoluția tehnicii, comerțul cu grecii si cu Orientul, sclavii care asemeni soldatilor proveneau din toate regiunile Imperiului, totul este imaginea unei lumi

multinaționale pe cale de a se schimba. Imperiul roman și o dată cu el religia și modul de a gândi au devenit din ce în ce mai puțin „romane”. Galia nu a fost nici ea ocolită de schimbare: una din principalele consecințe ale apartenenței sale la Imperiu a fost, alături de romanizare, și succesul cultelor orientale și printre acestea cel al creștinismului. Ca și la Roma, unele dintre ele - cel al „marii zeițe” Cybele - se întâlnesc și la Lyon sau la Vienne, unde din sec. I s-au construit un templu și un teatru pentru mistere. Au urmat apoi și alte religii inițiatice: cea a zeiței Isis care vine din Egipt, cea a lui Mithra devenit zeul prin excelență al armatei romane.

Nucleul fidelilor este format din orientali, din oamenii ce locuiau în *canabae*, asemeni celor din Lyon, pe insula *Canabae*, unde existau însă și o serie de case luxoase. Cu toate acestea, cea mai mare parte a adeptilor proveneau din rândul săracilor, al orientalilor veniți din Orientul elenizat și care purtau adesea nume grecești asemeni celor întâlnite și la primii creștini. Attalos și Blandina despre care a vorbit Eusebius din Cezareea au fost primii martiri creștini din Galia, morți în 177 pe amfiteatrul din Lyon, „Vina” creștinilor este credința lor absolută, exclusivismul lor ce condamna toate celelalte culte, inclusiv pe cel al Romei și al împăratului. Într-o societate internațională, din punct de vedere religios „permisivă” sau „liberală”, nu se mai văzuse niciodată așa ceva. Fără această suprapunere a internaționalismului comerțului, a oamenilor care îl făceau și a ideilor pe care le vehiculau, schimbările ce înălțau epocile una de alta nu ar putea fi înțelese, iar despărțirea lor s-ar face în mod artificial. În sec. al III-lea, când ordinea romană s-a prăbusit în timpul invaziilor, când au căzut temple și au ars sanctuare, zeii galo-romani nu au supraviețuit șocului. Orasele au fost reconstruite, dar nu și templele. Locul lor a fost luat de cultele orientale și mai ales de creștinism, credințe ce se adresau îndeosebi sufletului.

Nobilii cavaleri celtici rămăseseră undeva în urmă, dar descendenții lor erau în continuare acolo. În cazul în care se adaptaseră la noua societate, rolul lor în cadrul oraselor a rămas considerabil, iar Imperiul le-a oferit perspectivă unor cariere individuale. Ei nu au mai avut în schimb nici monopolul bogăției și nici pe cel al puterii politice sau agrare. Cel mai important element al schimbării sociale este cel al dezvoltării unei noi clase - nouă pentru Galia, dar binecunoscută romanilor - cea a industriștilor și a negustorilor bogați, oameni de cele mai diverse origini: printre ei putem întâlni un roman, armator al transporturilor maritime dintre Lyon și Roma, un sirian din Antiohia fabricant de ceramică la Lyon sau un sticlărit cartaginez. La Lyon, ponderea numelor grecești între cele cunoscute din inscripțiile din sec. al II-lea este de 22 %.

Instituțiile romane îi favorizau pe cei ce se îmbogățeau prin industrie sau comerț; ascensiunea lor socială nu a cunoscut nici o piedică, iar donațiile pe care le puteau face sanctuarelor, oraselor sau diverselor asociații le asigurau prestigiul. Fiii lor aveau buni profesori de retorică și puteau face apoi cariere de avocați sau puteau intra în viața politică.

Alături de cei cu un succes deosebit, mai existau o mulțime de negustori și de meseriași. Ei se organizau în diferite asociații și corporații, care puteau dobândi o poziție importantă nu numai în meseria pe care o coordonau în cadrul orașului sau al regiunii, ci și în viața comună. Termele de la Paris - numite „de la Cluny” din cauza viitorului spital al abăției Cluny - sunt printre cele mai mari și cele mai fastuoase; fără îndoială, ele au fost finanțate de comunitatea armatorilor de pe Sena, așa-numiții *nautae* din Paris.

Ne aflăm din nou în fața unui fenomen care nu va mai dispărea din viața Galiei și a Frantei. Membrii acestor *collegia* se întâlneau cu ocazia ospetelor, a sacrificiilor religioase sau chiar pentru unele activități politice - atunci ele se numeau *sodalitates*, *factiones*, *coniurationes*, iar „conjurațiile” erau persecutate atât la Roma cât și în alte părți. Organizațiile de acest gen au fost la originea

aşa-numitelor „collèges” din sec. al VI-lea şi al IX-lea, cunoscute mai târziu sub denumirea germanică de „ghilde”.

Ne putem imagina, deci, vitalitatea economică a unei regiuni care, atât timp cât a durat pacea, a avut la dispoziţie o piaţă imensă. Negustorii străini şi gali au reuşit foarte de timpuriu să vândă produsele Galiei în lumea barbară şi în Italia. Unul dintre cele mai cunoscute cazuri este cel al ceramicii din câmpia Graufesenque, pe malul drept al Tamului, unde mai mult de 2 secole s-au produs farfurii, boluri şi vase din *terra sigillata*, o ceramică roşie cărămizie, decorată cu ajutorul poansoanelor sau prin ştampilare (*sigillum*). Mesterii veniţi din Arezzo, oraşul unde a fost perfecţionată tehnica, au introdus ceramica „sigilată” la Lyon încă din timpul lui Augustus. Centre de producţie s-au dezvoltat la Graufesenque, la Montans şi la Banassac în Rouergue, la Lezoux în Auvergne, la Gueugnon în teritoriul heduilor, la Rheinzabern (*Tabernae*) în Palatinat. O ladă cu castroane şi lămpi fabricate la Graufesenque a fost găsită, nedeschisă încă, sub lava de la Pompei.

Sticlăria nu era nici ea mai puţin înfloritoare. Culoarea sa era îndeosebi bleu-verzui, culoare naturală dată de oxizii metalici conţinuţi de nisip; dacă era amestecată şi cu alţi oxizi se puteau obţine şi unele culori vii, mai ales verde. Din sec. al III-lea, prin purificarea cu bioxid de mangan se putea obţine şi o sticlă incoloră. Industria, ale cărei origini par să fie egiptene, era deosebit de dezvoltată în Galia, o vom întâlni şi în Imperiul Târziu, şi chiar după aceea, când piesele produse în Mainz şi Köln se vor răspândi până în Scandinavia. După ce a fost experimentată mai întâi în Narbonensis şi pe valea Ronului, apoi în Normandia, în Picardia, în Argonne şi în Thiérache, sticlăria galoromană a atins cel mai înalt grad calitativ în regiunea Rinului şi a Mosellei (Strasbourg, Trier, Köln), favorizată fiind şi de prezenta legiunilor-

Existenţa unor adevărate industrii este un element important al istoriei economice a Galiei, iar dintre ele mai menţionăm activitatea din cariere, indispensabilă construcţiilor, industria textilă, favorizată în nord de producţia de in şi de creşterea oilor, industria de armament, cu atelierele care aparţineau armatei şi care asigurau un monopol ce garanta o uniformitate adaptată exigenţelor trupei. De altfel, rolul economic al armatei romane nu poate fi subestimat. Departe de a reprezenta doar o piaţă de desfacere - cu mii de consumatori - ea a contribuit considerabil la transformarea şi la dezvoltarea economică a Galiilor. Mare parte dintre constructorii şi inginerii din armată au fost cei care au condus, atât la Lyon cât şi în restul Imperiului, lucrările de ridicare a unor monumente publice şi astfel armata a fost utilă şi pe timp de pace. Când, în sec. al III-lea, un împărat a restabilit nişte obiceiuri atât de bune, el a fost asasinat...

Alte exporturi proveneau din agricultură. Specialităţi deja cunoscute, ca jambonul, aveau asigurat un succes aproape „industrializat”. Producţia grâului a atins acum un nivel nemaivăzut, iar pământurile erau exploatate acum la o scară mult mai largă şi erau lucrate în mod deliberat pentru vânzare şi pentru export. În Galia, cât şi în întreaga lume romană, s-a introdus un nou sistem agrar.

De 20 de ani, arheologia aeriană a descoperit pe câmpiile Galiei septentrionale sute, chiar mii de *villae rusticae*, exploatare agricole de dimensiuni mari sau medii. Instalaţiile agricole erau ordonate pe două axe paralele pe o lungime de mai multe sute de metri şi întregul complex era deschis într-o parte, în timp ce în cealaltă parte era închis de *villa urbana* a stăpânului. Pe latura neagricolă, el avea o lungime de cca 60 m. Singur, un astfel de centru de exploatare agricolă putea atinge mai mult de 10 ha şi putea să domine o zonă de la 200 la 1000 de ha. Noile descoperiri au actualizat informaţiile pe care le aveam: ideea unei Galii septentrionale „acoperite de păduri” şi puţin expuse romanizării nu mai poate fi acceptată. „Febra de a

construi după moda romană", și aceasta în plină câmpie, demonstrează o „romanizare consimțită și organizată care a presupus o colaborare strânsă, entuziastă și fructuoasă dintre autohtoni și cuceritori" (Roger Agache).

Am văzut cum, din timpul împăratului Claudius, Belgica a profitat de faptul că a devenit „Hinterland" atât pentru armatele de pe Rin, cât și pentru Britania romană de dincolo de Canalul Mânecii; producătorii de cereale și de lână aveau o piață de desfacere sigură pentru mărfurile lor. S-a dezvoltat un mod de înșământare relativ uniformă și chiar rațională. În plus, la remi și la trevi, 3 monumente au confirmat informația provenită din texte și au demonstrat existența unor *vallus*, un fel de secerătoare, adevărate combine ce separau grăunțele și le aruncau apoi într-o ladă. Proprietarul era adesea reprezentat printr-un *conductor*, un fel de fermier care își asigura de la început o cotă parte fixă, sau printr-un actor, un fel de administrator ce preda recolta, dar își reținea mai întâi propria parte.

Printre proprietari îl întâlnim pe împărat cu domeniile sale (*res privatae*), întâlnim romani sau alți străini și, bineînțeles, aristocrați celtici numiți de Cezar „cavaleri". Ei nu numai că au adoptat stilul de viață roman, dar au și nume romane. Acest lucru îl cunoaștem grație unui obicei roman - născut din necesitatea de a tine socoteala impozitelor - de a denumi pământul după numele primului său proprietar. În Italia numele era urmat în general de *-anus*, iar în zonele celtice de *-acus*, din care, după modelul *Florus-Floriacus* - ținându-se cont și de diferențele lingvistice regionale - au rezultat nume de locuri ca Fleury (în centru și în N-E), Fleuré (în V), Fleurac sau Floriac (în S), în timp ce din *Paulus* rezultă Pouilly, Pouillé, Pauliac...

Arheologia și toponimia au demonstrat împreună extinderea sistemului agricol roman întâlnit din Armoricum până în Bretania, în Poitou și, bineînțeles, în sud. Aici însă putem observa o evoluție mai timpurie a *villae*-lor, un aspect mai puțin planificat și, ca urmare, mai diversificat.

Sistemul roman nu excludea întrebuințarea procedeelor experimentate de gali, ca îngrășarea pământului cu calcar la hedui și pictoni sau cu marnă la belgi și chiar o invenție a trevirilor, alternarea cerealelor de iarnă cu cele de primăvară, fapt ce anunță apariția asolamentului trienal în locul celui bienal, singurul cunoscut în sud. Sistemul agricol roman a transformat și a determinat, pentru mult timp, aspectul peisajului rural și modul de a lucra pământul din Galia. Peste tot unde au putut fi impuse sancțiuni - cum s-a întâmplat în primul rând la Marsilia după înfrângerea din 49 - operațiunile cadastrale au reîmpărțit pământul, proprietarii romani și coloniile de veterani bucurându-se de prioritate. Proprietatea deplină, fără obligații, era cunoscută doar în Italia; pământul cucerit al provinciilor a fost considerat „domeniu public" și a fost dat spre exploatare în schimbul unor taxe.

Principalul instrument al acestei fiscalități savante a fost cadastrul. În aproape toată Galia de sud, dar și în Belgica, Alsacia, Bretania și Normandia, mai găsim încă unele urme, adesea vizibile pentru arheologia aeriană. Pământul era împărțit în loturi pătrate, așa-numitele „centurii". Unitatea caroiului era de 200 de iugăre, adică de cca 50 ha cuprinse într-un pătrat cu latura de 2400 de picioare sau de 710 metri. Cel care făcea măsurătoarea (*agrimensor*) urma un procedeu asemănător cu cel al întemeierii unui oras: trasa mai întâi o axă E-V (*decumanus*) și apoi una N-S (*cardo*). *Forum*-ul se afla la întretăierea axelor, iar porțile la extremități. Așa cum prin trasarea unor drumuri regulate paralele cu axele principale ale orasului se formau *insulae* - zonele construite - la fel și caroiul pământului urma cele 2 axe. O centurie putea cuprinde de la 1-3 *villae*. Declararea valorii tuturor proprietăților era obligatorie și în regiunile unde nu se făcuseră măsurători, omniprezența puterii romane făcându-se întotdeauna simțită pe plan fiscal. Aceasta este și una din explicațiile mișcărilor de nemulțumire ale localnicilor, mișcări existente în ciuda

unui proces general de îmbogățire observabil în timpul Păcii romane.

Baza senioriei rurale a fost mostenită de Galia și de Franța tot de la sistemul roman. Ea a derivat din structurile de punere în valoare a acestor *villae rusticae*. Din sec. al II-lea î.Hr., într-o mare parte a Italiei și a Siciliei, mica proprietate a fost înlocuită treptat de *latifundia*, o mare proprietate a clasei conducătoare romane, imitată după cea elenistică din regiunile de curând cucerite. Confrunțați cu împuținarea și creșterea prețului sclavilor folosiți în exploatarea *villae*-lor, proprietarii au redus partea de al cărei beneficiu profitau în exclusivitate - denumită mai târziu „rezervă” - și au distribuit colonilor loturi de pământ în schimbul plății unui cens și al prestării de servicii. Micile grupuri de locuințe ale „colonilor” din apropierea marilor orase demonstrează faptul că sistemul a fost aplicat și în Galia unde, oricum, numărul sclavilor folosiți în agricultură nu a fost niciodată prea mare.

Anticipând puțin, menționăm că situația economică, socială și juridică a colonilor nu a încetat să se deterioreze. Aproape fără să se implice, statul roman i-a abandonat exploatarea proprietarului. O dată ce primea impozitele de la acesta, administrația nu s-a mai interesat nici de modul în care erau obținute și nici de jurisdicția exercitată de fapt de proprietari. În 332, când Constantin a interzis colonilor să părăsească pământurile, măsura a fost luată pentru a-i putea menține pe proprietari și capacitatea lor fiscală. Dependenta micului fermier de stăpânul său, imposibilitatea sa de a-și părăsi pământul sau obligația fiilor meștesugarilor din orase de a prelua meseria tatălui lor, fenomene considerate caracteristice pentru Franța medievală, datează de fapt din timpul Imperiului, fiecare fiind impus de rațiuni fiscale. Dependenta ereditară este o mostenire juridică a perioadei romane și nimic nu poate sublinia mai bine caracterul aristocratic al Statului și al societății romane, deci, implicit, al societății galo-romane. În sec. al III-lea, un mare număr de *villae rusticae* au fost distruse, dar sistemul dependentei nu a suferit nici cea mai mică schimbare.

Alături de sistemul domenial au continuat să existe și exploatarea mici și mijlocii deținute de țăranii celți rămași liberi, grupați în cadrul habitatului lor caracteristic, satul. Dualismul a existat și în viața rurală a Galiei și în cea a Franței, satul a fost însă instituționalizat mai târziu, într-o altă epocă.

Ar fi oare posibil să vorbim despre Galia romană fără să amintim arta și cultura? Ele au fost adesea subestimate, artei reproșându-i-se provincialismul său, iar culturii vanitățile retorice. O astfel de judecată aparține „clasicismului” exclusivist și este acum abandonată.

Pentru artă, mostenirea celtică reprezintă o bază solidă. Aportului roman trebuie să îi atribuim meritul, în ciuda unei anumite uniformități, de a fi adus cu sine o anume frumusețe a obiectelor, a templelor, a locuințelor, a apeductelor. Podul de peste Gard (*Pont du Gard* este denumirea franceză sub care este cunoscut un mare apeduct roman ce trece peste râul Gard, unul din afluenții Ronului; a fost construit în sec. I d.Hr. și măsoară 273 m lungime și 49 m înălțime) nu poate fi privit doar ca o realizare tehnică de excepție, aspectul său ne reamintește și de una dintre cele mai mari contribuții ale romanilor la istoria arhitecturii, bolta. Necunoscută de grecii imitați de atâtea ori de către romani, bolta pare să aibă o origine etruscă, romanii fiind însă cei care au dezvoltat-o într-o infinitate de variante. Fără ea, admirabilele poduri romane - unele folosite și după 2.000 de ani - nu ar fi putut fi construite.

Trebuie menționate și alte moduri de manifestare a artei romane: mozaicul, decorul de stuc, monumentele funerare cu sculpturile lor deosebit de realiste și, bineînțeles, portretul sculptat. Arta mozaicului a atins o culme în timpul perioadei romane, dar nu putem uita pictura propriu-zisă, mai ales în cazul picturii murale, ea dovedindu-se a fi de o originalitate aparte. În sculptură, fildesul a permis crearea unor adevărate capodopere, dar aportul de

originalitate se poate observa în cazul portretului și mai ales în cel al bustului. Dezvoltată mai ales pentru a-i reprezenta pe împărați și pe senatori, arta portretului sculptat corespunde perfect caracterului aristocratic al societății galo-romane.

Artele aparțin unui stil de viață. În interiorul vilelor, în grădini și în parcuri s-a reușit crearea unei ambiante și a unei armonii care, mai ales în sud, poartă pecetea de nesters a unei culturi deosebit de elevate.

Tinerii aristocrați erau instruiți pentru un stil de viață elevat de profesori greci, adesea sclavi. Roma a preluat în totalitate învățământul grec, copiii învățau greaca și adesea scriau în această limbă înaintea latinei. Existau însă și școli publice și municipale, dintre care le cunoaștem în special pe cele din Autun și din Bordeaux. Autun a fost fără îndoială un centru de învățământ renumit, cu un mare număr de elevi.

Se învăța în special retorica, ceea ce însemna literatură și capacitatea de a putea convinge prin intermediul cunoștințelor avute în cele mai diverse domenii și în special în probleme de drept. Elevii trebuiau să devină avocați sau să aibă o carieră în politică sau administrație. Chiar și cea mai schematică evocare a acestei culturi, preponderent literare, reliefează faptul că ea devenise semnul distinctiv al unei clase. În Galia, mai mult decât altundeva, aristocrația își făcea o onoare din a-și folosi timpul liber, *otium*, în modul cel mai demn. Și ce putea fi mai demn decât dedicarea sa cultului frumosului? Adesea însă aceasta era făcută în mod artificial. Mai mult chiar decât de poemele de circumstanță, spiritul acestei culturi este exprimat de scrisorile schimbate între ei de oameni cu o carieră strălucită, cu un nivel intelectual care onora Galia romană. Cât despre literatura superficială și adesea venală a panegiricelor împăraților, nici ea nu era lipsită de calitate. Ea și-a demonstrat soliditatea în momentul apariției unui subiect nou și original, ce a necesitat mai mult decât imitarea modelelor grecești: religia creștină. Galia a dat lumii câțiva din marii săi autori creștini.

Cap. VIII BARBARI ȘI IMPERIUL CREȘTIN

Destrămarea Păcii romane

Clișeele folosite pentru a „explica” ceea ce am numit declinul Imperiului roman sunt ori moralizatoare, ori încărcate de resentimente față de creștinism, ele neavând din păcate nici o valoare istorică.

Unele subliniază depravarea moravurilor, „nebunia Cezarilor” sau pierderea virtuților republicane. Poveștile despre virtuțile lui Cato, care își muncea singur pământul, sunt, încă din timpul Republicii, doar niște istorioare romantice. La doar un secol de la moartea acestuia, Republica a fost distrusă de o „revoluție” îngrozitoare și nimicitoare, în urma căreia a fost acceptată pacea garantată de un dictator luminat. Toate marile realizări pe care le admirăm și le datorăm romanilor, inclusiv dreptul roman, datează din timpul Imperiului, nu din cel al Republicii. Cât despre nebunia Cezarilor, cazul lui Nero și cel al lui Caligula corespund perioadei de pace, de siguranță și de bogăție a lumii romane, când intrigile de la curte și crimele nu au știrbit cu nimic nici sănătatea și nici vitalitatea societății și a Statului.

Alții consideră că vechile virtuți romane dispar puțin mai târziu, în fața unui creștinism lipsit de încredere și ca urmare demoralizator. O dată cu zeii romani creștinismul nega și forța Imperiului, și refuza să se împotrivească barbarilor în mâinile cărora ar fi abandonat întreaga civilizație a Romei. Percepția creștinismului ca obscurantism la Gibbon și ca o religie a celor slabi la Nietzsche - dominată în ambele cazuri de o viziune estetizantă a istoriei - provine din ignorarea profundă a adevăratului caracter al Bisericii care, după ce a rezistat persecuțiilor și după ce a cucerit și Statul și societatea, a avut moralul unui învingător. Să abandonăm deci clișeele și să privim de aproape realitățile, atât de diferite de la un secol la altul.

Cât despre prosperitatea Păcii romane - reală și în același timp înșelătoare - există și un revers al medaliei. Astfel, la nivelul structurilor, se pot descoperi unele rele ascunse ce au ca urmare apariția unor disfuncționalități în a doua parte a sec. al II-lea. Exploatarea nelimitată a provinciilor de către Roma a reprezentat unul din defectele permanente ale sistemului roman; bogății din capitala care îi domina, dar și „proletariatul”, răsfățat cu „pâine și circ”, ofereau o imagine demoralizantă. În provincii, guvernării și alți reprezentanți ai statului se îmbogățeau și în același timp le permiteau și prea-bogaților „cavaleri” să se îmbogățească și mai tare. Tot în context, nu trebuie să uităm însă nici de sclavii adesea înfomețați.

Prăbușirea vechii țărâni, slăbită de sistemul latifundiilor, a condamnat pe de altă parte și vechiul sistem al recrutării armatei. Statul a fost obligat să plătească din ce în ce mai mult pentru soldați din ce în ce mai slabi, iar impozitele au devenit la rândul lor din ce în ce mai apăsătoare.

Cei ce dețineau puterea politică și economică erau încurajați să plaseze întreaga greutate pe umerii celor mai slabi și ca urmare, înaintea revoltei deschise, a apărut mai întâi un rău ascuns. Dinainte de anul 200 se vorbea peste tot de lipsa oamenilor: nu mai erau suficienți soldați, marinari, țărani și meștesugari. Pur și simplu oamenii își părăseau satele pentru a scăpa de fisc: recolta proastă sau mortalitatea vitelor îi pusese în imposibilitatea de a mai plăti cenzul pentru stăpân sau impozitul. Fugarii erau aspru pedepsiți, iar celor care doreau să muncească pământul li se promiteau tot felul de minuni. Orașele erau din ce în ce mai populate, iar câmpurile din ce în ce mai goale.

Răului interior i se adăuga și cel venit din afară, catastrofele. Prima este ciuma: începând din timpul domniei lui Marcus Aurelius, ea începe să depopuleze și mai tare câmpiile. A doua sunt invaziile, și dacă ne gândim numai la germani ne înșelăm. În același an, în 162, are loc o incursiune a

chattilor - un popor ce trăia pe Mainul inferior și dincolo de Rinul mijlociu - și o invazie a parților în Armenia, adversari redutabili ai Imperiului și niciodată biruiți pe deplin. În 166 și 167, quazii, sarmații și mai ales marcomanii atacă frontiera Dunării și străpung apărarea în Pannonia, Noricum și Raetia. În 168, prima dată după invazia cimbrilor și a teutonilor, este atinsă Italia în zona Aquileei. În 172, barbari de origine ne-germanică jefuiau Eleusis și țărmurile Mării Negre, în timp ce maurii atacau provinciile africane și Spania. Tot în 172, în Egipt, izbucnește o revoltă a sclavilor, în timp ce Galia a cunoscut și ea una în 186. Tot atunci, pirații frizoni devastaseră deja Rinul inferior și țărmurile Mării Nordului.

În 192, la moartea împăratului Commodus, succesorul lui Marcus Aurelius, dispare orice ordine dinastică din Imperiu. În anul următor există 3 împărați, fiecare luptând în fruntea propriei armate: Septimius Severus, Pertinax și Niger. Cel de-al doilea este omorât în 193, iar ultimul în 194. În 196 însă, încurajat de către Senat, Clodius Albinus se proclamă Augustus și reușește să fie recunoscut de Britania, Galia și Spania. Pacea romană luase sfârșit. Datele și evenimentele despre care am vorbit demonstrează faptul că nu este vorba doar de simple capricii ale sortii.

Timpurile grele care au urmat pentru Galia romană s-au anunțat într-un mod spectaculos și simbolic. Adversarii rămași în luptă, Septimius Severus, împăratul trupelor din Iliria, de pe Dunăre și de pe Rin, și Clodius Albinus, împăratul părților occidentale ale Imperiului, regiuni pe care le vom mai vedea adesea reunite în viitor, s-au înfruntat în apropiere de Lyon. Împreună cu Galia, capitala celor Trei Galii se afla de partea lui Albinus, dar învingător a fost Septimius Severus, el pedepsind orașul printr-un jaf de mari proporții și cu urmări durabile. S-a discutat mult despre dimensiunile dezastrului. Oricum, cert este faptul că Lyonul și cartierele sale, simbol al prosperității Imperiului în Galia, nu și-au revenit niciodată din acest soc.

Atacurile germanilor asupra Galiei nu erau încă foarte violente, dar insecuritatea era deja instalată. Bandiții existau aproape peste tot, iar numărul lor creștea ca urmare a dezertărilor tot mai numeroase din armată. În 186, un soldat până atunci apreciat, Maternus, îngroasă rândurile dezertorilor și, cu un succes deosebit în rândul maselor, începe să organizeze banditismul. Cu ajutorul înțâririlor primite din partea oamenilor de jos el a reușit chiar să ocupe orase și să elibereze prizonieri. Galia și Spania au fost supuse în curând de bande, iar împotriva celor din Galia centrală și meridională a trebuit să se trimită o armată. Deși Maternus, ale cărui ambiții politice l-au îndepărtat de mulțime - dorea să devină împărat -, a fost prins și decapitat, miscarea nu a fost complet înăbușită. Pentru pacificarea „rebelilor și a dizidenților”, după anul 200 au mai fost detasate în Galia alte 4 legiuni. Pentru distrugerea Lyonului și pentru devastarea țării nu a fost nevoie de barbari; în secolul următor însă, barbarii vor fi în Galia.

Germanii

După mulți ani de luptă și cu pretul unor mari eforturi, Marcus Aurelius i-a învins pe marcomani, încununarea succesului său fiind crearea puternicei baze fortificate de la *Castra Regina* (Regensburg). Schimbările petrecute atunci în tinuturile îndepărtate de frontierele Imperiului erau încă necunoscute, iar mișcările de popoare care le determinaseră pe cele ale marcomanilor erau încă ignorate. Din timpul cimbrilor și al teutonilor și din rimpul victoriilor defensive ale lui Arminius, germanii fuseseră în mod aparent reținuți de lunga frontieră militară a Rinului, de *limes*-ul ce cuprindea și zone de dincolo de Rin și de Dunăre: o frontieră întărită, prevăzută cu o serie de teritorii degajate și controlate. Din când în când au mai pătruns unele bande armate al căror principal scop era prada, dar atacurile nu au fost nici foarte multe - nici foarte

profunde - si nici foarte primejdioase; prestigiul Imperiului era încă foarte mare. Nu trebuie să ne imaginăm că germanii fremătau de nerăbdare la ideea de-a pătrunde în Imperiu, mai ales în situația în care cei din apropierea frontierei au suferit o influență profundă a civilizației romane. Mai multe din neamurile lor au fost acceptate ca prieteni ai Romei si au profitat de comerțul intermediat - de ei însisi si de negustorii veniti din Imperiu - între Rin si Dunăre pe de o parte si Marea Baltică pe de alta. Arheologia a scos la iveală o surprinzătoare bogătie de produse, provenite din Galia si Italia si ajunse la popoarele germanice sau chiar mai departe până în Scandinavia.

Popoarele scandinave apar pe țărmurile nordice ale Balticeii către anul 100 d.Hr., iar numele pe care le purtau: vandali, goți, burgunzi își vor găsi mai târziu locul în analele Galiei. Numele ultimului dintre acestea a supraviețuit în cel al insulei Bomholm, *Burgundarholm*. În timpul sec. al II-lea si al III-lea, ele n-au influențat decât indirect, dar într-un mod considerabil destinele Hexagonului. Vandalii au ocupat Silezia, până atunci celtică. Înainte de a se îndrepta spre nordul Mării Negre, aflați sub hegemonie vandală, goții par să fuzioneze în Silezia cu lugii (*lugi*) celtici. Începute din 238 și mai ales din 250, primele lor atacuri la Dunărea inferioară îi fac pe romani să strămute unele trupe de la frontiera Galiei. Cât despre burgunzi, ei au exercitat presiuni asupra neamurilor sueve, care s-au deplasat din zona Brandenburgului de astăzi si s-au instalat pe Elba mijlocie si pe Saale.

Către anul 200, popoarele sueve au format o ligă a „tuturor bărbaților” (*alemani*). Acestia sunt alamanii animați până în sec. al VI-lea de o dușmănie profundă față de burgunzi, de mai multe ori rivalii si vecinii lor imediati. Arheologia a regăsit urmele „mormintelor princiare” ale alamanilor: după anul 200, pe măsură ce dispar de pe Elba si de pe Saale, ele reapar în sudul Turingiei, pe Main și apoi pe Neckarul inferior. Alamanii nu aveau o regalitate comună, fiecare din popoarele reunite păstrându-și căpeteniile. Ei sunt pomeniți pentru prima dată în 212, când i-au atacat pe germanii din apropierea frontierei romane si au încercat să forțeze și *limes-ul* la sud de Nürnberg; atunci a fost distrus si *castellum-ul* roman de la Gunzenhausen. În 213 împăratul Caracalla a îndreptat situația. În 233, 234 si 235, alamanii au atacat din nou, dar nu în același loc ca în 212, ci și în Wetterau - regiune ocupată de romani la nord de Main si de Rinul mijlociu - si în *Agri Decumani*, zona dintre Rinul superior și *limes*. În cele din urmă, în 235, cu ocazia primei acțiuni din Galia, ei au distrus fortificația de la Strasbourg. Sever Alexander, ultimul împărat al dinastiei Seve-rilor, a sovăit să lupte împotriva lor si a fost mai întâi destituit si apoi asasinat. Demnitatea inperială a fost preluată de Maximin Tracul (235-238), un ofiter energic care a reusit să îi învingă pe alamani si să refacă pentru un timp pacea în regiunile limitrofe.

Cunoscându-se faptul că erau în căutare de pradă si nu doreau să smulgă provincii Imperiului, noii adversari nu erau considerați încă foarte periculoși. Pentru moment, tot ceea ce nu amenința direct Roma, Italia sau frontiera orientală apărată împotriva puternicului Imperiu al parților nu era considerat periculos.

De când dinastia Sasanidă preluase puterea (între 224 si 227) si pretinsese romanilor cedarea provinciilor ce aparținuseră odată imperiului lui Darius, parții deveniseră principalul adversar al Imperiului Roman. Încă din 242, romanii nu au ezitat să-i folosească împotriva partilor pe auxiliarii goți, neam care tot atunci atacase pentru prima dată Imperiul. S-a observat de asemenea că *limes-ul* Germaniei era atacat de fiecare dată când războaiele civile sau strângerea unor mari armate împotriva persilor sau a goților necesitau deplasarea unor legiuni renane. Asa s-a întâmplat si în 253-254, în 258, în 269, și mai ales în 274-275, când Aurelian a „neglijat Rinul și a adunat o armată mare pentru a merge să-i învingă pe persi” (Emilienne Demougeot). Datele

reprezintă niste ani cumpliti pentru Galia, iar lipsa de interes a împaratilor pentru această regiune poate să surprindă. Tot aici se găseste si explicatia apariției „Imperiului galic”, în realitate reacția provinciilor occidentale în fața neglijentei cu care fuseseră tratate. Din timpul împăratului Postumus, din 260, până la detronarea împăratului Tetricus în 275, împărații „secesionisti” nu sunt simbolul unei Galii ce nu se mai dorea a fi romană, ci din contră, al unei Galii ce își crease propriii săi împărați pentru a rămâne romană. Galo-romanii doreau ca regiunile lor si provinciile învecinate ale Britaniei si Spaniei să își păstreze statutul în cadrul unui imperiu pe care conducătorii lor încercau fără succes să îl cucerească.

Catastrofa de la mijlocul sec. al III-lea se datorează în mare parte neglijentei, dar si incapacității Imperiului de a duce la bun sfârșit războaiele izbucnite pe mai multe fronturi în acelasi timp. Odată trecute de frontierele lipsite de apărarea unor trupe de valoare, bandele alamanice în sud si alte popoare în nord au constatat că întreaga Galie este la dispozitia lor. În sec. al III-lea, Galia a putut fi jefuită, nu pentru că atacatorii erau invincibili, ci pentru că nu a fost apărată. Când Roma s-a văzut în mod direct amenințată, totul s-a schimbat si măsuri energice au restabilit situatia în Italia si în Galia. Cine sunt însă germanii care de la mijlocul sec. al III-lea au început să tulbure Germania inferioară? Spre deosebire de alamanii, pe care de altfel nu îi iubeau de loc, popoarele de pe malul drept al Rinului inferior nu vin din străfundurile Germaniei, ci locuiau de mult timp în zona de frontieră. După exemplul alamanilor însă, ei s-au unit, la rândul lor, într-o ligă o dată cu care apare și numele de *franci*.

La început, acesta desemna popoarele de pe malul drept al Rinului inferior, popoare rămase în afara dominației romane, *frank* în limba germanică însemnând „liber”. Alte explicatii ale numelui - apărute foarte curând ca urmare a importanței dobândite de „franci” - trebuie considerate doar speculații ulterioare lipsite de valoare. Mărturia Sfântului Ieronim (348-420) situează *Francia* primitivă pe malul drept al Rinului si exclude posibilitatea unei alte origini a numelui. O concluzie asemănătoare indică și monedele romane care celebrau victoria asupra aceluiași *Francia*.

Micile popoare care făceau parte din ligă sunt în parte cunoscute, autorii antici continuând să le folosească uneori numele. Păstrarea unei anumite identități poate fi văzută, cel puțin la început, ca semn al organizării lipsite de strictete, al alianței de circumstanță devenite apoi unul dintre cele mai mari popoare din Occident. Din ea fac parte: chamavii, chattuarii, ampsivarieni, bructerii si, mentionati puțin mai târziu, salienii. La început, sugambrii, stabiliți la sud de Lippe, nu erau considerati de-ai lor. Teritoriul francilor - si cel al bructerilor - începea de la acest afluent oriental al Rinului si se întindea spre nord până către gurile fluviului, unde batavii au fost printre primele lor victime.

Francii s-au remarcat de la început printr-o cunoaștere foarte bună a adversarului, a romanilor. Decât să atace provinciile romane si să trăiască din jaf, o parte a „francilor” preferase - mai întâi separat, apoi în grup - să se pună în slujba Romei si să apere frontierele Imperiului, pe Rin sau în alte părți. Cum printre ei au existat si unii fideli cauzei romane, despre „factorul franc” nu se poate vorbi la modul general. Trebuie precizat de fiecare dată despre ce grupă este vorba sau, pur si simplu, trebuie mentionat faptul că un anume soldat sau ofițer roman este de origine francă.

Orice s-ar spune, nu este mai puțin adevărat că atacurile din sec. al III-lea împotriva Galiei se datorează aproape în exclusivitate alamanilor în partea sudică si francilor în cea nordică, fără a se putea demonstra însă existența unei colaborări între cele două părți. Din contră chiar, între ele se pare că a existat o rivalitate, dacă nu o dușmănie. Relatii asemănătoare aveau si cu cele mai importante popoare care le separau, sugambrii si chattii stabiliți pe malul drept

al Rinului, de la Main până la Lippe. În schimb, la început, atacurile asupra Galiei - mai ales cele datorate „piratilor” de pe mare - sunt descrise în izvoare ca acțiuni comune ale francilor și saxonilor.

Se pune aici și problema chaucilor, popor important întâlnit de Drusus la nord-est de frizoni, de o parte și de alta a Weserului inferior. Unii văd în ei principalii strămoși ai saxonilor de mai târziu, iar alții îi includ în liga francă, argumentând în sprijinul ideii faptul că numele franc „Hugo” nu înseamnă altceva decât *Chaucus*. În vechea literatură germanică, pentru a fi deosebiți unul de altul, doi eroi, un franc (regele Thierry *alias* Dietrich) și un al doilea personaj omonim, dar de alt neam (Theodoric *alias* Dietrich), primul a fost numit *Hug-Dietrich*, Hug semnificând deci „franc”, fapt ce demonstrează și identitatea dintre chauci și franci. Or, în poemul anglo-saxon din sec. al VII-lea „Beowulf”, francii sunt numiți *Hugas*, în timp ce în sec. al X-lea Widukind îi dă lui Clovis numele de *Huga*. Istoricii germani s-au preocupat cel mai mult de problemă și o parte dintre ei i-au considerat pe chauci marinari, iar alții au negat cu vehemență această posibilitate. Din perspectiva noastră, importanța și poziția lor geografică fac posibilă participarea unei părți a chaucilor la nasterea ligii francilor, ei fiind un popor cu rol dominant între neamurile masate la frontiera romană. N-ar fi exclus însă ca o altă ramură a lor, rămasă în Hanovra de astăzi, să fi făcut parte dintre vechile neamuri reunite mai târziu sub numele de saxoni. Tipul de evoluție observabilă la nivelul sec. al III-lea și al IV-lea în Germania este dispariția micilor triburi pomenite de Tacitus și contopirea lor în comunități mai mari, principalele protagoniste ale secolelor care vor urma: alamani, franci, saxoni și, puțin mai târziu, bavari.

Nu putem și nici nu este nevoie să urmărim mai departe etnogeneza germanilor. Chaucii merită o anumită atenție ținând cont de importanța lor pentru franci și pentru saxoni, popoare ce par aliate în sec. al III-lea, mai târziu devenind însă dușmani înverșunați. Ei au reprezentat pur și simplu liga francă, fapt ce explică de ce numele lor nu a apărut mai târziu în context franc. La rândul lor, acțiunile navale spectaculoase ale primilor franci - popor care, atât de puternic pe continent, nu era de loc în largul său pe mare - pot avea o explicație asemănătoare. Regăsim ca urmare și motivul cooperării inițiale cu saxonii; pe vremea când ligile erau încă pe cale de a se naste, autorii romani distingeau cu greu între „franci” și „saxoni”.

Săpăturile de după 1955 au scos la iveală noi detalii ale civilizației și mai ales ale habitatului din sec. al II-lea și al III-lea din regiunea de la est de vărsarea Weserului, de la Feddersen Wierde. Aici s-a descoperit, bine conservat în condițiile naturale de pe coastă, un sat cu 30 de case mari și bine structurate. Resedința unei căpetenii domina întreaga așezare, avea o încăpere mai mare și era înconjurată de mici colibe ale mestesugarilor metalurgi. „Curtea” seniorului cuprindea și produse importate din Imperiu; regăsim aici și sticlă de la Mayen (din apropierea Mosellei), dar și ceramică sigilată din nord-estul Galiei.

Această civilizație cunostea deja roata, carul și, alături de aratru, întotdeauna util pe pământurile usoare, plugul folosit pentru lucrarea pământurilor mai dure. Acolo se producea ovăz, orz, mei, bob și in, valoros atât pentru conținutul său uleios, cât și pentru producția textilă. Pentru o epocă atât de timpurie, calitatea ansamblului - și mai ales cea a habitatului până atunci necunoscut - a fost una din surprizele arheologice ale ultimei perioade. Ne-a fost oferită astfel o idee asupra structurii și civilizației popoarelor care au profitat de contactul lor cu lumea romană și celtică și „au intrat în istorie” ca urmare a unei expansiuni către apus cu consecințe pe termen lung asupra istoriei Galiei și a Franței.

Criza secolului al III-lea și redresarea

Într-un sfert de secol, de la 250 la 275, aspectul lumii romane și al Galiei s-a schimbat complet. În lucrarea sa monumentală, *Histoire de la Gaule*, Camille Jullian scria despre cataclismul final petrecut în 275-276: „Nu vom găsi un dezastru asemănător nici în trecutul Galiei și nici în cel al Franței. Migrarea cimbriilor, cucerirea lui Cezar, invazia lui Attila, pirateria normanzilor, războaiele cu Anglia, nimic nu se aseamănă cu catastrofa acestor ani.” Nu trebuie uitat niciodată că această criză dramatică nu se petrece către sfârșitul Imperiului roman, în sec. al V-lea, ci acum, în sec. al III-lea. Cu succesiunea sa de împărați aclamați și asasinati de armată, cu incapacitatea de apărare a societății - de altfel militarizată - cu distrugerile barbarilor și cu destrămarea Păcii romane, cu ruinarea oraselor, a monumentelor și a centrelor vieții artistice și intelectuale, sec. al III-lea este cel mai groaznic pentru lumea romană.

În 248, Roma a celebrat cu fastul de rigoare un mileniu de la întemeiere. Altfel, împărat era un șeic arab, Filip, un prefect al gardei imperiale, soldat de excepție, care în 244 își asasinase predecesorul, pe Gordian al III-lea. Filip Arabul a fost omorât la rândul său în 249 de legiunile stationate pe Dunărea inferioară, iar succesorul său, Decius, un ilir conservator ce a reinstuit cultul vechilor zei romani și i-a persecutat pe creștini, s-a confruntat cu prima mare invazie a goților. În 251 armata sa a suferit o grea înfrângere, iar el a pierit în luptă.

Începând de atunci, Orientul este pe de o parte invadat de goți, și pe de altă parte de perșii sasanizi care intraseră în Siria. Izbucnirea în 252 a unei noi epidemii, o „ciumă” venită din Etiopia, a contribuit la rândul său la crearea unei atmosfere de sfârșit de lume. După moartea lui Decius, puterea imperială a fost disputată între armata de pe Dunăre și cea din Orient, toată atenția împăraților fiind concentrată asupra răsăritului Imperiului, în timp ce Occidentul a fost tratat ca o cantitate neglijabilă. Tot atunci însă, Galia era amenințată din două flancuri.

Teritoriile dintre Rin și *limes* nu au mai putut fi controlate de forțele romane, ele fiind practic abandonate în mâinile alamanilor;

Îltimea bornă miliară romană datează din 253. Bresa creată în sistemul defensiv roman ajungea până către lacul Konstanz, rupea legătura dintre Rin și Dunăre și reprezenta prima ocupație durabilă a teritoriului roman de către germani. Către 250, în nord, popoarele de la Marea Nordului și de pe Rin își schimbă atitudinea. Dacă înainte făceau comerț cu Imperiul, de acum pirateria începe să devină sistematică, întrebuintând de asemenea și viclenia, un procedeu preluat de altfel de la romani. După 254-256, în regiunile de coastă ale Galiei încep să fie îngropate tezaure monetare, în timp ce autorii antici vorbesc despre atacurile pe mare ale frizonilor și mai ales ale francilor și saxonilor. Legăturile dintre Galia și Britania încep să fie perturbate. Romanii rămân surprinși în fața îndrăznelii acestor marinari: prizonierii franci așezați la gurile Dunării și-au construit nave și, către 280, întorcându-se acasă, au atacat țărmurile Mediteranei. Împăratul Probus, pe care din 277 îl regăsim ca principal artizan al redresării Imperiului, creează în interiorul coastelor galice un *litus saxonicum*, o linie de apărare împotriva saxonilor, devenită către 300 un sector militar permanent al apărării Imperiului.

Mult mai periculoase au fost însă invaziile de pe uscat. În 258, o bandă de franci a străbătut Galia spre Spania, a distrus orasul Tarragona (pe atunci mult mai important decât Barcelona) și către 260 a creat un centru de piraterie în Africa de nord, nucleu eliminat abia în 272. Sasanizii l-au făcut prizonier pe împăratul Valerian în 260 și au început apoi să construiască orase cu prizonierii romani. După dezastru, fiul împăratului, Gallienus, principalul comandant al Galiei unde a fost sărbătorit ca *Restitutor Galliarum*, s-a grăbit să câștige Orientul, lăsând la rândul său Kölnul fiului său Salonius. Cum nu mai doreau să aibă mereu un loc secund, legiunile de pe Rin îl asasinează și îl aclamă apoi ca

împărat pe prefectul trupelor romane din Mainz, Postumus. În timp ce pentru moment frontiera de pe Rin era mai bine păzită, alamani, constienți de sciziunea sistemului defensiv roman între Răsărit și Apus, se aruncă asupra Raetiei, străpung apărarea și devastează Italia de nord. Revenit în grabă, Gallienus i-a înfrânt în apropierea orasului Milano. Un alt grup de alamani a devastat însă regiunea orasului Avenches, o cetate mare și frumoasă care nu s-a mai putut reface după dezastru. Distrusă la rândul său, fortificația de la Strasbourg a fost în schimb reconstruită.

În 268, împăratul Claudius al II-lea i-a înfrânt pe alamani, la lacul Garda; împăratul Aurelian i-a învins în 270 pe Dunăre, apoi la Piacenza și în 271 în apropiere de Pavia. Roma a fost atunci amenințată și pentru a o proteja a fost construit un zid gigantic ce va purta apoi numele lui Aurelian. După ce, în timpul lui Postumus și al succesorilor săi, „împărații galici” - care nu și-au recunoscut colegii din Italia și Orient - Galia s-a ținut la distanță de evenimente, ea a trebuit să construiască, la rândul său, ziduri asemănătoare în jurul oraselor. Momentul este istoric și reprezintă recunoașterea faptului că șuvoiul barbarilor nu mai putea fi oprit. Odată pătrunși în Imperiu, ei puteau să îl devasteze nestânjeniți; lipsită de arme și cu o pregătire militară necorespunzătoare, populația era neputincioasă în fața lor.

Momentul marchează și începutul unei noi strategii. Ea a fost aplicată doar după 275 când, pentru prima oară, pe lângă regiunile din Galia septentrională, au fost supuse jafului și cele dintre Sena și Loara, ca și valea superioară a Ronului și cea a râului Saône, și teritoriile de lângă Atlantic, până la Pirinei.

Franci și alamani s-au întâlnit pe cuprinsul Galiei. Izvoarele vorbesc despre distrugerea a 60 de orase, dar textele istorice ascund în mod rusinos detaliile dezastrului, nepotrivite pentru a fi citite în panegiricele împăraților. Harta descoperirilor de tezaur monetare nu lasă însă nici o îndoială asupra proporțiilor sale: în perioada 270-280 pot fi datate 238 de tezaururi. Când în 277, după dispariția imperiului galic, împăratul Probus a început pacificarea și refacerea Galiei, el nu a avut cum să curețe dintr-o dată o regiune complet infestată de barbari. Biograful său spune: „Galiile căzuseră în puterea germanilor”. De aceea, se poate spune că inițiativa construirii de ziduri pentru asigurarea protecției oraselor din Galia se datorează în principal lui Probus, acțiunea fiind continuată și sub succesorii săi.

A existat mult timp imaginea unei reacții panice ce a avut ca rezultat apariția bruscă a fortificațiilor urbane din Galia. Locuitorii ar fi construit zidurile în grabă și pentru înălțarea întăriturilor destinate unei mai bune apărări a orasului ar fi folosit ruinele lăsate de barbari în trecerea lor. Dărâmăturile de case, fragmentele de coloane, tot ce s-a găsit în ziduri pare să confirme ipoteza. Perioada a fost considerată și un moment de cotitură al istoriei urbane a Franței, apreciindu-se că după urmele zidurilor s-ar putea contura aspectul noului oras din Galia. Teoretic, ar fi fost posibilă aprecierea diferenței dintre teritoriul noului oras și cel al orasului extins pe un spațiu mai larg din perioada Păcii romane. S-a considerat că vilele situate în afara noilor ziduri dispăruseră, că fuseseră lăsate în paragină. Examinarea recentă a datelor arheologice a permis însă modificarea acestei imagini.

Pe scurt, s-a observat că acolo unde zidurile din sec. al III-lea sunt în continuare, cel puțin în parte, în picioare, cum se întâmplă la Mans și la Senlis, ele au o construcție perfectă și sunt practic uniforme. Deși au fost construite repede, adică doar în câțiva ani, ele nu au fost ridicate în grabă, rămânând timp și pentru aplicarea - caracteristică tipic romană - unor mici ornamente de cărămidă ce compuneau o serie de desene colorate. Frumusețea arhitecturală romană a supraviețuit, numai că acum era exprimată mai mult prin ziduri defensive decât prin coloane de temple. În ceea ce privește compoziția zidului,

ea a fost studiată la Mans, oras care nu a fost distrus de barbari, și s-a observat același fenomen. Din motive de eficacitate militară, cartierele aflate imediat în afara zidurilor au fost distruse, iar ruinele au fost utilizate în construcție. Alte cartiere, situate cu mult în afara părții fortificate a orasului, au fost în schimb locuite fără întrerupere din sec. al II-lea până în sec. al VI-lea.

Schema conform căreia începând din sec. al III-lea nu mai există decât mici orase „medievale” a fost pusă astfel sub semnul întrebării. Fiecare caz necesită însă un studiu special. Aceste fortificații erau un fel de caste cu o suprafață suficient de mică pentru a putea fi apărate chiar și de o gamizoaă redusă și destul de mare pentru a oferi un adăpost locuitorilor care, în mare parte, continuau să locuiască restul timpului în afara fortificației.

În loc să fie un simbol al declinului și al abandonului politic, zidurile sunt din contră semnul refacerii, demonstrează dorința de a supraviețui și trăinicia disciplinei și a ordinii romane. Totul corespunde perfect cu ceea ce știm despre figurile împăraților din ultima treime a sec. al III-lea. Adesea de origine iliră, ei au pregătit Imperiul pentru redobândirea puterii în sec. al IV-lea.

Ceea ce s-a schimbat pe plan militar a fost tactica. În fața imposibilității de a putea împiedica, de-a lungul unei frontiere de mii de kilometri, pătrunderea pe neașteptate a barbarilor, s-a hotărât protejarea tuturor oraselor de o anumită importanță, prin intermediul unor ziduri de necucerit (la Mans au 9 m înălțime) și prin concentrarea, nu foarte departe de frontiere, a celor mai bune trupe pregătite să intervină și să neutralizeze cu forțe superioare orice grup de barbari.

Redresarea a început chiar în momentul în care dimensiunile dezastrului au fost cele mai mari. Principalul moment de cotitură din răsărit a fost consolidarea frontierei prin abandonarea Daciei și victoria împotriva goților obținută în 270 de împăratul Claudius al II-lea în apropiere de Niș (Serbia de astăzi). În apus, Tetricus, ultimul „împărat gal”, a capitulat în 274 în fața lui Aurelian. Observând poziția strategică a orasului *Cenabum*, Aurelian a construit acolo un *castrum* cu un perimetru de mai mult de 2.100 m, fapt care a transformat orasul fortificat, cu o suprafață de cca 27 ha, într-unul dintre cele mai mari din Galia. Controlat inițial de *carnuți* și dependent de o *civitas* cu centrul în Chartres, el a fost separat apoi de aceasta, și orasul, numit mai târziu după numele întemeietorului său *civitas Aurelianensis*, Orléans, a jucat un rol aparte în istoria Franței. Simbolic vorbind, un alt moment de cotitură l-a reprezentat și destinul avut de orasul Autun, unul dintre cele mai frumoase și mai celebre din Galia. Autunul a trădat imperiul galic, a cerut ajutor împăraților de la Roma și după un asediu de șase luni, Victorinus, unul dintre succesorii lui Postumus, a cucerit orasul și apoi l-a distrus. Ca și în cazul Lyonului, răul nu vine numai din partea barbarilor. Înainte de sfârșitul secolului însă, Autunul a fost reconstruit, iar retorul care ne-a vorbit despre noua înflorire a școlilor sale spune că la refacerea orasului lui au participat și meșteșugari barbari, prizonieri de război.

Victoriile obținute de împăratul Probus mai întâi în Galia, apoi în 280 asupra alamanilor și francilor, au furnizat o pradă considerabilă în oameni și vite. „Pământurile galice sunt lucrate de vitele barbarilor”, „de acum înainte barbarii vor lucra pentru voi, vor semăna pentru voi și vor servi în armată luptând împotriva națiunilor celor mai îndepărate”, a spus împăratul în fața Senatului. Pe una din monedele de aur de la Probus au fost reprezentați doi germani cu picioarele legate de un trofeu. De atunci, Imperiul a folosit în mod sistematic prizonierii germani pentru a repopula câmpiile și pentru a-și întări armata. Alții au fost instalați în calitate de „coloni” cu statut de *laeti* - oameni semi-liberi, obligați să îndeplinească serviciul militar - formându-se astfel o țărănime ce asigura baza de recrutare.

După Postumus, care a utilizat trupe france împotriva barbarilor,

aproape toți împărații - dar mai ales uzurpatorii - s-au servit de trupele france. Maximian, colegul lui Diocletian, i-a învins în 287 pe franci și a încheiat cu regele lor, Gennobaudes, primul *foedus*, un tratat specific urmat apoi de multe altele asemănătoare: barbarii trebuiau să restituie toți prizonierii romani și să recunoască suveranitatea Imperiului. Începând din 288, același împărat i-a instalat pe franci în zona trevirilor, în împrejurimile orasului Bavay, iar pe prizonierii de origine germanică în coloniile de *laeti* din jurul oraselor Beauvais, Amiens, Troyes și Langres. Un grup important de chamavi a primit dreptul de a se stabili într-un *pagus Chamavorum* dependent de *civitas* de la Besançon: regiunea se numea Amous, iar în sec. al IX-lea era cunoscută sub denumirea de *comitatus Amaus*. Dintre *chattuari*, un grup important s-a instalat într-un *pagus Chattuariorum*, dependent de *civitas* de la Langres, regiune numită mai târziu Atuyer.

Toponimia franceză s-a îmbogățit astfel cu numele unor mici regiuni sau sate ce amintesc de popoarele barbare. Cea mai mare parte dintre ele nu datează din sec. al V-lea - din perioada numită a „marilor migrații” - ci sunt o urmare a colonizărilor sistematice organizate de autoritățile romane în sec. al III-lea și al IV-lea: Sarmaise aminteste de sarmați, așa cum de atâtea ori „Allemagne” aminteste de coloniile alamanilor.

Învățând să-i supună pe barbari și să trăiască împreună cu ei, Imperiul se schimbase și își adaptase structurile pentru a controla această problemă. Împăratul Postumus a fost primul care și-a stabilit reședința la Köln. Împărații gali, succesorii săi, au ales Trierul cu o poziție favorabilă, în spatele forturilor construite pe valea Mosellei. Atunci când Diocletian a reorganizat Imperiul, Trierul a devenit capitala marii prefecturi a „diocezei” vestului ce cuprindea Spania, Galiile și Anglia. Regiunile care aparținuseră odată imperiului galic au rămas unite, Occidentul având efectiv problemele sale specifice. Sistemul „tetrarhiei” - guvernarea simultană a Imperiului de către patru conducători, un *Augustus* în răsărit și un altul în apus, fiecare susținut de câte un *Caesar* - nu este altceva decât recunoașterea faptului că Imperiul era imposibil de guvernat și de apărut de un singur împărat, ce rezida într-un singur loc. Ceea ce se întâmpla înainte într-un mod anarhic a fost ordonat acum într-un mod sistematic.

Către victoria creștinismului

În spatele reformelor administrative, există și unele schimbări mai profunde. Cea mai vizibilă apare în urma unei simple enumerări a capitalelor împăraților: se vorbește de Nicomedia, de Milano, de Trier, și mai târziu se va vorbi de Constantinopol, Arles, Ravenna, dar niciodată de Roma care, în ciuda Senatului său, a rămas doar o „capitală” teoretică. Procesul început prin acceptarea unor senatori proveniți din rândul unor popoare non-romane și non-italice a fost definitivat în 212 prin *Constitutio Antoniana* a împăratului Caracalla, o dată cu recunoașterea cetățeniei romane a tuturor supușilor liberi din cuprinsul Imperiului. Singurii exceptați erau *dediticii*, barbari învinși, cărora le-a fost acordată libertatea personală fără a fi însoțită însă și de cetățenie. Imperiul Romei a devenit imperiul tuturor popoarelor ce trăiau în cuprinsul său, iar sărbătorirea unui mileniu de existență a Romei în timpul unui împărat de origine arabă este un simbol.

Imperiul nu mai putea să aparțină doar zeilor romani. Am pomenit deja despre importanta avută de cultele orientale pentru romani în primele secole ale Imperiului. Catastrofa sec. al III-lea, ca și schimbarea structurilor au accelerat evoluția ideilor religioase, inseparabile în acel moment de viața publică și politică.

Decăderea zeilor romani a fost pusă în legătură cu distrugerea oraselor și templelor din Galia sec. al III-lea. În Roma, credința era reflectată de peisajul

urban. În această perioadă de nenorociri, zeii nu mai sunt romani și din cea mai mare parte a lăcașurilor lor nu a mai rămas piatră pe piatră. Reconstruirea orașelor și ridicarea incintelor nu au fost însoțite și de o reconstruire a templelor. Începând cu Caracalla (211-217), care se dorea împărat al soldaților, soldații și împărații lor adorau mai degrabă zei din Orient, ca Serapis și Mithra. Caracalla i-a ridicat lui Serapis chiar și un templu pe Quirinal. În Galia orientală, acolo unde stăteau legiunile se găsesc și sanctuarele lui Mithra. Cultul său era și un cult solar, element dezvoltat de împăratul M. Aurelius Antoninus (218-222), preot al zeului solar sirian Elagabal din Emesa: împăratul a preluat numele zeului său și a încercat în van să îl impună la Roma ca zeu suprem. Aurelian (270-275) a preluat ideea sub o altă formă și a avut un succes deplin acolo unde Elagabal nu a reușit din cauza excesului de excentricitate: *Sol invictus*, Soarele neînvins, a fost declarat primul în ierarhia zeilor. El a devenit protectorul Imperiului și al împăratului, iar preoții săi slujeau într-un templu magnific și au devenit egali pontifilor romani.

Se observă că au fost integrate și elemente din cultul lui Mithra, fapt ce face ca noul cult ce trăda o puternică tendință monoteistă să devină popular și în rândul soldaților. După ce au încercat fără succes să redea vechea glorie zeilor romani, împărații și-au încredințat în cele din urmă soarta lui *Sol invictus*, stăpân al lumii și garant al eternității Imperiului. El era singurul care decidea când trebuia să moară împăratul, fatalism impus și soldaților care ar fi dorit să își ucidă împăratul! Michel Cristol a arătat cum o dată cu venirea lui Diocetian, zeul a fost asociat la crearea unui nou imperator și a devenit deci un factor principal de legitimitate. „Sursa puterii nu aparține în realitate oamenilor. Soarta lumii este hotărâtă de Providența divină.” Constantin și-a început domnia sub semnul acestui zeu și a luat titlul de Augustus chiar pe 25 decembrie 307, ziua în care se sărbătorea solstitiul, „Nasterea Neînvinsului”, *Natalis invicti*. Întreaga familie imperială a lui Constantin a trăit sub semnul unor motive solare, care, alături de cele herculeene, sunt singurele demne de împărați.

Schimbarea cu caracter religios din componența și credința împăraților a însoțit redresarea de la sfârșitul sec. al III-lea și a pregătit posibilă acceptare a unui alt zeu suprem, cu mult mai puternic decât *Sol invictus*, zeul adevărat și unic al lumii: Dumnezeu creștinilor. Există două semne ce nu înșală: cultul zeului solar le conferă împăraților nimbul, aura, model după care imaginile lui Iisus, ca și cele ale sfinților, au fost aureolate. În cele din urmă, în 335 sau 354, oricum după ce împăratul abandonase cultul Soarelui, biserica de la Roma a transformat *Dies natalis invicti Solis* în sărbătoarea nasterii lui Iisus. Crăciunul a înlocuit o sărbătoare principală a păgânilor printr-o sărbătoare triumfală a creștinilor. Celebrată mai întâi în Occident, această sărbătoare a înlocuit data de 6 ianuarie - sărbătoarea Bobotezei substituită cultului păgân al nasterii zeului Aion de către zeita fecioară Kore - aleasă înainte în părțile orientale.

Mesajul lui Hristos nu avea însă nici o legătură cu aceste probleme liturgice. Victoria creștinismului în Imperiul roman nu putea să aibă loc decât în cazul unei victorii efective asupra celor mai puternici zei ai momentului. Deși nu se numără printre ei, atât zeii greci cât și cei romani sau celti continuau totuși să-și aibă propriii fideli. Ei nu mai erau însă nici zeii unui singur popor și nici cei ai unei simbioze de popoare, așa cum am observat în cazul „galo-roman”. În momentele cele mai întunecate ale Imperiului și ale Galiei, în sec. al III-lea, s-a născut credința profundă a eternității Romei garantate de un stăpân al universului, zeu universal al unui imperiu universal. Printr-un paradox al istoriei, împărații pătrunși cel mai puternic de această credință au fost și cei mai înverșunați persecutori ai creștinilor - oameni ce refuzau recunoașterea divinității Romei, a Imperiului și a împăratului. Neglijând alte divinități, ei au pregătit un drum pe care în cele din urmă a mai rămas de făcut doar un pas.

Pasul a fost făcut de Constantin cel Mare. După victoria sa din 312 el a rămas în continuare *pontifex maximus*, pregătindu-și în calitate de catehumen și intrarea în Biserica pe care începuse deja să o protejeze. În realitate, după ce în 313 acordase prin decret libertatea privilegiată a cultului, tot el a fost și cel ce a condus-o.

Deși petrecute în afara ei, evenimentele au avut o importantă apartenență și pentru Galia, regiune inclusă în partea de Imperiu guvernată din 293 de Constantius Chlorus, tatăl lui Constantin. Înainte ca triumful creștinismului să devină realitate, aici nici numărul creștinilor și nici al martirilor nu a fost foarte mare, fapt paradoxal dacă ne gândim că martirii din Lyon, alături de cei de la Smirna și mult după Sfântul Itefan, se numără printre primii adevărați martiri ai Bisericii. La fel ca cei din Lyon din 177, adeptii noii credințe continuau să se recruteze din rândul locuitorilor orașelor din Galia unde existau colonii importante de orientali, sirieni și evrei. Asemeni grecilor din aceleași cartiere, ei purtau adesea nume grecești. Numărul romanilor autentici întâlniți printre ei este foarte mic - a existat un caz printre martirii din 177 - iar al celor de origine celtică și mai mic.

Primele comunități de creștini, pomenite deja de episcopul de Lyon, Irineu, erau la Marsilia, în Narbonna, la Arles, Vienne, Lyon și în orasele renane. Venind tot din Orient, asemeni martirilor din 177, Irineu a avut un loc important în literatura creștină îndreptată împotriva păgânilor și ereziilor; în copilărie el îl văzuse pe Polycarp din Smirna, care la rândul său îl cunoscuse pe apostolul Ioan.

La mijlocul sec. al III-lea, numărul creștinilor era puțin mai mare, iar în timpul persecuțiilor împăratului Decius s-a pus problema *lapsi*-lor, creștinii care amenințați fiind de autoritățile romane au făcut sacrificiu pentru divinitățile imperiale. În timp ce Biserica din Africa, pentru a nu mai vorbi de cea din Occident, era tulburată de consecințele unor astfel de atitudini, în orasele din Narbonensis nu s-au numărat decât câteva cazuri. Controversa a fost arbitrată de trei episcopi gali împreună cu episcopul de la Roma și câțiva colegi italieni.

La sfârșitul sec. al III-lea, atitudinea luminată a lui Constantius Chlorus, tatăl lui Constantin cel Mare - el a refuzat să aplice în Galia persecuțiile ordonate de Diocletian - i-a scăpat pe creștinii de aici de traversarea unor momente dificile și, spre deosebire de Italia, aici există mai puțini martiri. În aceste condiții favorabile, în jurul anului 300 creștinismul s-a propagat cu repeziciune în Galia. În 314, când Constantin a ordonat reunirea unui conciliu la Arles, pentru a se discuta problema „donatiștilor” - secta africană care refuza să îi accepte pe *lapsi* în sânul bisericii - au fost reprezentate 16 orase galice, dintre care 12 de către episcopi. Biserici episcopale mai existau însă și în alte orase. Alături de cele deja menționate, printre cele mai importante se numără și Autun, Bordeaux, Trier și Köln. Altele însă au trebuit să supraviețuiască și de-a lungul sec. al IV-lea, la sfârșitul acestuia fiecare oras având propriul său episcopat.

Una dintre figurile cele importante ale secolului a fost Sfântul Martin (317-397). Acest fost soldat panonic, devenit elevul Sfântului Hilarius de Poitiers, a fondat în 361 la Ligugé, în apropiere de Poitiers, prima mănăstire din Galia. Ales în 371 episcop de Tours, el a întemeiat aici o nouă mănăstire, Marmoutier. Prin introducerea monahismului în Galia - un fenomen rămas până atunci oriental - Sfântul Martin a contribuit într-un mod decisiv la creștinarea zonei rurale. De aceea nu este nimic surprinzător în faptul că tradiția a făcut din el sfântul național al francilor și al Galiei franceze.

Acum însă suntem deja în cadrul Imperiului creștin, când creștinismul devenise o religie oficială, iar din timpul împăratului Teodosiu, singura religie admisă. Biserica, a cărei forță consta în clandestinitatea unei mici minorități și într-o strictă ordine ierarhică, și-a calchiat organizarea geografică și ierarhică

după cea administrativă a Imperiului. Provinciile imperiale au devenit în mod automat și provincii eclesiastice. Vom mai reveni asupra problemei după ce vom vorbi despre reformele administrative din Imperiu, din timpul lui Diocletian și Constantin. Pentru moment constatăm faptul că schimbările sec. al III-lea au transformat lumea romană, care nu mai era acum nici cea a Păcii romane, nici cea a cetății Roma și nici cea a zeilor Romei. Sub semnul lui Dumnezeu și sub autoritatea împăratului, Imperiul a devenit împărăția terestră a unei religii universale. În acel moment, Galia era departe de a fi încă o regiune creștină. Ea a jucat însă un rol de prim plan în Imperiul creștin și a devenit unul din stâlpii lumii catolice.

Cpa. IX GALIA ÎN CADRUL IMPERIULUI CREȘTIN

Constantin cel Mare

Împreună cu colegul său, Augustul Maximian, împăratul Dioclețian s-a retras în 305 în mod liber de la putere. La guvernarea Imperiului urmează doi noi Augusti - Constantius Chlorus în apus și Galerius în răsărit - fiecare secondat de câte un Cezar. Pentru a evita ca ideea dinastică să afecteze în vreun fel sistemul clar al „tetrarhiei”, Dioclețian nu i-a numit Cezari nici pe fiul lui Maximian, Maxentius, și nici pe fiul lui Constantius Chlorus, Constantin, ci pe alte două personaje, Severus și Maximin Daia. Cu toate acestea, Maxentius s-a căsătorit cu o fiică a lui Galerius, iar Constantin era logodit cu Fausta, fiica lui Maximin. Cei doi „prinți” aveau fiecare propriile lor ambiții încurajate de cei din preajmă, fapt care a dus la năruirea savantului sistem conceput de Dioclețian.

La începutul anului 306, Constantin a părăsit armata de pe Dunăre unde fusese trimis de Galerius și s-a îndreptat împotriva tatălui său, Constantius Chlorus, care lupta în nordul Britaniei romane împotriva pictilor și scoților. Constantius Chlorus s-a îmbolnăvit însă și a murit la 25 iulie 306, trupele din Britania și Galia proclamându-l Augustus pe fiul său Constantin. Tot atunci, ca urmare a unor nemulțumiri, Maxentius era proclamat *princeps* la Roma, Maximian încălca regulile tetrarhiei, relua titlul de Augustus și se alia cu fiul său. Începea astfel o serie de lupte în cadrul cărora s-au înfruntat în total șase Augusti și Cezari, toți înfrânți sau eliminați pe rând de Constantin. Lor li s-a mai adăugat și un al șaptelea, Licinius, numit de Galerius în 308, în momentul dispariției lui Severus, și un al optulea, Lucius Domitius Alexander, proclamat împărat de trupele din Africa.

În timpul celor 15 ani de lupte, între 310 și 324, personalitatea puternică a lui Constantin și popularitatea sa în rândul trupelor au făcut posibilă crearea unei noi ordini. Fără el, opera lui Dioclețian s-ar fi transformat într-o nouă anarhie, mult mai periculoasă decât cele precedente. În parte, reformele lui Dioclețian au fost menținute și consolidate, dar unele dintre aspectele lor esențiale au fost totuși schimbate. Ca urmare, în ciuda atitudinilor fundamentale opuse avute față de creștinism, realizările celor doi mari împărați nu pot fi separate în mod arbitrar. Salvator al Imperiului, Constantin a devenit și salvator al creștinismului puternic persecutat de Dioclețian și de împărații provinciilor orientale, Galerius, Maximin Daia și Licinius. Constantius Chlorus s-a abținut de la orice persecuție, iar fiul său se pare că a avut foarte de timpuriu unele contacte cu episcopii din Galia. În 312, când principalul său adversar, Maxentius, se sprijinea în mod ostentativ pe facțiunea romană - cea mai conservatoare și păgână - Constantin nu a mai ezitat și simpatiile sale pentru Dumnezeu creștinilor au devenit publice. De asemenea, el nu a contrazis nici zvonurile ce asociau victoria decisivă - obținută pe 28 octombrie 312 în fața Romei în apropiere de podul Milvius - cu o viziune sfântă și cu hotărârea ca trupele sale să poarte monograma lui Hristos.

În 313, el a promulgat în regiunile pe care le controla edictul de la Milano, garantând libertatea cultului creștin și restituind bunurile confiscate de la oameni sau din biserici. Păstrându-și funcția de *pontifex maximus* și în așteptarea botezului pe care l-a acceptat doar pe patul de moarte, Constantin a început să construiască biserici magnifice, atât la Roma cât și la Ierusalim, Trier sau la Constantinopol. Sfătuit de Osius, episcop de Cordoba, el s-a preocupat și de unitatea Bisericii, fiind hotărât să-și lege propria soartă, dar și viitorul Imperiului, de Dumnezeu lui Hristos, așa cum predecesorii lui - și chiar el într-o perioadă anterioară - și-o legaseră de *Sol invictus*.

Hotărârea sa a schimbat Imperiul. În ciuda renasterii păgânismului, mai ales în timpul lui Iulian, și în ciuda dificultăților interne traversate de noua religie

- erezii si neînțelegeri dogmatice - cea mai mare parte a lumii romane a fost convertită la creștinism. Lumea romană a devenit o lume creștină si putem mai degrabă să vorbim de un Imperiu creștin decât de „Imperiul târziu” sau de „Antichitatea târzie”, noțiuni ce depind de unele interpretări ulterioare conform cărora Imperiul se termină în sec. al V-lea.

Cu excepția unei scurte întreruperi în timpul lui Iulian, Galia a trăit într-un Imperiu creștin. Din punct de vedere religios, ea a fost condusă prin deciziile luate de conciliile reunite din ordinul împăraților, iar administrarea sa s-a făcut în cadrul noului sistem creat de Dioclețian si Constantin pentru administrația civilă si militară. Pe plan social si politic, Galia a fost dominată de cei care, în urma reformelor, au trecut pe primul loc, de noii senatori si de „conducătorii milițiilor”, căpeteniile armatei romane. Din timpul lui Constantin, aceasta a suferit o nouă barbarizare, iar modul său de dispunere în spațiu a schimbat aspectul lumii romane. Incepea atunci o nouă perioadă care, însoțită la început de unele mari succese, a adus cu sine si o mulțime de griji.

Reforme: împăratul și noii senatori ai Galiei

Continuate de Constantin (306-337) și completate de-a lungul întregului sec. al IV-lea, reformele începute de Dioclețian (284-305) au avut caracterul unei schimbări de constituție si de regim. Lumea născută în timpul evenimentelor sec. al III-lea - declinul Romei, al Italiei și al zeilor Romei - era acum instituționalizată. Tot acum a fost conceput și fundamentul puterilor monarhice cunoscute de Europa în istoria sa ulterioară.

Reformele se concentrează în jurul a 3 elemente: împăratul si curtea sa, administrația si armata. Fiecărui locuitor i se pretindea să slujească în cel mai strict mod și cu toată averea sa aceste 3 ipostaze ale Imperiului. Pentru definirea statutului „Imperiului Târziu” sau al „Antichității Târzii” s-a vorbit chiar despre un regim al constrângerii (*Zwangstaat*).

Creată pentru a pune capăt uzurpărilor si presiunilor exercitate de armată, „tetrarhia” - sistemul de guvernare concomitentă a 2 Augusti și 2 Cezari - cel mai spectaculos element al reformelor lui Dioclețian, nu i-a supraviețuit lui Constantin, din 324 el exercitând singur puterea. Foarte complicat si în mare măsură teoretic, sistemul a cedat locul unei idei mai simple, cea dinastică, reprezentată atunci de casa imperială a lui Constantin. Urmele lăsate de modelul lui Dioclețian pot fi însă observate pe două direcții: în primul rând numirea unui Cezar - împărat-asociat si posibil candidat la imperiu, adică la demnitatea de August - rămânea întotdeauna posibilă, iar în al doilea rând, chiar dacă guvernarea Imperiului putea fi împărțită între mai mulți împărați colegi, Imperiul era văzut întotdeauna ca un ansamblu de sine stătător, *Res publica*, adică *Orbis romanus*. Fiind numiti Cezari din timpul vieții tatălui lor, în 337 trei dintre fiii lui Constantin au fost proclamați Augusti de Senat și și-au împărțit Imperiul între ei.

Adevărata față a „lumii romane” este reflectată de o tendință generală a evoluției sale, o tendință în virtutea căreia a fost evitată o divizare dinastică sau politică, împărțirea făcându-se între *Orbis graecus*, regiunile cu civilizație elenistică din Orient, și *Orbis latinus*, regiunile cu o civilizație latină din Occident. În 395, în momentul morții împăratului Theodosius, împărțirea era desăvârșită. Cel care pusese însă în mod manifest bazele dualismului a fost Constantin, întemeietorul „noi Rome” inaugurată în 330 cu numele de Constantinopol. Noul oraș reprezenta în același timp si o nouă capitală pe care împăratul nu a uitat să o înzestreze cu un Senat.

Consecințele politice ale întemeierii Constantinopolului au fost la fel de mari ca si valoarea sa simbolică. O dată cu reforma lui Dioclețian, Italia si-a pierdut atât prestigiul cât si toate privilegiile de care beneficiase înainte. Egiptul a avut parte de un tratament asemănător, pierzându-si la rândul său statutul

privilegiat. Dacă nu a reușit să își păstreze rolul de stăpână a popoarelor, Roma l-a menținut însă pe cel de centru sacru al zeilor romani. În timpul unui împărat adept declarat al creștinismului s-a putut îndrăzni ceva ce altfel ar fi fost de neconceput; Roma a fost în mod clar detronată, ea păstrându-și doar câteva onoruri inconsistente. Evreii, dușmani ai Imperiului după distrugerea Ierusalimului de către Titus, prevestiseră decăderea Romei prin răzburarea divină, sperând că aceasta va fi însoțită și de venirea lui Mesia care trebuia să aducă o dată cu sine și supremația poporului lui Dumnezeu. Realitatea a fost însă alta; victoria a aparținut - este drept - Dumnezeului venerat în Vechiul Testament, dar ea a fost încarnată într-un Mesia nerecunoscut de evrei.

După ultimele deziluzii și înfrângeri ale unor senatori romani care mai credeau încă în restaurarea Imperiului păgân, reacția a venit la sfârșitul sec. al IV-lea: „noua Romă” - cea din Italia - era cea a episcopului de Roma, capitala catolicismului latin. Dominatia în răsărit a împăratului-salvator trimis de Dumnezeu, iar în apus a Sfântului Petru - considerat primul episcop al comunității creștine din capitala Imperiului - a avut consecințe deosebite asupra istoriei creștinătății.

Caracterul puterii imperiale s-a schimbat atât în aparență cât și în fond. Principatul lui Augustus recunoscuse întotdeauna, în principiu, dualismul dintre *princeps*, primul dintre romani și Senat, reprezentanții poporului roman. Începând din sec. al II-lea, juriștii au dezvoltat ideea unui transfer al suveranității poporului roman (*populus romanus*) către persoana împăratului. Sacralizarea institutiei imperiale - nu a persoanei împăratului - ca emanație a lui *Sol invictus*, divinitate supremă și protector al Imperiului, crease deja bazele religioase ale unei puteri absolute și sacre, aflată deasupra simplilor muritori, singura sursă a legitimității și a autorității. Ar fi o greșeală să credem că victoria creștinismului ar fi putut să slăbească în vreun fel caracterul „divin” și sacru al împăratului. În noul context, Constantin a apărut cu usuriță drept salvatorul trimis de Dumnezeu. Fără cea mai mică împotrivire, el a fost recunoscut ca adevărata căpetenie a Bisericii, „episcop al tuturor creștinilor”. El este cel care, începând din 314, a convocat conciliile, ținute de atunci înainte doar din ordinul unui *princeps* și într-una din reședințele sale: regula a fost valabilă și în regatul Merovingienilor și al Carolingienilor. Dintre sinoadele importante, singurele excepții sunt cele ale episcopului de la Roma care, prin conciliile de la Latran - veche reședință imperială! - a consacrat mai târziu „libertatea Bisericii”. Cultul păgân al împăratului a fost deci sublimat și s-a transformat în venerarea conducătorului, ales și protejat de Dumnezeu, al Imperiului și al întregii lumi creștine.

Episcopii aveau privilegiile unor înalți functionari și își exercitau sarcinile lor cvasi-oficiale în cadrul noului Stat creștin. Atunci când Sfântul Vasile a vrut să explice misterul unității Trinității, el a comparat-o cu puterea imperială: „Autoritatea care domnește asupra noastră este una și asemeni ei și slava noastră are numai o singură tintă”. Mai trebuie oare să reamintim faptul că imaginea împăratului apărea în biserici? Carol cel Mare îi reproșa principelui longobard de Benevent faptul că imaginea sa apărea în biserici. Contopirea dintre Statul devenit creștin și Biserică s-a manifestat încă din timpul lui Constantin și a durat până la sfârșitul „alianței dintre tron și altar”. Constantin și Theodosius - cel care a ordonat persecutarea tuturor celorlalte culte - au fost modelele regilor franci și mai ales ale lui Carol cel Mare.

Dreptul divin legat de persoana lui Constantin s-a repercutat și asupra dinastiei sale. Principii din familia sa erau, după o formulă de protocol, „născuți pentru binele Statului”. Asemeni dinastiei lui Vespasian, cea a lui Constantin avea numele, „gentiliul”, de *Flavius*, iar titlul imperial nu mai începea cu *Imperator Caesar*, ci prin *Dominus noster Flavius*. Personalizată și legată în mod fățis de o dinastie, puterea îi punea pe toți ceilalți oameni în stare de

inferioritate față de *dominus*, cuvânt ce îl desemna pe stăpânul casei și al sclavilor. De altfel, inițial, în perioada păgână când termenul a fost utilizat pentru prima oară pentru a-l desemna pe împărat, au existat chiar și proteste în acest sens. În lumea creștină însă ele s-au stins; atât de mare era prestigiul împăratului ce asigurase victoria adevăratei credințe și care prin acceptarea epitetului de „noul David” apărea ca mostenitor al regalității biblice.

Împăratul a continuat să fie soldat și purta *cingulum* - o centură de piele vopsită în purpură - și *paludamentum*, o mantie de purpură care îi acoperea tunica. Deși își numea soldații „tovarăși de arme”, *commilitones*, iar senatorilor continua să le spună colegi, încă din timpul lui Dioclețian împăratul se ridicase din rândul oamenilor. El trăia ascuns în palatul său imens, iar privilegiul de-al vedea îl aveau doar înalții funcționari și favoriții. După ce se „prosternau” (*proskynesis*) și sărutau piciorul suveranului, ei trebuiau să `și țină apoi privirea plecată. În ritualul aulic s-a văzut influența monarhiilor orientale, mai ales a celei sasanide. Reamintim însă faptul că asasinările, atât de frecvente până la Dioclețian, scurtaseră de atâtea ori carierele imperiale și ele trebuiau să fie pe cât posibil evitate, împăratul fiind protejat și de o gardă de soldați străini, într-un totu devotați împăratului. Se pare totuși că identificarea împăratului cu sacrul și caracterul cvasi-religios al funcției sale au avut un rol principal atât înainte cât și după creștinare.

O dată cu noua putere monarhică a secolelor următoare, s-a născut și o nouă clasă dominantă aflată la originea nobilei din Occident. Din declinul politic al Senatului, senatorii și-au salvat în parte nu numai strălucirea nobilei lor, *nobilitas*, nu numai privilegiul de a accede la înalte funcții ale Imperiului, ci și imensa bogăție funciară. Profitând de privilegii și de faptul că micii proprietari zdrobiți de impozite erau adesea constrânși să vândă senatorilor, ei chiar și-au sporit bogăția. Pe de altă parte, după ce în 260 un edict al lui Gallienus i-a exclus pe senatori din comandamentele militare, a sporit și numărul „cavalerilor” cu cariere civile și militare. Tot atunci s-a realizat și o „burocratizare” a Imperiului - al cărei apogeu a fost atins în timpul lui Dioclețian și Constantin - pusă în slujba impozitelor și a armatei.

Administrația funcționează după aceleași tipare ca și armata, poartă la rândul său numele de *militia*, fiind dominată de aceeași *disciplina militaris*: o strictă ierarhie a titlurilor, a rangurilor și a remunerațiilor. La fel ca și soldatul, funcționarul purta un *cingulum*, o centură a cărei valoare varia în funcție de rang, însemnul fiind rezervat celor din serviciul activ. De la un anumit rang în sus toți funcționarii deveneau *clarissimi* și intrau astfel în ordinul senatorial care prin integrarea unei părți a ordinului equestru și prin înnoirea sa perpetuă și-a schimbat mereu compoziția, dar niciodată privilegiile. Ca urmare, împăratul putea cu ușurință să acorde funcții înalte senatorilor, ei - nu trebuie să uităm - transmițând nobileta lor (*nobilitas*) descendenților.

Ca rezultat al măririi considerabile a numărului senatorilor, în Senat a pătruns „floarea burgheziei municipale a Occidentului” (André Chastagnol). În anul 321, un panegirist din Galia, Nazarius de Bordeaux, regiune care a profitat în mod deosebit de schimbare, scria: „O, Roma, tu ai simțit că te afli în fruntea tuturor popoarelor, regină a lumii, atunci când i-ai adunat în Curia ta pe cei mai nobili cetățeni din toate provinciile, pentru că Senatul își datorează prestigiul mai puțin numelui său cât faptului că reunește întreaga elită a lumii.” În timpul lui Constantin, care a conferit barbarilor chiar și titlul de consul onorific și le-a oferit câte un loc în Senat, numărul senatorilor a crescut de la 600 la în jur de 2.000. Puțin înainte de anul 360, Senatul Constantinopolului a atins aceeași cifră.

Cu excepția armatei, atotputernicul sistem administrativ oferea singura posibilitate de ascensiune socială. Cei ce reuseau să răzbată puteau primi chiar demnitatea de *vir clarissimus* (v.c.) sau, după schimbările din sec. al IV-

lea, pe cea de v.c. *et spectabilis* si pe cea mai înaltă, de v.c. *et illustris*. Calea de ascensiune spre noua clasă ereditară a fost foarte de timpuriu închisă. În timp ce vir *illustris* exercita puterile politice cele mai înalte, din sec. al V-lea, ceilalti senatori sunt, în toate provinciile - dar mai ales în Galia -, singurii cu o anumită poziție în viața regională și locală.

Concentrarea bogăției si a puterilor locale a atins acum dimensiuni încă nemaiîntâlnite. Ne gândim în acest sens la urmele marilor *villae* din sec. al IV-lea si al V-lea, mai ales la cele din sudul Galiei: cele de la Chiragan si Montmaurin, „adevărate palate rurale” ale căror dimensiuni le depășeau uneori pe cele ale palatului de la Versailles. Trebuie să cităm descrierea făcută de Sidonius Apollinaris - viitor episcop si membru al celei mai înalte categorii - vilei sale de la *Avicatum* unde existau ape calde, camere încălzite, „un *frigidarium* ce putea rivaliza foarte bine cu piscinele construite pentru edificiile publice”, constructii de marmură, coloane, dar si un atelier de tesut. Domeniile de acest gen controlau habitatul a mai multe sate si uneori dispuneau chiar de centre fortificate care le anticipau pe cele ale castelelor medievale de mai târziu si, într-o perioadă când căile comerciale deveneau din ce în ce mai puțin sigure, ele tindeau spre un fel de autarhie economică. Stăpânii lor aveau la dispozitie adevărate armate private, pozitia lor fiind asemănătoare cu cea a vechilor căpetenii celtice. Cât despre jurisdicția exercitată atât asupra colonilor ce le munceau pământul cât si asupra numeroasei clientele care în locul unei libertăți periculoase prefera mai degrabă protecția lor, Statul le lăsa o libertate deplină.

Cu mult deasupra tuturor celorlalți proprietari, această aristocrație a supraviețuit cu ușurință dispariției puterii imperiale din Occident. La sfârșitul sec. al VI-lea, episcopul Grigore din Tours continua să folosească termenul de *nobilis* pentru a-i desemna pe cei ce făceau parte din „ordinul” senatorial căruia îi aparținea si el însuși. S-a observat că în Orient, acolo unde puterea imperială a ramas puternică, sarcinile importante nu erau exercitate de senatori, în timp ce Occidentul a căzut atât din punct de vedere politic cât și social în mâinile unei aristocrații atotputernice, singurul interlocutor al căpeteniilor militare, indiferent că erau romane sau barbare, „conducători de militii” sau regi germanici.

Căutate de unii în timpul regilor franci, de alții în timpul celor francezi, originile privilegiilor nobilimii datează de fapt, până în cele mai mici detalii, din Imperiul Roman Târziu. Tot ceea ce a urmat apoi nu a reprezentat decât o continuare, o adaptare la singurul sistem nobiliar care avea cu adevărat un prestigiu, cel senatorial. Enunțate de legisti încă de pe vremea lui Filip cel Frumos, pretențiile regalității franceze, confonn cărora prerogativele nobilimii reprezentau fie o concesiune regală, fie o uzurpare - oricum, ceva ce putea fi revocat de regalitatea care le-a acordat - i-au înșelat pe juristi până în zilele noastre. Pretensiile enunțate sunt din punct de vedere istoric false, regii franci trebuind să recunoască situația socială si juridică a acelor *potentes* de origine senatorială de al căror sprijin aveau nevoie pentru a administra țara. Aristocrația se născuse deci în sec. al IV-lea și al V-lea ca urmare a reformelor lui Dioclețian si Constantin, drepturile și pământurile sale nefiind acordate de regalitatea francă. Supraviețuirea sa a fost facilitată si de faptul că, înaintea preluării puterii de către regii franci, conducerea Bisericii era deja în mâinile lor. Imperiul devenise creștin, iar demnitatea episcopală era una dintre cele mai potrivite pentru cea mai înaltă clasă socială care a si avut practic exclusivitatea, 2 sau 3 familii senatoriale rezervându-si adesea dreptul de succesiune al unui scaun episcopal. Aceasta nu înseamnă însă în nici un caz că episcopii nu ar fi fost niste buni păstori ai bisericilor lor, dimpotrivă. Nu numai că senatorii deveniți episcopi erau mai pregătiți decât oricine să își apere bisericile, dar ei puteau în plus să le si înzestreze în modul convenit cu bunuri luate de pe

propriile lor domenii. În cele din urmă, ei au dezvoltat și o adevărată ideologie care le-a asigurat și în Ceruri, ca și pe pământ, un loc privilegiat, „la masa lui Dumnezeu”. În concluzie, pe plan local, senatorii și familiile lor au fost ceea ce împăratul era la nivelul întregului Imperiu.

Singura putere care ar fi putut pune în pericol aristocrația senatorială era cea a armatei. Dialogul dintre cele două forte rivale constituie practic istoria Galiei din sec. al IV-lea până în sec. al VI-lea. Înainte de a descrie organizarea și dezvoltarea armatei și influența crescândă a căpeteniilor sale, trebuie să creionăm mai întâi organizarea administrației civile despărțită în mod clar de cea militară de către reformele lui Dioclețian și Constantin. Noile limite administrative au schimbat pentru mult timp geografia politică - și ecleziastică - a Galiei.

Reformele administrației

Dacă neglijăm micile schimbări, adesea provizorii, și considerăm numai elementele durabile ale organizării Imperiului, reținem că începând cu sec. al IV-lea a fost împărțit în 4 (alteori numai în 3) „prefecturi ale pretoriului”: cea a Orientului și a Iliriei în răsărit, cea a Italiei și a Africii - reunită uneori cu Iliria sau numai cu o parte a ei - și cea compusă din Galia, Spania și Britania, în apus. Milano a fost capitala Italiei și a Africii în timp ce *praefectus praetorio Galliarum* - denumirea comună a Galiilor, Spaniei și Britaniei - a rezidat mai întâi la Arles și apoi la Trier. Într-o anumită măsură, împărțirea Imperiului corespundea părților conduse de împărații „tetrarhiei”, Auguști și Cezari: în plan administrativ, divizarea a fost menținută și când puterea aparținea unui singur împărat.

În partea apuseană a Imperiului, în subordinea prefectului pretoriului, existau 4 „dioceze”: 1 pentru Spania, 1 pentru Britania - Insulele Britanice - și 2 pentru Galii. Cea „a Galiilor” - în sens restrâns - conținea 10 provincii și avea capitala la Trier, iar „dioceza” celor „Sapte Provinciile” avea capitala la Vienne. Cum numărul de provincii al celei din urmă a fost mai întâi 7 apoi 5 și în cele din urmă din nou 7, preferăm să vorbim de dioceza Vienne sau de „Viennensis”.

De comun acord, istoricii subliniază importanța divizării în 2 părți a Galiei, una septentrională și alta meridională, separate de o graniță ce urma cursul fluviului Loara de la vărsare până în Auvergne, urca apoi spre N-E până la lacul Lemane, și se întorcea către S-E până spre creasta Alpilor. Frontiera corespundea condițiilor de climă și unor delimitări administrative mai vechi, traseul său marcând într-un mod aparte viitorul. Chiar și în sec. al IX-lea episcopii mai vorbeau despre „fratii lor din cele Șapte Provinciile galice”, iar diferențele lingvistice au fost în mod vizibil influențate de această frontieră. Uniunea durabilă dintre provinciile de mai mult timp romanizate din S-E și Aquitania a întărit caracterul roman al celei din urmă. Efectul cel mai important al instalării barbarilor în dioceza Trierului a fost că diferențierea dintre Lugdunensis, vechea Celtica și Belgica pe de o parte și sudul Galiei pe de altă parte s-a accentuat cu mult înainte ca francii să preia puterea. Bazele etnice ale diocezelor din Apus erau însă diferite încă din perioada pre-romană. Constatăm în același timp cu surpriză că diocezele *Britannia* și *Hispania* corespund unor națiuni viitoare, iar cele două părți ale Galiei au așteptat până în sec. al XIII-lea pentru a ajunge la o uniune politică veritabilă și o perioadă mult mai îndelungată până să-și asigure o unitate lingvistică și culturală.

O anumită coerență a provinciilor unei dioceze a fost înlesnită de adunările unde se întâlneau delegații; în cazul „Septimaniei”, proiectele au fost însă cu mult mai numeroase decât întrunirile propriu-zise. Printre îndatoririle „vicarului” care conducea dioceza se număra și colectarea drepturilor ce

reveneau Statului si transferarea lor către conducerea centrală. Asemeni prefectului pretoriului, el era la rândul său un intermediar pe drumul parcurs de scrisorile, edictele si ordonantele venite de la curtea imperială.

Cum provinciile, adevăratele unități ale organizării Galiei, au supraviețuit atât în sistemul ecleziastic cât si în structura Statului carolingian, redăm mai jos o scurtă listă a lor:

Dioceza Galiilor (Trier)	
<i>Lugdunensis</i> <i>Prima:</i>	– Lyon, Autun, Langres
<i>Lugdunensis</i> <i>Secunda:</i>	– Rouen, Bayeux, Avranches, Évreux, Sées, Lisienx, Coutances
<i>Lugdunensis</i> <i>Tertia:</i>	– Tours, Le Mans, Rennes, Angers, Nantes, Corseul (<i>Civitas Coriosoliturum</i>), Vannes, Carhaix (<i>Civitas Ossismorum</i>), Jublains.
<i>Lugdunensis</i> <i>Quarta:</i>	– (<i>Lugdunensis Senonia</i>) Sens, Chartres, Auxerre, Troyes, Orléans, Paris, Meaux.
<i>Belgica Prima:</i>	– Trier, Metz, Toul, Verdun.
<i>Belgica Secunda:</i>	– Reims, Soissons, Châlons-sur-Marne, Vermand (<i>Civitas Veromanduorum</i> , mai târziu cu centrul la Noyon), Arras, Cambrai, Tournai, Senlis, Beauvais, Amiens, Thérouanne, Boulogne-sur-Mer.
<i>Germania Prima:</i>	– Mainz, Strasbourg, Spire, Worms.
<i>Germania Secunda:</i>	– Köln, Tongres (<i>Civitas Tungrorum</i> cu centrul mai târziu la <i>Traiectum</i> , Maastricht).
<i>Maxima Sequanorum</i> (marea provincie a sequanilor):	– Besançon, Nyon, Avenches, Basel.
<i>Alpes Penninae et Graiae</i> (Tarentaise):	– <i>Civitas Centronum</i> (Moutiers-en-Tarentaise), <i>Civitas Vallensium</i> (Martigny-en-Valais).
– Dioceza celor Sapte Provinci (Vienne)	
<i>Viennensis:</i>	– Vienne, Genève, Grenoble, Alba, Die, Valence, <i>Civitas Tricastinorum</i> (Saint-Paul-Trois-Châteaux), Vaison, Carpentras, Avignon, Arles, Marsilia.
<i>Aquitania Prima:</i>	– Bourges, Clermont, Rodez, Albi, Cahors, Limoges, Javols, <i>Civitas Vellavorum</i> (Saint-Paulien-en-Velay).
<i>Aquitania Secunda:</i>	– Bordeaux, Agen, Angoulême, Saintes, Poitiers, Périgueux.

<i>Novempopuli:</i>	– Eauze, Dax, Lectoure, <i>Civitas Convenarum</i> (Saint-Bertrand-de-Comminges), <i>Civitas Consorannonim</i> Saint-Lizier-de-Couserans (Ariège), <i>Civitas Boatium</i> (La Teste-de-Buch), <i>Civitas Benarnensium</i> (Lescar-en-Béarn), <i>Civitas Aturensium</i> (Aire-sur-Adour), Bazas, Tarbes, Oloron, Auch.
<i>Narbonensis Prima:</i>	– Narbonna, Toulouse, Béziers, Nîmes, Lodève
<i>Narbonensis Secunda:</i>	– Aix, Apt, Riez, Fréjus, Gap, Sisteron, Antibes.
<i>Alpes Maritimae:</i>	– Embrun, Digne, Chorges, Castellane, Sénez, Glandèves, Cimiez, Vence.

Dintr-o parte a Germaniei superioare, Sequania - locuită de sequani si helveți - a fost creată o nouă provincie a cărei capitală a devenit Besançon. Ca urmare, nu mai sunt numerotate doar Germaniile, Germania Superioară si Inferioară - Germania I si II - ci si vechile provincii mai mari care au fost împărțite pentru a deveni mai ușor de guvernat: Belgica este împărțită în Belgica I si II, Aquitania în Aquitania I si II; Lugdunensis este divizată mai întâi în Lugdunensis I si II cu capitalele la Lyon si respectiv Rouen, iar apoi - probabil în timpul uzurpatorului Maxim (383-388) - în patru, Lugdunensis I, II, III, IV. Vechea Narbonensis este împărțită în Viennensis la nord si Narbonensis - în sens restrâns - la sud, cea din urmă fiind în continuare împărțită în Narbonensis I - viitoarea Septimania, adică Languedoc si Toulousain - si o Narbonensis II, aceasta păstrând denumirea de *Provincia*: adică Provence.

Exemplul demonstrează cât de puternic a fost impactul reformei administrative care a avut ca rezultat gruparea oraselor din provincii în jurul metropolelor lor. S-au fixat astfel atât contururile cât si denumirile provinciilor franceze de astăzi, aceeasi evolutie fiind si la baza definirii marilor „regiuni”.

O importantă apartență a avut crearea acum a câtorva noi orase: unul dintre ele s-a născut în sec. al V-lea în jurul castrului *Ucetiense* (Uzès), teritoriul său fiind luat din cel al Nîmes-ului. Un alt *castrum* important, *Lugdunum Clavatum* (Laon), a fost ridicat la rangul de oras, iar administratia merovingiană, care a păstrat întreaga rețea de cetăți - „mici patrii” ale locuitorilor Galiei - i-a acordat un teritoriu preluat din cel al orasului Reims. Provinciile au fost în schimb abandonate si o dată cu ele si sistemul administrativ. Biserica a preluat sarcina de a asigura supraviețuirea lor: fiecare oras a continuat să aibă propriul său episcop, cel din metropola provinciei exercitând funcțiile „metropolitanului”. Ca urmare, în cetăți exista atât un palat episcopal, cât si o reședință a comitelui. În orase mai exista si un „pretoriu” roman pe locul căruia - sau chiar în aceeași clădire - s-a ridicat reședința comitelui, a regelui, sau mai târziu chiar palatul de justitie. O astfel de continuitate a „Statului” se poate observa în mai multe orase franceze, printre care si Parisul.

Finanțele și moneda au fost atinse si ele de o serie de reforme a căror importantă nu poate fi subevaluată, aplicarea lor demonstrând că din sec. al IV-lea Imperiul roman a cunoscut uniformitatea unui stat centralizat. Particularismele existente mai ales la nivelul monedei de aramă au fost sterse si a fost impus în schimb un singur sistem monetar si fiscal. În Palatinatul de astăzi s-au descoperit „ași” bătuți pe domeniul unui bogat proprietar din sec. al

III-lea. În anul 326, Constantin a ordonat pedepse severe împotriva celor ce încălcau monopolul imperial al monedei - limitat înainte doar la cea de argint și de aur. Dioclețian a încercat să creeze și o unitate fixă, *aureus*, moneda de aur. *Aureus solidus* a fost impus de Constantin în 309 în partea de Imperiu controlată de el, iar din 324 în întreg Imperiul; noua monedă cântărea 1/72 dintr-o livră, spre deosebire de *aureus* care avea 1/60 dintr-o livră. Cu o greutate unitară de 4,55 g, ea a fost bătută până la sfârșitul Imperiului Roman, adică până în 1453! Longevitatea sa și stabilitatea de care s-a bucurat de-a lungul a mai bine de 1.000 de ani a făcut să fie denumită „dolarul Evului Mediu” (R.S. Lopez). S-au emis și fracțiuni de solidi, jumătăți (*semis* sau *semissis*) și treimi (*triens* sau *tremissis*). Cea din urmă a fost moneda preferată a Merovingienilor, în timpul lor monedele de aur continuând să mai poarte un timp efigia împăratului roman.

Atunci când, înainte de 700, s-a trecut de la etalonul de aur la moneda de argint, ea a primit numele de *denarius* - „zece”, la început un denar roman valora 10 ași, iar mai târziu 16 - dar denumirea de *solidus* („sou” în limba franceză) s-a păstrat. Desemnând inițial moneda de aur, ea a devenit apoi numele unității de calcul căreia îi corespundea un anumit număr de denari, în cele din urmă 12. Ca urmare, reformele constantiniene au avut consecințe importante și în Occident, chiar în afara Imperiului roman.

Cuvintele de ordine ale reformei impozitelor au fost centralizare, unificare și simplificare. Roma și Italia au fost inițial scutite de plata impozitelor funciare și personale, singurele care trebuiau să plătească - „preț al înfrângerii” după cum spune Cicero - *tributum soli*, un impozit funciar, și *tributum capitis*, un impozit personal, fiind provinciile. Privilegiul de care se bucura Italia în plata impozitului funciar a fost abolit de Dioclețian, iar din acel moment nu a mai existat tribut în interiorul Imperiului. Impozitul personal, cunoscut sub numele de *capitatio*, nu era plătit numai de țărani și de coloni, ci și de soldați și locuitorii anumitor orașe (A. Chastagnol). Către sfârșitul sec. al IV-lea, capitația personală se pare că a fost plătită din nou doar de plebea rurală, adică de colonii de pe marile domenii și de micii proprietari liberi cu vârsta cuprinsă între 14 și 65 de ani, un bărbat trebuind să plătească de două ori mai mult decât o femeie.

Unitatea de bază pentru calcularea impozitului funciar era *iugum* - „iugărul”, în jur de 2.500 de m² - de unde și numele pe care îl purta, *iugatio*. Ca impozit funciar, în Galia și în alte regiuni, s-a vorbit și despre *caput*. Trebuie făcută însă o distincție între *capitatio* care se referea la impozitul pe pământ și *capitatio humana* sau *plebeia*. Oricum, principala idee a reformei a fost ca sumele de cheltuielă - „bugetul” anual - și sumele impuse diferitelor provincii să fie calculate în funcție de numărul de unități fiscale. Ca urmare, pentru a obține totalul era suficient să calculezi sumele ce trebuiau plătite de fiecare unitate. Din timpul lui Constantin, „promulgarea” (*indicto*) imperială era revăzută la fiecare 15 ani, baza de plecare fiind o nouă evaluare a pământurilor consemnată în registrele *census*-ului. Tot acolo se ținea și evidența persoanelor ajunse la vârsta de la care trebuiau să plătească impozit și a celor ce o depășiseră. Înregistrarea pentru capitația personală se desfășura la fel, ambele impozite având probabil din această cauză o denumire comună, *capitatio*.

Ciclu de 15 ani a devenit și o bază cronologică generală: din timpul lui Iustinian, pentru validarea unui act juridic, a devenit obligatorie menționarea anului din Indiction. După ce a fost încoronat împărat în anul 800, Carol cel Mare a introdus în statele sale o regulă asemănătoare.

În Galia, suma datorată pentru impozitul funciar de fiecare unitate impozabilă era la mijlocul sec. al IV-lea de 25 de solidi de aur ce puteau fi plătiți și în natură, armata având nevoie de cereale. Fără a putea da o estimare

generală a valorii totale a impozitului, A.H.M. Jones considera că sarcinile fiscale care apăsau asupra populației rurale erau de 20 de ori superioare celor plătite de orașeni, și aceasta în ciuda varietății impozitelor datorate de ultima categorie. Unul dintre ele viza activitatea comercială și mestegugărească: *chrysargyron* (aur-argint), numit astfel pentru că putea fi plătit doar în monedă de aur sau de argint. El trebuia să fie plătit la fiecare 5 ani: *lustrum*, periodicitatea necesară pentru a putea aduce la zi valoarea impozitului în diferitele orase. Mai exista și *follis* („punga”), impozit înființat de Constantin pentru a-i face să contribuie și pe *clarissimi*, și *aurum coronarium* ce trebuia să fie plătit de orase, singurii scutiți fiind decurionii.

Decurionii erau oameni cu un anumit *census* - avere sau venit - un anumit statut social și o moralitate aparte; ei depășiseră vârsta de 30 de ani și fuseseră aleși sau numiți în consiliul municipal. Imperiul a dorit să își sprijine sistemul fiscal pe această „clasă mijlocie” și a folosit-o pentru a percepe impozitele de la cei cu un statut social inferior. Controlul la nivel înalt a fost încredințat funcționarilor trezoreriei de la Lyon, Arles, Reims și Trier, ca și conducătorilor administrației financiare a „diocezelor” care rezidau la Trier și Vienne. Dacă la început poziția decurionilor era de invidiat - ei beneficiind de o vestimentație distinctă și de locuri de onoare la teatru - după ce Statul a început să îi constrângă în momentele de criză financiară, situația lor a început să se degradeze; ereditatea funcției a devenit o „sarcină” în ambele sensuri ale cuvântului. S-a introdus responsabilitatea personală pentru ridicarea impozitelor și a fost impusă și prezența apăsătoare a unui *curator rei publicae*, devenit dintr-un simplu supraveghetor al gestiunii financiare a orașelor un reprezentant permanent al împăratului. În noua situație au existat o serie de decurioni care și-au părăsit familia și averea pentru a fugi de responsabilitate.

În 364, Valentinian I a creat funcția de *defensor civitatis*, demnitari ce trebuiau să apere populația orașelor în fața agenților fiscalului, „apărători” absorbiri și ei în cele din urmă de sistem. Sunt greu de imaginat toate dările impuse de Stat pentru fisc și armată: recruți sau plata în schimb a unei sume de bani, furnizarea de cai pentru armată sau pentru poștă, prestarea de servicii la ridicarea fortificațiilor, pentru transporturile grele și în serviciul de mesagerie. Cuvântul tehnic pentru unele dintre aceste obligații sordide era *angaria*, cuvânt care prin intermediul Statului franc, continuatorul sistemului de impunere publică, a ajuns în limbile romanice și chiar în germană. Originea sa este greacă și desemna o instituție a Imperiului persan - *angaros*, mesagerul călare - introdusă prin intermediul Egiptului și în Imperiul roman. Tot aici își au originea și „corvezile” medievale pretinse de Stat și de la oamenii liberi. Singurii scutiți au fost posesorii unui privilegiu imperial, cum erau episcopii și, din 346, tot clerul. Nevoile au fost însă atât de mari încât o lege ulterioară a precizat că lucrările de ridicare a fortificațiilor nu erau munera sordida!

Depart de a fi un aspect specific al „Imperiului Târziu”, organizarea etatistă și fiscală de acum a avut repercusiuni durabile asupra instituțiilor și societății galice. Depart de a fi o simplă denumire a exploatarei familiale a pământului, „mansa” carolingiană era o unitate fiscală asemănătoare cu cea a reformelor lui Dioclețian, *iugum* sau *caput*. Organizarea politică și economică a Evului Mediu timpuriu nu numai că este legată de cea a Imperiului Roman Târziu, dar ea nu poate fi înțeleasă decât prin prisma precedentelor sale. Descoperirile și observațiile făcute - folosirea sistematică a scrisului în administrație, de exemplu - au schimbat ideile avute despre una sau alta dintre aceste perioade.

Vechea Grece, Roma republicană, societățile „Antichității clasice”, care au lăsat opere de o inestimabilă valoare și o seamă de descoperiri în domeniul științelor naturale, erau societăți arhaice unde exista o mică elită ce trăia în îndestulare, cu mult deasupra sclavilor și a multimii analfabete: acolo actul

juridic putea fi valabil și în lipsa unei dovezi scrise. Statul născut în sec. al III-lea și mai ales în al IV-lea era un Stat omniprezent, organizat într-un mod centralizat și oprimant, a cărui „modernitate” administrativă însoțea cea mai mică afacere cu o multime de hârtii - papyrusul era trimis din Egipt unde exista o industrie înfloritoare. Imperiul trebuia salvat din criză, contribuția „supușilor” împăratului trebuia să fie cât se poate de mare, iar supravegherea lor din ce în ce mai perfecționată. Chiar din momentul în care toate birourile de scribi au fost instituite, unele funcții, în mod normal plătite cu bani, au trebuit să fie recompensate în natură. Atunci când, în sfârșit, administrația Imperiului devenise mai „modernă”, trupele care îl protejau și chiar și conducătorii lor erau în mare parte barbari. Abia atunci a fost pusă la punct una dintre cele mai mari realizări ale „Antichității”, codificarea dreptului roman. În 438, Theodosius al II-lea a publicat codul „teodosian” care conținea, ordonate pe materii, toate decretelor imperiale, începând din 312 - deci de la Constantin. *Corpus iuris civilis* - denumirea medievală a fost folosită din nou începând din sec. al XVI-lea - a fost elaborat abia în sec. al VI-lea la Constantinopol, de către colaboratorii lui Iustinian. Cea mai mare colecție de corespondență oficială în limba latină se păstrează de la seful birourilor regelui ostrogot Teodoric, senatorul Cassiodorus. Concluzia ar fi că folosirea structurilor create în sec. al IV-lea s-a păstrat și în timpul barbarilor. Cheia înțelegerii evoluției Galiei, în sec. IV-VII, este oferită de schimbările petrecute în armată după reformele lui Constantin.

Reformele militare și consecințele lor

Separarea puterilor militare de cele civile, amândouă reunite înainte în mâinile prefectului pretoriului, și deplasarea celui din urmă de la curtea imperială itinerantă în fruntea administrației marilor regiuni trebuiau să întărească atât puterea împăratului, cheia de boltă a întregului sistem, cât și pe cea a principalelor oficii de la curte, adevărate ministere civile și militare. Îi menționăm pe scurt pe marele comandant al Palatului Imperial (*praepositus sacri cubiculi*), foarte influent pe lângă împărat și pe lângă familia sa, pe *castrensis sacri palatii*, un fel de ofițer aflat în fruntea serviciilor tehnice și de aprovizionare și pe „seful oficiilor”, conducătorul birourilor, dar și al politiei și al suitei barbare însărcinate cu protejarea împăratului. Tot el era cel ce controla - atât pentru supuși cât și pentru ambasadori - accesul la persoana sacră a împăratului. Alături de ei, prezenți mereu în apropierea împăratului, mai exista și un consiliu, *consistorium* - „cei care rămâneau în picioare în fața prințului” - ai cărui membri erau numiți *comes*, „însoțitori”.

Din momentul în care au primit o atribuție precisă, titlul de *comes* a devenit unul dintre cele mai prestigioase ale ierarhiei civile și militare, printre ei numărându-se și *comes sacrarum largitionum* „comite al vistieriei imperiale”, cel ce controla întreaga administrație financiară, sau *comes rerum privatarum*, administratorul imensei averi personale a împăratului și responsabil cu confiscările făcute în favoarea acestuia. Or, cea mai numeroasă suită (*comitatus*) a unui *imperator* - la originea sa conducătorul suprem al armatei romane - era cea a soldaților și a căpeteniilor lor. Astfel, *comes domesticorum* a fost titlul dat conducătorului corpului special de armată aflat la dispoziția directă a împăratului, în armată mai existând de asemenea și o serie de alți *comites rei militaris*. Din rândul lor proveneau generalisimii, cei care îl însoțeau pe împărat și conduceau cavaleria și infanteria Imperiului. Tot dintre ei se alegea și *magister equitum praesentis* (conducătorul cavaleriei aflat la curte) și *magister peditum praesentis* (conducătorul infanteriei). Putin mai târziu au existat și generali, căpetenii ale unor anumite regiuni, *magistri militum* pentru Orient, pentru Tracia și Iliria și în cele din urmă, începând de la mijlocul sec. al IV-lea, *magister equitum per Gallias*. Alte căpetenii militare continuau să

poarte numele de *comes*: *comes Italiae*, *comes Africae*, iar în Galia, *comes tractus Argentoratensis*, cu reședința în importanta fortificație de la Strasbourg, trupele sale „de manevră” și de elită luptând împotriva invadatorilor fără a fi nevoie de o desfășurare de forțe de-a lungul întregii frontiere.

Aceasta a reprezentat partea cea mai importantă a reformei militare a lui Constantin. Pe baza experiențelor câștigate de-a lungul anilor de luptă pentru putere, împăratul a separat trupele „imobile”, staționate pe frontieră, de cele „mobile”, din escorta militară (*comitatus*) a împăratului, *comitatenses*. *Limitatenses* erau considerați simple trupe de acoperire a frontierei și erau conduși de sefi militari denumiți *dux*: duce. În Galia sec. al IV-lea exista *dux provinciae Sequanici* pentru Sequania (Besançon), *dux tractus Armorici* care conducea apărarea coastelor Galiei septentrionale împotriva incursiunilor pe mare ale barbarilor, *dux Belgicae Secundae*, *dux Germaniae Primae* (la Köln) și *dux Mogontiacensis* la Mainz, ultimii trei supraveghind frontiera cu germanii. Cei mai buni soldați rămăneau în schimb la dispoziția celor doi *magistri militum praesentales* și a altor magistri și comites pe care i-am pomenit.

Acum trupele erau organizate altfel: marea legiune din trecut - cea de până la 6.000 de oameni - a dispărut, fiind înlocuită de una mai mică, de 1.000 de oameni, condusă de un „tribun” și nu de un legat. În măsura posibilităților și în virtutea tradiției, ea era în continuare formată din cetățeni romani proveniți din rândul țăranilor. Trupele de valoare, din ce în ce mai prețuite, erau în schimb așa-numitele *auxiliae*, formate mai ales din gali și din germani din interiorul frontierelor Imperiului, trupe ce încep să devină mai imponente decât legiunile. Se apelează însă din ce în ce mai des și la alt fel de recruți, adesea barbari, cărora li se permitea uneori să își păstreze numele de neam. Deosebit de numeroase erau în Galia și fabricile de armament, manufacturi ale statului, ca cele de la Argenton, Mâcon, Autun, Soissons, Reims, Trier și Amiens. Alte ateliere satisfăceau restul necesităților trupelor, cum ar fi cele pentru veșminte de la Arles, Lyon, Reims, Tournai, Trier, Autun, Vienne, Narbonne și Toulon.

Înțeleapta împărțire a comandamentului suprem nu a avut o viață foarte lungă, iar *magister peditum praesentalis* s-a impus ca singurul generalisim al celor „două armate”, *magister utriusque militiae*. În sec. al V-lea el a primit cea mai înaltă demnitate, cea de patriciu, „prieten părintesc și intim al împăratului”. Separarea dintre puterea civilă și cea militară, o altă particularitate esențială a reformei, nu a fost nici ea păstrată mai mult timp. Generalii dominau administrația civilă din diferitele părți ale Imperiului, iar aceasta a sfârșit în cele din urmă prin a intra în serviciul lor. Astfel, puterea deținută de *magister utriusque militiae* s-a apropiat de cea a împăratului. Beneficiind de sprijinul armatei, „patricii” au început să creeze împărății.

Pentru senatori, deci pentru marile familii care conduceau efectiv diferitele regiuni ale Imperiului, principalii interlocutori erau *magistri militum*, deținătorii puterii în Imperiu, în capitalele sale de la Trier, Milano sau Ravenna și cei care comandau în Galia. În sec. al V-lea, lupta pentru puterea politică în Galia a fost lupta pentru magisteriatul militar al galiilor.

A mai existat și o altă consecință imediată a reformelor militare, ea fiind definită de două fenomene conjugate: dislocarea armatei în interiorul Imperiului și barbarizarea sa. Primul face parte integrantă din sistemul propus de Constantin: pentru a putea reacționa cu succes, trupele de elită se aflau la o anumită distanță de frontieră, într-o poziție strategică avantajoasă de unde puteau contraataca, pe cât posibil, printr-o mișcare concentrică. Marile orase ale Imperiului au fost deci invadate de gamizoane considerabile, de o soldătime nu întotdeauna foarte amabilă cu civilii și a căror protecție a fost, nu de putine ori, foarte apăsătoare; adesea nu numai pe plan financiar. Din partea contemporanilor avem o serie de proteste foarte miscătoare și de considerații deosebit de pătrunzătoare. În sec. al V-lea, sprijinindu-se probabil pe o serie de

documente contemporane, istoricul Zosimos a analizat și a criticat măsurile luate de Constantin și consecințele avute de ele: „Prin retragerea de pe frontiere a celei mai mari părți a soldaților și prin instalarea lor în orase, deși acestea nu aveau nici o nevoie să fie protejate, Constantin a ruinat apărarea frontierelor asigurată în timpul lui Dioclețian. Pe cei expusi incursiunilor barbarilor el i-a lăsat fără protecție, iar orasele cele pașnice le-a supus apăsării ocupației militare. În timp ce orasele au devenit în mare parte pustii, soldații au frecventat teatrele, s-au abandonat plăcerilor și și-au pierdut vigoarea.”

Cum Constantin a fost cu adevărat favorabil folosirii barbarilor în trupele de elită - de *comitatenses* - staționate în orasele Imperiului, barbarii nu mai trebuiau să cucerească Imperiul, el fiind deja ocupat de „trupele romane”. Or, nu mai există nici o îndoială că această evoluție observată de-a lungul sec. al IV-lea și al V-lea a început din timpul lui Constantin. Adaptându-se spiritului epocii sale, el a transformat întreaga lume romană: Imperiul a fost creștinat, iar centrul său deplasat spre părțile mai bogate, spre Orient, Statul a fost centralizat, iar armata barbarizată a fost mutată „în cetate”. După prăpădul sec. al III-lea, ultimele transformări au marcat sfârșitul „cetății antice” al cărei suflet era cetățeanul liber și responsabil de viitorul patriei sale - cetatea. Acum lumea politică este dominată de armata unui Stat militar, iar cetățeanul a devenit un supus a cărui principală îndatorire era hrănirea armatei. Tot ce s-a mai scris despre libertatea (*libertas*) cetățeanului roman (*civis romanus*) - noțiuni ce nu lipsesc din scrierile panegirice de propagandă imperială - sunt doar vorbe în vânt.

Folosirea soldaților de origine barbară nu a fost însă inițiată de Constantin, ei fiind acceptați cu titlu individual și în anumite limite încă din sec. I. Una dintre primele recrutări mai importante a avut loc în timpul lui Marcus Aurelius, în momentul manifestării pericolului marcoman. O dată cu împăratii care au dorit să lupte cu succes împotriva pericolului barbar, folosirea însăși a barbarilor a devenit o necesitate. Faptul că se apela la sprijinul lor, prin incorporarea în trupele auxiliare, genera totuși un fel de jenă și nu s-a făcut foarte mare caz de ei. Astfel, împăratul Probus a ascuns faptul că angajase 16.000 de recruți germanici și i-a repartizat într-o serie de unități deja constituite. În schimb, Constantin s-a pronunțat în mod deschis asupra calităților acestor trupe, atitudinea sa fiind fără îndoială influențată și de comportamentul unei unități germanice în lupta decisivă de la podul Milvius, din 312; soldații au fost apoi decorati cu propria sa emblemă, cornul. Din acel moment, *cornuti* au devenit trupe barbare distincte: în sec. al IV-lea au fost integrați în regimentele de infanterie de elită, *auxilia palatina*. De la Constantin, acești soldați germanici au avut dreptul să-și poarte emblema pe scuturi și să-și păstreze coifurile și vesmintele. Aveau de asemenea și permisiunea de a-și „cânta” strigătul de război, cumplitul *barditus*, introdus în cele din urmă și în armata romană.

Barbarizarea armatei romane începuse. La mijlocul sec. al IV-lea, Iulian a fost proclamat Augustus prin ridicarea pe scut de către trupele sale de la Paris, modalitate de desemnare a căpeteniilor germanice. Menționăm și faptul că obiceiul a fost preluat și folosit mai târziu și în încoronările oficiale de la Constantinopol. Barbarizarea s-a amplificat și a devenit „sălbatică” abia din timpul lui Theodosius, când recrutările nu au mai putut fi controlate. El însuși și-a datorat victoria asupra ultimilor împărați păgâni trupelor de barbari. Consecințele încep să-și facă apariția: conflicte armate între trupele barbare și cele indigene, declinul disciplinei și al exercitiilor militare - inclusiv al posibilității de mișcare rapidă - și, în cele din urmă, uitarea regulii de aur: construirea în fiecare seară a taberei fortificate...

Importanța schimbărilor întrevăzute de istorici a fost confirmată, dincolo de orice așteptare, și de arheologie. În Galia sec. al IV-lea și al V-lea s-au putut

observa o serie de comunități barbare ce nu aparțineau nici „marilor invazii” și nici regatului merovingian, ci colonizării de *laeti* și de *dedicii* germanici organizate de administrația romană. Acele *Reihengräberfriedhofe*, mari cimitire în siruri ordonate într-un stil care era mai degrabă caracteristic disciplinei romane decât obiceiurilor barbare, aparțin Galiei romane, sau într-un mod mai general, coloniilor militare romane de barbari. Prin propria sa expansiune, Statul franc - un stat întemeiat de trupele romane de origine francă - a contribuit la răspândirea și în afara Galiei a modului de înhumare cu arme în morminte ordonate în siruri.

Și chiar mai mult: semnele prezenței masive a populației de origine germanică pe pământul galic au fost comparate cu vestigiile contemporane din Germania. Rezultatul a fost stupefiant: „germanizării” parțiale a populației și a modului de viață din Galia îi corespunde o „romanizare” parțială a Germaniei. Dacă în toată Galia de la nord de Loara, în special pe valea Senei, a Marnei, pe Somme și pe Meuse, există presărate grupuri de morminte datate în sec. al IV-lea și la începutul sec. al V-lea, în Germaia există o serie de zone unde poate fi observată influența romană, ele fiind răspândite de la Rinul inferior până dincolo de Elba inferioară, cu o concentrație masivă între Weser și Elba. Ca urmare, relațiile dintre germanii care trăiau în Galia și cei din Germania de nord nu erau rupte. Tot atunci, atât în Galia și pe Dunăre, cât și între Weser și Elba, pot fi observate serii asemănătoare de fibule și de garnituri de centură; unele sunt de proveniență clar romană, iar pe altele se poate sesiza influența romană. Situația ne oferă o imagine a oamenilor din Galia de nord care, în ciuda tuturor luptelor, se obișnuiseră să trăiască alături de barbari. Evoluțiile ulterioare au confirmat influențele reciproce: în cele din urmă, cimitire întregi „de modă francă” nu mai contin nici un schelet „germanic”.

Cât despre consecințele demografice, nu trebuie în nici un caz să exagerăm. Sub aspect numeric, populația Germaniei era cu mult inferioară celei din Galia, iar aportul său a rămas limitat, mare parte dintre bărbați murind în timpul serviciului, luptând adesea împotriva vechilor lor compatrioți. Impactul prezenței barbare asupra civilizației Galiei septentrionale nu poate fi în schimb subestimat.

Prezența bărbaților și a femeilor de origine barbară devenise un fapt banal. Nu trebuie în nici un caz să uităm că, după cum indică și numele său germanic, Sfânta Geneviève era o barbară nobilă, care și-a utilizat în favoarea parizienilor bunele relații avute cu barbarii. Originea sa a fost și motivul atacurilor și cauza bănuielilor cărora le-a căzut victimă; ea a putut fi salvată doar de intervenția unui om capabil să confirme stima ce i-o purta Sfântul Germain, episcop de Auxerre.

Fenomenul este foarte obișnuit și oferă imaginea situației ambigue avute de barbari în sânul Imperiului. Unor perioade de barbarizare galopantă, când barbarii au ajuns până în cele mai înalte funcții, le-au urmat reacții adesea violente, asemeni celei din 408 când Stilicon și-a pierdut puterea, iar familiile trupelor de origine germanică au fost masacrate. Manifestările asemănătoare din Orient au avut ca rezultat „de-gennanizarea” durabilă a Imperiului.

Acesta este contextul în care crebuește înțeleasă evoluția Galiei de la „Pacea constantiniană” - împăratul i-a învins pe franci, iar pe doi dintre regii lor i-a aruncat la Trier în groapa cu lei - până în momentul preluării puterii în Galia de către Clovis. Se exclude astfel imaginea unei lumi romane civilizate, creștine și omogene asupra căreia barbarii veniți tocmai din pădurile lor s-au năpustit deodată. Rolul jucat de conducătorii militari romani de origine germanică în apărarea Imperiului poate fi înțeles pe deplin doar la o privire de ansamblu. O revizuire profundă a ideilor despre „marile invazii” ar fi posibilă. Cea mai durabilă influență asupra Imperiului nu s-a datorat invadatorilor și victoriilor lor efemere, ci apărătorilor de origine barbară, cei care au ajutat lumea romană să

supraviețuiască și să rămână creștină, să devină „romanică” și să nu mai fie „romană”.

Cap. x DE LA CONSTANTIN LA AETIUS

Galia și apărarea ei în secolul al IV-lea

Reorganizarea Imperiului de către Dioclețian și Constantin a favorizat Galia, iar rolul său în lumea romană a crescut. Ea reprezenta legătura dintre Italia și frontiera Rinului, devenind piesa de bază a Occidentului și a apărării sale. În 286, la sosirea în Galia, Maximinus, cezarul numit de Dioclețian, și-a stabilit capitala la Trier, oras rămas apoi pentru mai mult de un secol capitala Occidentului; datorită poziției sale strategice el îndeplinise o funcție asemănătoare și înainte, pe vremea „împăraților gali”. În timp ce alte orase ale Galiei se restrâng, zidurile orasului Trier se largesc până la un perimetru de 6,4 km, cuprinzând o suprafață de 285 ha; amintim pentru comparație suprafața intra *muros* a altor orase ale Galiei: Bordeaux și Rouen au 32 ha, Saintes 18, Amiens 10, iar majoritatea cetăților din Belgica, Lugdunensis și Aquitania au, potrivit lui E. Demougeot, o suprafață ce variază între 12 și 15 ha. Trier beneficia de luxul și construcțiile unei adevărate capitale, parte din edificiile sale datorându-se popasurilor făcute aici de Constantin: un circ, unele dintre cele mai importante terme din afara Romei, apeductul de la Ruwer și marea bazilică civilă prevăzută cu încălzire subterană - 69 metri lungime pe 28 lățime și 30 metri înălțime - care mai poate fi văzută și astăzi. Noul centru, atât de apropiat de frontieră și în același timp în plină Galie, este o răscruce internațională - podul peste Moselle este încă în picioare - iar curtea sa a devenit „un centru de asimilare a francilor și alamanilor” (Eugen Ewig). La răspântia dintre lumea romano-celtică și cea germanică, Galia a jucat un rol capital.

Imperiul reorganizat a oferit Galiei pentru un timp îndelungat pacea internă și securitatea împotriva inamicilor externi, situație ce a favorizat înflorirea artelor, a scolilor și a literaturii. Poetul Ausonius - Decimus Magnus Ausonius -, cel care a cântat așa de frumos orasul Trier și împrejurimile sale, este el însuși un simbol al acestei civilizații. Născut în jurul anului 310 la Bordeaux, el era profesor de retorică și totodată ginerele unui senator. În timpul lui Valentinian a fost însărcinat cu educația mostenitorului imperial, Grațian. A fost *comes*, iar înainte de a se retrage la Bordeaux pentru a fi pur și simplu poet și-a încheiat cariera ca prefect al pretoriului Galiilor. El a întrezărit pericolele, dar în opera sa poetică a preferat să nu se oprească asupra lor.

„Îndrăgesc Bordeaux-ul, venerez Roma”, scria el. Obiectul adevăratei sale mândrii a fost însă rolul jucat de Galia într-un Imperiu „renovat” - conform convingerii epocii - a cărei literatură și artă au deschis o „epocă a spiritualității” în lumea mediteraneană.

Deceniile de insecuritate, începute la mijlocul sec. al III-lea, au provocat peste tot revolte. Un autor de la sfârșitul sec. al III-lea vorbea într-o manieră impresionantă: „întărit de un secol de nedreptăți în care provinciile au fost vicime, țăranii inculti au luat obiceiuri militare; muncitorul a devenit un pedestras, păstorul un cavaler. Astfel, cei din zona rurală îl imită pe inamicul barbar, devastatorul culturilor lor”. Trebuie amintită și mișcarea agricultorilor și sclavilor din 283-284. Sub conducerea sefilor Aelianus și Amandus, ei au confiscat în Armoricum proprietățile bogatilor pe care i-au transformat la rândul lor în sclavi. Atunci a apărut pentru prima dată cuvântul *bacaudes*. În timpul crizelor Imperiului din sec. al V-lea îi vom întâlni din nou pe acești bagauzi.

Revoluții și-au creat un „stat independent”, eliberat de constrângerile și impozitele Statului roman, cu o justiție proprie exercitată din păduri. Începând din 286, Maximin a restabilit ordinea, dar un calm durabil nu a putut fi stabilit decât o dată cu asigurarea unei mai bune apărări a Galiei. Constantin i-a zdrobit pe franci în 306, a reconstruit *castrum*-ul important de la *Divitio* (Deutz, în fața Kölnului) și l-a legat de Köln printr-un nou pod. Pentru a-i liniști pe franci

si alamanii, între 313-315, 318-321 și până în 324, au mai fost necesare o serie de lupte înversunate. Alamanii apar organizati în adevărate ligi dominate de un neam, în cazul celor din sud fiind vorba de *lentienses*, al căror nume a supraviețuit în zona de la sud de lacul Konstanz: *Linzgau*. Important este însă faptul că luptele au fost în final victorioase: Constantin a celebrat la Trier *ludi lancionici* și *ludi francici*, jocuri de circ prin care a sărbătorit înfrângerea lendenilor și a francilor. Pe monedele lui Constantin si pe cele ale fiilor săi care au luptat în Galia, numele de *Francia* si *Alamania* sunt de mai multe ori mentionate ca țări învinse.

Frontiera Rinului era din nou consolidată, singura excepție fiind în regiunea batavilor, de lângă vărsarea fluviului, unde rămăsese o simplă bază militară: centrul său, *Ulpia Noviomagus*, Nijmegen, nu s-a mai ridicat din ruine.

Un alt rezultat al luptelor victorioase a fost numărul sporit de prizonieri de război, transfugi, oameni ce doreau să servească individual în armata romană sau grupuri întregi integrate prin intermediul tratatelor cu căpeteniile barbare. Vom întâlni de acum înainte în Galia *praefecti laetorum*, sefi militari ai „leților”, barbari stabiliți pe pământurile galice cu statutul de coloni si obligati să presteze serviciul militar; de exemplu lângă Tongres si la Ivois (Belgica I), la Famars, Arras, Noyon, Reims și Senlis (Belgica II), Bayeux si Coutances (Lugdunensis II), Mans si Rennes (Lugdunensis III), Chartres (Lugdunensis IV), Clermont-Ferrand (Aquitania I). Din rândurile lor s-a ales o „primă generație” de sefi militari romani de origine francă sau, cu un termen mai general, barbară. Bonitus, tatăl lui Silvanus, general de origine francă, s-a remarcat în timpul lui Constantin. Magnentius, uzurpatorul franc (350-353), era la rândul său tot de origine letică.

Sub Constantius al II-lea (337-361) apare „a doua generație” de generali romani de origine barbară, proveniti de astă dată din familii princiare, semn al unui nou prestigiu al Romei si al armatei sale în rândul barbarilor, dar si al unei politici deliberate a Romei, aceasta încercând asimilarea lor pe termen lung. Astfel, militari cu ascendentă nobilă, ei se alătură romanilor care încă nu acceptaseră creștinismul. Silvanus, francul, era creștin. Mederich, un print - sau mic rege - al alamanilor care a servit mult timp în armata romană, a fost câștigat de cultul oriental al lui Serapis: a schimbat numele fiului său Agenaric în Serapion. Acest păgânism „roman” a fost întărit în armată în vremea lui Iulian „Apostatul”.

Italia si Galia sunt amenintate de noi incursiuni abia începând din 352, când alamanii trec Rinul, distrug forturile romane de la Alzey si Saarbrücken și jefuiesc regiunea dintre Strasbourg și Moselle. Noile necazuri sunt provocate, fără îndoială, de luptele civile care au sfâșiat Roma si au slăbit nu numai prestigiul roman, dar si forța armatei romane. Or, armata era în cea mai mare parte barbară si, ca urmare, crizele erau repede cunoscute în țările lor de origine! Fără a încerca să urmărim rivalitățile dintre fiii lui Constantin care s-au luptat si s-au ucis între ei - Constantin al II-lea cade în 340 la Aquileea într-o cursă pregătită de fratele său Constans - după moartea tatălui lor în 337, trebuie să subliniem însă consecințele. Primele lupte îi încurajaseră deja pe saxoni si pe franci să atace Batavia, zonă unde, sub presiunea saxonilor, francii se stabiliseră pentru o vreme. În 341-342, Constans se pare că a si acceptat o parte dintre ei cu statut de coloni.

Mult mai grav a fost însă un complot al înalților functionari civili izbucnit împotriva lui Constans în momentul când se afla la Autun; scăpat inițial, împăratul a fost ucis în cele din urmă la Elne. În 350, alăturându-se cauzei funcționarilor romani, armata galică l-a proclamat împărat pe Magnentius, unul dintre conducătorii săi născut probabil la Anuens dintr-un tată breton si o mamă francă letică. În ciuda originii barbare, Magnentius a fost recunoscut de Senatul roman. A izbucnit, deci, o luptă înversunată între Constantius al II-lea, fiul

supraviețuitor al lui Constantin, și Magnentius, confruntarea atingând paroxismul în teribila bătălie din 28 septembrie 351, de la Mursa (pe Drava), unde s-au înfruntat trupele de *comitatenses* din Orient și din Occident. S-a vorbit de mai mult de 50.000 de morți, mai ales de barbari care s-au ucis între ei pentru acel împărat căruia îi datorau totul și de care doreau să-și lege destinul. Iulian, viitorul împărat, a subliniat valoarea soldatilor gali de atunci și dintre ei pe cea a francilor din infanteria lui Magnentius: aceștia fuseseră tăiați în bucăți de cavalerii greu înarmați ai lui Constantius, cavalerie căreia i-a aparținut viitorul.

Deși adversarii au fost conștienți de consecințele unei astfel de bătălii de sânge pentru apărarea Imperiului, lupta pentru puterea supremă a avut prioritate. Rivalitatea a continuat și nu se poate vorbi de cucerirea Imperiului roman de către un stat vecin mai puternic, pentru că - în afara Imperiului persan - așa ceva nu exista. În cadrul luptelor pentru putere, succedate în tot cuprinsul Imperiului și în diversele sale provincii, șansele de succes ale barbarilor au devenit din ce în ce mai mari.

După înfrângere, Magnentius a fost eliminat definitiv într-o a doua luptă dată în apropiere de Gap în iulie 353. În 352, când au început atacurile alamanilor, și 355, când au început cele ale francilor, apărarea renană era lipsită de trupele de *comitatenses*, iar armata Occidentului era încă însângeraată. Și atunci, semnalul atacurilor a fost dat de un nou conflict izbucnit în lumea romană. Primul franc care a atins gradul de generalissim (*magister peditum praesentalis*), Silvanus, i-a respins pe alamanii din regiunea Trierului - zidurile apărându-i pe locuitorii din oraș - iar el s-a instalat la Köln. Tot atunci, el a aflat că rivalii săi, alamanii de la curtea lui Constantius al II-lea de la Milano, răspândeau vestea că ar dori să obțină purpura imperială. În incapacitate materială de a merge la Milano să se justifice, Silvanus a acceptat să fie aclamat ca August, dar la puțin timp după aceea a fost asasinat de niște soldați cumpărați de inamicii săi (august 355). Faptul că francii au ocupat și au devastat imediat Kölnul nu a reprezentat o simplă întâmplare.

Iulian în Galia

În noiembrie 355 când a aflat de dezastrul de la Köln, Iulian, Cezarul numit de Constantius al II-lea, era în drum spre Galia. Tot atunci a fost asaltat și Autunul, iar noul Cezar a fost surprins de o bandă de alamani în apropiere de Troyes.

Asemeni lui Probus în secolul anterior, Iulian a salvat Galiile și a restabilit, cu o admirabilă energie, o situație ce fusese în mod inutil compromisă de predecesorii săi. Principalul succes al campaniilor din perioada 356-361 a fost victoria din 357, când în fruntea unei armate de doar 12.000 de oameni a reușit să înfrângă lângă Strasbourg o redutabilă coaliție alamană a 7 regi și 10 prinți. Dintre dușmani, 6.000 au rămas pe câmpul de luptă, iar regii care au supraviețuit dezastrului au fost constrânși prin mai multe campanii să-și elibereze pe cei aproape 20.000 de prizonieri luați din Galia și chiar să plătească un tribut. Prestigiul învingătorului lor a fost atât de mare, încât ei au plătit tributul până în 363, când au aflat de moartea lui Iulian în Orient.

Pacificarea regiunii de N-E a fost mai ușoară. Presate din spate de triburi care erau la rândul lor supuse atacurilor saxonilor, popoarele din liga francă au profitat de uzurparea lui Magnentius (350-353) - căruia i-au oferit cele mai bune trupe - pentru a ocupa Batavia și pentru a-și extinde influența asupra „Toxandriei”, teritoriul de la S de Meuse și la E de vărsarea râului Escaut. După ce i-a învins în mai multe rânduri pe francii de dincoace de Rin, Iulian le-a permis să se stabilească acolo doar francilor salieni, în timp ce un alt trib franc, chamavii, a fost constrâns să se întoarcă pe malul drept al Rinului. Potrivit surselor noastre, reglementarea din 358 este prima menționare a salienilor,

neam cu un rol remarcabil în istoria Galiei france. Ei au fost admiși în Imperiu în calitate de *dediticii*, statut al barbarilor învinsi cărora statul roman le atribuia pământ în schimbul obligației serviciului militar. Primirea în mod individual în armata romană a recrutilor franci veniți de pe ambele maluri ale Rinului era un lucru curent: dintre cele 6 noi unități de elită, *auxilia*, întemeiate de Iulian, 2 poartă numele salienilor și chamavilor. Instalarea salienilor are însă și o altă semnificație, ei devenind o comunitate germanică aflată în interiorul Imperiului. Considerându-se provinciali cu mult înaintea altor franci, ei au rămas de altfel liniștiți până în a doua treime a sec. al V-lea.

Iulian a restabilit sistemul de apărare de pe Rin și punctele fortificate de la Bonn, Neuss și Birten lângă Xanten. Opera sa a fost încheiată de Valentinian I care între 365 și 367 i-a învins pe alamani, între 368 și 374 i-a atacat în propria lor țară și a construit în plus un mare număr de *castra* și *castella*, reorganizând sistemul defensiv pe Rin și Meusa inferioară. Sistemul a funcționat într-un mod satisfăcător până în sec. al V-lea. Datările arheologice obținute din cimitirele de leți din interiorul Galiei sunt foarte rar anterioare mijlocului sec. al IV-lea și indică foarte bine ordinul de mărime al numărului de prizonieri făcuți de Iulian și Valentinian I.

Sejurul lui Iulian în Galia este memorabil și din alte motive ce au o legătură directă cu bazele istorice ale Franței. Într-un moment când Trierul era mult prea expus incursiunilor barbare, Parisul a apărut în timpul lui Iulian pentru prima oară ca un centru politic și militar. La definirea funcției sale cvasi-naturale au contribuit o serie de calități: poziția strategică aflată la întretăierea marilor drumuri rămase la adăpost de atacurile barbarilor, capacitatea sa de a asigura legătura dintre nord și sud, către Italia, poziția inexpugnabilă a insulei cetății, insulă care a fost de altfel și fortificată. Un alt motiv a fost bogăția regiunii înconjurătoare a orașului care putea asigura aprovizionarea trupelor, calitate cu atât mai importantă cu cât zonele cerealiere ale Belgiei suferiseră ravagii. Iulian și apoi Valentinian I, între 365-366, și-au petrecut iernile în *civitas Parisiorum*. Reorganizarea apărării Galiei de către Iulian a fost făcută din Paris, și tot acolo, în martie 360, trupele sale l-au proclamat împărat. În același an, la Paris s-a ținut și un sinod al episcopilor Galiei. Menționăm faptul că Iulian folosește în continuare numele celtic al orașului, Lutetia, nume căzut apoi în desuetudine. Din sec. al III-lea fostele capitale ale vechilor neamuri celtice au preluat în majoritatea cazurilor numele popoarelor: cetatea *parisii*-lor a devenit Paris.

Cetate bogată și frumoasă în timpul Principatului, în sec. al IV-lea Parisul este în primul rând un oraș militar de prim rang. În Paris existau o serie de magazine militare, o tabără militară aflată probabil pe drumul spre Lyon și Italia, în apropiere de răscrucea de astăzi de la Gobelins și, în sfârșit - caz unic în Galia - o flotilă de război pe Sena. Ar fi o eroare dacă s-ar crede că în urma devastărilor din sec. al III-lea orașul din afara cetății a fost complec distrus și abandonat. O dovadă în acest sens este fortificația din jurul *forum*-ului, de pe malul stâng al Senei.

Faptul că un incident extrem de semnificativ pentru viitorul Galiei a avut loc la Paris are o valoare simbolică. Constantius al II-lea a ordonat Cezarului său, Iulian, să-i trimită în Orient o bună parte a trupelor sale de elită. Îndeplinirea ordinului ar fi reprezentat o catastrofă pentru sistemul roman de apărare a Galiei, sacrificat în trecut, sau cel puțin neglijat în favoarea Italiei, iar acum în beneficiul Orientului, pe atunci partea cea mai bogată a Imperiului. Ordinul imperial a provocat o reacție violentă și aproape o răzvrătire din partea soldaților gali, în special a barbarilor de dincolo de Rin angajați în armată cu promisiunea de a nu fi folosiți niciodată dincolo de Alpi. Gali și francii din Imperiu și de dincolo de Rin nu doreau - și chiar au spus acest lucru - să abandoneze Galia alamanilor tocmai când, după grelele lupte duse sub conducerea lui Iulian, reuseră să le smulgă mii de prizonieri. Mai ales refuzau

să-si vadă femeile si copiii „sclavi ai alamanilor” în timp ce ei s-ar fi luptat în Orient. Evenimentul reprezintă un prim semn al unei anumite comunități de interes si destin a galilor si a francilor si, de asemenea, al urii lor comune față de alamani. Vedem cum, de la mijlocul sec. al IV-lea, începe să se contureze o constatare pe care o vom regăsi în sec. al V-lea și al VI-lea la originea însăși a Galiei france.

În urma acestor incidente, Iulian a fost ridicat pe scut. Odată împărat (Augustus), el nu mai era obligat să se supună ordinelor lui Constantius al II-lea. Atunci când, puțin mai târziu, a plecat el însuși în Orient, Iulian a trebuit să accepte ca trupele france să-si poată lua familiile cu ei. Le-a permis chiar să folosească mijloacele de transport ale Imperiului!

Câteva detașamente france au rămas în Orient ca *Galli*. Printre însemnele lor, reproduse către 400 în *Notitia dignitatum*, un manual al administrației si armatei romane, regăsim ca simbol si o *securis*, topor de luptă numit de sursele ulterioare franciscă. Cu mult înaintea lui Clovis, armamentul specific al francilor i-a însoțit pe franci în serviciul militar roman: în cele din urmă el a fost livrat de fabricile de armament si arsenalele romane. Superioritatea militară, tactică si tehnică a infanteriei france față de alți barbari datează din epoca romană. Singurul care preda armele atunci când părăsea serviciul militar era soldatul roman; cel germanic le păstrează chiar si după moarte. El avea nevoie de arme si în Lumea de Dincolo, iar noi le găsim în mormântul său, care devine astfel semnificativ din punct de vedere „etnic”!

Puterea generalilor franci în Imperiu

Printre ofițeri franci de la Paris care l-au însoțit pe Iulian în Orient îi întâlnim pe Merobaud si Teutomer. Fiecare dintre ei reprezenta, în felul său, începutul ascensiunii nobililor franci - si chiar a celor de origine regală - în armata si societatea romană. Merobaud a fost unul dintre cei doi ofiteri care au transportat corpul împăratului mort în 363 la Tarsos. Împărat din 364, Valentinian I - el a lăsat Orientul fratelui său Valens, iar în 367 l-a numit pe fiul mai mare, Grațian, coregent în Apus - l-a desemnat în 372 pe Merobaud general, unul din cei doi *praesentales*. În 375, la moartea stăpânului său, în timp ce armata se pregătea să ridice un împărat străin de dinastie, Merobaud a determinat alegerea în funcția de coregent a fratelui mai tânăr al lui Grațian, Valentinian al II-lea. El avea să fie personajul cel mai influent de la curtea lui Grațian. Originea sa francă si grija față de Galia l-au determinat în 377 să rețină o parte din trupele pe care Grațian dorea să le trimită în Orient, în ajutorul lui Valens, amenințat de goți. Astfel, el a putut să îi învingă pe alamanii care încercau să profite de slăbiciunea armatelor occidentale; ei au fost înfrânți de Nannienus si francul Mallobaud în 378 în Alsacia, lângă Hurbourg. În 377 Merobaud a detinut un prim consulat alături de Grațian, iar în 383 pe al doilea, onoarea fiind rezervată în rest exclusiv familiei imperiale. În mod firesc, el a favorizat cariera militară a compatrioților săi în detrimentul alamanilor, dușmanii lor dintotdeauna, atât de influenți sub Constantius al II-lea.

În 383, în apropiere de Paris, trupele lui Grațian au fost înfrânte de Magnus Maximus ridicat împărat în Anglia de către trupele romane de origine în parte saxonă. De fapt, majoritatea soldaților l-au trădat pe împărat. Acesta a fugit, dar a fost apoi ucis în apropiere de Lyon. Merobaud a fost constrâns să se sinucidă, iar Maximus a stăpânit Occidentul până în 388, când a fost la rândul său învins de Theodosius, împăratul Orientului.

Ascensiunea francilor în fruntea armatei romane era asigurată. Un personaj asemeni lui Teutomer era cu siguranță un om aparte, el fiind cunoscut, ca si stăpânul său Iulian Apostatul, de celebrul retor păgân Libanius, care îi scria așa cum i-a scris mai târziu si unui alt franc cu o funcție înaltă în armata romană, Richomer. Eugen Ewig a demonstrat că Richomer era, probabil, fiul lui Teutomer.

Fiul lui Richomer va purta într-o zi titlul de *rex Francorum*. Recunoastem aici, pentru prima dată, una dintre dinastiile „regale” ale micilor „regate” france stabilite la marginea Imperiului. Membrii lor au făcut carieră în armata romană și au reușit chiar să se stabilească în Imperiu împreună cu rudele lor. În perioada când Merobaud avea o poziție preponderentă la curte, Grațian a numit doi franci - Bauto și Richomer al nostru - pe unul *magister militum*, iar pe celălalt *comes domesticorum*.

Trimis de Grațian în Orient pentru a-l ajuta pe Valens, Richomer și-a arătat curajul oferindu-se ostatic la goti. El a supraviețuit dezastrului de la Adrianopol, unde în 378, alături de Valens, a pierit și o mare parte a armatei. Theodosius - fiul unui *magister militum* omonim de origine spaniolă - a devenit împărat, iar în 380 Grațian i-a trimis din Galia noi întăriri conduse de Bauto și de adjunctul său, Arbogast. Împreună cu Richomer, aflat deja la fața locului, ei au restabilit rapid situația și s-au asigurat astfel de stima lui Theodosius. Într-o cronică universală de la începutul sec. al VII-lea, Ioan din Antiohia spunea că Arbogast era fiul lui Bauto și nepotul lui Richomer. Ne aflăm deci în fața unei familii france de nivel foarte înalt, care, grație compatriotului și probabil rudei lor Merobaud, dar și grație unor incontestabile merite militare, a dobândit o serie de înalte responsabilități. Prestigiul acestei „dinastii” în rândul romanilor este confirmat de mai multe fapte: Bauto, favorizat fiind de originea sa princiară, se pare că și-a început cariera de pe un post deja înalt, iar după moartea sa, curtea de la Constantinopol i-a apărut și educat fata pentru a o căsători apoi cu fiul mai mare al lui Theodosius, mostenitorul părții orientale a Imperiului, Arcadius, ea devenind astfel mama lui Theodosius al II-lea. Arbogast era franc de dincolo de Rin, Sfântul Ambrozie numindu-l *Transrhenanus*; în 389 și în 392 el i-a înfrânt pe francii de peste Rin, în special pe șefii lor, Sunno și Marcomir, față de care nutrea „o ură păgână”, cei doi fiind cei cărora le datora exilul. În 421, atunci când a murit, vărul său Theudomer, fiul lui Richomer, era *rex Francorum*: nu stim dacă a fost trimis în patria sa sau dacă romanii l-au numit în altă parte.

În contextul rolului istoric avut de acest grup la sfârșitul sec. al IV-lea, fiecare din detaliile prezentate are importanța sa. Bauto - omul de încredere al lui Theodosius, „adevăratul” împărat după moartea lui Grațian în 383 - este practic regentul Occidentului la curtea tânărului Valentinian al II-lea, el fiind de altfel și cel ce a salvat Italia de invazia uzurpatorului Maximus. Asemeni rudei sale Richomer, care obținuse pentru prietenul său păgân Libanius titlul onorific de prefect al pretoriului, Bauto are o corespondență amicală cu retorul din Antiohia și cu retorul Symmachus, conducătorul partidei păgâne din Senat și, între 384-385, prefect al Romei.

Symmachus l-a trimis cu o recomandare la curtea din Milano pe tânărul retor african, Aurelius Augustinus. În 385, când Bauto a primit consulatul pentru Occident, panegiricul în onoarea noului consul a fost scris - și citit pe 1 ianuarie 385 - de acest tânăr: el era Sf. Augustin cu un an înainte de a se converti.

Către 387, la moartea lui Bauto, armata l-a proclamat conducător pe Arbogast. Noul generalisim a fost confirmat de Theodosius și în 388 a cucerit Galia. L-a luat prizonier pe uzurpatorul Maximus și i-a ucis fiul, pe Victor. Cum Maximus se sprijinea mai ales pe auxiliarii franci de pe malul drept al Rinului, acțiunea lui Arbogast a reglat dintr-o singură lovitură atât conturile dintre franci cât și destinul Galiei și al Imperiului.

Înlocuindu-l pe Bauto, Arbogast a devenit și interlocutorul Sfântului Ambrozie, dinamicul episcop al Milanului. Născut la Trier și fiu al prefectului pretoriului Galiilor, el a determinat în 384 esuarea speranțelor lui Symmachus de a vedea reintroduse de către împărat cultele păgâne în Senatul roman. Fiind asemeni lui Bauto păgân - roman - convins, Arbogast îl considera pe Ambrozie ca pe unul dintre prietenii și egali săi. Cel mai puternic personaj din Occident,

el a determinat construirea la Köln, în fața regiunilor france de unde provenea, a unui palat magnific cu cupolă unde tocmai s-au descoperit o serie de mozaicuri.

În 392, când a devenit major, tânărul Valentinian al II-lea era în continuare lipsit de orice putere. El i-a trimis lui Arbogast, în palatul imperial de la Vienne, un codicil de destituire. Generalissimul l-a rupt însă în prezența împăratului și a declarat că o demnitate ce nu fusese acordată de Valentinian nici nu putea fi retrasă de el. Încercând să ridice spada unuia dintre gardieni împotriva insolentului, împăratul a fost împiedicat: cu toții îi erau devotați lui Arbogast. La puțin timp după acest afront, Valentinian al II-lea a fost găsit spânzurat: sinucidere sau asasinat? Ancheta condusă de Sfântul Ambrozie nu a demonstrat culpabilitatea lui Arbogast. Totuși, pentru a se disculpa, el a trimis în fața lui Theodosius o delegație de clerici din Galia. Nesigur de reacțiile împăratului și influențat probabil de măsurile decisive luate de Theodosius împotriva păgânismului, Arbogast a făcut împărat un retor pseudo-creștin, pe Eugenius, care purta barba „filosofilor” și avea o atitudine favorabilă păgânilor. Eugenius îi fusese recomandat de unchiul său Richomer, numit de Arbogast înalt funcționar.

Bătălia decisivă, purtată de Theodosius împotriva uzurpatorului ce ocupase Italia și amenința - cel puțin indirect prin măsurile luate în favoarea păgânilor - Imperiul creștin, a avut loc în 394 la Râul Rece, în apropierea defileurilor care controlau drumul dintre Ljubljana și Aquileea: poarta Italiei. Mare parte din armata Occidentului era formată din franci, ea fiind condusă de Arbogast, iar principala componentă a celei orientale, cavaleria, îi fusese încredințată lui Richomer, unchiul lui Arbogast. Se poate observa astfel importanța dobândită de conducătorii militari franci.

Richomer a murit înainte de bătălie, funcția sa fiind preluată de un alt germanic, vandalul Stilicon. Nepotul său a murit după înfrângere, după două zile lungi de lupte nimicitoare atât pentru franci cât și pentru adversarii lor. Printre cei din urmă se poate observa și o armată importantă - 10-12.000 de oameni - conduși de Alaric. După ce l-a pus în prima zi să lupte în prima linie pentru a slăbi forțele lui Arbogast, Theodosius a refuzat apoi să îi ofere recompensa promisă: un înalt post militar.

În anul următor, la moartea sa, Imperiul moștenit de Arcadius și Honorius era un Imperiu creștin. Din cauza a două mari probleme, viitorul său era însă ipotecat. Una dintre acestea era reprezentată de un *foedus* de un nou gen acordat vizigoților în 382: li se permitea să rămână în Imperiu sub conducerea regilor proprii și fără obligația de a lucra pământul. În schimbul serviciului militar, vizigoții primeau de la Roma provizii și diverse remunerații. Theodosius a compensat astfel lipsa de trupe romane existentă în Orient după dezastrul de la Adrianopol, dar a deschis poarta unei prezente barbare în Imperiu, prezență care nu s-a mai redus la soldații de origine barbară încorporați în unități romane, ci era reprezentată de întregi „popoare” barbare a căror compoziție era foarte complexă. Pentru regiunile în cauză, tratatul echivala cu o cucerire barbară. Altă problemă era nemulțumirea lui Alaric, el nefiind recompensat potrivit tratatului. Nedreptatea care i se făcuse l-a determinat să străbată cu trupele sale Balcanii, Grecia și apoi Italia, rezultatul acțiunilor sale fiind o puternică destabilizare psihologică și politică a lumii romane, stare de spirit ce a facilitat pătrunderea în 406-407 în Galia - și în tot Occidentul - a vandalilor, suevilor și alanilor.

Drumul francilor spre magistraturile militare superioare a fost barat de atunci de reprezentanții altor popoare barbare, în special de goți. Francii au fost obligați să-și concentreze eforturile într-o zonă de influență mai limitată, dar plină de viitor: în Galia de nord, unde aveau deja o bază solidă. Începând din 413-414, chiar în Galia, ei se ciocnesc de vizigoți, noii lor rivali, dușmanii de la

Râul Rece. Credem că nu ne înșelăm dacă presupunem că între ei exista un puternic resentiment.

Luptând cu sălbăticie împotriva vizigoților, francii au avut în mod firesc aceleași interese cu locuitorii Galiei septentrionale. În locul visului irealizabil al vizigoților - care doreau în întregul Occident o simbioză romano-gotică - francii au reușit să realizeze o simbioză galo-francă ale cărei urmări au fost decisive pentru Occident, cu atât mai mult cu cât premisele sale religioase erau de perspectivă. În ciuda rupturii intervenite în 394 în destinul politic al păturilor conducătoare ale lumii france, ar fi o eroare dacă s-ar considera că a existat o discontinuitate totală între statutul atins la un moment dat de sefi franci și carierele lor mai modeste din sec. al V-lea. Nu putem să nu subliniem influența avută de acest trecut în istoria unui Childeric sau a unui Clovis.

În spiritul tradiționalismului său strict, curtea de la Constantinopol nu a uitat căsătoria împăratului Arcadius cu fiica prințului franc Bauto, colegul său de consulat. În sec. al X-lea, împăratul erudit Constantin al VII-lea Porphyrogenetul aminteste - în legătură cu căsătoriile imperiale - că un edict al „marelui și sfântului Constantin” era gravat în biserica Sf. Sofia de la Constantinopol, el stabilind că un împărat roman nu trebuie niciodată să se căsătorească cu o femeie dintr-o nație străină celei romane, cu excepția francilor. Succesorul său considera că excepția făcută de Constantin se datora faptului că împăratul era originar din acele regiuni - aluzie puțin anacronică la reședința preferată la început, Trier, oraș care după el făcea parte din Francia - dar și renumelui recunoscut al francilor și nobilei triburilor lor. Fără îndoială regula i-a fost atribuită lui Constantin mai târziu, el fiind considerat fondatorul prestigios al tuturor legilor fundamentale ale Imperiului creștin; ideea păstrării acestei reglementări sub forma unei inscripții solemne în Sf. Sofia nu putea fi însă inventată de Constantin al VII-lea. Amintirea carierelor conducătorilor franci în lumea romană și a serviciilor oferite de ei Imperiului a supraviețuit. În ciuda decăderii lor după 394, Orientul creștin i-a considerat de timpuriu pe franci - și Galia care se identifica cu ei - drept primul popor al Occidentului.

Galia până la moartea lui Aetius (454)

Supraviețuirii armatei învinse la Râul Rece nu și-au revenit niciodată. Theodosius I i-a integrat în armata sa. Noul conducător al armatelor Occidentului și protector al tânărului împărat Honorius, după moartea în 395 a lui Theodosius, a fost Stilicon, fiul unui ofiter de origine vandală din serviciul lui Valens și al unei romane. Cu toate că în 396 a inspectat frontierele pe care le-a găsit într-un calm complet, el a avut alte preocupări decât Galia.

Reorganizând administrația centrală a armatei, Stilicon a creat în mâinile generalisimului - în Occident purta titlul suprem de „patriciu” - un instrument care l-a făcut pe acesta adevăratul deținător al puterii în Occident, în detrimentul unui împărat cu un rol din ce în ce mai decorativ. De asemenea, Stilicon a reușit să intre și în familia imperială: el s-a căsătorit cu Serena, nepoata favorită a lui Theodosius, Honorius s-a însurat cu una din fiicele sale, iar propriul său fiu, Eucherius, a fost logodit cu Galla Placidia, sora împăratului. Acest prim generalisim al sec. al V-lea a întreținut relații foarte bune și cu Senatul roman, la rândul său foarte încântat de bunele raporturi avute cu Stilicon. Ținut mult timp de către împărați departe de deciziile politice, Senatul și-a luat o revansă tardivă în sec. al V-lea când, în mod abil, „patricii” armatei i-au supus spre confirmare diferite măsuri importante: unele vizând chiar crearea unui nou împărat!

Ocupat cu nesfârșitele certuri cu Rufinus - atotputernicul său ministru - și curtea de la Constantinopol, obligat să apere Italia împotriva lui Alaric - numit de Constantinopol *magister militum per Illyricum* - în detrimentul părților din Imperiul de Apus ale Illyriei - Stilicon nu a putut și nici nu a vrut să reacționeze

în mod eficient atunci când în 407 Galia a fost lovită ca de trăsnet de o invazie neasteptată a barbarilor. Replica sa ar fi fost cu atât mai complicată cu cât un uzurpator proclamat împărat de trupele din Britania, Constantin al III-lea, trecuse în Galia și se instalase la Arles. În 408, la puțin timp după aceea, Stilicon, garda sa personală, ca și femeile și copiii soldaților barbari din Italia au fost masacrați, căzând victime unei puternice reacții antigermanice, prelungire a unei mișcări comparabile, dar mult mai durabile, de la Constantinopol. Barbarii supraviețuitori s-au aliat cu Alaric și au participat în 410 la jefuirea Romei.

Pătrunderea în Galia, prin Germania meridională, a vandalilor veniți din Silezia și însoțiți de o parte a suevilor și de un important grup ne-germanic constituit din alani, a survenit într-un moment de maximă confuzie a Occidentului devenit atunci incontrolabil. „Popoarele” îi zdrobiseră deja în drumul lor pe alamanii aceștia revenindu-și doar cu mare greutate din soc.

La 31 decembrie 406, traversând Rinul prin apropiere de Mainz, invadatorii s-au izbit de rezistența înversunată a francilor renani. Mainz-ul a fost cucerit și jefuit. Worms-ul a mai rezistat mai multe luni: trupele france de *limitatenses* au fost atunci apărătorii fideli ai Galiei. Odată străpungerea reușită, o parte a barbarilor care învinseseră la Spire și Strasbourg s-au îndreptat spre Langres și Saône, iar altă parte au trecut prin Amiens, Arras și Tournai, fiind obligați însă să lase neatins regiunile de la nord de linia Metz-Reims. După spusele istoricului roman Renatus Frigeridus, francii i-au dominat pe vandali, dar au cedat în fața atacului alانیlor. În ansamblu, ei au reușit să protejeze Germania Secunda și o parte din Belgica Secunda. În zona frontierei renane a Germaniei Prima, burgunzii, rivalii alamanilor, au profitat de ocazie și s-au instalat în condiții favorabile ca apărători ai Imperiului în jurul orasului Worms, pe malul stâng al Rinului.

De-a lungul a 3 ani de zile, marii proprietari din Spania, împreună cu sclavii lor înarmați, au barat trecerea prin pasurile Pirineilor, iar în acest răstimp Galia interioară a suferit ravagii teribile. În cele din urmă apărarea de pe Rin a fost refăcută. S-a subliniat, pe bună dreptate, că de pe urma tulburărilor din 407 din Galia, burgunzii au profitat în detrimentul alamanilor și francii salieni-instalați într-o zonă ce nu fusese de loc atinsă - în detrimentul francilor de pe Rin. Cei din urmă fuseseră puternic încercați în lupta defensivă din 407. Puterea lor a fost slăbită și prin faptul că au contribuit în mare parte la armatele uzurpatorilor Constantin al III-lea și Iovinus, amândoi învinși și omorâți, unul în 411 și altul în 413. Primul a fost înfrânt de Constantius, *magister militum* la curtea lui Honorius, iar celălalt de vizigotii veniți din Italia și conduși de al doilea succesor al lui Alaric, Athaulf. Uzurpările au lăsat să se întrevadă intenția de a întreprinde câte ceva pentru Galia în timp ce împăratul legitim, Honorius, rămânea închis în reședința sa impenetrabilă de la Ravenna și nu reacționa decât în cazul unor pericole iminente care amenințau fie Italia, fie Provence. Ilustrativ în acest sens este faptul că, după moartea lui Constantin al III-lea, Iovinus a fost împins să îmbrace purpura de către doi regi barbari: Goar, regele alaniilor care preferase să se pună în slujba Imperiului, și Gonthier, regele burgunzilor stabiliți la Worms. După ce i-a eliminat pe uzurpatori, Constantius a restructurat organizarea militară a Galiei începând din noua capitală administrativă - stabilită la Arles - până la frontiera Rinului unde *foedus*-ul cu burgunzii a fost reînnoit în condiții mai puțin favorabile pentru ei. Cei pe care a trebuit însă să îi înfrunte au fost vizigotii lui Athaulf.

După succesul asupra lui Iovinus și nunta cu Galla Placidia, celebrată cum se cuvine cu o seamă de epitalamuri, Athaulf a fost considerat salvatorul Romei. Astfel, el a intrat în Narbonna îmbrăcat în general roman și a fost primit de către magistrați. După spusele lui Orosius, Sfântul Ieronim ar fi aflat de la un notabil al Narbonnei că regele vizigot declarase că: „asemeni lui Cezar

Augustus, dorește să restaureze cu ajutorul goților toată măreția de odinioară a numelui de roman". Cum postul de generalisim avea un ocupant foarte destoinic în persoana lui Constantius, acesta refuzând încheierea unui *foedus* în condițiile impuse de Athaulf - căruia îi cerea să o elibereze pe Galla Placidia considerată prizoniera gotului, și nu soția sa - cel din urmă a recurs la siretenia predecesorului său și l-a reinvestit împărat pe Attalus, un roman din suita sa ce ocupase o poziție asemănătoare și în timpul lui Alaric. Attalus l-a numit imediat *magister militum* - la fel cum procedase și cu Alaric. Fie sub forma unui *foedus* - păstrându-și autoritatea asupra compatrioților și obținând anumite drepturi față de populația și administrația romană obligate să îi aprovizioneze - fie sub forma unui comandament asupra barbarilor și romanilor, serviciul în slujba Romei devenise una dintre obsesiile printilor barbari stabiliți într-un imperiu de mult rimp incapabil de-a mai întreține o armată cu adevărat romană. Ei nu doreau însă nici să distrugă Imperiul și nici să lupte împotriva locuitorilor care îi hrăneau. Căsătoria lui Athaulf - considerată de el un gest al reconcilierii romano-gotice - alături de declarațiile sale bombastice au fost în realitate o adevărată provocare pentru conducerea de la Ravenna. Intrarea unui got eretic în familia imperială era considerată inadmisibilă, și aceasta cu atât mai mult cu cât Constantius se gândea să obțină purpura pentru el însuși și Galla Placidia.

Mentionăm aici principalul obstacol al integrării efective a barbarilor stabiliți în Imperiu: arianismul. Forma ariană a creștinismului - ce nega unitatea totală a Trinității și făcea diferența între Dumnezeu Tatăl și Fiul - fusese adoptată de goti într-un moment când curtea imperială, în frunte cu Valens, era la rândul său ariană. După ce a ezitat mult timp înaintea unei dezbateri teologice și dogmatice, Theodosius I a respins în cele din urmă erezia. Episcopul Ulfilă, pe jumătate got și pe jumătate celc - provenea din rândul galaților din Asia Mică - a realizat o operă memorabilă: traducerea Evangheliei în limba gotă. El participase și la sinoadele ce precedaseră decizia lui Theodosius în favoarea catolicismului. Toți goții convertiți la creștinism și toată multimea de barbari creștinați prin intermediul goților în noua limbă ecleziastică creată de Ulfilă au devenit eretici. Ceea ce la început a fost o simplă „întâmplare” a istoriei a devenit apoi o barieră între barbari și romani, iar francii au profitat.

După ce au trecut prin Spania unde l-au pierdut pe regele Athaulf, înlocuit de Segeric și, câteva zile mai târziu, de Vallia, goții au revenit în Galia. Ei au acceptat în cele din urmă să o elibereze pe Galla Placidia, obținând în 416 încheierea unui *foedus* ce le garanta aprovizionarea. După ce au luptat cu succes împotriva vandalilor și alanilor din Spania, vizigoții și regele lor Theodoric I - succesorul lui Vallia - au încheiat în 418 un nou *foedus* cu Constantius, căsătorit între timp cu Galla Placidia. Vizigoții s-au stabilit deci într-un mod durabil în Aquitania Secunda.

Li s-a oferit un teritoriu foarte întins, iar pentru a-și putea asigura traiul în serviciul Imperiului, au primit o treime din domeniile romane; treptat ei și-au extins stăpânirea, capitala fiind stabilită în Toulouse. Înțelegerea cu „federații” romani și „ospitalitatea” erau impuse în provincii de un Stat care nu mai vedea alte mijloace de a-și asigura apărarea. De fapt, în ciuda recunoașterii suveranității romane, de câteva ori contestată, dar întotdeauna reînnoită, „regatul” Toulouse-ului a fost o formă de regat barbar pe pământ roman. El a avut un rol considerabil, atât ca model pentru alții cât și ca factor politic în istoria Galiei.

Puterea vizigotă nu s-a liniștit la Galia meridională; fiind în „slujba” Imperiului, „regii” de la Toulouse au reușit să cucerească și o parte a Peninsulei Iberice. Aici ei au întâmpinat o rezistență puternică, venită în special din partea suevilor care își creaseră un regat propriu în nord-vestul Spaniei: primii regi barbari cu monedă proprie.

Viitorul Galiei depindea de trupele barbare, dar și de ceea ce mai rămăsese din armata „romană” condusă de o serie de *magistri militum* „romani”. Unul dintre ei, fiul unui nobil de origine scitică ajuns *magister militum per Gallias* și al unei nobile romane, Aetius, a fost - după moartea lui Honorius (423), sub conducerea efectivă a Gallei Placidia și a fiului avut de ea cu Constantius (mort în 421), Valentinian al III-lea - ultima mare speranță de apărare eficientă a Galiei romane. Ca o prevestire, forța sa s-a datorat unor trupe care-i erau deosebit de devotate: hunii...

Educat la curtea imperială de la Ravenna, Aetius a fost trimis ostatic mai întâi vizigoților lui Alaric (405-408) și apoi hunilor de dincolo de Dunăre. Acolo el a învățat limba hunilor și a înnodat relații prietenești cu Attila și Bleda, nepoți și viitori succesori (în 434) ai regelui hun Rua. Când uzurpatorul Ioan (423-425), cel ce preluase puterea în Italia la moartea lui Honorius, a fost amenințat de Constantinopol prin trimiterea unei armate însărcinate cu restabilirea puterii legitime a lui Valentinian al III-lea și a mamei sale Galla Placidia, Aetius - ginerele lui Capilio, *comes domest-corum* al lui Ioan - a căutat ajutor la huni. El a revenit cu o armată considerabilă, dar a ajuns prea târziu: Ioan fusese deja ucis de adversarii săi. În schimbul demobilizării hunilor, Aetius i-a cerut Gallei Placidia - și a obținut - să fie numit *magister militum*. După ce l-a ucis pe colegul său Felix sub pretextul că acesta l-ar fi amenințat, el a ocupat un timp postul de generalissim, dar în cele din urmă l-a pierdut ca urmare a unor intrigi. A fost nevoit chiar să se exileze la huni, dar a revenit în fruntea trupelor hunice și s-a impus definitiv ca primul *magister militum praesentalis*. În 435 a fost numit patriciu, titlul desemnându-l în Occident pe seful suprem al armatei. Asemeni lui Stilicon, el s-a înconjurat de o gardă personală, pentru însoțitorii săi folosindu-se pentru prima dată numele de *buccellarii*, denumire devenită uzuală pentru armatele „private” ale militarilor și senatorilor romani din sec. al V-lea.

Cariera sa poate părea suspectă. Totuși, spre deosebire de majoritatea predecesorilor și succesori săi care s-au bucurat de puterea avută la curte, lăsându-i pe alții să lupte în provincii, Aetius nu a încetat niciodată să-și pună viața în pericol. În plus, mai avea și o altă calitate foarte rară: era incoruptibil. După Probus și Iulian, Aetius a fost al treilea „salvator” al Galiei. În 425 și apoi în 430, el i-a obligat pe vizigoti să se retragă din fața orașului Arles, aceștia încercând prin atacuri periodice să „îmbunătățească” în parte condițiile *foedus*-ului lor. În 428, i-a respins pe franci din teritoriile din apropiere de Rin, și tot în 430 i-a înfrânt în Rhetia pe *iuthungi*, aliați ai alamanilor; în 432 i-a înfrânt și pe francii salieni.

În 435, burgunzii regelui Gundichar au atacat „Belgica”, dar Aetius i-a oprit. Ca din întâmplare, regatul din jurul orașului Worms a fost distrus în anul următor tocmai de huni, armata desăvârșită a lui Aetius. Sursele nu se contrazic decât în aparență, unele vorbesc de un atac al hunilor din afară, iar altele de un atac al celor din serviciul lui Aetius: ei erau însă, fără îndoială, aceiași. Evoluția evenimentelor i-a permis în 443 să-i instaleze pe burgunzii rămași în *Sapaudia*, zona cu nume celtic ce corespunde părții dinspre Geneva a lacului Lemman și întregii regiuni care se întindea spre sud. Astfel, Aetius a asigurat, într-un mod eficient și durabil, apărarea liniei Rinului superior - de la Basel la lacul Konstanz - împotriva alamanilor, dușmanii dintotdeauna ai burgunzilor.

Arheologic, cea mai densă locuire burgundă este atestată pe o bandă de 100 km lățime, de-a lungul munților Jura, de la Ron la Soleure.

În 440, Aetius a stabilit o parte a alanilor la Valence, iar în 442, altă parte, împreună cu regele lor Goar, în Armoricum pentru a lupta împotriva „bagauzilor”, reprezentanții unei mișcări țărănești ce se separase regiuni întregi de conducerea imperială.

Ultimele miscări de populație au provocat o serie de proteste din partea galo-romanilor, acestia adresându-se Sfântului Germain, episcop de Auxerre. Pentru a-si impune vointa Aetius a trebuit să recurgă la forță, el dorea să organizeze și să structureze protecția militară a Galiei - în interior și exterior - prin integrarea forțelor barbare. Concepția sa a fost aplicată atât în cazul burgunzilor - beneficiarii unor noi condiții: în regiunea pe care „o împărțeau cu localnicii”, ei primeau două treimi în loc de una - cât și în cel al salienilor. Învinși de Aetius în 448 în Artois, francii au servit cauza romană în nordul Galiei, atât în timpul regelui Chlodio cât și în cel al succesorului său, Childeric, ei fiind recunoscuți ca „federali” într-un teritoriu de la nord de Somme.

Cea mai mare victorie a lui Aetius înaintea celei din 451 a fost obținută în 438 în fața vizigoților. Flavius Merobaudes, fiul generalului franc omonim, trăia pe atunci la curtea lui Grațian și a celebrat victoria într-un panegiric. Menționăm faptul că Merobaudes al II-lea a fost la rândul său *magister militum* și a moștenit armata socrului său din Spania. În întregime romanizat, prin studiile și activitatea sa literară el a încercat să demonstreze apartenența sa la civilizația romană.

Pe bună dreptate, Senatul roman a ridicat o statuie în onoarea lui Aetius, „învingătorul burgunzilor și al goților”. Totuși, el nu a reușit să răspundă apelurilor venite din Insulele Britanice, unde între 440 și 460 puterea a fost preluată de saxoni și alte câteva popoare, asemeni angloilor, care locuiau înainte pe coastele Mării Nordului în Germania și Danemarca. El a acționat în parte prin intermediul unor auxiliari romani aflați deja la fața locului și în parte prin trupele barbare angajate să lupte împotriva invadatorilor din Irlanda și Scotia. Ca urmare, Aetius s-a concentrat asupra apărării Galiei, înțelegând importanța sa strategică.

Adevărata sa intrare în istorie a avut loc în 451, când Attila a intrat în Galia. Rege al hunilor, Attila și-a asasinat în 434 fratele, pe Bleda și a devenit singurul stăpân al unui imens imperiu. De fapt, reunirea hunilor sub dominația unei singure dinastii avusese loc în decursul primei jumătăți a sec. al V-lea.

Coagularea politică începuse însă într-o anumită măsură dinainte, mare parte dintre ei punându-se în slujba împăraților de la Constantinopol în schimbul unei plăți consistente. Alții au părăsit apoi în continuare regatul hun - în calitate de transfugi -, au fost cooptați în același tip de activități și au devenit un punct de discordie, regele hunilor cerând în numeroase rânduri restituirea tuturor soldaților huni. Luptând împotriva părții orientale a Imperiului și păstrând în Occident monopolul sprijinului armat pe care înțelegea să îl vândă scump, atitudinea lui Attila corespundea perfect intereselor lui Aetius, deloc mai solidar cu Constantinopolul. El nu avea nimic împotriva extinderii suveranității hunice asupra germanilor din afara Imperiului; între 435 și 440, chiar cei mai occidentali dintre ei au trebuit să recunoască superioritatea hunilor, alături de ei putând fi întâlnite și contingente ostrogote de elită. Pentru prima oară în istorie, germanii din Ucraina până la Rin au fost uniți sub o singură putere politică.

Expansiunea spre vest a avut o altă consecință importantă: deplasarea centrului de gravitație politică al hunilor din câmpiile de la nordul Mării Negre spre câmpiile viitoare Ungarii. Aici era curtea lui Attila și, tot aici, îi întâlnim în serviciul său pe germanul Edico, tatăl viitorului conducător al Italiei, Odoacru, și pe Oreste, tatăl ultimului împărat din Occident. Impactul lumii hunice s-a resimțit chiar și după disoluția Imperiului și după moartea lui Attila. Plecând din Ungaria, hunii au atacat în continuare în 441, 443 și 447 Imperiul oriental, ceea ce pentru Constantinopol nu a însemnat doar pierderea părții orientale a Pannoniei, ci și mărirea tributului anual plătit de împărat: de la 350 și apoi 700 de livre de aur pur, el a crescut la 2000, 6000 și chiar mai mult. Faptul că din 450 Imperiul oriental începe să nu mai răspundă la santajul lui Attila l-a determinat probabil să se îndrepte spre Imperiul occidental, pentru care

reprezentase până atunci un fel de „aliat”. Din această parte el primise chiar și titlul de *magister militum* și obținuse provinciile panonice ce aparțineau împăratului de la Ravenna.

„Imperiul” hunilor a fost un conglomerat prost structurat compus din popoarele supuse și din căpeteniile lor. Cu o mână fermă și grație unui sistem savant dezvoltat - luarea ostaticilor se combina cu teroarea - Attila a reușit să păstreze controlul ansamblului. Hunii orientali erau deja nemulțumiți de faptul că beneficiau doar de o mică parte din câștigul obținut de hunii occidentali; în plus, în spatele lor existau alte popoare și implicit o presiune comparabilă celei ce îi împinsese după 375 pe goți spre Imperiu, sau celei care determinase în 406 migrația vandalilor. Spre deosebire de germani, hunii erau obișnuiți cu viața nomadă și nu aveau nici o intenție să se stabilească în mod durabil în Imperiu, dar nu mai erau nici simpli jefuitori ai frontierelor: ei practicau un santaj la scară continentală. Dorința cea mai mare a regelui lor era participarea „legitimă” la exploatarea întregii lumi romane. El dorea să intre în familia imperială, să intervină în conflictele interne ale lumii romane - asemeni celor dintre vizigoți și vandali - și să stabilească în mod permanent o spoliere sub formă de tribut. Cererea de ajutor adresată probabil de Honoria, sora lui Valentinian al III-lea, i-a permis lui Attila ca în 451, când a amenințat Occidentul, să o ceară în căsătorie pe această *Augusta*. În fața refuzului, el a încercat să își realizeze proiectul printr-o primă pătrundere de profunzime în Galia. Obiectivul declarat era un atac împotriva vizigoților, pus în slujba cauzei romane! Astfel, el îi imita pe *magistri militum* - de origine barbară sau nu - care își sporeau încontinuu autoritatea prin supralicitarea puterilor delegate de dinastia imperială: scopul comportamentului lor nefiind altul decât legitimarea puterii reale a conducătorilor forțelor armate.

Prelungirea unei lumi romane slăbite într-un *barbaricum* „angajat în serviciul” Imperiului a provocat adesea evoluții și reacții curioase. Ele nu compensează însă cu nimic teroarea trăită de locuitorii din Metz, Reims și din alte orașe aflate în calea invadatorului. După ce a ajuns până la Loara, în apropiere de Orleans, Attila dorea să se îndrepte spre Aquitania și vizigoți. După decenii de compromisuri și umilinte, evoluția de atunci a evenimentelor ne prezintă într-o lumină aparte caracterul relațiilor romano-hunice. Fără a se gândi vreodată să trădeze cauza romană, Aetius a încercat întotdeauna să se servească de huni pentru a se debarasa de alți dușmani; de această dată, el a fost obligat să lupte împotriva „prietenilor” săi. Lupta a fost condusă cu o hotărâre și o măiestrie aparte. A fost încheiată foarte repede o alianță de circumstanță între ceea ce mai rămăsese din armata romană și armata vizigotă a lui Theodoric I, aliații reușind să degajeze Orleans-ul, protejat pentru un timp de zidurile apărute sub conducerea episcopului orașului, Sf. Aignan.

Attila a bătut în retragere tot pe drumul roman pe care venise, iar apoi a acceptat bătălia decisivă pe o câmpie foarte favorabilă pentru cavalerii huni. Imensa sa armată cuprindea un mare număr de regi germani: atât ostrogoți - printre ei și tatăl lui Theodoric cel Mare - cât și franci renani ce preferaseră tabăra hunică. Aetius a putut să-i opună o armată la fel de numeroasă ce cuprindea atât franci cât și burgunzi, alani sau chiar armoricani veniți din regiunile mai slab controlate ale Galiei, cu toții reuniti de amenințarea unui pericol comun. Bătălia a avut loc pe 20 iunie 451, pe o câmpie numită de unii *Campi Catalaunici* și de alții *Campi Mauriaci*, ceea ce nu reprezintă de fapt o contradicție: locul, Moirey, se află nu departe de Troyes, pe teritoriul *catalaunilor* a căror capitală era Châlons-sur-Marne. În tabăra lui Attila pierderile cele mai mari au fost suferite de gepizi, iar de cealaltă parte de franci și vizigoti. Cei din urmă și-au pierdut în luptă și regele, pe Theodoric, cu un rol de prim-plan în obținerea victoriei.

Aetius l-a sfătuit pe prințul vizigot Thorismond să se înapoieze cât poate

de repede în capitala sa, la Toulouse, pentru ca succesiunea regală să nu fie preluată de unul dintre frații săi. Chiar dacă plecarea - efectiv foarte grăbită - a vizigoților le-a oferit trupelor „romane” o pradă mai bogată, principalul motiv al sfatului său a fost că nu avea nici un interes ca hunii să fie distrusi, iar vizigoții să profite de aceasta; politica sa și recrutarea armatei depindeau de echilibrul existent între cele două puteri. Pentru el hunii nu reprezentau sfârșitul lumii, ci un factor important al esichierului politico-militar. Pe termen scurt, eroarea lui Aetius a fost subestimarea vitalității lui Attila: după ce a părăsit Galia fără a fi atacat din nou, în anul următor el a lovit chiar Italia. Atunci, generalissimului i s-a reproșat în mod deschis că nu a apărut mai bine pasurile Alpilor. Retragerea fără luptă din fața lui Attila și abandonarea regiunilor de la nord de Pad au avut ca rezultat scăderea considerabilă a prestigiului de care se bucura Aetius. Fără îndoială însă, tactica adoptată nu a fost rea, bolile răspândite în tabăra adversarului obligându-l să nu-și prelungească peste măsură campania. Așa se explică și faptul că Attila a dat curs rugăminții de a pleca din Italia, rugămintă venită din partea papei Leon cel Mare și a altor emisari imperiali. Moartea lui Aetius - pe care în 453 Valentinian al III-lea l-a ucis cu propria sa mână - reflectă refuzul familiei imperiale de a-l accepta pe generalissim, acesta dorind să contracteze și o căsătorie în acest sens. Ea a fost totodată și semnul degradării prestigiului salvatorului care, potrivit părerii mai multor romani, nu protejase suficient de bine pământul sacru al Italiei. Împăratul a subestimat fidelitatea oamenilor lui Aetius, care l-au ucis în 454.

Dublul asasinat constituie o cezură în istoria Imperiului și a Galiei romane. Calitățile unui conducător de talia lui Aetius au devenit evidente după dispariția sa, când căpeteniile barbare locale, controlate înainte prin voința și abilitatea sa, s-au ridicat pretextând - nu întotdeauna cu rea credință - că doresc să-l răzbune pe Aetius. Dar ceea ce a dispărut o dată cu el a fost controlul efectiv al întregii Galii. Atunci s-a produs o ruptură între nord și sud, între cei pregătiți să încredințeze salvarea Galiei și chiar a Romei forței militare a vizigoților și cei care refuzaseră supunerea în fața gotilor și a aliaților lor.

După Aetius, au mai apelat și alții la utilizarea barbarilor pentru a menține puterea „romană” în Galia, printre ei numărându-se Maiorian și Egidius, ambii fosti subordonați ai lui Aetius. Venise atunci și vremea francilor...

Cap. XI CLOVIS

Childeric

Numirea în funcția de generalisim a lui Eparchius Avitus, reprezentantul unei mari familii senatoriale din Auvergne, a fost singurul eveniment memorabil din scurta domnie a lui Petronius Maximus (în 455). Avitus fusese prefect al pretoriului în Galii și în această calitate încheiase în 439 o pace importantă cu vizigoții. Grație relațiilor deosebite avute la curtea din Toulouse, tot el fusese cel ce pregărise și lupta comună a lui Theodoric I și Aetius împotriva lui Attila. Ginerile său Sidonius Apollinaris provenea dintr-o familie senatorială din Lugdunensis.

Oameni cultivați și cu o atitudine disprețuitoare față de simplii războinici barbari - sesizau mirosul de unt ranced al unsorii folosite de ei pentru păr - ei aveau un comportament total diferit față de regele vizigoților, personaj admirat și denumit „stâlpul Imperiului Roman”. De asemenea, ei s-au ocupat de educația fiului acestuia, au descris în detaliu curtea și modul în care regele își petrecea timpul și au „mizat” pe forța vizigoților pentru salvarea a ceea ce rămăsese din Roma și din propria lor situație socială. Revolta țăranimii și a sclavilor din Spania și din Galia a fost cu siguranță unul dintre motivele - și nu cel mai neînsemnat - ce au dus la instalarea vizigoților ca federați și la alegerea *optimaților* lor ca parteneri ai *optimaților* romani în cadrul regimului „ospitalității”: comunitatea de interese creată astfel a garantat o represiune eficace, putându-se evita și o alianță periculoasă între bagauzi și barbari.

Succedându-i în 453 fratelui său Thorismond, Theodoric al II-lea a restabilit *foedus*-ul și l-a trimis pe Frederic - un alt frate al său - să lupte împotriva bagauzilor din Spania. Aflând de moartea împăratului Petronius Maximus, el l-a îndemnat pe prietenul său Avitus să ia purpura, eveniment petrecut în iulie 455 la Arles. Avitus a pornit apoi către Italia însoțit de o trupă vizigotă.

Problema epocii era de-a ști pe cine slujește într-adevăr o anumită persoană. Putem presupune, deci, că regele nu a fost străin de acțiunea lui Avitus atunci când Ricimer a fost numit al doilea general de la curte. Ricimer era fiul unui „prinț” suev și, prin mama sa, nepotul regelui vizigot Vallia. În acest context, poate fi oare o întâmplare faptul că exact în toamna lui 456, când „împăratul galic” era victima unei lovituri de stat conduse de Ricimer, Theodoric a încheiat o alianță cu Gondioc, regele burgunzilor și a plecat cu cea mai mare parte a trupelor sale să se lupte în Spania? Avitus a fost destituit din funcție la Piacenza, iar Ricimer împreună cu un ofițer roman, Maorian, l-au făcut episcop al orașului. Când fostul împărat a încercat să recâștige Galia natală, a fost ucis.

La Constantinopol, în cadrul ultimei perioade de dominație germanică, omul atotputernic era un alan germanizat, Aspar, un arian foarte legat de vizigoții rămași în partea răsăriteană a Imperiului. Aici Avitus nu a fost niciodată recunoscut, iar una dintre primele decizii ale noului împărat Leon I - susținut de Aspar în obținerea titlului imperial - a fost numirea (Feb 457) lui Ricimer ca „patriciu” și generalisim al Occidentului, Maorian fiind secundul său.

Bine instalat la Roma, Ricimer ducea o politică favorabilă barbarilor și se sprijinea pe vizigoții și burgunzii cu care legase și unele alianțe matrimoniale. Unii cercetători moderni au fost înșelați de faptul că îl eliminase pe Avitus, „împăratul vizigoților”, iar alții, fascinați de inteligența și cultura goților, au făcut din acești „prietenii ai romanității” apărătorii unei simbioze romano-germanice, eșuată în Galia din cauza victoriei sălbaticilor barbari din nord, a francilor cei incultți. Se ignoră însă faptul că regii vizigoți se foloseau de romanii ajunși în posturi înalte, dar recomandau o separație strictă între goți și romani, diferențierea fiind impusă de altfel și de puternicul lor arianism mândru și

exclusivist. Tratând cu Constantinopolul și cu complicitatea lui Ricimer, ei încercau să își asigure o poziție dominantă în Occident. Astfel, ei au reușit să se extindă în Spania și Galia, să mărească prețul serviciilor lor militare și chiar să rupă relațiile cu Roma, așa cum a făcut Euric în 466 când l-a eliminat pe fratele său Theodoric al II-lea.

Istoria deceniilor următoare ar trebui privită ca urmare din această perspectivă: în Italia exista o opoziție a celor care nu doreau să accepte o conducere „germanizată”, iar în Galia un refuz al preponderenței - transformată chiar într-o dominație directă - vizigoților arieni. Îndată ce influența goților a început să se diminueze, au început să existe încercări de alianță cu Constantinopolul. Totuși, de fiecare dată când un împărat sprijinit sau trimis direct din Orient încerca să restabilească puterea „facțiunii romane”, eforturile sale erau în mod perfid ruinate de „partidul lui Ricimer”.

Prima opoziție întâmpinată de hegemonia subterană a vizigoților în Occident a venit din partea lui Maorian. Spre deosebire de Ricimer, el a văzut în Avitus reprezentantul vizigoților împotriva cărora luptase deja la Tours, în 446, pe când era în subordinea lui Aetius. Atunci când Ricimer a fost numit patriciu și a devenit astfel superiorul lui Maorian, armata celui din urmă a răspuns, iar pe 1 Apr 457, la Ravenna, și-a proclamat conducătorul Augustus. Într-un final, cei doi au ajuns la o înțelegere și s-au recunoscut reciproc, Maorian ca împărat, iar Ricimer ca generalisim, acord aprobat și de Senat. Noul Augustus a mai fost proclamat o dată, de această dată însă de toate trupele din Italia.

De acum înainte trebuie să distingem între împărații fără armată, simple marionete în mâna „patricilor” și cei care, asemeni lui Maorian - nepot al unui general din timpul lui Theodosiu I și „ultima figură din istoria Occidentului roman cu o reală măreție” (Ernest Stein) - se sprijineau pe o armată devotată și îndrăzneau să aibă o politică proprie. Impresionate de moartea împăratului „lor” - ce întruchipa și speranța obținerii unor avantaje sau demnități - o parte a notabilităților din Galia au refuzat să îi recunoască pe „asasinii lui Avitus” și au pus la cale o conjurație puțin cunoscută al cărei candidat a fost Marcellinus, un *comes* încă păgân care cu ajutorul propriei sale armate își crease o poziție independentă în Dalmatia. Alții, cum a fost cazul lui Sidonius Apollinaris, au înțeles jocul, admiratorul regelui din Toulouse fiind un slujitor devotat cauzei lui Maorian. Cât despre Theodoric al II-lea, nu și-a făcut nici o problemă din cauza împăratului „său”, dar a înțeles că Ricimer, trimis de Maorian să lupte cu vandalii, întâmpina unele greutăți în Italia. Ca urmare, el a părăsit Spania și a invadat Narbonensis pentru a bloca accesul în Galia al trupelor lui Maorian.

Egidius, din clanul senatorial al *Syagri*-lor, cu vaste proprietăți în Lugdunensis, a trecut imediat de partea lui Maorian, tovarășul său de arme în timpul lui Aetius. El și-a asigurat sprijinul francilor salieni, fapt ce i-a permis în 458 să îi îndeparteze pe burgunzi din fața Lyon-ului. Profitând de alianța cu vizigoții, de complicitatea puterii romane reprezentată prin generalul Agrippinus și de sprijinul unor senatori din Lugdunensis, ei ocupaseră întreaga zonă cuprinsă între Geneva, locul de unde plecaseră, și Lyon. Acolo ei au respectat regulile „ospitalității”, dar într-o formă mai dură, noii veniți fiind beneficiarii a două treimi. Egidius, numit de Maorian *magister militum per Gallias* în detrimentul lui Agrippinus, a încercat să se impună și în partea sudică, dar a fost respins de vizigoții care l-au asediat în Arles. În primăvara anului 459, Maorian l-a eliberat personal, venind cu o armată din Italia. El și-a făcut apoi o intrare triumfală în Lyon-ul depresurat de franci și de burgunzi și a autorizat în mod oficial stabilirea burgunzilor, absolvindu-i astfel de obligațiile avute față de aliații vizigoți. Așa s-a născut „regatul burgund”. Agrippinus a fost în schimb judecat și trimis la Roma, fiind acuzat că a lăsat Narbonna să fie ocupată de vizigoți.

După o reorganizare a administrației, care a evidențiat neregulile și privilegiile exorbitante ale „celor puternici”, Maiorian a plecat spre Spania. În perspectiva unui atac decisiv asupra vandalilor din Africa, el a echipat o flotă cu ajutorul căreia dorea să controleze din nou grâнарul Romei și să elimine pericolul pirateriei vandale. Trădat de ai săi, împăratul și-a văzut flota complet distrusă de vandali și a fost apoi nevoit să înceapă cu ei tratative pentru cedarea Balearelor. Întors în Italia, Maiorian a fost prins și executat de Ricimer, el așteptând de mai mult timp o ocazie favorabilă.

Evenimentul a avut loc în 461 și a provocat o ruptură în istoria Galiei. Pus în fața numirii ca *magister militum per Gallias* a trădătorului Agrippinus - cel ce în 462 cedase vizigoților Septimania și capitala sa Narbonna - Egidius a refuzat să recunoască noua guvernare romană din Italia, aceasta dorind de altfel și să îl destituie. El s-a considerat în continuare în slujba romanilor, investit cu puterea militară supremă în Galia, atitudinea sa fiind sprijinită de Galia septentrională și de regele federat al francilor de la Tournai, Childeric, căruia îi încredințase o parte a puterii militare și civile din „Belgica secunda”. De atunci, Egidius a fost stăpânul unei Galii secesioniste; privită însă din perspectivă proprie, atitudinea sa era o dovadă de fidelitate, Galia meridională fiind controlată de vizigoți și de Ricimer. Când Frederic, fratele regelui vizigoților și *magister militum*, a atacat în 463 Romanii din nordul Galiei, el a fost învins și a murit în luptă în apropiere de Orléans, fiind înfruntat de forțele reunite ale lui Egidius și Childeric.

Populația din Lugdunensis, aristocrația galo-romană și episcopii au întrevăzut atunci posibilitatea de a-și păstra independența față de vizigoți - până atunci de atâtea ori învingători. Spre deosebire de cei ce trăiau împreună cu vandalii sau, într-o mai mică măsură, chiar cu vizigoții, ei aveau șansa de a nu fi împiedicați să rămână în continuare catolici. Atitudinea pașnică a lui Childeric apare și mai limpede după moartea lui Egidius în 464, când rezistența galo-francă nu s-a dizolvat așa cum ar fi putut spera adversarii săi. Dimpotrivă, Childeric a fost din nou învingător, de astă dată alături de Paul, un *comes* roman.

Childeric nu a fost un conducător dispus să își schimbe atitudinea după cum bate vântul; căpetenie francă, el avea și rangul de general roman - funcție ale cărei insigne au fost regăsite în mormântul său - și era un adversar declarat al vizigoților care amenințau securitatea și independența populației de la N de Loara. Gratie sprijinului său, Syagrius, fiul lui Egidius, a putut să își urmeze tatăl la conducerea acestei Romanii. În izvoarele de mai târziu, Syagrius a fost pomenit cu titlul de *rex Romanorum*, ceea ce exprimă în sine o situație de fapt: autonomia unei regiuni a Imperiului, abandonată de puterea „romană” din Italia, putere aliată cu cel mai puternic dușman al său, vizigoții.

Mort în 481 sau 482, Childeric a avut o poziție aparte în Galia septentrională. După cum putem afla de pe inelul sigilar descoperit în sec. al XVII-lea în mormântul său din apropierea reședinței de la Tournai, el nu a purtat titlul de „rege al francilor”. Inscripția este CHILDIRICI REGIS, el fiind ca urmare una dintre căpeteniile recunoscute de romani ca *rex federat*. Primul document autentic pe care îl avem de la fiul și succesorul său, Clovis, folosește expresia romană oficială, *exercitus Francorum*, pentru a numi o armată federată și recunoscută, denumirea celei vizigote fiind *exercitus Gothorum*. În același document adresat episcopilor din Galia, Clovis este denumit, asemeni tatălui său, cu titlul de *Chlodoveus rex*, în timp ce succesorii săi s-au intitulat *rex Francorum*.

De-a lungul domniei sale, Clovis a reunit toți francii sub o singură regalitate. Pentru Childeric și pentru începutul domniei lui Clovis nu există nici o problemă: situația lor specială și privilegiată se aplică doar francilor din Tournai și doar acestei dinastii. Ea este la originea Galiei france, și nu „francii”, a căror

politică în sec. al V-lea a fost în mare parte diferită. Rolul jucat de Childeric în cadrul administrației romane este precizat de o scrisoare adresată de Sfântul Remi, episcop la Reims, tânărului Clovis: „Către regele Clovis cel desemnat de Dumnezeu și de meritele sale mărețe, de la episcopul Remi. A ajuns până la noi vestea că tocmai ati preluat conducerea în Belgica Secunda. N-ar fi ceva surprinzător dacă vă veți comporta asemeni părintelui vostru". Este surprinzător faptul că scrisoarea, înscrisă cu siguranță într-un anumit „tipic", oferă și unele sfaturi părintești în privința suitei lui Clovis, el trebuind, pe cât posibil, să prefere compania bărbatilor în vârstă și buni creștini. Cum am putea încadra această corespondență dintre un episcop sfânt și un rege barbar și păgân? Nu trebuie să uităm însă că, asemeni tatălui său, Clovis nu era un invadator, ci un protector al teritoriilor populate de creștinii îndrumați de metropolitul din Reims, capitala provinciei Belgica Secunda. Mai ales, nu se pot ignora responsabilitățile firești avute în sec. al V-lea de cel ce detinea puterea militară și civilă: indiferent că era catolic, eretic sau păgân, puterile „generalului" cuprindeau în mod oficial și sfera ecleziastică.

Situația era determinată de un motiv foarte întemeiat: episcopii erau considerați reprezentanți ai statului, poziția lor fiind asemănătoare celei a înalților funcționari cu care își împărțeau obligațiile și privilegiile în cadrul Imperiului roman creștin. Cel târziu după 342 *magistri militum* se ocupau și de problemele ecleziastice. În 412, Constantius a organizat în noua capitală a Galiilor, Arles, alegerile episcopale. Putin mai târziu, Cassius, *magister militum per Gallias*, a făcut ca Sfântul Hilarius să fie ridicat la rangul de episcop, fără ca nimeni să îl conteste. Succesori ai generalilor romani, regii franci care procedau în mod asemănător nu au adus nici o inovație, iar comportamentul lor nu are nici o legătură cu o presupusă „germanizare" a bisericii.

În 445, Aetius l-a determinat pe Valentinian al III-lea să publice un edict ce sublinia supremația avută de pontiful roman în supravegherea alegerilor episcopale; măsura era îndreptată împotriva pretențiilor de independență ale lui Hilarius din Arles. Generalissimii aveau de fapt interese asemănătoare cu cele ale bisericii de la Roma, ea fiind asemeni Senatului un aliat important. Îi vedem pe papi adresând scrisori „fiilor lor", în 462 lui Frederic (vizigot), *magister militum* și în 463 lui Gondioc (burgund), tot *magister militum*. Deși în ambele cazuri era vorba de arieni și de prinți ai unor regate barbare, ei erau rugați să acorde asistență în cazurile alegerilor episcopale lirișioase. În sec. al V-lea a avut loc, deci, o evoluție ce a definitivat procesul de barbarizare a generalilor romani - înconjurați de acum înainte de o suită bazată pe fidelitatea față de persoana conducătorului și nu pe cea față de stat - și de romanizare a generalilor, prinților și regilor barbari - înconjurați de acum înainte de birouri, de scribi și de consilieri romani capabili să își îndeplinească în mod normal toate sarcinile civile și ecleziastice ale funcției lor. Trecerea firească de la biserica Imperiului Roman Târziu la cea a regatului franc își găsește aici explicația: nu au avut loc nici cuceriri și nici persecuții, conducerea militară existentă a preluat „doar" îndatoririle celei civile. Nepotul lui Childeric, Clotar I va vorbi despre imunitățile concesdate bisericilor de bunicul și tatăl său.

Faptul că Childeric, luptător victorios împotriva vizigotilor, avea în problemele religioase o atitudine tolerantă a ușurat și mai mult evoluția. Scrisoarea Sfântului Remi descrie o curte francă în care consilierii catolici își aveau deja locul lor. Creștinismul atinsese și familia lui Childeric, fapt demonstrat de convertirea ulterioară a surorii lui Clovis, Lanthilde, de la arianism la catolicism. Childeric - și asemeni lui și Clovis în prima parte a domniei - a rămas păgân din motive politice, păgânismul asigurându-i lui și dinastiei sale prestigiul unei origini aproape divine.

Suntem într-un moment când la Roma situația se degrada din ce în ce mai tare, iar existența unui împărat în Occident a devenit în cele din urmă

inutilă; cel din Orient a fost considerat suficient pentru întregul Imperiu. Pentru a putea înțelege rolul avut în acest context de un mic rege din Tournai împreună cu armata sa pusă în slujba romanilor din Galia de nord, trebuie să revedem situația politică din Galia în sec. al V-lea.

Părășiți de Imperiu

În anii 460-470, Occidentul era dominat de bărbați care - generali „romani”, regi barbari sau amândouă în același timp - dispuneau de o armată devotată, recunoscută de administrația provincială. Există armata din Italia, dominată de Ricimer, cea din Dalmația aflată în mâinile lui Marcellinus și apoi în cele ale nepotului său Iulius Nepos. În principiu, de *magister militum Galliarum* depindeau mai multe unități militare: trupele „romane” și cele ale regilor vizigoților, burgunzilor, francilor salieni, francilor renani și bretonilor, ultimele fiind un element nou, după ce imigraseră în Annorikum. Sciziunea în 461 a magisteriatului în Galia a avut ca rezultat o slăbire suplimentară a prestigiului funcției. Putem înțelege astfel de ce partea din nord, nerecunoscută de Roma, a fost nevoită să primească ajutor din partea francilor salieni, și înțelegem, de asemenea, decizia prin care în 463 Ricimer îl numea *magister militum Galliarum* pe cumnatul său, Gondioc, regele burgunzilor. Acesta avea cel puțin o armată adevărată.

Când Anthemius, ginerele lui Marcian, fostul împărat din Orient, a fost trimis de Leon I în Occident pentru a restabili ordinea și pentru a se lupta cu vandalii, el l-a numit pe Marcellinus al doilea *magister militum praesentalis*. Gestul ilustrează dorința sa de a mai avea o armată în afară de cea a inamovibilului Ricimer. Anthemius a fost ultima speranță a galilor. Recunoscut de nord, el a reușit să pună bazele unei coaliții a romanilor, burgunzilor, francilor și bretonilor împotriva vizigoților, fapt ce i-a permis pentru un timp să limiteze aria de expansiune a lui Euric. Totuși, cel din urmă a reușit să îl înfrângă în 469 la Déols pe regele bretonilor, Riothime. Euric era preocupat în special de extinderea puterii sale în Spania, dar a revenit totuși în Galia și a atacat Provence. Anthemius a încercat să riposteze fără să fie susținut de Ricimer, dar în 471 fiul său, Anthemiolus, a fost învins de Euric. Aceasta a fost ultima campanie imperială în Galia. În anul următor, Ricimer i-a îndepărtat și pe Anthemius, și pe Marcellinus.

Ricimer a murit în 472. Succesiunea îi era pregărită, nepotul său, Gondebaud, fiul regelui Gondioc, fiind numit al doilea *praesentalis*. Către 470, fratele lui Gondebaud, Chilperic I, a devenit noul rege al burgunzilor și puțin mai târziu *magister militum Galliarum*. Împăratul Olybrius l-a numit deci pe Gondebaud generalissim, iar în 473, când a murit și Olybrius, noul conducător al armatei din Italia a proclamat împărat o marionetă, Glycerius, personaj nerecunoscut de Constantinopol. Împăratul l-a trimis pe Iulius Nepos care, „moștenitor” al unchiului său Marcellinus, dispunea de armata din Dalmația. El a preluat purpura, l-a exilat pe Glycerius în Dalmația și l-a trimis pe Gondebaud în Burgundia (474). Chilperic I s-a separat atunci de Roma și s-a aliat cu Euric care de mult timp nu mai recunoscuse Imperiul.

Iulius Nepos era un străin pentru armata din Italia și ca urmare nu a fost foarte iubit acolo, el nefiind capabil să îl susțină pe generalissimul numit de el, pe Ecdicius, fiul împăratului Avitus, care a luptat eroic împotriva lui Euric în Auvergne. În fața superiorității forțelor reunite ale lui Euric și Chilperic, Iulius Nepos a fost nevoit în 475 să încheie pacea, să cedeze vizigoților Auvergne, iar burgunzilor Viennensis, prin anularea prevederilor *foedus*-ului existent cei doi adversari devenind regi independenți de Imperiu. Răsturnat în același an de armata din Italia, Iulius Nepos a murit în cele din urmă în 480 în Dalmația. El a fost ultimul împărat din Occident recunoscut de Constantinopol.

Generalissimul Oreste l-a proclamat împărat pe fiul său Romulus

supranumit „Micul împărat”, Augustulus, din cauza vârstei sale fragede. Armata dorea însă o împărțire a pământurilor din Italia după modelul aplicat în favoarea barbarilor federați în Galia. Oreste a refuzat să le îndeplinească cererea și a fost ucis. Un înalt ofițer roman de origine germanică, Odoacru, a promis că va îndeplini dorințele trupelor și a fost ales „rege”. După ce a obținut promisiunea împărțirii pământurilor, armata din Italia a dorit să beneficieze și ea de condițiile avantajoase ale barbarilor și să aibă propriul său rege. N-ar fi exclusă existența unei legături între evenimentele din 476 și tradiția mai târzie conform căreia Syagrius purta în aceeași perioadă titlul de *rex romanorum*; în ambele cazuri armata lor era considerată a fi „romană”.

În Italia nimic altceva nu s-a schimbat. Romulus a primit o pensie pe viață, iar administrația romană a continuat să conducă țara după ordinele primite de la prefectul pretoriului. Senatul s-a înțeles cu Odoacru și, de comun acord cu el, a trimis o ambasadă prin care îi oferea lui Zenon, împăratul din Orient, insignele imperiale ale Occidentului - prin recunoașterea împăratului de la Constaninopol, Occidentul spunea că nu mai are nevoie de ele. Zenon a acceptat cu atât mai bucuros recunoașterea autorității sale de Senatul de la Roma cu cât el însuși uzurpase puterea.

Acesta este momentul numit întotdeauna în școală „sfârșitul Imperiului Roman”. Contemporanii nu au vorbit de acest non-eveniment ca de o cezură istorică: așa cum se întâmplase de atâtea ori înainte, un împărat unic a înlocuit dualismul Orient-Occident, un dualism ce nu durase nici un secol. Locul lui Ricimer a fost luat de un alt barbar, devenit prin cariera sa militară un foarte bun roman, care a condus Italia având grijă ca lucrurile să fie bine făcute. El a apărut Italia în Sicilia și în Raetia și a restaurat palatele imperiale de pe Palatin, neglijate de mai mult timp. Asemeni predecesorilor săi, Odoacru nu s-a arătat interesat de Galia. El i-a cedat lui Euric Provence și, o dată cu ea, ultimele orașe - Arles și Marsilia - care mai rezistau. În ciuda unei ambasade disperate trimise de galo-romanii din vechea prefectură din Arles, împăratul Zenon a confirmat în 477 cedarea. Fiecare era preocupat să își asigure puterea cu ajutorul propriului partid, iar Galia nu mai putea fi apărută. Fiind atât de lovit, Imperiul mai era oare capabil să reziste? Prin recucerirea Italiei, a Africii și chiar a unei părți a Spaniei vizigote, Iustinian a demonstrat acest lucru în secolul următor.

Burgunzii, francii de pe Rin și francii salieni

Mai devreme sau mai târziu, Galia tot ar fi fost cucerită de vizigoți, teritoriul controlat de ei fiind mărginit pentru moment în părțile nordice de Loara, iar în cele estice de Ron și Durance. Capabili să le opună rezistență, burgunzii, francii de pe Rin și francii salieni trebuie să se bucure de interesul nostru cu atât mai mult cu cât de-a lungul a mai mult de cinci sute de ani ei vor juca un rol important în istoria Galiei și a Frantei. Prin așezarea geografică, de o parte și de alta a Alpilor, burgunzii erau chemați să aibă un rol aparte în Italia, în Galia și în Germania. Spre deosebire de vizigoți, ei reîntra în sfera de influență romană, imediat după căderea adversarului lor, Iulius Nepos. Din 477, Zenon l-a numit din nou pe Chilperic I *magister militum Galliarum*, acesta devenind singurul reprezentant al Imperiului în Galia. Astfel, el s-a opus într-un mod abil vizigoților și i-a dat de înțeles lui Odoacru că, deși era stăpânul Italiei, nu se putea considera totuși singurul conducător al Occidentului „roman”.

S-a făcut uneori greșeala de a considera „magisteriatul” un titlu pe cale de dispariție și lipsit de acum înainte de conținut, trecându-se cu vederea importanța avută de loialitatea față de romani a regilor burgunzi și influența atitudinii lor asupra propriului regat și asupra Galiei. După ce fusese „generalissim”, Gondebaud, de prin 480 succesorul unchiului său Chilperic, a fost promovat la cel mai înalt nivel al ierarhiei romane a sec. al VI-lea,

„gloriosissimatul”. Tot Gondebaud a fost cel care i-a scris împăratului: „Prețuim titlurile conferite de împărat mai mult decât pe ale noastre”. Mai departe, el spunea că se consideră un *miles*, soldat fidel al împăratului.

Burgunzii i-au învins pe alamani, au recucerit *Sequania*, regiunea Langres și mai ales au controlat, împreună cu toate fortificațiile romane de acolo, linia Rinului superior, din regiunea Basel, până în zona lacului Konstanz. În același timp, ei au reprezentat un scut pentru Italia și pentru Galia, corespondența episcopilor - precum cea a Sfântului Avit din Vienne (către 494-518) - prezentându-ne o imagine practic neschimbată a vieții senatorilor romani și în plus o guvermare mai stabilă, o viață mai liniștită și mai sigură. Câteodată ei își botezau fiii cu un nume burgund, fapt ce le onora propria familie și îl flata pe rege. Așa se face, de exemplu, că întâlnim numele burgund de Gondulf (*Gundulfus*) în descendența senatorială a lui Grigore din Tours. Bărbați iluștri, situați deasupra aristocrației barbare, ei recunosteau bineînțeles superioritatea unui rege recunoscut de Constantinopol. Ierarhia romană, al cărei cap și unică sursă de legitimitate rămânea împăratul de la Constantinopol, a fost scrupulos respectată în cancelarii - inclusiv în cea papală - până în timpul lui Carol cel Mare.

Deși apărarea sa fusese abandonată de Imperiu, Galia făcea în continuare parte din lumea romană: regele burgund realizase visul familiilor regale barbare, el luptând nu „împotriva romanilor”, ci în cadrul Imperiului, cu scopul de a obține cele mai înalte demnități. El nu a încercat nici un moment să părăsească lumea romană. Instalat în palate imperiale ca cel de la Vienne, construind noi clădiri publice și noi palate, regele legifera pentru burgunzi. Urmând precedentul creat de Euric prin „edictul” său, el a promulgat o „lege a burgunzilor”. În materie de legislație, el însă a și inovat: cu ajutorul consilierilor săi romani a elaborat pentru prima dată o lege pentru supușii romani - „legea romană a burgunzilor” (înainte de 506) - permițând astfel constituirea unei administrații și a unei justiții bipartite. Alături de „comitele” roman, numit de rege pentru a-i guverna pe romani - adică cei care se supuneau legilor romane - pentru guvernarea compatrioților și a celorlalți barbari, mai era numit și un comite burgund. Unele reglementări speciale erau prevăzute pentru cazurile mixte și, în special, pentru neînțelegerile apărute între persoane ce aparțineau celor două comunități.

Impactul „modelului burgund” asupra restului Galiei a fost considerabil, atât din perspectiva respectului drepturilor „romanilor”, cât și ca mod de administrare a țării prin intermediul comiților. După cucerirea regatului burgund în 532-534, francii au descoperit că pentru conducerea curții existau *maiores domus*, pentru administrarea domeniilor, *domestici*, `n *pagi* din țară puteau fi întâlniți *missi*, iar în jurul regelui, atașați de persoana sa, existau o serie de tineri „fidei” denumiți *pueri*. Ei au dezvoltat acest „model”, dar au folosit un singur comite, roman sau franc, pentru întreaga populație. Însesi faimoasele „Capitulații” ale regilor franci își trag originea dintr-o lege promulgată de regele burgund în urma unei adunări a burgunzilor desfășurate în apropierea palatului său din Ambérieu. Sunt menționați chiar și *cancellarii*, prototipul viitorilor „cancelari”. Menționăm și o particularitate burgundă: dată fiind legitimitatea rangului înalt al regelui `n cadrul ierarhiei romane, el putea să își permită să acorde titlul de „patriciu” - termen tehnic pentru funcția de generalisim - conducătorului armatei. Deveniți stăpâni ai regatului, francii au păstrat titlul.

Cum se prezentau însă lucrurile mai în nord? Cunoaștem situația într-un caz aparte, cel al Trierului. Vechea capitală imperială fusese de mai multe ori pustiită, în decursul sec. al V-lea francii și alamani cucerind de cel puțin cinci ori orașul. Atacurile au fost determinate uneori și de luptele interne din cadrul Galiei romane, cum au fost cele ulterioare înlăturării uzurpatorului Iovinus.

Către 470, Trierul și regiunea înconjurătoare erau guvernate de un

adevărat comite roman ce purta titlul oficial de vir *spectabilis*, Arbogast, nepotul acelui generalisim care ridicase împărați și murise în 394. Tatăl său, Arigius, se căsătorise cu Florentina, o doamnă dintr-o mare familie senatorială, iar tânărul Arbogast primise o educație aleasă, Sidonius Apollinaris putând spune că literatura latină nu se putea stinge atât timp cât mai existau încă oameni atât de cultivați ca el. Un alt episcop, Auspicius din Toul, a scris un poem plin de laude despre virtuțile militare și creștine ale lui Arbogast, dezvăluind și faptul că el ar fi dorit - ca atâți alți aristocrați romani - să își încheie cariera ca episcop.

Or, într-o epocă în care practic nu există încă episcopi cu nume germanice, în jurul anului 490, întâlnim pe listele episcopale de la Chartres un episcop cu numele de Arbogast. Între această mare familie francă și romanizată și persoana lui Clovis - în timpul domniei căruia s-a stins de altfel și episcopul din Chartres - există chiar o legătură mai strânsă. Un alt personaj, *Aredius* sau *Arigius*, probabil fiul lui Arbogast cel tânăr, era *vir illustrissimus* la curtea lui Gondebaud; el corespundea cu Avit din Vienne, iar în jurul anului 515 se poate observa și autoritatea avută în probleme eclesiastice. Fără îndoială că el este acel vir *inluster Aredius* despre care Grigore din Tours povestește că l-ar fi salvat pe Gondebaud în 500 prin sfaturile pe care i le-a dat lui Clovis când s-a prefăcut că a trecut de partea lui. Familia sa este caracteristică pentru relațiile romano-germanice din cadrul păturilor conducătoare ale noilor entități politice din Galia, unde „regatele” relativ stabile nu puteau exista decât prin colaborarea cu „romanii” și cu celelalte neamuri. În domeniul social, trebuiau păstrate principalele reguli de joc: nici în cadrul bisericii și nici în cadrul societății laice, clivajul dintre clase nu trebuia să dispară; totul a rămas ierarhizat.

Despărțit de regatul burgund prin Belgica Prima (Trier) - în măsura în care aceasta era încă sub control „roman” - și alamani, în Rhenania se constituia atunci un nou „regat” de cea mai mare importanță pentru viitor. Numele său, Francia renană, apare din păcate într-o descriere geografică cu o datare incertă (sec. VI-VIII), cunoscută sub numele de „Geografia Ravennei”. Ea reprezintă însă „cealaltă Francie”, cea care nu a stat la baza statului întemeiat de Clovis, dar a avut un rol capital în istoria lui și în cea a Galiei france. Regatul surprinde prin întinderea sa și prin unitatea aparentă, fiind condus de un singur rege stabilit în Köln. Independența relativă față de Imperiu nu exclude însă apartenența la lumea romană și încadrarea în sfera sa politică. Francia renană este cu atât mai importantă cu cât era un stat tampon între lumea barbară și Galia, ea suportând alături de presiunea alamană din sud-est și pe cea saxonă din nord și din est. Calmul relativ întâlnit în Galia își găsește astfel o explicație.

Din rândul francilor renani, aflați încă pe malul drept al Rinului, au provenit personaje ca Merobaud, Theotomer, Richomer și alții, care de la sfârșitul sec. al IV-lea au fost propulsați de curtea din Trier către cele mai înalte demnități militare din Imperiu. Ei au fost zguduiți de socul ce a urmat înfrângerii suferite în 394 alături de împăratul Eugenius și Arbogast I. După o simplă demonstrație de forță pe Rin, Stilicon a reușit să-i convingă să îl predea pe Marcomer, un rege exilat apoi în Etruria, în timp ce alt rege, Sunno, a fost omorât de către ai săi. Pe plan militar și politic, francii și-au încercat din nou norocul în Galia și în Imperiu în timpul uzurpatorilor Constantin al III-lea - el avea un *magister militum* franc, Edobich - și Iovinus - în 413 pentru el a luptat și a murit Theudomer. Ei au atacat atunci și au devastat pentru prima dată Trierul, oraș atacat din nou după ce îl recunoscuse împărat pe Attalos, marioneta regelui vizigot Athaulf. Zona a fost „pacificată” o dată de Constantius și apoi încă o dată în 420 de Castinus, ca urmare a unui nou atac asupra Trierului. Martorul ultimului eveniment a fost Salvianus din Marsilia, un moralist creștin ce explica nenorocirile prin păcatele romanilor răi creștini. După aceste

acțiuni, francii s-au instalat pentru prima oară pe malul stâng al Rinului, situație recunoscută de Aetius, el învingându-i o dată în 428 și probabil încă o dată în 432. În 435 sau 436 se pare că între el și franci a avut loc încheierea unui important *foedus*, înțelegerea fiind considerată ruptă după asasinarea marelui general, o figură pe care au respectat-o. Ca urmare, din 454 ei au încetat să mai țină cont de prevederile tratatului.

Francii au ocupat regiunea Kolnului și, cucerind orașul, l-au obligat pe Avitus, general și viitor împărat, să încheie o pace pe bază de statu-quo. Probabil că după 461, momentul când a avut loc secesiunea Galiei septentrionale de guvernarea „romană” dominată de Ricimer, francii de pe Rin l-au învins pe Egidius, un alt general roman. Ei erau ca urmare adversarii direcți ai francilor salieni ai lui Childeric, fapt ce confirmă alianța încheiată între burgundul Gondioc, noul *magister militum Galliarum* numit în 463 de Ricimer, și Sigismer, prințul francilor de pe Rin.

Aceasta a fost o alianță importantă; îndreptată în mod normal împotriva inamicului comun, alamanii, ea i-a cooptat și pe francii renani în frontul constituit de Ricimer și Gondebaud. Cel mai târziu în acest moment, francii, mai mult sau mai puțin integrați în lumea „romano-germanică” a Imperiului Roman de Apus și locuitori ai unui ținut a cărui principală axă era Rinul au fost supuși unei singure regalități stabilită ceva mai târziu, o dată cu Sigebert, la Köln. Primul rege din lumea francă dinaintea de Clovis cu o anumită influență politică și instalat într-o metropolă romană a fost un franc renan. Reamintim aici faptul că s-a vorbit mult timp de „francii ripuari”. Expresia nu apare decât în sec. al VII-lea și se referă la regiunea din imediata apropiere a Kolnului; „ripar” înseamnă de fapt „de pe mal”.

Arheologia a confirmat existența noii formațiuni politice și instalarea sa relativ pașnică pe malurile Rinului. Pe situl vechiului *castellum* roman de la *Gelduba*, la Gellep, în apropiere de Krefeld, a fost săpata o necropolă de mai multe mii de morminte - folosită fără întrerupere din sec. al III-lea până în sec. al VIII-lea. Până la începutul sec. al V-lea, mormintele indică existența unei populații „romane” dense ce nu se deosebea cu nimic de cea observată în interiorul Galiei. Către 410-420 ceramica descoperită în morminte începe să își schimbe caracterul, iar începând din 450 apar arme și noi tipuri de vesminte, totul corespunzând unei imigrații de pe malul drept, alăturată fără conflicte populației indigene. O a doua necropolă, distinctă, nu începe decât în perioada merovingiană târzie.

Se poate observa și un alt fenomen arheologic: echipamentul tipic „franc” din perioada umpurie (dintre mijlocul sec. al V-lea - mijlocul sec. al VI-lea) se întâlnește de-a lungul a două axe bine definite, cea dintre Tournai și Paris, cea care leagă Rinul inferior de cel superior și de Moselle și, de la un moment dat, în teritoriul alamanilor. O răspândire asemănătoare se observă și în cazul spadelor cu un mod de prindere tipic franc și în cel al fibulelor „merovingiene” de diferite tipuri.

Există ca urmare o „civilizație francă”, regăsită în mormintele princiare - cum este cel al lui Childeric - din cele două „Francii”. Destinele politice sunt însă clar separate geografic de zona Ardenilor, numită în izvoarele contemporane „Pădurea carbonieră”. Or, când Clovis a dat statului său din Galia o „lege salică” pentru cei de origine francă, el și-a definit statul prin intermediul a două limite: Loara și Pădurea carbonieră.

Relațiile ulterioare dintre regatul aparent întins și puternic al francilor de pe Rin și cei stabiliți mai spre apus - cu Childeric și cu fiul său Clovis - sunt de cea mai mare importanță pentru destinul Merovingienilor.

Clovis: cucerirea puterii

Născut către 466, Clovis i-a succedat tatălui său în 481-482, când avea

deci 15 ani. Cinci ani mai târziu el a bătut la porțile istoriei, declarându-i război lui Syagrius, pe care l-a somat să aleagă câmpul de luptă. După spusele principalului nostru izvor, Grigore din Tours, atitudinea sa a evidențiat provocarea. Acțiunea nu reprezintă o invazie, ci reflectă nevoia de a stabili în mod clar cui aparține conducerea *regnum*-ului. Syagrius a fugit în momentul când armata sa a început să cedeze, iar, după cum aflăm de la istoricul grec Procopius, victoria i-a permis lui Clovis să preia atât *regnum-ul* cât și armata „romană” a adversarului. Clovis a ocupat mai întâi regiunea până la Sena, iar apoi, într-o a doua fază, și-a extins controlul până la Loara.

Este vorba mai mult de o preluare a puterii decât de o cucerire. Una dintre cele două forțe armate ce apăraseră Galia septentrională și coexistaseră mai mult de un sfert de secol s-a impus în defavoarea celeilalte: *exercitus Francorum* a învins și în mare parte a integrat *exercitus Gallicanus*.

Condițiile politice care au transformat cooperarea în rivalitate și apoi în conflict pot fi întrevăzute. Este oare vorba doar de o sete de putere a lui Clovis și a consilierilor lui? Reamintim faptul că nici Clovis și nici tatăl său nu au fost niște simpli „regișori de la Tournai”, așa cum sunt numiți adesea. Recunoscuți de administrație și de Biserică, ei erau stăpâni legitimi în Belgica Secunda, puterea lor fiind ca urmare superioară celei a altor „regișori” franci, cum erau Ragnachar din Cambrai - alături de Clovis în lupta împotriva lui Syagrius - sau Chararic - el refuzând să îl susțină pe Clovis. Ei erau mai ales conducătorii unor armate de intervenție care nu au fost niciodată o simplă forță locală pentru că îi vedem luptând pe lângă Lyon, Orléans, Angers, Chinon.

Una dintre acțiunile militare ale tatălui lui Clovis nu s-a bucurat de suficientă atenție. Copiind analele contemporane, Grigore din Tours scrie: „Odoacru și Childeric au încheiat un *foedus*; ei i-au supus pe alamanii ce devastaseră o parte din Italia.” Între 476 (venirea la putere a lui Odoacru) și 481 (moartea lui Childeric) existase o alianță grație căreia Odoacru îi respinsese pe alamanii și controlase din nou regiunile dintre Italia și Raetia, așa cum a făcut în continuare și succesorul său Teodoric cel Mare. Informația aruncă o anumită lumină și asupra unei anecdote conform căreia, în aceeași epocă, episcopul de Langres a fost acuzat de regele burgunzilor de complicitate cu francii și a trebuit să se refugieze la Clermont, la Sidonius Apollinaris, al cărui succesor a și devenit apoi. Langres se afla într-o regiune cucerită de curând de burgunzi de la alamanii, iar pentru a merge să lupte împotriva alamanilor, francii trebuiau să treacă pe acolo. Bineînțeles, francii nu au recunoscut influența burgundă în zonă.

Prin încheierea unui tratat cu Odoacru, Childeric a cucerit teren în fața lui Syagrius de care depindea înainte și a putut să evoce o nouă „sursă de legitimitate romană” a puterii sale. Or, tot atunci, puțin după preluarea puterii de Odoacru, romanii din Galia, fideli Imperiului, i-au trimis o ambasadă lui Zenon pentru a-i aduce la cunoștință faptul că refuzau să îl recunoască pe Odoacru și cereau sprijinul unui reprezentant legitim al puterii imperiale. Demersul a rămas fără rezultat, dar gestul demonstrează foarte bine faptul că Syagrius și salienii aveau politici diferite dinainte de venirea lui Clovis.

Deși alianța dintre tatăl său, Egidius, și Childeric nu era îndreptată spre nord, ci spre sud, împotriva vizigoților, în timpul acestei perioade tulburi, Syagrius și-a instalat probabil reședința în orașul fortificat Soisson, văzut ca o piedică împotriva unei eventuale înaintări a francilor spre sud. Syagrius se pare că a fost într-adevăr atras de vizigoți, după înfrângere el retrăgându-se la curtea de la Toulouse, de unde a fost însă extrădat și trimis la Clovis. Aproximarea sa de vizigoți a fost o greșeală politică inadmisibilă; chiar și un episcop ca Sfântul Remi a fost văzut rău pentru că își manifestase părerea de rău în fața pierderii unui om ce căutase protecția ereticului Euric, spaima Galiei de nord. Din contră însă, episcopii și senatorii din această regiune au regretat

faptul că, în timp ce francii nu au pierdut ocazia de-a obține un profit, Syagrius nu s-a gândit să profite de slăbiciunea vizigoților după moartea lui Euric (484).

Aluzii la existența unei situații conflictuale încă din timpul vieții lui Childeric există în biografia Sfintei Geneviève care - după cum sugerează ultimul exeget al textului, Martin Heinzelmann - este posibil să se refere la ultimii ani ai domniei sale. S-a subliniat de asemenea faptul că Childeric nu apare acolo în postura unui rege franc rezident în Paris - ceea ce ar fi fost de altfel și anacronic - ci ca un personaj puternic și activ prezent în diferite zone ale Galiei rămase romană, un comportament ce corespundea perfect poziției sale de conducător militar. Trebuie reamintit în acest context că nu a existat o ruptură completă: Sfântul Remi a considerat prezența lui Clovis în fruntea administrației din Belgica Secunda ca un fapt normal.

Perioada a fost tensionată, Clovis se pregătea să dea lovitura de grație, iar atitudinea sa circumspectă este reflectată de alianța politică și matrimonială cu regii franci din Köln. Prima căsătorie a lui Clovis a avut loc înainte de 486, iar când francii au cucerit în 507 Auvergne, fiul născut atunci, Thierry, s-a aflat singur în fruntea trupelor; în 511, fiul său ajunsese și el la maturitate. Cum Grigore din Tours nu a dorit să pună un semn de egalitate între o căsătorie păgână și cea care a urmat cu prințesa catolică Clotilda, în primul caz el a vorbit doar despre un concubinaj, originea primei soții a lui Clovis rămânând obscură. Numele de *Theudericus*, Thierry, și cele ale succesorilor săi, Theodebertus și Theodebaudes, corespund tradițiilor onomastice ale dinastiei regale a Franciei de pe Rin. Ca urmare, în 511, în urma împărțirii regatului lui Clovis, toată această zonă a revenit fiului care, prin mama sa renană, putea fi considerat cea mai apropiată rudă a lui Sigebert din Köln. Dar cu francii renani a existat și o alianță politică. Dovada o constituie faptul că au avut cale liberă din partea lui Clovis prin regiunea Mosellei, iar în 480 au ocupat Trier-ul.

În 486, în momentul luptei cu Syagrius, Clovis era liniștit și avea spatele asigurat, adversarul său fiind în schimb amenintat dinspre răsărit de francii renani. În acest context, pot fi înțelese mai bine și bunele relații existente între Sfântul Remi, episcopul din Reims, și Clovis: francii salieni erau singurii ce puteau garanta că înaintarea francilor renani, ajunși deja la Trier - metropola din Belgica Prima - se va opri înainte de a ajunge la Reims - metropolă în Belgica Secunda.

Expansiunea rapidă a lui Clovis, după preluarea puterii, poate fi explicată cu ușurință: el nu numai că nu a înfruntat nici o rezistență, dar a avut la îndemână și instrumentele instituționale romane, încă în vigoare. Ca și înainte, impozitele erau plătite de toți cu excepția armatei, iar atelierele monetare continuau să bată monede cu efigia imperială. Dintre monezi, cea mai importantă este „minusculele monede de argint” despre care Jean Lafaurie a spus: „Baterea monezilor de argint este în sine un eveniment monetar sigur, ... ea nu a fost întreruptă de execuția lui Syagrius...” După 491, monezile de argint descoperite în regiunile dominate de franci poartă titulatura împăratului Anastasius, aliat cu Clovis împotriva vizigoților, cel care în numele Imperiului a recunoscut realitatea acestuia.

Atelierele și depozitele de arme continuă să echipeze armata care, alături de franci, cuprindea, indiferent de originea lor, și soldați „romani”. În sec. al VI-lea, în Italia, când au luptat împotriva trupelor Constantinopolului, ei își purtau în continuare stindardele și „uniformele”. În cele din urmă, legea salică - promulgată în forma sa cea mai veche în timpul lui Clovis - a recunoscut soldaților „romani” prerogativele dreptului franc. Astfel, statul franc nu ascundea faptul că își avea originea în armata romană al cărei conducător fusese mostenit de rege, dinastia reprezentând coloana vertebrală a entității sale politice. Un exemplu îl pot constitui *Taifalgi*, o trupă formată dintr-un neam ce îi urmasse odată pe vizigoți. În sec. al IV-lea, ei se instalaseră în Poitou și au

continuat să trăiască într-un *pagus* după propriile lor obiceiuri și în timpul regilor franci. Chiar și astăzi, o comună din „țara” lor le mai poartă numele: Tiffauges. Din informațiile lui Procopius ar rezulta că din armata regelui făceau parte și „armorici” din regiunea ligeriană.

Armata a rămas fidelă obiceiurilor și disciplinei din timpul Imperiului Roman Târziu, când francii salieni constituiau o trupă de elită. Renumitele fibule cruciforme de bronz cu butoni în formă de ceapă descoperite în mormintele germanice erau, după cum știm astăzi, rezervate militarilor romani și veteranilor. Grigore din Tours, atunci când povesteste anecdota cu „vasul de la Soisson” -fragment ce reprezintă una dintre cele mai flagrante interpretări greșite din tradiția istorică franceză - spune că armata continua să fie trecută în revistă la data de 1 martie pe „Câmpul lui Marte”, *in campo Marcio*. Episodul nu este o dovadă a „anarhiei barbare” din statul franc, sufocat de ferocitatea regelui. Legea militară romană - ca de altfel și cea a altor popoare din Antichitate - spune că bunurile din pradă aparțin trupei care le-a obținut, ele trebuind strânse pentru a fi împărțite echitabil. Dorind să îi ofere unui episcop un vas sacru care să fie întrebuințat în timpul liturghiei, regele a fost obligat să ceară trupei o excepție de la regulă și o cedare din dreptul său, fapt acceptat de toți cu o singură excepție! Soldatul a dorit să beneficieze de dreptul lui, iar căpetenia nu a avut nici o putere. O armată disciplinată era supusă însă unei inspecții severe a echipamentului, iar regele și-a luat revansa. Cum personajul recalcitrant a exagerat atunci când a lovit vasul, regele, pe Câmpul lui Marte, a răspuns la rândul său printr-o exagerare a pedepsei: soldatul nu a avut un armament bine pus la punct, iar Clovis l-a lovit și i-a spart capul. Ciudata analogie dintre cele două incidente sprijină părerea conform căreia anecdota ar fi fost inventată. Cadrul de desfășurare al acțiunii este însă cel al armatei, așa cum a cunoscut-o Grigore din Tours.

Trecerea în revistă a trupelor pe Câmpul lui Marte trebuie să fi fost mutată în mai de către carolingianul Pepin cel Scurt. El a procedat astfel pentru că armata începuse să numere din ce în ce mai mulți cavaleri ce depindeau pentru hrana cailor de pășuni. Trecerea în revistă s-a numit atunci Câmpul lui Mai, în limba germană *Maifeld*, dar originea romană poate fi în continuare recunoscută. Disciplina romană și folosirea unui armament îmbunătățit - „francisca” și ango - explică la rândul lor superioritatea armatei france. Una dintre dovezile cele mai clare ale continuității militare dintre Imperiul Roman Târziu pe de o parte și regalitatea francă și Imperiul Bizantin pe de altă parte a fost descoperită de Ferdinand Lot. El a observat că în Imperiul Bizantin, în momentul începerii unei bătălii, soldații, toți vorbitori de limbă greacă, strigau: *adiuta Deus*, formulă întrebuințată în armata Imperiului creștin. Or, și în sec. al XI-lea strigătul de război al francilor era identic: „Domnul ne ajută” (în limba franceză: „aide Deus”). Soldații franci din Imperiu strigasera aceste cuvinte în limba latină înainte de a se converti.

Respectul regelui - încă păgân - pentru episcop, reflectă cu exactitate politica lui Clovis: alianța cu puternica și bogata aristocrație senatorială romană - ei revenindu-i și posturile cele mai importante de la curtea merovingiană - și mai ales cu reprezentanții cei mai influenți ai castei, episcopii, aleși aproape întotdeauna din acest mediu. Ordinea socială nu a fost modificată în nici un fel, ea fiind, din contră, chiar stabilizată. Regele dispunea acum de domeniile fiscului imperial - deosebit de bogat în Galia septentrională - și a avut ca urmare unde să își așeze soldații, ale căror necropole, *Reihengräber*, se întâlnesc în număr mare până la Sena și mult mai rar în rest. Pământurile distribuite aristocrației france se aflau și ele într-o regiune cunoscută pentru pădurile domeniiale unde se construiseră mici „palate” rurale pentru dinastia regală. Aristocrația de origine francă, slăvită în sec. al VI-lea de poetul italian Venantius Fortunatus, alături de aristocrația romană nu a întârziat să se

unească prin alianțe matrimoniale cu cea senatorială, cea din urmă preluând și unele nume france. Asa se explică faptul că, deși pare să „dispară”, ea își păstrează puterea. Cine vorbește despre „invazii” atunci când tratează întemeierea statului franc de către Clovis face o mare greșală și confundă epocile.

Forța noului stat franc consta în coerența sa interioară și aceasta mai ales de când Clovis și-a schimbat poziția față de catolicism și a trecut de la o toleranță binevoitoare - care l-a deosebit imediat de adversarul său vizigot - la o fervoare religioasă caracteristică - în ciuda mai multor afirmații - întregii sale dinastii. La venirea lui Clovis, în Galia existau câteva mănăstiri, iar la sfârșitul perioadei de dominație a dinastiei sale, între cinci și șapte sute, episcopii fiind mai bogați și mai puternici ca niciodată. Putem avea astfel o primă imagine asupra „tenebrelor” traversate de Galia în perioada merovingiană.

Statul galo-franc era dominat de un grup care de mai mult de o jumătate de secol nu mai era reprezentantul invadatorilor, ci cel al apărătorilor. Bazele statului fiind solide, micul „popor” a reușit să învingă adversari aparent mult mai puternici. Ținând cont de succesele repurtate și de bogățiile pe care putea să le distribuie, regele nu a avut nici o problemă în privința recrutării. Începuturile reprezintă însă cheia „reușitei” france: un paralelism între interesele francilor și cele ale galo-romanilor din Galia septentrională.

În 486, Clovis nu a întemeiat un nou stat, ci a preluat „regatul de la Soisson” deja existent. Cel de-al doilea regat a fost extins și a obținut recunoașterea oficială a Constantinopolului. Către sfârșitul domniei sale, Clovis a reunit în schimb puterea tuturor francilor și a tuturor cuceririlor lor într-un singur *regnum Francorum*, asigurând astfel descendenților săi monopolul regalității. Cel de-al treilea regat al lui Clovis, „marele regat” al Merovingienilor, a fost ca urmare ceva nou: primul mare stat din Occident, vestitorul Imperiului lui Carol cel Mare.

Clovis: o domnie măreață

Atunci când, înainte de 475, francii salieni au atacat trei mici popoare germanice stabilite în apropiere de vărsarea Rinului - între care și turingii renani - flota lui Euric și-a făcut apariția. Francii au fost învinși, iar puternicul rege al vizigoților a încheiat un *foedus* cu dușmanii salienilor pentru a întreține în spatele lor o amenințare permanentă. În 491, Clovis i-a atacat pe turingii renani și i-a învins; timpurile se schimbaseră. Hegemonia Galiei nu a întârziat să devină miza unui conflict franco-vizigot.

Alaric al II-lea nu era Euric, dar puterea sa nu era neglijabilă. Se pare că autoritatea sa a fost subestimată în urma informațiilor oferite de Grigore din Tours care povestește că Syagrius a fost extrădat în urma unei simple amenințări a lui Clovis. Herwig Wolfram a demonstrat că evenimentul nu se integrează în contextul anului 486, când francii ajunseseră doar până la Sena și nu erau încă vecini direcți cu vizigoții. În 490, și apoi până în 493, Alaric al II-lea a fost suficient de puternic pentru a-i trimite un ajutor militar important ostrogotului Theodoric, pus într-o situație dificilă în confruntarea cu Odoacru. Acum se poate observa cât de abil a fost Clovis: exact în 491, el a profitat de faptul că vizigoții aveau alte preocupări și s-a îngrijit să-și „asigure” spatele.

În 493, Theodoric s-a debarasat de Odoacru și a încercat să își consolideze poziția. El a cerut-o în căsătorie pe sora lui Clovis și a obținut-o; astfel, el a sperat că îi va putea amenința din spate pe burgunzii lui Gondebaud. Clovis nu a acționat însă în folosul altcuiva, el a folosit amenințarea reprezentată de alianța sa provizorie cu Theodoric pentru a obține de la Gondebaud mâna nepoatei sale Clotilda. Dacă ținem cont de rangul înalt ocupat de unchiul soției sale în cadrul ierarhiei romane, cea de-a doua căsătorie a mărit prestigiul lui Clovis. Ea a asigurat, de asemenea, și

neutralitatea burgunzilor în războiul început de franci împotriva lui Alaric al II-lea.

Căsătoria sa a avut o importanță istorică. Spre deosebire de unchiul său, Clotilda era catolică, mama sa fiind și ea tot catolică. Grigore din Tours, care iubea anecdotele, nu a omis nici una din istorioarele povestite în epoca sa, către sfârșitul sec. al VI-lea, despre perioada deja mitică a marelui Clovis. Astfel el scrie că mama acesteia (Caretena; el însă nu îi dă numele) a fost omorâtă de Gondebaud, arian înversunat, care i-a legat de gât o piatră de moară înainte de a o îneca. Din nenorocire pentru Grigore din Tours, piatra tombală a Caretenei a fost găsită și pe ea se poate citi ca dată a decesului anul 506. Cât despre soțul său, Chilperic al II-lea, care confonn legendei ar fi fost asasinat tot de Gondebaud, aflăm dintr-o scrisoare a lui Avit, episcopul din Vienne, că la moartea sa Gondebaud a fost cuprins de o tristețe profundă.

În poveștirile lui Grigore, alianța de neagresiune și apoi de cooperare militară împotriva vizigoților dintre franci și burgunzi este mai întâi deformată și apoi ascunsă; eroul Clovis nu putea fi aliat cu un eretic. Exemplul indică faptul că există două istorii ale Merovingienilor, una „poetică” și alta ce poate fi doar cu greu descifrată din izvoare. Prima dintre ele a fost în mod strălucit povestită, după Grigore din Tours, de Augustin Thierry.

Să revenim la fapte. Războiul lui Clovis împotriva inamicilor ereditari, vizigoții, a început înainte de 496. Surprinsi de primul atac al francilor, vizigoții au reușit să recucerească Saintes. Succesul se datorează faptului că în același an Clovis a trebuit să îi ajute pe francii renani atacați de alamani. În apropiere de Zülrich (Tolbiac), un *castrum roman*, regele de la Köln, Sigebert, a fost rănit, în urma luptei rămânând și schiop. Astăzi se consideră că bătălia decisivă a fost dată de armata lui Clovis venită în mare grabă, aceasta neavând însă nici o legătură cu lupta defensivă de la Zülrich. Moartea regelui alaman și importanța victoriei le-a permis francilor de pe Rin să ocupe o parte importantă a regiunilor de pe cele două maluri ale Rinului superior dominate până atunci de alamani.

Faptul că îi vedem pe francii răsăriteni profitând de pe urma unei victorii obținute de salieni este surprinzător; în politică, Clovis nu părea dispus să lucreze pentru altcineva sau să ofere cadouri. Se pare însă că în relația dintre cele două regate france a prevalat împărțirea sarcinilor și a zonelor de interes. Astfel, în timp ce înaintarea către sud era încredințată în răsărit regatului de la Köln, în apus ea revenea regatului de la Soisson unde își avea sediul Clovis. Unul se ocupa de alamani, iar celălalt de vizigoți. Ca urmare, în 507, în momentul marelui război împotriva vizigoților, vom întâlni o importantă armată a francilor de pe Rin condusă de Cloderic, fiul lui Sigebert cel Bătrân, care îi întorcea lui Clovis sprijinul primit pe vremuri în lupta împotriva alamanilor. Cooperarea a permis celor două regate, atât de diferite și în mod clar separate, să-i domine pe cei mai periculoși adversari ai francilor din lumea germanică.

După victorie, Clovis s-a îndreptat spre Aquitania. În 498 era stăpân în Bordeaux, una dintre capitalele adversarului său Alaric. Totuși, el nu a obținut un succes definitiv, fiind fără îndoială neputincios în fața fortificațiilor unor orase. În 500, îl regăsim în război cu burgunzii, încercând să profite de o ceartă din cadrul casei regale a lui Gondebaud. Dar chiar și burgunzii începeau să considere că devenise mult prea puternic în Galia. Aliat atunci cu unul dintre frații lui Gondebaud, Clovis a asediat Avignon-ul, dar cum nu a reușit să îl cucerească, a fost nevoit să își abandoneze tovarășul pradă răzbunării lui Gondebaud și să se mulțumească cu promisiunea foarte incertă a plății unui tribut. Prima fază a războiului s-a terminat printr-o pace: Alaric al II-lea și Clovis s-au întâlnit în 502 pe o insulă de pe Loara, din apropiere de Amboise, subliniind astfel egalitatea rangului lor și recunoscând fluviul drept frontieră.

Probabil că tot atunci a fost extrădat și Syagrius, cedarea lui fiind inclusă

între clauzele tratatului; ca urmare, el nu mai putea fi folosit de vizigoți drept contracandidat împotriva lui Clovis. Nu este foarte sigur că Syagrius a fost asasinat în închisoare „în mod secret”, așa cum susține Grigore, mai ales că, mai târziu, vom vedea mai mulți reprezentanți ai puternicului clan al *Syagrii*-lor și al *Egidii*-lor ocupând o serie de scaune episcopale, după ce, în prealabil, avuseseră cele mai înalte funcții la curtea merovingiană sau în provincie. Unul dintre ei a fost chiar episcop de Reims, al patrulea succesor al Sfântului Remi.

Clovis a devenit în epocă primul rege catolic și, chiar mai mult, alături de împăratul roman, singurul suveran catolic. Evenimentul, ale cărui consecințe au fost atât de importante, a fost îndelung pregătit pentru că nu era ușor pentru un rege păgân să părăsească în mod oficial credința poporului său, credință ai cărei zei se numărau printre predecesorii dinastiei sale. Pentru a evita conflictul cu burgunzii care nu erau păgâni, ci arieni, Gondebaud ceruse în van să fie primit în secret de biserica catolică. Tradiția spune că, în 496, cu ocazia luptei împotriva alamanilor și tocmai când aceștia erau pe cale să îl învingă, Clovis a promis că se va converti dacă va obține victoria. În cazul lui Grigore nu este exclusă posibilitatea unei imitații a legendei lui Constantin - legătura dintre deznodământul unei bătălii decisive și convertire - mai ales că el dorea să îl prezinte pe Clovis ca pe un nou Constantin. Izvoarele contemporane nu vorbesc nici de bătălia împotriva alamanilor și nici de botezul său de către Sfântul Remi, ele pomenesc în schimb legământul făcut de rege în urma unei vizite, care îl impresionase profund, la biserica Saint-Martin din Tours, legământul de a se boteza după expirarea perioadei de catehumat. Faptul că episcopul de Tours, autor și al unei istorii a bisericii sale, trece cu vederea evenimentul poate doar să ne surprindă.

Un lucru este sigur: Clovis i-a permis Clotildei să îl boteze pe primul lor fiu, iar după moartea precoce a acestuia, și pe cel de-al doilea, pe Clodoinir. Cum era vorba de moștenitorul potențial al regelui, putem să presupunem că, după ce se și căsătorise cu o prințesă catolică, Clovis nu mai era un păgân convins! Faptul că a dorit să știe mai mult înainte de a se decide, faptul că a fost impresionat atât de fastul serviciului divin cât și de solenmitatea sa, ne dezvăluie un om cu totul diferit de barbarul care își schimba credința în funcție de capriciile soartei.

Atunci când s-a hotărât, regele i-a invitat pe episcopii din regat și din regiunile învecinate să asiste la evenimentul programat pentru Crăciun. Episcopul din Reims, comemorat de Grigore - la rândul său episcop de Tours - a avut un merit de netăgăduit în luarea deciziei. Scuzându-se că nu poate participa, episcopul Avit din Vienne a scris o scrisoare rămasă principalul document al evenimentului. Avit scria că, o dată cu invitația primită de la Clancy, el a înțeles că regele era pătruns de semnificația adâncă a Botezului. Conform tradiției și după spusele lui Grigore din Tours, ceremonia s-ar fi celebrat în Reims, în ziua de Crăciun a anului 498, trecerea prin Tours fiind prilejuită probabil de campania împotriva vizigoților. Faptul că Sfântul Remi a fost cel ce l-a botezat pe Clovis este confirmat și de testamentul episcopului.

Grigore spune că gestul regelui a fost urmat de 3000 de franci, în timp ce un cronicar de mai târziu dublează cifra. Botezul regelui, conducătorul poporului, a fost cu siguranță urmat de unul colectiv la care au luat parte un mare număr de oameni cu ranguri mai înalte sau mai mici. Se demonstra astfel că gestul său nu îl îndepărtase pe rege de popor și de cei credincioși lui, mare parte dintre ei urmându-i exemplul. Cunoaștem cum s-a desfășurat în 989, la Kiev, botezul lui Vladimir. Regele a dat ordin ca toți să se boteze în Nipru, pentru ca în oraș să nu mai rămână nici un păgân care să îl jignească prin prezența sa pe Dumnezeu. Tot atunci, el a declarat: „Cel care nu va dori să facă acest lucru se poate considera dușmanul meu personal.” Atât analogiile cât și diferențele ne ajuta să înțelegem impactul avut de trecerea unui popor, în

frunte cu regele său, dintr-o lume religioasă în alta. În ciuda nedesăvârșirii umane, acestea rămân totuși marile momente ale istoriei.

Sistemul franc pare să fi fost destul de „liberal”, fapt ce a provocat mânia episcopilor. Ei i-au reproșat de exemplu lui Clotar I, fiul lui Clovis, faptul că admitea la masă prezența unor înalți demnitari rămași păgâni. Lucru sigur însă, regii franci i-au admis mai puțin timp pe înalții funcționari păgâni decât împărații Imperiului creștin. Ortodoxia a rămas principala lor forță și fundamentul măreției regatului francilor salieni. În scrisoarea sa, într-un mod aproape profetic, Sfântul Avit se recunoștea vinovat de faptul că, deși supus al regelui burgunzilor, era fericit că grecii nu mai erau singurii conduși de un prinț catolic. El era fericit pentru întregul Occident, afirmând că hotărârea regelui franc va aduce și alte popoare pe drumul cel bun. Chiar dacă evanghelizarea francilor, a regiunilor nord-estice și chiar a Galiei s-a întins de-a lungul a mai multe generații, poziția de „lider” a regelui franc este evidentă.

Clovis era acum aliatul predestinat al Constantinopolului. De la începutul sec. al VI-lea el trebuie să fi stabilit unele contacte cu împăratul sau să fi trecut treptat de partea acestuia. Una după alta, Clovis a reușit să câștige două victorii decisive, una împotriva alamanilor în 506 și alta împotriva vizigoților în 507. În cazul alamanilor a fost vorba de un război ofensiv, de supunere, avându-se în vedere evitarea oricăror surprize în momentul luptei finale împotriva lui Alaric al II-lea. Victoria în urma căreia a fost supusă toată regiunea nordică a teritoriului alaman, zonă care mai opunea încă rezistență francilor, este cunoscută prin intermediul a două izvoare de mare importanță. Unul dintre ele este o scrisoare redactată în 506 sau 507 și primită de Clovis de la Theodoric pentru a-1 „felicită” cu ocazia groazniciei înfrângerii a alamanilor și pentru a menționa că regele ostrogot era pregărit să ia sub protecția sa restul poporului alaman. Theodoric a indicat astfel cu exactitate limitele ce nu puteau fi depășite de Clovis: povârnișurile Italiei - teritoriul alaman de la sud de Dunăre - îi erau interzise. În aceeași epocă, pentru a apăra frontiera romană, Theodoric i-a instalat pe bavari la sud de Dunăre, în preajma Ratisbonnei. Cele două popoare din Germania meridională, alamanii și bavarii, i-au păstrat amintirea în cântecele lor epice în care îl numesc „Dietrich von Bern”: Theodoric din Verona.

Celălalt document are un caracter arheologic, fiind vorba de una din principalele reședințe ale căpeteniei alamanilor - sau de reședința unuia dintre cele mai importante căpetenii. Aceasta a fost săpată la „Runder Berg”, în apropiere de Urach, în Würtemberg, într-un loc unde toate descoperirile indică anul 506 ca dată a distrugerii. Fortăreața era deosebit de bogată, iar atelierele sale amintesc într-un mod foarte clar de un *oppidum* celtic, ea fiind o mărturie a comerțului și a relațiilor strânse care îi uneau pe alamanni cu alte regiuni, în special cu Italia.

Fără a mai fi amenințat din această direcție, și bucurându-se de o victorie completă asupra unui adversar redutabil, Clovis s-a pregătit pentru războiul împotriva lui Alaric al II-lea, asigurându-se mai întâi că are toate atuurile de partea sa. El a încheiat o alianță cu împăratul, obligându-l astfel pe Theodoric să rămână în Italia, o alianță cu Sigebert din Köln, care i-a trimis și o armată condusă de fiul său, și o a treia cu Gondebaud al burgunzilor, căruia i-a promis că va dobândi Provence, în timp ce el se gândea să ocupe o parte a litoralului, Septimania, și să ajungă în cele din urmă la Mediterana.

Totuși, aliatul cel mai important a fost Sfântul Martin. În primăvara anului 507, Clovis și-a început campania prin vizita făcută pentru a se ruga la Tours. De atunci înainte Sfântul Martin a rămas sfântul protector al Merovingienilor și al francilor. El a fost învingătorul goților eretici. Sfântul Galiilor a fost unul din factorii care au înlesnit unirea galo-romanilor și a francilor, regele putând să declare că vrea să elibereze Galia de eretici. El s-a bazat pe sprijinul catolicilor

care îl priveau ca pe un eliberator, deși persecuțiile ariene începuseră să își piardă din forță. Alaric al II-lea dorea chiar să îi câștige pe romani, senatorii săi pregătind „legea romană a vizigoților”; totuși, angajarea sa pe drumul reconcilierii a fost puțin prea tardivă. Dintr-o ironie a sorții legea sa din 507 nu a putut fi aplicată în Galia din cauza victoriei lui Clovis, populația Galiei franceze trăind după dreptul roman.

În timp ce o parte a senatorilor aquitani întâreau cu contingente proprii armata lui Alaric al II-lea, Clovis a părăsit orasul Tours, a avut parte de un miracol cu ocazia trecerii unui râu - semn de bun augur - și în cele din urmă s-a întâlnit cu dușmanul la 10 kilometri vest de Poitiers, la Vouillé. Vizigoții au fost zdrobiți, iar Alaric al II-lea a murit pe câmpul de luptă. Într-o campanie fulger, regele franc a ajuns până la Garonne, în timp ce fiul său Thierry a cucerit Auvergne, regiune inclusă mai târziu în regatul moștenit la moartea tatălui său. Orașul Toulouse a fost cucerit, iar „Regatul de Toulouse” a dispărut.

Acesta a fost momentul în care Theodoric s-a gândit că ar fi bine să intervină. O armată ostrogotă condusă de generalul Ibbas - diminutivul de la Hildebrand, o altă figură mitică a cântecelor germanice - a demonstrat în 508 și 509 că mai există încă adversari pe măsura francilor. Împreună cu burgunzii, francii au fost învinși, iar Provence și Septimania, regiunile mediteraneene și „romane” ale Galiei, nu au revenit nici burgunzilor și nici francilor. Septimania a fost restituită vizigoților, iar Theodoric a adus la cunoștință - prin pana lui Cassiodorus - populației din Provence că se va bucura din nou de libertatea pe care o presupunea apartenența la *Res publica* și că era din nou romană. Funcția de prefect al pretoriului în Galii a fost reînființată.

În ciuda deznodământului, despre care Grigore din Tours nu spune de altfel nici un cuvânt, victoria lui Clovis a fost imensă. Când a revenit în Tours, el a fost așteptat de ambasada imperială care i-a adus veșmintele unui „rege” recunoscut în mod oficial de Constantinopol și împreună cu acestea codicilul prin care i se acorda consulatul onorific. Conștient de importanța legitimării, regele a aruncat poporului monede de aur, după modelul roman. Recucerind malurile Senei, el a instalat la Paris, *cathedra regni*, o capitală în sensul său roman, o capitală la care avea acum tot dreptul. Ca urmare, el a devenit un *dominus* legitim chiar și pentru supușii romani, putând convoca și un sinod al episcopilor din regatul său, lucru pe care de altfel l-a și făcut în 511, anul morții sale. Episcopii l-au salutat ca pe regele dat de Dumnezeu Galiei catolice. Trecuseră atunci doar 25 de ani de când își începuse cariera.

Cap. XII MEROVINGIENII

„Regnum Francorum"

Fiii lui Clovis, care și-au împărțit regatul patern, nu au stăpânit niște pământuri cotate de ruinele „marilor invazii", ci niște regate pline de vitalitate atât din punct de vedere politic cât și ecleziastic. Jumătate din tezaurele ascunse între Rouen și Chartres în timpul dominației imperiale din Galia au fost îngropate în decurs de o jumătate de secol, între 235 și 284. Mai puțin de 10% datează din perioada constantiniană și unul singur din timpul lui Theodosius, în timp ce din sec. al V-lea nu avem nici unul. Preluarea puterii pe pământul Galiei de către francii lui Clovis nu a lăsat practic urme sesizabile la nivel numismatic. Vom sfârși în cele din urmă prin a crede că „incursiunile" sec. al III-lea au „distrus" Pacea romană, în timp ce „marile invazii" ale sec. al V-lea, care au afectat totuși între 407-409 și apoi în 451 unele regiuni și unele orașe mari - cum este Trierul - nu au provocat nici o schimbare profundă în modul de viață al unei Galii deja barbarizate. În schimb, jocurile politice din a doua jumătate a sec. al V-lea au pus bazele unei noi ordini politice a puterilor din Galia, o ordine care grație atitudinii francilor lui Childeric și Clovis față de populația galo-romană și față de episcopat este caracterizată mai ales de continuitate.

În ciuda acestui fapt și în pofida convertirii lui Clovis, considerată în mod unanim ca un eveniment cu o importanță istorică, Merovingienii nu se bucură de o imagine favorabilă. Ei nu sunt considerați cu adevărat buni creștini și li se neagă chiar și meritul avut în propagarea catolicismului. Germanii le reproșează faptul că au fost atât de influențați de o Galie „străină", încât și-au pierdut propria „germanitate", iar în Franța ei sunt iubiți chiar și mai puțin, fiind considerați feroci, proști și decadenți. Merovingienilor li se impută faptul că în timpul lor sinoadele provinciale au căzut în desuetudine, uitându-se însă faptul că decăderea a avut loc în perioada când puterea începuse să fie deținută de majordomi, sinoadele fiind introduse în Galia exact în timpul dinastiei acestora. Merovingienii au fost însă ridiculizați mai ales în timpul primilor Carolingieni, iar adevărurile spuse atât de răspicat de Grigore din Tours, povestirile și legendele colportate de el au făcut restul, fenomenul de respingere într-o țară ce le datorează atât de mult fiind departe de a se fi estompat.

Partajele succesoriale au fost criticate și au fost considerate deosebit de dăunătoare, existența lor trădând o ignoranță barbară a noțiunii de stat. Nu s-a acordat însă nici o atenție faptului că ele nu au împiedicat expansiunea unui *regnum Francorum*, considerat întotdeauna ca „unul și indivizibil", rangul său de primă putere în Occident fiind sesizat și de Constantinopol. Chiar dacă le semnalau imperfecțiunile, reale sau judecate astfel doar pe baza propriului lor gust, contemporanii „romani" - în Imperiu scriau în general în greacă și în mod normal îi priveau pe barbari cu un ochi pe jumătate disprețuitor și pe jumătate amuzat - manifestau un respect surprinzător pentru franci. În capitolele consacrate de Agathias (536-582) războaielor împăratului Iustinian în Italia, există despre poporul franc și despre regii săi pasaje de cel mai mare interes. Contemporan în parte cu evenimentele, autorul era foarte bine informat de compatrioții greci din Marsilia, oraș care din 536 era controlat de Merovingieni. „Acești franci", scria Agathias, nu sunt nomazi așa cum sunt adesea barbarii. Ei folosesc administrația și legile romane, au în comun cu romanii dreptul căsătoriei și cultul lui Dumnezeu. Ei au funcționari și preoți, fiind se pare atât de civilizați și de cultivați pentru un popor barbar încât nu se disting cu adevărat de romani decât prin limba și prin vesmintele lor. Ceea ce admir cel mai tare la ei este dreptatea și unitatea lor. Și în trecut, dar și într-o perioadă mai puțin îndepărtată, regatul lor a fost împărțit între trei și chiar mai mulți regi. Pentru ei însă, divizarea nu a fost un motiv suficient de întemeiat pentru izbucnirea unui

război civil. Bineînțeles, regii s-au amenințat unul pe altul, iar trupele au fost convocate. Ajunși față în față, francii au preferat să se împace și i-au obligat și pe regi să acționeze la fel, la ei neobișnuindu-se ca statul să fie pus în dificultate din cauza unor neînțelegeri între regi. De aceea francii sunt puternici și au legi stabile, nu și-au pierdut pământurile, dar au cucerit în schimb altele." După eșecul fratelui lor Clodomir, învins și omorât de burgunzi în 525, fiii lui Clovis s-au aliat și între 532 și 534 francii au cucerit regatul burgund.

Francii ar fi putut fi pentru Iustinian niște aliați ideali în războiul purtat împotriva succesorilor lui Theodoric. În 536-537, ostrogoții le-au cedat însă francilor toate teritoriile de la nord de Italia și, ca urmare, nu se mai puteau aștepta la un ajutor foarte eficace din partea lor. Ostrogoții nu doreau să fie prinși în clește în urma unei alianțe dintre Constantinopol și franci, care au ocupat fără cea mai mică împotrivire Provence, partea sudică a Alamaniei, și Bavaria până la Alpii orientali. Galia de nord, ale cărei legături cu sudul și cu Mediterana fuseseră întrerupte în secolul trecut de alianța dintre Ricimer și vizigoți, a atins astfel marea. Cu excepția „Goției” din Languedoc și a părților nesupuse din regiunile gascone și bretone, Galia era unificată.

Mai întâi singur și apoi aliat cu fratele său Clotar și cu saxonii, Thierry, fiul cel mai mare al lui Clovis, a reușit să îi învingă în 531 pe turingi și pe regele lor Herminafid. Acest mare regat, care a dominat mult timp comerțul dintre Imperiu și Baltica, se întindea de la Elba până la Main și Dunăre, și a fost împărțit între învingători, între saxoni și franci. Estul a căzut în curând sub loviturile avarilor și ale slavilor. Se pare că tot atunci o parte a saxonilor a devenit dependentă de regatul franc. Cu excepția teritoriilor păgâne ale „Saxoniei libere” și ale regiunilor ocupate de frizoni, din 537 francii stăpâneau întreaga Germanie.

Un episod legat de sfârșitul regatului turing ne pernute să înțelegem și alte aspecte ale lumii france. Din prada lui Clotar făcea parte și Radegonda, fiica regelui Berthachar, fratele lui Herminafid. Născută în 518, tână fată a fost educată în Picardia la Athies, o *villa* regală a lui Clotar. După moartea reginei Ingonda, Clotar s-a căsătorit cu Radegonda (în 538), retrasă în 555 de la curte și hirotonisită *diacona* de către Médard, episcopul de la Noyon. Ea a trăit mai întâi pe domeniul său de la Saix, între Tours și Poitiers, iar apoi, înainte de 560, a fondat o mănăstire unde a fost stareță Sfânta Agnes. Mănăstirea a primit numele de Sfânta Cruce, ea adăpostind o relicvă trimisă de împăratul Iustin. Evenimentul a fost cântat de prietenul celor două femei, Venantius Fortunatus, în două poeme dintre care unul a rămas celebru: *Vexilla regis*. Poet italian, el a ajuns în Galia în jur de 565, a trăit mult timp la curte și apoi a însoțit-o pe Sfânta Radegonda la Poitiers, unde a și murit în 609, ca episcop al orasului.

Curții merovingiene i-a fost refuzat meritul educației catolice a Radegondei, simplul fapt că o sfântă putea să provină, chiar și indirect, din lumea merovingiană, părând cu neputință. S-a uitat totuși că tocmai numărul ridicat al sfinților, al căror nume era legat de originea atâtor biserici, a fost motivul pentru care în timpul Carolingienilor s-au auzit voci ce regretau că în vremea lor nu mai există sfinți! Povestea acestei doamne îndurerate de soarta familiei sale și de modul de viață al regelui, soțul său, poate spune multe despre civilizația profund catolică a nivelului social superior al regatului. Acolo, influența episcopilor era deplină, iar ei știau să prețuiască la adevărată valoare importanța prințeselor asupra evoluției moravurilor și pentru propagarea credinței.

După cum a prevăzut și Sfântul Avit, regatul franc a jucat un rol aparte în acest sens. Sfântul Nizier, numit în anii 526-527 episcop de Trier de către regele Thierry, era încă în viață în anii 560 și îi recomanda prințesei france Chlodosvinda, soția regelui longobard Alboin, să imite exemplul Clotildei și să

își îndrume soțul către credința catolică. Prințesa ajunsă la longobarzii din Italia era de origine franco-burgundă: Theodelinda era fiica lui Garibald - din familia Agilolfing - numit de Merovingieni duce al Bavariei.

Succesul evanghelizării anglo-saxonilor este legat și el de influența dinastiei merovingiene. Începutul a fost făcut de către căsătoria Berthei, fiica lui Charibert I, cu regele Kentului, Ethelbert; prințesa dispunea pentru rugăciuni de o capelă proprie - închinată Sfântului Martin - iar cu ocazia intervenției în Anglia, Grigore cel Mare a apelat la sprijinul său. Sub influența francă, micul regat, reîntors la păgânism, a revenit la credința catolică. Fiul lui Ethelbert, Edbald, s-a căsătorit cu o altă prințesă merovingiană, Emma. Fiica Berthei, Aedilberga, s-a căsătorit cu regele Northumbriei, Edwin, și a inițiat evanghelizarea acestui mare regat din nordul Angliei.

Episcopii din Galia i-au ajutat întotdeauna pe trimișii lui Grigore cel Mare în sarcinile lor, dovada sprijinului acordat fiind scrisorile adresate de papă regilor franci. Se subliniază adesea contribuția anglo-saxonilor și a lui Bonifaciu la procesul de evanghelizare a părților orientale ale regatului franc în sec. al VIII-lea, rolul avut de Merovingieni și de Galia în creștinarea anglo-saxonilor în sec. al VI-lea și al VII-lea fiind trecut însă sub tăcere.

S-a păstrat o parte a corespondenței regilor franci cu împărații și cu Grigore cel Mare, izvoare care demonstrează rolul jucat de dinastia merovingiană atât în lumea catolică, cât și în istoria Bisericii din Galia - de exemplu când bisericile din Arles și Vienne se luptau pentru a obține „primatul” în Galia. Documentele, actele și diplomele de numire a înalților funcționari continuă obiceiul administrației romane și oferă o imagine diferită de cea a povestirilor pline de culoare ale lui Grigore din Tours, observându-se în special integrarea strictă a regilor francilor, *reges francorum*, în lumea ierarhică a Imperiului Roman, ei purtând titlul de *excellentissimi*, *praecellentissimi*, *gloriosissimi*. Împăratul i se adresa regelui cu calificativul *vir gloriosus*, iar *rex Francorum* folosea pentru el însuși termenul de *eminentia*, în timp ce pentru a-1 evoca pe împărat folosea titlurile care îi erau rezervate în exclusivitate, pe cele de *clementissimus* și de *serenissimus*. De asemenea, împăratul era menționat primul, înaintea regelui și uneori era numit chiar „Părintele nostru”. Cea mai înaltă distincție posibilă era un cuvânt adăugat pe scrisoare chiar de mâna împăratului. „Rudă preacreștină și preaiubită”, regele franc putea fi mândru că fusese primit în „familia regilor” creată de împăratul roman. Chiar și Carol cel Mare, în momentul în care demnitatea sa imperială a fost recunoscută de către Imperiul Bizantin, a fost numit „fratele meu”, formulă folosită în continuare de împărații Franței, Rusiei și Austriei la începutul sec. al XIX-lea.

Merovingienii întrețineau un serviciu diplomatic care trimitea scrisori și organiza ambasade. Printre partenerii Merovingienilor îi întâlnim pe regii ostrogoți și apoi longobarzi ai Italiei, pe regii vizigoți ai Spaniei, pe cei anglo-saxoni, dar și pe khaganul avar și pe regii bretonilor - care la curtea merovingiană aveau demnitatea de „conți”, iar astăzi, printr-o analogie gresită cu ducatul fondat mai târziu în timpul lui Ludovic cel Pios, sunt numiți „duci”. Modul de alcătuire a ambasadelor este foarte semnificativ, pentru că în calitate de parteneri de discuție puteau fi acceptate doar personajele cu o poziție înaltă în societate: episcopii bine văzuți la curte, reprezentanții aristocrației romane, france sau burgunde. Ambasadorii purtau cu ei atât scrisori de acreditare cât și *tractoria*, documente a căror întrebuintare demonstrează supraviețuirea instituțiilor romane. Printre documentele sec. al VII-lea s-a păstrat și un astfel de document, o *tractoria legatariorum* - un ordin regal adresat funcționarilor locali pentru a-i întreține pe *legati* pe teritoriul regal. Ambasadorilor trebuia să li se asigure *eveccio simul et humanitas*, adică atât mijloace de transport, cai odihniți de exemplu, cât și alimente și alte lucruri necesare. În teritoriile

administrare de Merovingieni, reguli asemănătoare erau aplicate și în cazul ambasadurilor străini.

Ca urmare, statul merovingian era mai puțin barbar și mai puțin anarhic decât am putea să deducem din spusele istoricilor care exagerează cu plăcere informațiile deja exagerate în izvoare. Acestea oferă o imagine deformată a problemelor pe care intrigile, ura și crimele le creau în viața politică și socială a timpului, dificultăți ce nu particularizează în mod deosebit epoca merovingiană. Observațiile de mai sus ne permit să apreciem și rolul aparte deținut în Galia de episcopi, ei fiind adesea în sec. al VI-lea și al VII-lea oameni de litere sau administratori capabili care, în timp ce Galia era condusă de regii franci și reprezenta un centru autonom și puternic al Occidentului, și-au adus un aport aparte în evoluția creștinismului și a civilizației.

Dinastia și împărțirile regatului

Cititorul avizat ne va reproșa faptul că nu am vorbit încă de modul sângeros în care - conform descrierilor pitorești ale lui Grigore din Tours - și-a eliminat Clovis rivalii din lumea francă. Chiar și astăzi, poveștile lui Grigore din Tours îl fac pe jurnalistul unui mare cotidian să scrie: „Am avut și noi Merovingienii noștri, ale căror fapte delirante și crude nu sunt cu nimic mai prejos decât cele ale dictatorilor africani.”

Nu vom insista asupra caracterului legendar al unor fragmente ale „istoriei poetice”: Clovis își invita mai întâi victima să admire conținutul unui cufăr, iar apoi o omora închizând brusc capacul.

Mai importantă este menționarea unor fapte istorice clare. În primul rând, nu a existat o persecuție a supușilor de către regi, iar regatul a avut parte de mai multă pace decât a avut vreodată în timpul Imperiului Roman Târziu sau sub Carolingieni, fapt ce explică și avântul economic și demografic al sec. al VII-lea. Totuși, ceea ce îl impresionează pe omul sec. XX este eliminarea fizică a adversarului politic. În Occident însă, procedeul a fost instituționalizat de romani încă de pe vremea lui Sylla și a fost încurajat de posibilitățile oferite de obiceiul confiscării bunurilor învinsului în favoarea învingătorului. Cât despre lupta pentru puterea supremă, în Imperiul Roman ea a fost un joc periculos, iar numărul pretendenților și al suveranilor exterminați - uneori cu întreaga lor familie - nu a fost niciodată egalat de epoca merovingiană. Astfel, faptul că un pontif roman a murit ca prizonier al unui împărat sau faptul că un împărat i-a promis adversarului pe care îl asedia că nu va muri de sabie și pentru a se tine de cuvânt l-a sufocat în baie sunt evenimente ce apar ca „normale” chiar și pentru un Imperiu creștin! Ca urmare, ar fi anacronic sau chiar exagerat să te aștepti ca moravurile regilor barbari să fie cu mult diferite de cele impuse în cele din urmă în sânul societății romane.

Extinderea puterii lui Clovis asupra tuturor francilor datează în principal de la sfârșitul domniei sale, perioadă în care, în ciuda faptului că adoptase creștinismul, a fost eliminat și Chararic. Tot acum, după războiul purtat împotriva vizigoților în 507-508, Clovis a fost ridicat pe scut de mai-marii regatului Köln-ului.

Fără să se fi bucurat de suficientă atenție, privit din perspectiva partajelor ulterioare ale moștenirii lui Clovis, gestul a avut o deosebită importanță juridică. În 509, Clovis a fost ales rege în *Francia Rhinensis* fără a o fi cucerit însă vreodată.

Clovis a murit după doi ani de domnie în acest regat, iar succesorul său în vechiul regat al Köln-ului a fost Thierry, al cărui nume, *Theodericus*, conține elemente din numele familiei regale renane cu un rol de prim rang în Imperiul sec. al IV-lea: Theodebad și Ricimer. Integritatea regatului Köln-ului nu a fost niciodată atinsă. Fiul lui Thieny, care apărea ca mostenitor „legitim” în ochii locuitorilor regatului, a purtat și el un nume comparabil, Theodebert, iar pe

nepot l-a chemat Theodebaud. Prima dinastie din „Austrasia” - denumire a regatului ce se impune abia la sfârșitul sec. al VI-lea - nu a fost străină de țară. După moartea în 555 a fiului lui Theodebaud, regele merovingian care își asigurase succesiunea a avut grijă ca fiul ce i-a urmat în Austrasia să poarte numele vechiului rege al Köln-ului, Sigebert. Atunci când Dagobert I și-a desemnat succesorii din est și din vest, unul dintre ei se numea Sigebert, iar altul Clovis al II-lea, fapt ce corespundea și cu originea diferită a celor două părți ale regatului. Istoricii germani greșesc atunci când spun că „francii” au cucerit Galia: regatul stăpânit de Clovis în 508 nu a fost niciodată cucerit de francii de pe Rin. La rândul lor, istoricii francezi se înșeală atunci când își închipuie că estul Galiei și teritoriile de peste Rin au fost cucerite de francii care își aveau centrul puterii în Bazinul parizian; „Francia renană” nu a fost cucerită nici de Clovis și nici de succesorii săi. Regatul francilor era întemeiat pe un dualism original, iar constatarea nu este o dovadă a lipsei ideii de stat, ci, din contră, indică puternica unitate a acestui *regnum Francorum* în care garantul unității era dinastia, membrii săi fiind singurii ce puteau fi regi atât în Est cât și în Vest.

Privită astfel, istoria Merovingienilor și a împărțirilor succesoriale pare mai puțin anarhică. Drepturile locuitorilor regatului Köln-ului au fost respectate după diviziunea din 511. Thierry a preluat în integralitatea sa vechea Francie renană și i-a alipit cuceririle făcute în 507 în Auvergne, iar apoi și Champagne cu Reims, Châlons și Troyes. A mai adăugat un teritoriu și în partea orientală a Franciei renane, regele putând să aibă acum capitala la Reims, în apropiere de cea a fraților săi vitregi, rezultați din căsătoria lui Clovis cu Clotilda: Childebert I la Paris, asemeni tatălui său Clovis, Clodomir la Orléans, Clotar I la Soissons. Imaginea desprinsă de aici se opune întru totul celei care ar putea indica lipsa ideii de stat: integralitatea Franciei renane a fost respectată; în lumea francă, monopolul puterii a fost exercitat de fiii lui Clovis, deci de către dinastia „merovingiană”; prin învecinarea capitalelor lor, regii își exprimă dorința de unitate și de cooperare. Dacă împărțirea era necesară pentru administrarea eficientă a unui regat atât de întins și era impusă și de respectul față de autonomia Franciei renane, unitatea ansamblului era în interesul evident al dinastiei și se exprimă și prin numele statului, *regnum Francorum*, nume rămas neschimbat în toată perioada merovingiană. Spre deosebire de Carolingieni, membrii primei dinastii france nu au simțit nevoia să preia în titlul lor și numele altor popoare. Fiecare era *rex francorum*.

Puterea Austrasiei

În 524, în urma morții premature a lui Clodomir din Orléans, frații săi și-au împărțit regatul: lui Thierry i-au revenit Berry, Auxerrois și Sénonais, creându-se astfel un culoar între Auvergne și regiunile renane, ceilalți frați trebuind să accepte ca teritoriile care le-au revenit lor, mai ales cele din Aquitania, să rămână dispartate. Acelasi lucru s-a putut observa și în timpul lui Theodeben I (533-548), cel ce a cucerit împreună cu Childebert I de Paris (511-558) regatul burgunzilor (534). Primului i-a revenit partea de nord a teritoriului obținut - de la Allier și Loara până la lacul Konstanz, împreună cu orașele Autun, Dijon, Chalon, Langres și Besançon - în timp ce partenerul său a primit o regiune foarte îndepărtată de Paris, zona de la sud de lacul Lemane (lacul Geneva ???) și regiunea Máconnais, cea care cuprindea fostele provincii romane Lugdunensis și Viennensis.

Chiar lăsând consilierilor și aristocrației de origine senatorială un loc aparte în conducerea și dezvoltarea regiunilor renane, „Austrasienii” au dominat astfel o mare parte din Galia, în timp ce fiilor Clotildei nu le-a mai rămas decât o fâșie de la sud de Meusa inferioară și de la vest de linia ce unește Laon, Soissons, Meaux, Orléans, Tours, Poitiers, Angoulême și

Toulouse. În principiu, zona controlată de ei se întindea până la mare, dar practic Bretania nu era supusă. Theodebert a fost foarte conștient de puterea deținută și a îndrăznit să bată monedă cu efigia sa, fapt care nu fost văzut bine de Constantinopol. Puterea lui a crescut și mai mult în 537, când i-au revenit teritoriile cedate de ostrogoți, francii săi controlând acum toată regiunea din Germania meridională până în Bavaria și Raetia. Rămas singur stăpân între Alpii orientali și Marea Nordului, el a obținut în 537 și o parte din Provence. Childebert a păstrat Marsilia și regiunea de coastă, iar lui Theodebert i-a revenit Aries și un culoar ce asigura comunicarea cu Auvergne, regatul său dobândind și o coerență geografică.

În acel timp, în ochii străinilor, adevăratul moștenitor al lui Clovis era Theodebert. Atât în politica italiană cât și în relațiile cu Constantinopolul și cu celelalte popoare germanice, ceilalți regi aveau doar un rol secundar, Theodebert putând în schimb să încheie tratate și chiar alianțe matrimoniale, așa cum a fost cea dintre el și regele longobarzilor, viitorii cuceritori ai Italiei, aflați pe atunci încă în Boemia și Ungaria.

Reims a fost întotdeauna capitala oficială a statului, dar săpăturile făcute sub catedrala din Köln - unde au fost descoperite mormintele unei regine și al unui prinț regal - demonstrează importanța vechii capitale a Franciei renane.

Poziția dominantă a fost însă pierdută în timpul fiului lui Theodebert, Theodebaud (548-555), un rege slab care a murit fără moștenitori; sub conducerea sa, atunci când au dorit să obțină controlul asupra unei părți a Italiei, trupele franco-alamane au suferit grele înfrângeri în fața lui Narses.

Afirmarea Burgundiei

Un moment de mare importanță istorică a fost când Clotar - fratele căruia îi revenise cea mai mică parte din regatul patern, cea cu capitala la Soissons - a reușit, după o pregătire judicioasă, să preia în 555 moștenirea lui Theodebaud. Trei ani mai târziu, el a moștenit și regatul lui Childebert I și a devenit singurul stăpân al lumii france.

Partajul realizat după moartea sa, în 561, între cei patru fii ai săi oferă o imagine asupra rolului jucat de vechile regate ale Franciei renane și Burgundiei. Fiul lui Clotar, cel cu numele de Sigebert - numele regelui de la Köln - a primit Austrasia împreună cu Reims-ul și Laon-ul, fortificație desprinsă în 511 de metropola din Reims pentru a reveni Parisului și pentru a deveni un nou episcopat. Regatul din răsărit și-a păstrat atât integritatea și numele vechilor săi suverani cât și stăpânirea asupra regiunii Auvergne și asupra părții sale din Provence, cele două teritorii fiind unite printr-un culoar. În schimb Burgundia, divizată în momentul cuceririi, și-a recăpătat integritatea, legătura dintre ea și centrul regatului francilor, *regnum Francorum*, fiind asigurată prin intermediul Orléans-ului; tot acum i-a fost alipită și o parte a Aquitaniei, cea din jurul orașului Bourges. Numele fiului lui Clotar care a primit acest regat reprezenta în sine un program: Gontran este un nume burgund. Faptul este cu atât mai surprinzător cu cât tatăl său nu avea de unde să știe că unul dintre fiii săi va moșteni într-o bună zi Austrasia, iar altul Burgundia. Totuși, el și-a exprimat pretențiile avute asupra Burgundiei - prin mama sa Clotilda, el ar fi putut fi un posibil pretendent - botezându-și primul născut cu numele celui mai vechi rege burgund cunoscut: Gonthier. Mort foarte timpuriu, pretențiile au fost preluate de fratele său, Gontran.

Ca urmare a partajului din 561, vestul regatului francilor i-a revenit lui Charibert. Pentru Chilperic nu mai rămânea decât regatul de la Soissons, care, deși era de departe cel mai mic, cuprindea aproape toate „pământurile francilor salieni”.

Marile regate de la începutul sec. al VI-lea și-au păstrat astfel integritatea și chiar numele vechilor lor regi, dar și-au consolidat

individualitatea, capitalele lor deplasându-se de la Reims și Orléans la Metz și Chalon-sur-Saône. Nimeni nu se mai gândea să le divizeze: ele erau considerate unități vii și viabile. Nu se mai căutau deci „regate” noi pentru principii, ci principii pentru diferitele „regate” care căpătau, pentru locuitorii lor, semnificația unor patrii.

Cele trei „patrii”

Cuvantul *patria*, folosit înainte în lumea romană doar în cazul câtorva orașe, a fost utilizat apoi pentru a califica marile regiuni locuite de popoarele germanice. De la începutul sec. al VI-lea regatul vizigot a fost numit adesea *patria Gothorum*. În jurul anului 600, Burgundia și Austrasia devin la rândul lor „patrii”, în timp ce o a treia entitate, cea mai importantă pentru istoria Frantei, începea la rândul său să se contureze din ce în ce mai tare. Pentru locuitorii celei din urmă, ea era pur și simplu patria numită *Francia*, „Franța”. Alții însă se pare că au denumit-o mai întâi Neustria. Înainte de a merge mai departe precizăm faptul că, începând din sec. al VII-lea, *regnum Francorum*, „marele regat” - de atâtea ori fragmentat, dar niciodată sacrificat - este compus din *tria regna*, cele trei regate fiind Neustria, Austrasia și „Bourgogne” - un mic regat franc ce nu trebuie confundat cu vechiul regat burgund.

În 567, unul dintre cei patru moștenitori din 561 era mort, iar partea sa a fost împărțită între ceilalți trei. Parisul a fost considerat capitală comună, dovedindu-se astfel că nu dispăruse întru totul ideea unui stat comun. Tours și Poitiers au format un „ducat” și împreună cu alte câteva orașe ale Aquitaniei au revenit Austrasiei, „ducatul” Mans și Normandia de mai târziu fiind preluate de Chilperic. De-a lungul anilor următori, acesta a fost amenințat de forțele superioare ale lui Sigebert I al Austrasiei. Ne putem imagina ce consecințe ar fi putut avea victoria unui rege susținut în mod special de moștenitorii francilor renani: opera lui Clovis ar fi fost deformată. Asasinarea în 575 a lui Sigebert - datorată vicleniei Fredegondei, soția lui Chilperic - a reprezentat un moment de cotitură. Chilperic a preluat atunci conducerea și tot atunci a început să se contureze și coerența aristocrației austrasiene. În ciuda captivității sale, Brunehaut - prințesa vizigotă se căsătorise cu Sigebert - îl salvase pe micul Childebert al II-lea, fiul lui Sigebert și, o dată cu el, și Austrasia.

Nucleul dur al Austrasiei rămânea ca urmare neschimbat: forța și dreptul moștenitorilor Franciei renane nu puteau fi negate. Mai târziu, Brunehaut a fost răzbunată: fiul ei Childebert al II-lea (575-595) s-a aliat cu regele din Bourgogne, Gontran (561-592), acesta lăsându-i apoi regatul lui Childebert și fiilor lui Theodebert al II-lea și Thierry al II-lea - subliniem numele caracteristice pentru regatul Austrasiei. Ca urmare, după 592, Childebert al II-lea a devenit stăpân pe aproape întregul regat.

Sub presiunea dusmanilor superiori numeric, regatul lui Clotar al II-lea - fiul lui Chilperic - a fost redus la o îngustă fâsie de-a lungul coastei Canalului Mânecii, centrul său fiind la Rouen. Atunci când, în 600, fiii lui Childebert al II-lea l-au înfrânt în lupta de la Dormelles, lui nu i-au mai rămas decât cetățile de la Rouen, Amiens și Beauvais. Dacă ținem însă cont de caracterul aparte al regatului Bourgogne și mai ales al Austrasiei, care reprezenta cealaltă Francie, nu considerăm deplasat să vedem în Clotar al II-lea (584-629) reprezentantul moștenirii lui Clovis, mai ales că, înpotriva tuturor așteptărilor și a probabilităților, el a fost cel care - grație abilității sale și luptelor interne din tabăra adversă - a câștigat în cele din urmă înfruntarea.

În 595, la moartea lui Childebert al II-lea, după împărțirea făcută între fii, lui Theodebert al II-lea i-a revenit Austrasia, lui Thierry al II-lea i-a revenit Bourgogne, iar regina Brunehaut a încercat să guverneze în locul nepoților săi încă minori. Aristocrația din Austrasia a obligat-o însă să părăsească țara și să se retragă în Bourgogne. Modul de guvernare „centralizat” al reginei,

secondată de un majordom al palatului de origine romană, Protadius, nu a convenit nici aici aristocrației. Protadius a fost asasinat și înlocuit de un alt „roman”, Claudius. Ucigașii au fost pedepsiți. Disensiunilor interne li se adaugă și războiul dintre frați, mărunta discordie fiind stăpânirea Alsaciei aflate între cele două regate. Cei din Austrasia nu au ezitat să apeleze la sprijinul alamanilor, care în incursiunile lor au făcut cuceriri în teritoriul regatului și au ocupat o parte a Elveției de astăzi. În 612, Theudebert al II-lea a fost prins și ucis. Clotar al II-lea a profitat de aceste războaie mai ales după moartea celor doi frați - în 612 și 613 - folosindu-se de asemenea și de opoziția întâmpinată de Brunehaut, care încerca acum să domnească pentru strănepoții săi. Clotar s-a aliat cu majordomii palatului din Austrasia și Bourgogne și a învins-o cu ușurință pe regină, care a fost trădată de către ai săi. Cu excepția unui fin, Merovech, toți ceilalți mici principii au fost omorâți, iar după ce a fost judecată de către franci, bătrâna regină a fost la rândul său ucisă.

Marea adunare a Bisericii din regat și a marilor proprietari ținută la Paris în 614 a pus bazele constituționale ale lumii france.

Clotar dispunea acum de *monarchia trium regnorum*, era singurul rege al celor trei regate: Austrasia, Neustria, Bourgogne. Observăm însă că el nu mai are nici o putere împotriva personalităților din cele trei entități politice, acesta fiind prețul plătit în schimbul sprijinului primit din partea aristocrației din Austrasia și Bourgogne: cele două regate și-au păstrat propriul *major domus*, „majordom al palatului”, fără a avea însă și propriul lor rege. Într-una din legile promulgate atunci, se spunea că funcționarii (indices) din diferitele părți ale regatului francilor nu mai aveau autoritate într-o regiune străină, fapt ce a reprezentat atât victoria „patriilor” cât și a aristocrației lor. Majordomul rămas în Neustria reprezentantul puterii regale și al conducerii centrale a devenit de asemenea reprezentantul aristocrației regionale și simbolul unui regionalism ce continua în sine tradiția vechilor formațiuni politice, Francia renană și Burgundia. În ciuda reușitei lui Clotar al II-lea, care s-a aliat cu o parte a burgunzilor pentru a împiedica impunerea unei dinastii de majordomi ai palatului în Bourgogne, l-a eliminat pe fiul majordomului palatului Wamachaire și a creat astfel un „regat neustro-burgund”, personalitatea regională a fostului regat Bourgogne nu a dispărut.

Dagobert

Din această perioadă confuză s-ar putea desprinde concluzia că centrul regatului creat de Clovis, cu capitala sa la Paris, nu a putut să se impună în cadrul „marelui regat”, format în 509 prin alipirea Franciei renane. Childebert I, primul rege parizian, a fost fără îndoială un rege deosebit, un mare prieten al Bisericii și ca urmare iubit de episcopi. Dintre cele mai vechi biserici din Paris, multe sunt întemeiate de el, printre ele numărându-se și viitoarea Saint-Germain-des-Prés, o bazilică ridicată inițial - în urma unei campanii împotriva vizigoților din Spania - în cinstea relicvelor Sfântului Vincent. După moartea în 561 a lui Clotar I - mai întâi rege la Soissons, din 555 rege în Austrasia, iar după 558 singurul rege al francilor - supremația a fost preluată pe rând de Sigebert I, de văduva sa Brunehaut, de fiul său Childebert al II-lea și în cele din urmă de o alianță între Gontran de Bourgogne, Childebert și fiii celui din urmă. Guvernarea lor a avut ca rezultat o anumită estompare a centrului regatului francilor (*regnum Francorum*) desemnat de Clovis, evoluție de pe urma căreia a profitat în special aristocrația noilor puteri, Austrasia și Burgundia.

Succesul lui Clotar al II-lea din 613 s-a datorat în mare parte sprijinului primit tocmai din partea aristocrației, dar el nu a adus mari schimbări, cvasi-autonomia Austrasiei fiind chiar întărită. Rezidând în Paris și în împrejurimile orașului, Clotar l-a trimis în 623 pe tânărul său moștenitor, Dagobert - ajuns la

vârsta la care era apt să domneasca, la 15 ani - în Austrasia care își dorea „propriul său rege”. Austrasia era atunci reprezentată de Arnulf și Pepin. Tânărul Dagobert a fost confirmat în noua sa capitală, Metz, oraș al cărui episcop era din 614 Arnulf. În 623, Pepin avea funcția de majordom al palatului și, împreună cu aliatul său Arnulf, era stăpânul țării. Ce doi aveau însă un dușman periculos, pe puternicul Chrodoald din dinastia Agilolfingilor. Cum Dagobert nu putea să le refuze nimic, a ordonat să fie asasinat.

Tânărul rege a știut să supraviețuiască de-a lungul perioadei de ucenicie politică și a dat impresia că este un instrument docil în mâna sfătuitoarelor. Faptul că tatăl său nu a acceptat cu plăcere situația este confirmat de pierderile suferite de Austrasia în această perioadă: în 623 posesiunile din Galia meridională (Auvergne, Provence) și din Champagne (împreună cu Reims). Ceea ce mai rămăsese reprezenta însă vechea Francie renană ce avea acum propriul său rege și care se separase astfel de restul regatului controlat de Clotar. În 625, când s-a căsătorit la Clichy cu sora celei de-a treia soții (Sichilda) a lui Clotar, Dagobert nu a ezitat să folosească împotriva tatălui său grupuri de presiune din Austrasia: el a pretins, în numele granzilor, restituirea „întregii Austrasii”, iar după arbitrajul lor a obținut Champagne.

Atitudinea lui Dagobert nu era prevestitoare de bine. Neustrienii au cerut ca al doilea fiu al lui Clotar, Charibert, să fie numit moștenitor al Neustriei.

Clotar al II-lea a murit în 629, iar Dagobert a reușit o manevră de maestru demonstrându-și atât capacitățile politice cât și șiretenia de care trebuia să dea dovadă un Merovingian pentru a fi un adevărat rege. Cu sprijinul Austrasiei și al lui Pepin, el a cucerit Neustria și Bourgogne, a obținut apoi suportul unei părți a aristocrației și, în momentul când Pepin credea că prin intermediul lui Dagobert va domina tot *regnum Francorum* așa cum dominase până atunci și Austrasia, tânărul rege l-a numit pe credinciosul său Aega majordom al palatului în Neustria. În cele din urmă, el a obținut susținere și din partea aristocrației din Bourgogne, căreia i-a garantat conducerea și folosirea separată a armatei, *exercitus Burgundionum*, devenită mai târziu unul dintre principalele instrumente ale puterii sale.

Charibert era un frate vitreg incomod. Dagobert l-a liniștit însă cedându-i regiunea amenințată de incursiunile basce din Novempopuli, cea cu capitala la Toulouse. De-a lungul scurtei sale domnii, Charibert al II-lea (629-633) a făcut minuni în micul regat și a stabilizat situația de la frontiera meridională a lumii france.

Din partea celor ce îl vazuseră pe Dagobert „acționând” cu atâta abilitate și rapiditate, încep să apară unele semne de nemulțumire. Charibert și Pepin s-au întâlnit la Orléans, dar după aceea Pepin a trebuit să rămână la curtea lui Dagobert în calitate de prizonier. Charibert a murit la puțin timp după întâlnire, iar fiul său Chilperic l-a urmat îndeaproape. În principalul izvor al perioadei putem citi: „Se spune că a fost omorât la instigarea lui Dagobert”. Stăpân pe acțiunile sale, Dagobert a putut să trimită o mare armată - pe cea a regatului Bourgogne - împotriva bascilor și să obțină o victorie importantă. Pentru a încheia pacea, regele bretonilor nu a ezitat să îl viziteze pe Dagobert în palatul său de la Clichy. În Galia exista din nou un rege temut de adversarii săi.

Intr-un regat unde partea neustriană avea o anumită preeminență, opoziția Austrasiei, ce se simtea trădată de vechiul său rege, putea fi periculoasă. Din 629, ea a fost condusă de adversarii lui Pepin și Arnulf, cel din urmă retrăgându-se de altfel într-o mănăstire din Vosgi, Remiremont. Din răsărit, Austrasia era amenințată și de adversari externi. După ce, în a doua jumătate a sec. al VI-lea, regii franci fuseseră amenințați de avari, atunci apăruse un puternic stat slav. Un negustor franc, pe nume Samo, și-a demonstrat arta politică și militară și i-a ajutat pe slavi împotriva avarilor. Triburile eliberate astfel l-au ales rege și el și-a extins dominația asupra

Boemiei și Moraviei, ajungând până la frontierele Italiei.

După ce un număr de negustori franci au fost omorâți în zona de influență a acestuia, Dagobert a trimis o ambasadă și, în mod intenționat, l-a provocat pe regele slav atunci când acesta a dorit să îi ceară *amicitia*, cu alte cuvinte, recunoașterea sa ca suveran de către franci. Răspunsul lui Dagobert a fost că francii și creștinii nu puteau fi prieteni cu căinii. În replică Samo le-a spus că trebuie să se aștepte să fie mușcați.

Totuși, în 631 Dagobert a organizat un atac împotriva lor și s-a aliat cu longobarzii din Italia, neam ce mai obținuse o victorie împotriva slavilor. Însă, în apropiere de *Wogastisburg* - o localitate încă neidentificată din nordul Boemiei - armata lui Dagobert a fost dezorganizată, o parte din trupele austrasiene refuzând să lupte.

Reacția hotărâtă a regelui în fața opoziției întâmpinate poate oferi o imagine asupra dimensiunilor miscării. În 632, el a numit din nou în Austrasia un rege: pe fiul său, Sigebert al III-lea. De această dată însă, el a confiscat nu numai posesiunile din Galia ale Austrasiei, dar și toate cele aflate la vest de Rin. Cu mult tact, el a reușit să instige Germania - și regiunile sale în mod natural opuse dominației Austrasiei - împotriva Austrasiei; un fel de prefigurare a unei „Lotharingii” atacată în timpul lui Lothar din doua părți și nevoită să îl înfrunte pe Carol cel Plesuv și Ludovic Germanicul. Spre deosebire de austrasieni, ducele numit de Merovingieni în Alania a luptat împotriva slavilor, iar poziția sa, ca și cea a ducilor Bavariei, a fost consolidată.

În aceste două regiuni Dagobert poate fi văzut acționând ca un stăpân. În Alania a stabilit limitele diocazelor Konstanz și Coire, iar în Bavaria avea puterea legislativă și a supervizat executarea a mii de refugiați bulgari, dușmani ai împăratului Heraclius cu a cărui prietenie se mândrea Dagobert. El a reușit să se impună și în Turingia și Saxonia, modul său de a acționa lăsându-i lui Sigebert doar rolul unui rege asociat. Dagobert a strâns o armată formată din elita trupelor din Neustria și Bourgogne, a trecut Rinul și a mers ca un stăpân până în Saxonia unde a încheiat cu saxonii o alianță împotriva slavilor restituindu-le tributul plătit ... austrasiilor. O inițiativă și mai importantă a fost instalarea în Turingia - lipsită de un conducător propriu de când fusese cucerită de franci și supusă în mod direct curții de la Metz - a unui duce franc ales dintr-o familie foarte devotată lui și mai ales ostilă Austrasiei. S-ar putea spune că, prin favorizarea emancipării principatelor de peste Rin, ai căror duci îl preferau în mod normal pe regele Neustriei, mai îndepărtat, decât pe cel al Austrasiei aflat mai aproape, Dagobert a ipotecat într-un fel viitorul.

O altă inițiativă cu consecințe durabile pentru Neustria și Paris a fost organizarea succesiunii în 633. Împreună cu Nanthilda - cea de-a doua sa soție cu care s-a căsătorit după ce a repudiat-o pe prima din cauza sterilității - el a avut un băiat căruia i-a dat numele de Clovis: un nume program. La cererea neustrienilor, bucuroși că ar putea să aibă și ei un rege al lor, Dagobert s-a întâlnit cu granzii din Austrasia, laici și ecleziastici, și i-a pus să jure că la moartea sa Clovis va primi Neustria și Bourgogne, în timp ce lui Sigebert îi rămânea Austrasia cu excepția ducatului stăpânit de Dentelin. Ducatul fusese luat pe nedrept de Austrasia de la Neustria și cuprindea: Boulogne, Thérouanne, Arras, Cambrai, Tournai și Vermandois. Austrasia recupera astfel părțile de peste Rin și a acceptat în concluzie compromisul. Prevederile au fost puse efectiv în practică la moartea lui Dagobert, în ianuarie 639.

Cetățile aquitane au revenit Austrasiei, iar prima campanie a celor din Austrasia, în 640, a fost îndreptată împotriva lui Radulf, ducele Turingiei, ce continua să nu recunoască suzeranitatea lui Sigebert. Armata tânărului rege a fost însă învinsă.

Până în sec. al VIII-lea, când Carolingienii au supus din nou Germania, Austrasia a întreprins diferite acțiuni pentru a o controla. Regatul „neustro-

burgund", al cărui adevărat fondator este Dagobert, a fost în schimb elementul stabil al regalității merovingiene din Galia și nu a căzut decât în 687 ca urmare a victoriei lui Pepin al II-lea. În această jumătate de secol - perioada dominată de figura lui Dagobert apare ca vârstă de aur a Neustriei - sentimentul „național” al locuitorilor Neustriei s-a întărit. Istoria popularității lui Dagobert este cunoscută și înțelegem de ce ea a fost limitată doar la teritoriul Neustriei și al Franței. În timpul sau, Neustria a fost ca un fel de prefigurare a ceea ce a fost mai târziu regatul Franței. În *Viața Sfântului Didier* (către 700) întâlnim în legătură cu succesiunea din 639 a celor doi fii ai lui Dagobert o mențiune timpurie a „regatului Franței”, limitat doar la partea occidentală a lumii france: lui Sigebert al III-lea i-a revenit *regnum Austrasiorum*, iar lui Clovis al II-lea *regnum Francorum*, expresie ce până atunci desemnase întreg regatul francilor.

Numeroase mărturii ne dovedesc că de atunci înainte locuitorii de la nord de Loara s-au considerat „franci”. Luptând în armata francilor, *exercitus Francorum*, ei au obținut unele drepturi, o mândrie socială și o identitate „națională” proprie acestei armate și regelui său: pe cea „francă”. În mod normal, ei își imaginau că asemeni lor, care luptaseră sub conducerea lui Dagobert, strămoșii lor luptaseră sub cea a lui Clovis și îi exterminaseră pe toți „romanii”, popor care din punctul lor de vedere mai trăia doar la sud de Loara. În timp ce alte regate barbare au păstrat monopolul militar al compatrioților lor, marele avantaj al regilor franci catolici - solidari cu populația în apărarea Galiei - a fost că au putut să înroleze în armată și alte neamuri.

Rezervorul uman al regilor francilor era cu atât mai mare cu cât erau mai aproape de regiunile unde erau stabilite neamurile „saliene”. Faptul că ele nu au avut însă un rol preponderent este foarte bine demonstrat de caracterul statal și dinastic al regatului franc, trăsături ce au favorizat simbioza cu populația indigenă care nu se considera un „popor” supus. După 2 secole de coabitare și de simbioză culturală între galo-romani și franci, rezultatul a fost o romanizare lingvistică a populației de origine francă de la nord de Loara și o francizare - nu o germanizare - psihologică și politică a celor de origine galo-romană. Ei se considerau diferiți de cei din Austrasia, care din punctul lor de vedere nu erau cu adevărat franci. Cei adevărați erau descendenții lui Clovis și ai lui Dagobert. Ideea unei alte origini - a „treia”, nici romană și nici germanică, putea să se bucure deci de un anumit succes: aceasta a fost ideea originii troiene. În concepția noii „francități”, Neustria era regiunea „cu adevărat francă”, nucleul politic al viitoarei Franțe.

N-ar trebui să vorbim despre primele licăriri de „conștiință națională” fără să evocăm și religia, cultura și civilizația. Popularitatea lui Dagobert este cea a întemeietorului și binefăcătorului bazilicii de la Saint-Denis, cea care a făcut cel mai mult pentru faima regelui și i-a asigurat o continuă propagandă. (și mai important a fost faptul că tânărul rege Dagobert a știut să se înconjoare de o elită, așa cum a făcut mai târziu și Carol cel Mare. La fel cum pentru cel din urmă nu se poate nega rolul deținut de tatăl său Pepin, așa și pentru Dagobert nu trebuie neglijată contribuția lui Clotar al II-lea.

Ideea avută de regii merovingieni despre îndatorirea lor a fost influențată de o serie de adevărate tratate ce le-au fost dedicate de câțiva mari episcopi asemeni lui Aurelian din Arles, care i-a predicat lui Theudebert I despre milă și umilință și i-a arătat care sunt îndatoririle „principelui creștin”. Tradiția inițiată de Sfântul Remi, cel ce i se adresase lui Clovis, a fost continuată de mulți alții.

„Creștinarea” ideii de regalitate a atins în timpul tatălui lui Dagobert un prim punct culminant. Elita regatului fusese apropiată de Clotar al II-lea și ca urmare era pregătită să îl aleagă pe Dagobert. Ea datora foarte mult idealurilor romane ale aristocrației senatoriale și episcopale. Inscriptiile tombale oferă o serie de adevărate *laudationes* romane neschimbate din timpul lui Cicero până

În vremea lui Didier de Cahors († 655): în ciuda unor evidente modificări de sens, sunt citate mereu „justiția”, „clemența”, „indulgența”, „elocvența”, „pietatea”. O altă sursă de idei este oferită de monahismul Sfântului Columban, care crease un foarte important centru de viață religioasă la Luxeuil. El a exercitat o influență profundă asupra familiei Sfântului Ouen, o familie originară din regiunea Meaux și din care s-au recrutat oameni de prim rang pentru curtea lui Dagobert și Biserica. Toți acești bărbați din jurul lui Dagobert - Sfântul Ouen, Sfântul Eligius, Sfântul Didier - au întemeiat mănăstiri unde călugării respectau o disciplină riguroasă, cum era cea de la Rebais, a cărei cartă de imunitate obținută de la Dagobert a rămas un model.

La acești oameni nu trebuie văzută doar latura lor ecleziastică. Înainte de a fi episcopi la Rouen, Noyon și Cahors, și înainte de a oferi bisericilor lor și altora o serie de donații considerabile, ei au fost mai întâi administratori la curtea lui Dagobert. Ouen a fost unul dintre șefii cancelariei regale, Eloi (Eligius) un fel de ministru de finanțe, dar și maestru monetar și un foarte renumit meșter aurar, creatorul unei suite întregi de capodopere. Didier a fost trezorierul regelui, iar fratele său, Rusticus, a fost „abate” al oratoriului Palatului și apoi episcop de Cahors, funcție în care l-a precedat pe Didier. Un alt frate, Siagrius, a fost comes în Albi, apoi duce și patriciu al Marsiliei. Tatăl lor era roman, Salvius, iar pe mamă o chema Haerchenfreda sau Archamfride. Printre cunostințele lor o întâlnim pe Bobila, văduva cu nume germanic a unui senator roman, Severus. Bobila era fiica unui anume Agilenus sau Agilhelm. La un anumit nivel al societății lumii merovingiene, diferențele de origine „națională” s-au estompat mai repede.

Correspondența lui Didier ne oferă o imagine a prietenilor avuți de el la curte și a altor înalți funcționari. Printre ei se numără și Grimoald, fiul lui Pepin I, reprezentant al puternicilor majordomi ai palatului ce încep să se remarcă după moartea lui Dagobert. În acel moment, Sfântul Eloi și prietenul său Sfântul Ouen au părăsit curtea și au devenit preoți, iar din 641 episcopi, unul la Rouen, altul la Noyon. Ei mai aveau în continuare o anumită influență politică, dar s-au dedicat și evanghelizării. Ei au trăit declinul inevitabil al regalității merovingiene. Începuse deja să se răspândească o profecție pusă în gura soției lui Clovis, străbuna tuturor Merovingienilor: după o generație de lei va urma o generație de fiare care vor fi în continuare feroce, dar mai puțin nobile, iar apoi o generație de câini. Pesimismul era răspândit peste tot. În timpul lui Dagobert a avut loc o scurtă revigorare, dar mai ales el a asigurat viitorul statului „franco-bourguignon” și al capitalei sale, Paris.

Perioada ulterioară nu a aparținut doar majordomilor palatului, ci și regionalismului și mai ales „naționalităților regionale”, a căror forță nu trebuie subestimată. Câteva cifre pot demonstra foarte bine acest lucru. Dinastia merovingiană a domnit de-a lungul a 263 de ani, dintre care doar în 72 de ani a existat un singur rege în fruntea regatului francilor, *regnum Francorum*. Dacă nu punem la socoteală cei 52 de ani de la sfârșitul dinastiei, când regii nu au avut nici o putere, nu mai rămân decât 20 de ani. Austrasia a avut însă un rege propriu 138 de ani, Neustria 119, Bourgogne 49, iar 69 de ani a fost unită cu Neustria. Perioadele în sine sunt suficiente pentru a explica forța individuală pe care au avut-o mai târziu Bourgogne, Lotharingia și Franța de nord. Dacă separăm din întreg momentele de dezvoltare comună a marilor unități regionale s-ar putea observa că ele reprezintă doar situații excepționale. Privit din perspectiva duratei lungi, fiecare dintre aceste mici regate în parte era mai bine definit decât marile imperii.

Cap. XIII PERIOADA MAJORDOMILOR PALATULUI

Regii pierd puterea

În timpul domniei lui Clovis al II-lea (639-657), tânărul succesor al lui Dagobert, în Neustria și Bourgogne conducerea a revenit mamei regelui, regina Nanthilda, și majordomului palatului, Aega. După moartea celui din urmă, puterea a fost preluată de fiul său Erchinoald, care după dispariția Nanthildei a guvernat singur de-a lungul a mai mult de 15 ani de pe o poziție aproape regală. Fiind rudă cu mama lui Dagobert, fiica sa s-a măritat cu regele Kentului, iar fiul lor i-a purtat numele. Lui Clovis al II-lea i-a dăruit-o pe Balthilda, o sclavă anglo-saxonă în egală măsură frumoasă și inteligentă. Regele s-a căsătorit cu ea, iar poziția lui Erchinoald s-a întărit. În rest, el s-a sprijinit atât pe aristocrația episcopală cât și pe marii laici din Burgundia, politica sa fiind o continuare a celei inițiate de Dagobert. În perioada când a fost regentă pentru fiul său Clotar al III-lea, Balthilda, o femeie remarcabilă și deosebit de energică, a profitat de moartea lui Erchinoald pentru a inaugura o nouă politică de centralizare al cărei instrument a fost Ebroin, numit din 658 majordom al palatului.

Până atunci, Balthilda executase deja o serie de episcopi pe cale să își creeze adevărate „state” autonome în Burgundia. Printre ei se număra și episcopul Lyon-ului și fratele lui, „prefectul” aceluiași oraș. Către 665, când majoratul regelui anunța sfârșitul regentei, Ebroin a descoperit o conspirație îndreptată împotriva sa și condusă de Sigebrand, cel pe care Balthilda dorea să îl numească episcop al Parisului. Sigebrand a fost omorât, iar regina a trebuit să se retragă în mănăstirea întemeiată de ea la Chelles. Pentru doamnele din aristocrația carolingiană abația a fost una dintre cele mai prestigioase, ea asigurând renumele și cultul Sfintei Balthilda.

În legătură cu guvernarea sa menționăm politica „monastică”, predecesoare a celei carolingiene. „Basilici” ca cele de la Saint-Denis și Saint-Maurice d'Agaune au primit privilegii ce le-au transformat în „biserici regale”, asemeni noilor mănăstiri întemeiate de regalitate. Dintre ele, cea de la Corbie se evidențiază prin mărimea domeniilor cu care a fost înzestrată și prin iradierea sa economică și culturală. În timpul Carolingienilor, aceste biserici au devenit ceea ce și-ar fi dorit Balthilda să fie: puncte de sprijin regionale ale puterii regale.

Condusă fiind de Grimoald, fiul lui Pepin, Austrasia a avut viața sa separată. După ce a reușit să-și îndepărteze toți rivalii de la curtea lui Sigebert al III-lea, Grimoald a știut să îl convingă pe regele care nu avea copii să îl adopte pe fiul său, tot Grimoald, rebotezat cu numele merovingian de Childebert. Mănăstiri mari au fost întemeiate și în Austrasia (Sigebert și Grimoald au întemeiat împreună Stablo și Malmédy pentru bărbați, iar Sfânta Gertruda, din neamul Pippinizilor, a întemeiat Nivelles pentru femei). Situația nu este deci anarhică, puterea fiind deținută în mod pașnic, „în numele” regelui, de Ebroin în apus și de Grimoald în răsărit.

Sigebert a avut totuși un copil, Dagobert al II-lea. La moartea regelui, în 656, Grimoald nu a ezitat. Având complicitatea episcopului de Poitiers, Didon, el l-a exilat în Irlanda pe micul Dagobert, iar fiul său „Childebert cel Adoptat” a devenit rege și a domnit între 656 și 662. Dar Grimoald a căzut într-o cursă întinsă de neustrieni, pentru care după moartea lui Sigebert al III-lea singurul moștenitor legitim al regatului era fiul lui Clovis al II-lea. Neustrienii l-au omorât pe Grimoald, l-au eliminat și pe fiul său, iar rege în Austrasia a devenit Childeric al II-lea, fratele mai mic al lui Clotar al III-lea. A eșuat astfel prima tentativă a Pippinizilor de a accede la puterea regală pe căi ocolite și înșelătoare, prin intermediul unei adopții. Se pare că aliatul neustrienilor din

Austrasia a fost Wulfoald, deținătorul unor proprietăți în regiunea Saint-Mihiel și adversar hotărât al Pippinizilor, el devenind apoi majordomul palatului în Austrasia. Împreună cu regele „său” din Austrasia, Childeric al II-lea, el a obținut puterea și în Neustria ca urmare a unei conjurații a aristocrației îndreptată împotriva lui Ebroin. Acesta dorise să excludă aristocrația de la curte și interzisese accesul granzilor din Bourgogne. Fără să-i întrebe, el l-a încoronat în 673, la moartea lui Clotar al III-lea, pe cel mai mic frate al regelui, pe Thierry al III-lea. Opoziția s-a organizat în jurul a doi nepoti ai lui Didon de Poitiers, Sfântul Leger, episcop de Autun și fratele său Warin, contele Parisului, ambii prieteni ai Austrasiei. Contestatarii l-au acceptat ca rege pe Childeric al II-lea, care le-a oferit garanții asemănătoare celor primite de Austrasia și Bourgogne în 614 de la Clotar al II-lea; în fiecare dintre cele trei regate (*tria regna*) legile și obiceiurile „patriei” trebuiau să fie respectate, iar regele nu putea să numească la conducerea unei regiuni „rectori” proveniți din altă regiune. Momentul a reprezentat victoria aristocrației și „regionalizarea” puterii.

Ebroin și regele său Thierry au primit tonsura clericală și au fost închiși unul la Luxeuil, celălalt la Saint-Denis. Wulfoald n-a respectat însă promisiunea făcută de rege. Nemulțumiți, granzii neustrieni l-au omorât pe Childeric și pe tânăra sa soție în pădurea Brotonne din apropiere de Rouen (675). Apoi, în timp ce Wulfoald se refugia în Austrasia, majordom al palatului a fost Leudesius, moment ales și de Ebroin pentru a se întoarce din exil. El a recucerit puterea, ajutat fiind de episcopul din Rouen, Sfântul Ouen. Prietenii Sfântului Ouen nu i-au lăsat să intre în biserici pe dușmanii majordomului palatului. Mare parte dintre prelați, mai ales cei din Bourgogne, au fost exilați, iar Leudesius și Warin asasinați. Cât despre Sfântul Leger, el a fost exilat la Fécamp și a sfârșit prin a fi acuzat de implicare în moartea lui Childeric al II-lea. A negat în van și în cele din urmă a fost executat.

În Austrasia, Wulfoald l-a readus pe Dagobert al II-lea din exil, iar în 677, în apropiere de Langres, între armata Austrasiei și armata Neustriei condusă de Ebroin a avut loc o confruntare terminată printr-o bătălie indecisă. Pacea încheiată atunci a fixat din nou frontierele dintre cele două părți ale lumii france. Cu toate acestea, la sfârșitul lui 679 Dagobert al II-lea a fost asasinat și o dată cu el a căzut și Wulfoald. S-a presupus că instigatorii crimei au fost Martin și Pepin al II-lea, cei doi duci din Austrasia fiind cei ce au preluat în cele din urmă puterea. Este însă clar faptul că asasinul, Ioan, s-a refugiat pe lângă Ebroin, care a mai încercat o dată, așa cum făcuse și cu 3 ani în urmă, să reunească *regnum Francorum*. El pretindea Austrasiei să se supună singurului rege în viață, lui Thierry al III-lea. Ebroin a triumfat în apropiere de Laon, Martin a fost ucis, iar Pepin a reușit să scape. Învingător, Ebroin a fost asasinat puțin mai târziu, în 680, de către un dușman personal, Ermenfroi, în propriul său palat. Asasinul s-a refugiat acum la curtea lui Pepin. Uneltirile Pippinizilor și ale câtorva neustrieni erau foarte clare. Warathon, noul majordom al palatului, a făcut imediat pace cu Pepin, dar a fost destituit de fiul său Gislemar, care a reluat lupta și i-a învins pe cei din Austrasia în apropiere de Namur. Gislemar a murit la timp, iar tatăl său a preluat din nou puterea și o dată cu ea și politica sa pacifistă. Warathon a murit și el, iar soția sa, energica Ansflendis, a organizat succesiunea în favoarea ginerelui său, Berchaire: caracterul cvasi-dinastic al funcției de majordom al palatului este foarte evident.

Berchaire nu a ascultat de loc „sfaturile” aristocrației neustriene. Mai mulți granzi - printre ei și Reole, episcop de Reims și fost conte de Champagne - au făcut apel la Pepin, care l-a învins pe Berchaire în 687 în apropiere de Saint-Quentin, la *Textricio* (Tertry). Berchaire a murit apoi la puțin timp, soacra sa având se pare o parte din vină.

Din cauza înțelegerilor negociate cu aristocrația neustriană, victoria obținută s-a arătat a fi mai importantă decât toate înfrângerile suferite de Pepin

și Austrasia. Neustria nu a fost nici cucerită și nici ocupată de cei din Austrasia. Ca urmare, se exagerează dacă se spune că în 687 începe puterea unică a Pippinizilor - viitorii „Carolingieni” - asupra întregului *regnum Francorum*.

Soluția aleasă pentru a asigura un control comun celor două mari entități politice ale lumii france a fost foarte vicleană: a fost păstrat regele neustrian Thierry al III-lea, iar după el fiii, nepoții și strănepotii săi. Rege unic, el si-a păstrat în continuare reședințele din jurul Parisului. El a rămas în consecință un rege „neustrian”, înconjurat de o curte „neustriană”, fapt ce a permis și aristocrației regionale participarea la viața politică. Alături de rege a existat însă un reprezentant al lui Pepin: mai întâi Nordebert, apoi, cu titlul de majordom al palatului (neustrian), fiul lui Pepin al II-lea, Grimoald al II-lea. Regalitatea unică nu era doar o glumă, instituțiile fiind respectate. Majordomul palatului, Grimoald, a pierdut în fața tribunalului regelui un proces împotriva abației de la Saint-Denis. Cât despre Pepin al II-lea, el a continuat să stea împreună cu soția sa Plectrude, în Austrasia, îndeosebi la Köln, vechea reședință a lui Sigebert cel Bătrân. Un alt fiu, Drogon, a fost numit duce în Champagne și a reprezentat un punct de sprijin pentru poziția pariziană a fratelui său Grimoald.

Există în concluzie un singur rege - neustrian - pentru întregul regat, dar doi majordomi pentru cele două părți ale lumii france; după 700, amândoi au făcut parte din aceeași dinastie!

Ceea ce alții încercaseră înainte, a reușit în cele din urmă Pepin: recunoașterea eredității funcției de majordom al palatului. Ca urmare, până în 751 au existat două dinastii, una care domnea și alta care guverna respectând întru totul dualismul lumii france.

Noii „principi”

Guvernarea ereditară instaurată la începutul sec. al VIII-lea în favoarea unei dinastii ne-regale, a fost numită *principatus*. Titlul care îi corespunde este cel de *princeps*. Atunci când Pepin cel Scurt a devenit rege în anul 751, contemporanii au spus că a renunțat la titlul de *princeps* în favoarea celui de *rex*. Această semnificație a cuvântului „principe” era nouă.

Încă din timpul Imperiului Roman Târziu doar împăratul era *princeps et dominus*, singurul deținător al puterii publice. Funcționarii își exercitau autoritatea doar în calitate de împuterniciți ai „principelui”. În cadrul regatului merovingian, doar regele, care îi conducea în numele împăratului pe „romani”, pe „franci”, pe „burgunzi” și toate popoarele din regatul său, era considerat *princeps*. În actele regale se vorbea de „clemența principelui”, „clemență” ce era o imitare a modelului imperial. Formulările „puterea regelui” și „puterea principelui” pot fi practic schimbate între ele, demonstrându-se astfel că regele merovingian al Galiei nu era comparabil cu un rege germanic din Germania și nici cu un „rege al armatei” imaginat de unii istorici germani. El ocupa locul împăratului și era singurul stăpân al țării și al locuitorilor săi.

La sfârșitul sec. al VII-lea și la începutul sec. al VIII-lea puterea supremă a principelui își schimbă proprietarul. Dacă *auctoritas principalis*, forța care dădea legitimitatea, aparținea întotdeauna celui uns rege, puterea, *potestas*, era exercitată de *major domus*, adică de „majordomul palatului”, ce guverna în locul regelui. De ce s-ar fi lipsit însă de titlul de *princeps* ducele unei mari regiuni care își asigurase ereditatea *de facto* a exercitării - pe plan regional - a acestei *potestas*?

Au apărut în consecință o serie de titluri onorifice care indicau în mod clar că majordomul palatului, dar și unii mari conducători regionali autonomi, asemeni lui Eudes de Aquitania, erau considerați „principi”. Puterea exercitată de Pepin al II-lea era denumită „guvernarea princiară a majordomului palatului”, lui fiindu-i trimis și tezaurul regal al Neustriei, considerat esența și simbolul puterii regale.

Un manuscris anglo-saxon din sec. al VIII-lea îl numea pe ducele de Champagne, fiul lui Pepin al II-lea, principele Drogon. Texte din epocă îi dau titlul de „principe” și majordomului palatului Erchinoald.

În prima jumătate a secolului al VIII-lea, în regatul francilor, coexistau două dinastii, amândouă de rang „princiar”. Mai existau însă și alte dinastii - în Aquitania, Turingia, Bavaria, Almania - ce se considerau la fel de nobile ca cea a Arnulfinelor, dar nu încercau absolut deloc să se rupă de regatul francilor. Din contră chiar, ele doreau să-și joace rolul și se considerau egale cu majordomul palatului, regelui rămânându-i doar un prestigiu pur teoretic.

Aceasta este realitatea politică în *regnum Francorum*, devenit acum un conglomerat de principate. Cum ne ocupăm de istoria Franței, vom trece peste cazul „principatelor” din Germania, dar vom încerca să cunoaștem mai bine originile ducatului Aquitaniei. În timpul Merovingienilor, conducătorul său nu a devenit doar rege - așa cum s-a spus de curând - ci și *princeps*!

Aquitania

Aquitania făcuse parte din regatul vizigot de la Toulouse. Ea a fost considerată regiune cucerită și a fost mereu împărțită între diferite „regate parțiale” rezultate în urma partajelor succesoriale; singura constantă a fost că Auvergne a rămas mereu în Austrasia, în timp ce „ducatele” de Tours și de Poitiers au fost obiectul certurilor dintre frații merovingieni. Deși senatorii romani din Aquitania au jucat un rol de frunte în toate regatele merovingiene, dar mai ales în Austrasia, cele două provincii ale Aquitaniei, *Prima*, cu capitala la Bourges, și *Secunda*, cu capitala la Bordeaux, nu au găsit nici o modalitate de unificare cu excepția celei a organizării ecleziastice. Novempopuli, singura cu numele de Aquitania în perioada romană timpurie, era locuită de basci. În ciuda situației sale instabile, instalarea unui Merovingian la Toulouse (Caribert al II-lea, între 629 și 632) a declanșat procesul de creare a unei entități politice în sud-vest. Odată întemeiat, acest „regat” - care nu mai avea rege, dar era util în lupta împotriva bascilor - a continuat să existe sub conducerea unor duci ale căror nume în parte le cunoaștem, mai întâi Felix, iar apoi Loup, Primul a reușit să supună o mare parte a Gasconiei, una din consecințele acțiunii sale fiind faptul că la puțin timp după aceea trupele gascone au devenit elita armatelor aquitane. Ele au devenit de temut și au fost numite *Wascones*! Al doilea a reunit pe la 675 un sinod în apropiere de Bordeaux. Regele este menționat în mod formal, el fiind singurul „principe” ce avea dreptul de a convoca episcopii mai multor provincii; se precizează însă că sinodul are loc „la inițiativa ducelui Loup, *vir illuster*”. La sinod au participat episcopii din Novempopuli și dintr-o parte importantă a Aquitaniei Secunda, în timp ce Aquitania Prima a fost reprezentată doar de episcopul metropolitan de la Bourges.

Pentru a-și extinde propria dominație, Loup a profitat de luptele în care era implicat Ebrouin. Un izvor contemporan vorbește despre cucerirea orașului Limoges: „Loup a ajuns și a ordonat adunarea episcopilor și a tuturor cetățenilor - bărbați de vază ai orașului. Le-a smuls un jurământ de fidelitate și i-a supus conducerii sale”. Ca urmare, nu avem de a face cu un elan comun al aquitanilor ce doreau să se elibereze de sub jugul francilor, imagine care apare în interpretările „naționale” ale evenimentelor. Din contră chiar, este vorba de o luptă dusă personal de către ducele franc, de dinastia și de fideli săi pentru a învia, în ciuda rezistențelor, o Aquitanie căreia îi fusese uitat și numele. Sentimentul național aquitan nu este cauza, ci consecința întemeierii principatului.

Succesorul lui Loup, Eudes, a fost un conducător remarcabil ce și-a apărat țara cu vitejie împotriva arabilor, o dată fiind și victorios, în 721, în fața zidurilor Toulouse-ului. *Liber pontificalis*, istoria episcopilor de la Roma, pomenește victoria și o atribuie darurilor - fragmente de bureți sfințiți - trimise

ducelui și „francilor” săi. Întâmplarea este foarte interesantă pentru că demonstrează faptul că în acea perioadă ducele aquitan, asemeni celui bavarez, avea deja propriile sale relații diplomatice la curtea pontificală. Dar, pe de altă parte, faptul că Aquitania făcea pe atunci parte din regatul franc nu poate fi pus la îndoială, chiar și arabii numeau așa regiunile devenite musulmane din nordul Spaniei: *Ifrandja*, Francia. În *Liber pontificalis*, ducelui i se dă un nume de o importanță aparte: Aquitaniae *princeps*, „principe al Aquitaniei”.

Textele aquitane din sec. al VIII-lea îi atribuie titlul de principe - recunoscut și de papalitate - lui Eudes și succesorilor săi, Hunauld și Gaifier. Chiar și Carolingienii au trebuit să îl recunoască uneori. Scopul lor era însă acela de a face ca „principatele” să dispară pentru a rămâne doar puterea centrală. Un text spune despre Carol Martel că s-a apucat să distrugă forța „tiranilor” din regatul său. „Tirani” nu erau alții decât „principii” cvasi-independenți dintre care ultimul, Tassilo al III-lea al Bavariei, a căzut abia în timpul lui Carol cel Mare, în 788!

Carol Martel

Pepin al II-lea nu a putut părăsi Austrasia: el a trebuit să facă față atacurilor din nord ale frizonilor și din răsărit ale saxonilor. Utrecht-ul a fost cucerit de franci pe la 625, în timpul lui Dagobert și al lui Pepin I, fiind recucerit de către frizoni în jur de 650. Pepin al II-lea a reușit apoi să îl smulgă din mâinile adversarilor în 695-696, aceștia recuperându-1 din nou puțin după moartea sa. În schimb *Frisia Citerior* cu capitala la Duurstede a fost cucerită și păstrată; ea a beneficiat de o evanghelizare intensivă, condusă de Sfântul Willibrord. Alături de Duurstede și Tiel pe Waal, ea a reprezentat poarta economică spre Anglia a Austrasiei. Neplăcerile înfruntate atunci de Pepin al II-lea din partea saxonilor nu sunt cu nimic mai prejos, ei cucurind de la franci una din regiunile originii lor, pe cea a bructerilor din jurul Dortmund-ului de astăzi.

În Austrasia, puterea lui Pepin al II-lea se baza pe posesiunile și clientela Amulfenilor din jurul Metz-ului și Verdun-ului, pe care le moștenise de la tatăl său Ansegisel, fiul Sfântului Arnulf, și pe posesiunile Pippinizilor din regiunea mosană din jurul orașelor Liège, Malmédy, Nivelles și Andennes, moștenite de la mama sa Begga, fiica lui Pepin I. Prin căsătoria sa cu Plectruda, fiica seneșalului Hugobert, a primit și domeniile celei mai importante familii din regiunea Trierului, familie deosebit de influentă și în regiunea de la nord de Köln. Acolo, pe o insulă de pe Rin. Pepin al II-lea a întemeiat abația Kaiserswerth.

În familia Plectrudei se întâlneau nume cu rezonanță pentru francii renani: ducele Theotharius și fiul său Theothardus aminteau de Theotrada, care prin căsătoria sa cu un duce din Turingia și-a înrudit familia cu dinastia din această țară. Arnulfenii erau conștienți că ascendența Plectrudei era mai nobilă decât a lor, fiul lui Grimoald al II-lea fiind botezat Theodoald. După moartea lui Drogon în 708, a lui Grimoald, asasinat în 714 la Liège de un frizon păgân, și după moartea tot în 714 a lui Pepin al II-lea, Theodoald a rămas moștenitorul nesigur al tuturor acestor pământuri și al funcției de majordom al palatului din Neustria. Plectruda era gata să apere moștenirea atât împotriva celor din Neustria cât și împotriva unui fiu avut de Pepin al II-lea cu o anume Alphaida: Carol, trimis de altfel și la închisoare.

Cei din Neustria nici nu se gândeau să recunoască puterea tânărului Theodoald, trupele Plectrudei fiind învinse pe 26 Sep. 715, la Saint-Jean-de-Cuise, în apropiere de Compiègne. Ei s-au aliat apoi cu saxonii și frizonii, și împreună cu Rainfroi, noul majordom al palatului, au profitat de moartea lui Dagobert al III-lea pentru a-1 înscăuna ca rege pe Chilperic al II-lea, fiul lui

Childeric al II-lea. În cele din urmă, ei au obligat-o pe Plectruda să le dea o parte din tezaur, cea care corespundea zonei neustro-burgunde a regatului. Tot atunci a scăpat din închisoare și Carol - viitorul Carol Martel - el reușind să-și strângă partizanii și să meargă împotriva frizonilor, demonstrându-le astfel celor din Austrasia că exista în sfârșit cineva capabil să îi apere.

În 716, în apropiere de Ambleve, în Ardeni, Carol a reușit să ia prin surprindere și să învingă armata Neustriei. Există un document impresionant care îl arată pe Chilperic al II-lea dăruind pe 28 februarie 717 abariei Saint-Denis pârdurea Rouvray, de pe malul

* Fiul lui Pepin al II-lea (n.tr.)

drept al Senei, pentru a se ruga „pentru stabilitatea regatului și salvarea patriei”. Toate acestea au avut loc înainte de bătălia câștigată de Carol pe 28 martie 717, în apropiere de Vincy, la sud de Cambrai. Obligată să se retragă, Plectruda a fost nevoită să îi cedeze lui Carol și Koln-ul, și tezaurul. În 718, stăpân incontestabil al Austrasiei, învingătorul i-a atacat pe saxoni la ei acasă, până pe Weser, demonstrând astfel încă o dată curajul și puterea sa. El a profitat apoi de moartea lui Radbod, regele frizonilor, pentru a recuceri în 719 Utrecht-ul, devenit apoi centrul evanghelizării conduse de Willibrord. Tot între Senlis și Soissons, la Nôry, la marginea unui mare domeniu fiscal, Carol a obținut pe 14 octombrie 719 victoria decisivă asupra neustrienilor. Acesta se asigură de alianța ducelui Eudes al Aquitaniei, care însă l-a trimis după înfrângere lui Carol pe regele Chilperic al II-lea în schimbul recunoașterii poziției sale de duce și „principe” al Aquitaniei, adică de conducător ereditar și autonom. Dar Carol dorea să câștige încrederea celor din Neustria și ca urmare l-a recunoscut pe Chilperic. În 712, după ce a murit, acesta a fost înlocuit de fiul lui Dagobert al III-lea, Thierry al IV-lea.

Ar fi o greșală dacă, după victoria sa din 719, l-am considera pe Carol - nume nou ce se aseamănă cu anglo-saxonul *cearl* și germanul *Karl*, adică „soldat viteaz”, „tânăr solid” - stăpânul necontestat al întregului *regnum Francorum*. El nu a reușit să scape de Rainfroi și de fidelii săi, fiind chiar obligat să le cedeze un fel de principat în jurul orașului Angers. În 724 a fost nevoit să lupte împotriva lor, iar principatul a fost recuperat abia după 731, anul morții majordomului palatului din Neustria.

Carol nu era însă decât la începutul recuceririi regatului, în perioada când, fără a-și face prea multe scrupule, își așeza pionii în pozițiile cucerite. În 723 a încarcerat pe doi dintre fiii fratelui său vitreg Drogon, unul dintre ei murind în închisoare. După 719, el i-a încredințat lui Milon - fiul unui fost episcop de Trier, dar care după spusa unui contemporan „era cleric doar prin tonsură” - episcopatele de Reims și de Trier, cel din urmă fiind orașul metropolitan al Belgiceii. Pentru a-1 putea supraveghea mai bine pe Rainfroi și regiunea Anjou, a numit conte în Mans *am* om de-al »ftu din Austrasia, pe Roger - succedat apoi de fiul său Hfcrvrf •- lur cpiscop, pe Jousseume, fratele lui Hervé. Deocamci năcl R irchuit să accepte autonomia lui Eudes în Aquitania, ca și p« (W • „principe-episcopi” din Bourgogne. Cel mai puternic (Inln' Bl, Savary, episcop de Orléans și Auxerre, a profitat de luptele în Austrasia și Neustria pentru a-și crea, de pe la 711, un *biro* |>riu. El a cucerit regiunile Nevers, Tonnerre, Avallon și *th*)v«"». Într-un murit lovit de fulger pe când ataca Lugdunensis.

Puterea seculară a episcopilor era o realitate și în ille care se plângea un rege încă din secolul al VI-lea. Într-un sistem în folosul episcopilor aleși dintre fidelii sfinți, Carol nu înțelegea dezavantajele situației și a încercat, așa cum mai făcuseră și Ebroin, să o remedieze, restabilind drepturile seculare. „Uscă al francilor”, el este mai mult decât un general victorios, este și un om politic, un organizator și un întemeietor de instituții.

Prin generalizarea unui procedeu aplicat în trecut într-un mod dezorganizat, Carol a pus bazele viitorului sistem „feudal”: asigurarea fidelității și a serviciilor militare ale unui nobil în schimbul puțin ale unui om liber, prin cedarea dreptului de folosire a unui „pământ”. Recompensa anticipată constituia baza materială a „vasalului” care, prin intermediul „beneficiului” sau „beneficiului”, putea să își întreprindă „familia” și să suporte cumpărarea și întreținerea unui cal de luptă și a armamentului greu. Proprietatea pământului rămânea celui ce îl „oferise”. Procedeuul nu este deci nimic altceva decât un mod de a pune în valoare pământurile marilor proprietari, mai ales ale celor eclesiastici, prin atribuirea unui drept de folosință „precaria” - de-a lungul a una, două sau trei generații - în schimbul plății unui cens anual. Censul plătit de cel ce exploata pământul a fost înlocuit de prestarea militară a unui războinic. Episcopii, de exemplu Savary și Milon, au aplicat metoda pe pământurile bisericilor lor și și-au creat escorte militare din ce în ce mai puternice. Carol a procedat la fel, beneficiind în numele statului de pământurile bisericilor. În povestirile apărute după moartea sa, clericii îl arată ispășindu-și păcatul în infern.

Statul roman înzestrase din plin bisericile cu bogății, dar nu renunțase niciodată la obligațiile avute de ele - asemeni tuturor proprietarilor - față de stat. Principiul a fost restabilit de Carolingieni în spiritul epocii lor. Pepin al III-lea și Carol cel Mare, fiul și nepotul lui Carol Mare, au instaurat puțină ordine; ei au recunoscut unele drepturi atât bisericilor „spoliolate” cât și statului:

precaria vcrbo regis, „precaria” acordată de biserică în urma unui ordin regal, era un pământ pentru care beneficiarul trebuia să presteze serviciu militar în slujba regelui și să plătească un cens bisericii.

Soldați de meserie, mai numerosi, mai bine înannați și mai experimentați, ei au devenit nucleul armatei carolingiene, înlocuind infanteria compusă din războinici de ocazie. Schimbarea, începută doar în timpul lui Carol Martel, a avut multiple consecințe sociale. Născută în cadrul luptei pentru putere din interiorul statului franc, inovația nu a avut nici o legătură cu necesitățile pe care le-a presupus mai târziu lupta împotriva arabilor, dar a contribuit la înmulțirea șanselor de victorie.

Spiritul organizator și cuceritor al lui Carol se resimte și în regiunile orientale ale regatului. El a coordonat ridicarea unor noi înălțămuri, cu ziduri din piatră și porți protejate de tumuri, cum sunt de exemplu cele de la Christenberg în Hessen. Construcțiile defensive presupun organizarea unor garnizoane și a unui sistem de schimbare a trupelor ce apărau frontiera amenințată de către saxonii. Tot acum, după modelul drumurilor romane din Galia, pe malul drept al Rinului sunt deschise noi drumuri, la intervale regulate fiind amplasate „stații” pentru schimbarea cailor. Ele erau deservite de colonii statului, instalați acolo în schimbul obligațiilor prestării serviciului militar pe domeniile regale și pe pământurile confiscate, mai ales pe cele din Franconia. Colonizată cu siguranță în timpul lui Carol, regiunea a permis restabilirea legăturilor cu Turingia, a cărei dinastie ducală a fost integrată înainte de dispariție în cadrul sistemului pippinid. Această regiune a permis învăluirea dinspre sud a saxonilor, atât direct pe Rin, și amenințarea dinspre nord a alamanilor și a bavarilor dacă ar fi încercat să se revolte împotriva autorității carolingiene. Carol a reușit să impună în cele două ducate o redacțiune nouă a legilor, în care s-a ținut cont de interesele regelui - deci ale stărilor reprezentate de Carol - și de cele ale Bisericii. Bavariei i-a fost confiscată o regiune importantă de la nord de Regensburg, Norilgau, iar Alamania a fost supusă în 730, după rebeliunea conșilului de ducele său, Lantfrid. În regiunile mai bine controlate, acțiunea inșionară a anglo-saxonului Winfrid - căruia papa îi conferise o demnitate episcopală și numele de Bonifacius - este sprijinită și de ducele francilor și de cel al bavarilor. În ciuda nesigurății pozițiilor dobândite, consolidarea statului și în pacea sa rășăriteană nu poate fi negată. Ea a precedat acțiunile întreprinse de Carol în această scop în ultima parte a vieții sale, în partea apuseană și în cea sudică a regatului.

În 721, la Toulouse, Eudes de Aquitania a rezistat victorios în fața atacului arab, dar în 725 Autun-ul a fost jefuit de musulmani. În 732, Aquitania părea pierdută. Eudes a încheiat alianțe cu conducătorii arabi ostili propriei lor puteri centrale, alianțe utile pentru apărarea creștină. Pedepsa a venit sub forma unui atac condus personal de Abd al Rahman, conducătorul militar al Spaniei musulmane. Eudes a făcut apel la ajutorul lui Carol, care a strâns o armată pentru a apăra orașul sfânt al regatului, Tours, țelul declarat al atacului arab. Înaintarea arabă a fost oprită pe 25 octombrie 732 la Moussais, între Poitiers și Tours, într-o luptă crâncenă ce a curmat viața conducătorului arab.

Armata francă nu a încercat să exploateze o victorie rămasă pur defensivă. Carol s-a ferit de o înaintare temerară, nedorind să se expună atacului cavaleriei dușmane, care, de-a lungul unei retrașeri îndelungate, a putut să jefuiască în liniște Aquitania. El avea ceva mai bun de făcut decât să salveze o Aquitanie ce se pretindea a fi autonomă. El a profitat de marea sa armată pentru a-și priva de putere pe episcopul de Tours și pentru a se năpusti asupra episcopilor Eucherius din Orléans și Ainmar din Auxerre, succesorii lui Savary. Momentul îndelung așteptat venise! Cei doi episcopi au fost prinși și exilați în bisericile din nord-est. Eucherius a murit venerat ca un sfânt în 738, la Saint-Trond. Proprietățile celor două episcopate au fost întrebuințate pentru crearea unor comitate franceze. Ca urmare, la Auxerre întâlnim o dinastie francă venită din Bavaria, membrii familiei slujindu-i pe Carolingieni și în Bavaria occidentală și în Suabia orientală, și în Bourgogne!

Care a fost meritul istoric al lui Carol „Martel”, salvatorul Occidentului de la Poitiers? Importanța evenimentului nu trebuie nici neglijată și nici exagerată. Un contemporan creștin care trăia la Cordoba, sub stăpânire musulmană, atribuia succesul europenilor, *Europenses*, identificând astfel pentru prima dată Europa cu lumea carolingiană pe cale de a se naște. După 717, anul rezistenței eroice a Constantinopolului asediat de arabi, 732 a fost considerat peste tot - și cu siguranță și la Roma - un moment de cotitură ce a fixat limitele expansiunii arabe. Cu siguranță însă, nici pădurile Galiei de nord și nici cele din Masivul Central nu erau amenințate de o cucerire durabilă, pe care arabii nu puteau și nici nu doreau să o aibă. Abia în 735, 736, 737 și 739, prin intervențiile neobosite din sudul Galiei, Carol și ai săi au obținut succese cu

adevărat decisive. În Aquitania au luptat împotriva aquitanilor a căror putere se diminuase după moartea lui Eudes (735), în Provence au luptat împotriva unui sef local aliat arabilor, și la fel în Septimania, regiune vizigotă devenită la rândul său arabă.

Jafurile france erau la fel de nemiloase ca și cele arabe. Sudul nu a fost eliberat de arabi decât cu condiția de a i se supune lui Carol, care nu era omul să facă daruri și nici cel care să lupte pentru alții. El a smuls Avignon-ul arabilor și, apelând la ajutorul longobarzilor, în 739 a recucerit Provence. Mai mult timp romană decât toate celelalte regiuni ale Galiei, în timpul Merovingienilor ea și-a păstrat intact caracterul său „roman”, dar a fost grav lovită de represiunile brutale ale lui Carol „ciocanul”, poreclă ale cărei prime atestări datează abia din secolul următor și a cărei semnificație este cât se poate de explicită.

Există și o altă față a medaliei: curajul de a traversa o Burgundie ostilă pentru a ajunge în regiunile mediteraneene și pentru a-i ataca pe arabi în inima Septimaniei, într-o zonă pe care francii nu au cucerit-o niciodată. Cea mai eroică bătălie a avut loc în 737 la sud-vest de Narbonna „în Goția, într-un loc numit *Birra*”, o confruntare în care ambele părți au suferit pierderi deosebite. Episodul a intrat în legendă, fiind cântat în așa-numitele „chansons de geste”, în ciclul „Guillaume d'Orange”. Guillaume nu era de altfel decât o rudă a Carolingienilor, cunoscut mai târziu sub numele de Sfântul Guillaume de Gellone, ale cărui lupte duse în jur de 800 împotriva arabilor au fost confundate cu cele duse de franci în timpul lui Carol Martel și contopite în aceeași legendă. De fapt, pentru francii din nord începe aici o nouă epocă eroică ce s-a aflat la baza artei epice, al cărei merit a fost considerabil în apariția sentimentului național francez. Luptele împotriva necre-dincioșilor - ne gândim la Roland - au permis celebrarea unității credinței creștine și a curajului franc.

Legea celui mai puternic, aplicată de Carol Martel și în cazul fih'zonilor păgâni - „distrusi până la exterminare” în 734, după cum semnala un contemporan - era departe de a displace papalității, care căuta un sprijin împotriva longobarzilor. Deveniți creștini, ei doreau în continuare să supună întreaga Italie, inclusiv partea ce aparținuse până atunci împăratului de la Constantinopol și re-prezentantului său, exarhul de la Ravenna. Papalitatea i-a cerut lui Carol protecție și i-a trimis cheile mormântului Sfântului Petru, oferindu-i să se separe de Imperiul de la Constantinopol. Carol a primit ambasada cu tot fastul de rigoare, dar nu a dorit să ducă o politică antilongobardă împotriva lui Liutprand, un rege care îi oferise sprijinul în Provence și îl făcuse pe fiul său, pe Pepin, „fiu prin arme” - după un obicei germanic. Inițiativa papală a avut o importanță aparte, de „legitimare” a dinastiei pippinide, care, nu trebuie să uităm, nu era încă regală. În 737, la moartea regelui Thieny al IV-lea, Carol a îndrăznit să guverneze singur, fara rege, considerându-se de acum înainte „principe” al francilor, cu alte cuvinte, conducătorul ereditar al francilor. Atunci când a murit în 741 la Paris, Merovingienii păreau uitați. Dinastia sa, cu cei doi fii ai săi, Carloman și Pepin, apărea ca o putere europeană.

Bilanțul perloadei merovingiene

A fost oare lumea merovingiană așa de sinistrală și de primitivă cum s-ar vrea uneori să se creadă? Într-o țară care continuă în mod direct regatul franc se afirmă cu usurință că francii nu aveau „noțiunea de stat”. Suntem oare mai aproape de realitate atunci când reproșăm Merovingienilor că din punct de vedere arhitectural în urma lor nu a rămas nimic? N-ar trebui oare să ne gândim la bisericile romanice și gotice ridicate exact pe locul clădirilor merovingiene dispărute pentru totdeauna? Reims număra douăzeci și două de biserici. Fortunatus lauda frumusețea catedralei din Nantes cu cele trei nave ale sale și cu turnul înalt (terminat către 567) și tot el îl omagia pe ducele Launebode care, bărbat de rasă barbară fiind, a construit către 570 la Toulouse bazilica Saint-Sernin-du-7ars și a realizat astfel ceva ce „romanii” nici nu și-ar fi imaginat.

Jean Hubert spune că laudele sunt meritate și de regi, care „au construit mult și într-un mod măreț”. Biserica Saint-Germain-des-Prés, de pe malul stâng al Senei, a fost construită de Childebert pentru a adăposti relicvele Sfântului Vincent, aduse dintr-o campanie în Spania, ea fiind numită mai întâi Saint-Germain „Auritul”. La Auxen-e, regina Clotilda construisese deja o bazilică pe mormântul episcopului Sfântul Germain d'Auxerre. Clovis a ridicat la Paris, pentru a fi înmormântat într-însa, bazilica Sfinților Apostoli, loc unde a depus-o cu onoruri regale pe Sfânta Genevieve, cea care a dat în cele din urmă numele său bisericii. Au fost laudate și mozaicurile și coloanele de marmură ale bazilicii Saint-Marlin, construită la sfârșitul secolului al VI-lea la porțile Autun-ului de către regina Brunehaut. Se știe de asemenea că biserica Saint-

Martin-de-Tours avea o lungime de cel puțin 50 de metri, 120 de coloane, 8 porți și 52 de ferestre.

Lista construcțiilor citate de Grigore din Tours și cea a palatelor regale este deosebit lungă. Episcopul de Trier, Sfântul Nizier, a supervizat construirea în afara orașului a unei superbe case fortificate și, mai mult, a restaurat și catedrala distrusă în secolul al V-lea;

zidurile ridicate în cea mai pură tehnică romană sunt în picioare și astăzi, atingând pe alocuri înălțimea de 24 de metri.

Există însă o înverșunare împotriva acestei civilizații. Așa cum observă Jean Hubert, se contestă „în van” construirea în secolul al VII-lea a baptisteriului Saint-Jean din Poitiers, chiar dacă tehnica pare a fi romană și chiar dacă se preferă originile „romane” în locul unei perioade mai puțin iubite. De ce n-avem oare judecata limpede a unui Mabillon, pentru care secolul al VII-lea a fost „adevărata vârstă de aur” a Galiei? Numărul de mănăstiri și de catedrale construite acum corespunde unei mari creșteri demo-grafice și economice, fenomen demonstrat de cercetători pentru perioada ce a precedat luptele dintre majordomii palatului și epoca lui Carol Martel. Abia atunci se poate observa tulburarea completă a vieții religioase, fapt subliniat și de lacunele existente în listele episcopale din perioada secularizării bunurilor ecleziastice de către Carol Martel. Un bun exemplu este cel oferit de P. Gras, cel al reședinței merovingiene de la Saint-Cosme în apropiere de Chalon;

asemeni celor de la Soissons, Metz sau Paris, ea era înzestrată cu o serie de biserici printre care și o bazilică cimiterială construită în secolele VI-VII. Acestea i-a fost atribuit printre altele și satul Gevrey, oferit de Carol Martel unuia dintre fideli săi și detinut de conti și în secolul al IX-lea.

Epoca merovingiană o continuă fără întrerupere pe cea a Imperiului Roman Târziu. La Trier, Köln (Saint-Gertrud), Lyon, Metz (Saint-Pierre-aux-Nonnains), Frtjus, Marsilia (Sainc-Victor), baptisteriile, catedralele și mănăstirile din secolele IV-V sunt folosite în continuare, iar uneori sunt chiar extinse, ele fiind reprezentative pentru o artă ale cărei izvoare de inspirație se aflau la Roma, în Provence, dar și în Orient. Influența profundă a Orientului se explică prin creștinismul existent în Siria și Asia Mică și prin contextul european al comerțului mediteranean dinaintea de rup-tura din secolele VII-VIII. Bineînțeles că există unele urme ale „barbarizării”, ele putând fi sesizate mai ales la un nivel social mai puțin elevat, cum este de exemplu cazul „hipogeului din Dunes”, o criptă modestă construită la Poiriers, la începutul secolului al VIII-lea, de abatele Mellebaud. Eleganța și calitatea criptei și a sarcofagelor de la Jouarre din a doua jumătate a secolului al VII-lea nu trebuie însă subestimate, ele aparținând unui mediu apropiat curții, unde erau chemați cei mai buni artiști, mai ales din Italia. Calitatea construcțiilor din Galia este confirmată de anglo-saxoni, care în secolul al VII-lea îi chemau pe *caementari* din Galia pentru a construi biserici „în stil roman”. La început, prețioasele sarcofage de mai-mură erau lucrate în Provence, iar apoi și în carierele din Pirinei de unde, grație rețelei rutiere intacte, erau transportate până în regiunea pariziană, un exemplu în acest sens fiind cel de la Soissons al soției lui Ebroin, Leutruda. Tot invaziile arabe și luptele lui Carol Martel sunt cele care au întrerupt o tradiție artistică:

granzii epocii carolingiene au fost depuși în sarcofage refolosite, sarcofage romane și provenșale din secolul al IV-lea.

Nu trebuie să ne surprindă nici bogăția tennenilor folosiți în perioada merovingiană pentru a-i desemna pe „arhitecții” și pe zidarii - *architecti*, *caementarii*, *structores* - ce lucrau în *lapidarii*, pe tăietorii de piatră pe care îi vedem lucrând și într-o carieră de lângă Poitiers. Existau cu siguranță și dulgheri, și tâmplari ce continuau tradiția celtică și romană a Galiei, fiind posibilă astfel existența altui moment de înflorire înainte de cel al perioadei carolingiene. Este adevărat, coloanele erau adesea refolosite, dar obi-ceiul este întâlnit încă din timpul Imperiului creștin, cel care a distrus, fără ajutorul barbarilor, sute de temple păgâne. Cât despre capitelluri, ele sunt produse în ateliere specializate, asemeni celor care mai produceau și în secolul al VII-lea sarcofage de marmură, de piatră sau de ghips, numărul celor din umiă fiind de ordinul miilor. Tot Jean Hubert spunea: „Carierele și atelierele din regiunea Dijon-ului erau fumizoarele nordului și ale zonei Champagne. Regiunea nanteză era aprovizionată din Poitou, iar din regiunea pariziană sarcofagele erau transportate pe Sena spre Normandia.” În Galia a existat deci și o industrie care producea elemente arhitecturale „prefabricate”, fapt ce demonstrează că vechea organizare a atelierelor specializate și a transportului la mare distanță s-a refăcut

după invazii.

Din acest punct de vedere, regiunile cele mai favorizate sunt cele dintre Sena, Rin și Loara pe de o parte, și Aquitania pe de alta. Menționăm faptul că, din a doua jumătate a secolului al VI-lea, cea din urmă a trecut printr-o perioadă de adevărată înflorire, împărțirea sa între „regatele” merovingiene nereprezentând un obstacol în calea dezvoltării sale economice, ci din contră. Episcopul Sf. Didier a coordonat singur construirea unei incinte, apoi a unor apeducte și case, a unei mănăstiri și a mai multor biserici. Pe la 600, în afara incintei Mansului au fost construite opt mănăstiri și spitale. În orase existau „grupuri episcopale”, compuse în mod normal din două biserici (catedrală și biserica parohială) și un baptisteriu. O mare mănăstire, cum era Jumièges, avea două biserici, trei oratorii, un dormitor de 90 de metri și o incintă cu tumuri. Tot acum se și înovează: în Galia, transeptul și clopotnițele bisericilor datează din perioada merovingiană. Reprezentarea vrednică de milă a unei Galii merovingiene cu case de lemn ar trebui reconsiderată. Au rămas de săpat sute de situri - palate regale, mănăstiri și burguri fortificate - chiar dacă o parte dintre ele se află exact în centrul aglomerărilor de astăzi.

Bogăția pieselor de aur și de metal prețios descoperite în morminte a avut deja darul de a surprinde. Calitatea metalurgiei și a orfevrăriei popoarelor barbare este cunoscută, din această perspectivă ele dovedind „o îndemânare mult superioară celei romane”. De la mijlocul secolului al V-lea, ele au dezvoltat tehnica „cloisonné” - emailul este încrustat în nuci celule de metal prețios - adusă probabil de artiștii de la curtea lui Attila. Deși obișnuit cu fastul, Sidonius Apollinaris era orbit de strălucirea costumului și a bijuteriilor de aur ale printului franc Sigismar, venit să își ia soția de la curtea din Lyon. Mormintele princiare, cel al reginei Aregonde de la Saint-Denis și cele ale unei prințese și al unui prinț de sub catedrala din Koln, vin să confirme observațiile. Grijă avută de prinți în această direcție este reflectată atât de cariera Sfântului Eloi, bărbat nobil și aurar, cât și de cuvintele lui Chilperic I, care, comandând o piesă de aur împodobită cu pietre prețioase, a spus:

„O fac pentru a da strălucire națiunii francilor”. Tezaurile bisericilor, al căror inventar s-a mai păstrat, depășeau de departe bogăția pieselor provenite din morminte. Luxul însoțit de aur și pietre prețioase surprinde într-o perioadă considerată precară din punct de vedere economic. Totuși, nu există nici o îndoială: ea a fost mult mai bogată decât cea carolingiană, fapt confirmat și de trecerea de la moneda de aur la cea de argint.

Nici în industria sticlei, exportate până în Scandinavia, nici în cea a ceramicii, în care se pot observa unele influențe noi, și nici în prelucrarea fildeşului, unde se păstrează finețea modelelor din secolul al V-lea, tehnicile și tradițiile romane nu au dispărut sub lovitură contribuțiilor „barbare”. Mai mult chiar, toată bogăția despre care am vorbit era răspândită prin numeroasele curți regale și reședințe comitale în sute de orase și de mănăstiri.

O mare parte a pieselor surprind prin rafinamentul lor, unele dintre ele având și o origine foarte îndepărtată, ca de exemplu mătasea Balthildei, venită de la Constantinopol. Se pot observa și aptitudinile tehnice ale celor care au construit „termele” fiscalului regal de la Athies, cele ale mănăstirii Sainte-Radegonde din Poitou sau din locuințele episcopului din Bordeaux.

Aceste observări sunt suficiente pentru a demonstra că în perioada merovingiană schimburile nu puteau să fie nule. De asemenea, sutele de localități unde se bătea monedă ne dau la rândul lor de gândit. Nord-estul, Germania și Anglia, cunosteau cu siguranță folosirea balanțelor portabile, fapt ce trădează schimburile făcute în afara centrelor urbane, ocazii în care era luată în calcul valoarea intrinsecă a cantității de metal prețios ce putea fi obținut prin topirea monedelor. În alte regiuni ale Galiei exista atât o ambianță romană cât și una urbană, iar moneda era folosită ca un mijloc curent de plată, în funcție de valoarea nominală, deci fără a se ține foarte strict cont de valoarea sa metalică.

Intensitatea comerțului și diversitatea mărfurilor transpore și din varietatea drepturilor vamale de care erau scutite navele, animalele de povară și căruțele mănăstirilor ce transportau - dar nu comercializau - de exemplu sarea de la salinile bisericii către alte posesiuni ale sale. Unul dintre actele de scutire de vamă din secolul al VII-lea enumera mai multe puncte de vamuire: Toulon, Marseille, Fos, Arles, Avignon, Soyons, Valence, Vienne, Lyon, Chalon-sur-Saône. În afară de termenul general de *teloneum*, se folosește și *rofaricum* pentru transportul cu căruțe, adică pe roți;

portaticum pentru căratul pe spatule oamenilor, *saumaticum* pentru animalele de povară, *barganaticum* pentru bărci, *ponfaticum* pentru trecerea podurilor, *exclusaticum* pentru cea a

eclu-zelor, *pedagium* pentru trecerea cu piciorul si *pulveritacum* pentru turme - în urma trecerii lor se ridica praful. Ultima denumire este menționată deja în Codul teodosian, subliniindu-se faptul că nu suntem în fata unor inventii merovingiene oarecum naive, ci este pur si simplu vorba de continuarea administratiei fiscale a Imperiului Roman Târziu. Ea poate fi regăsită atât în continuitatea impozitelor pe persoană cât și în cele asupra pământului. Bisericele sunt la rândul lor supuse, ca si în epoca romană, la contribuțiile cerute de stat de la cei ce trăiau pe pământurile sale.

Textele vorbesc foarte clar despre cai, catări sau chiar măgari capabili să care între 100 si 150 kg, într-un ritm de 20-25 km pe zi. în Galia merovingiană sunt însă de mai multe ori menționați chiar si dromaderii, ei putând duce între 250 si 300 kg. Din motive de securitate, transportul pe uscat se făcea în caravane.

Într-o lume încă „romană”, întâlnim cei mai diversi *negotia-tores*. Evreii si sirienii, cei care întretineau legături de-a lungul Mediteranei, au cartiere proprii în Marsilia, Lyon si Paris. Ei aveau si dreptul de a purta sabie, iar cu ocazia intrării solemne în Orléans a unui rege merovingian au format propriul lor cortegiu. În timp ce la sfârșitul secolului al VI-lea un sirian din Bordeaux, Ruphron, risca să își piardă întreaga avere în favoarea unui episcop rudă cu Merovingienii, altul, Eusebius, a cumpărat o funcție epis-copală, așa cum făceau de obicei marii proprietari de origine ro-mană, terminându-si viața într-un mod demn, ca episcop al Pari-sului, și încercând chiar să ridice si o serie de alți sirieni din rândul clerului.

Un alt indiciu al influenței si bogăției negustorilor îl reprezintă un act regal prin care Clotar al II-lea a confirmat donațiile consi-derabile făcute de un *negotiator* cu numele de Jean mai multor biserici din Paris. El era proprietarul unor domenii rurale și al unor imobile din oras. Ca si în epoca romană, puteau exista negustori specializad, ca în cazul unui comerciant din Lyon care vindea numai vin, sau a altuia din Trier care se ocupa doar cu comerțul de sare.

O altă specializare, comerțul cu sclavi, cunoaste o deosebită în-florire în momentul instalării arabilor în Spania, când sunt vânduti anglo-saxonii, dar mai ales slavii făcuți prizonieri în timpul unor adevărate razii la frontiera orientală. Etnonimul lor de sciavi, *scla-vones*, devine astfel sinonim - fiind si originea - cuvântului „sclav”. Întâlnirea celor două curente ale comerțului de sclavi se făcea la Verdun, unde până în secolul al X-lea au existat experti ai co-merțului cu Spania musulmană, mai ales evrei poligloți. Verdun-ul este menționat ca un oras comercial dm secolul al VI-lea, când la cererea episcopului, regele Austrasiei, Theudebert I, a oferit locui-torilor un împrumut de 7000 de solidi - o sumă foarte mare -pentru a ajuta dezvoltarea comerțului lor; un fel de politică eco-nomică.

Problema capitalului necesar pentru comerțul la mare distanță este rezolvată prin împrumuturile făcute de la rude si chiar de la clienti. Faptul că negustorii puteau să obțină si să închirieze vase fluviale este deosebit de important, așa cum este si faptul că multi dintre ei nu lucrau pe cont propriu, ci erau în serviciul regelui, al granzilor, al bisericilor si chiar al mănăstirilor. „Negustorii pala-tului” erau deci succesorii celor care îi aprovizionau pe împărații din secolele al IV-lea si al V-lea. Mai puțin independenti, ei erau mai bine protejați, fiind avantajați si de faptul că, aparținând fis-cului, nu mai trebuiau să plătească drepturi vamale. La aceasta se adaugă si solvabilitatea clientilor lor de la curte, interesaci doar de produse de lux: mătase, stofe pretioase, mirodenii, bijuterii, parfu-muri. Episcopii, familiile senatoriale si aristocratia de provincie reprezentau de asemenea o piață de desfacere importantă, într-o Galie care, dominată de cei bogati si puternici, nu își pierduse gustul pentru lux. Așa-numitii *potentes* formau o lume aparte, deasupra celor desemnati prin termenul de *pauperes*, denumire care nu are însă semnificația de „sărac”; cuvântul era folosit în cazul oamenilor liberi care trăiau dm munca lor, erau lipsiti de privilegii, de clientelă și de influență, dar puteau la rândul lor să aibă si ei servitori sau sclavi.

Alături de produsele de lux nu lipseau nici mărfurile comune -în cantități mai mari - ca sarea, ceara, uleiul, grâul, camea sărată, peștele si chiar un sos de peste, *liquamen*. în secolul al V-lea mănăstirea Saint-Claude din munți Jura trebuia să își procure sarea din Mediterana, accesul la salinile mai apropiate din Lorena fiind amenintat de incursiunile alamanice. Condițiile de viață din Galia merovingiană erau mai bune, aceasta cunoscând în secolele VI-VII o înflorire întreruptă abia în jur de 700 de disensiunile inteme si de incursiunile arabe.

Dintre produsele cu un rol aparte în cadrul comerțului intem nu trebuie uitat vinul produs în special pe domeniile marilor pro-prietari laici si ecleziastici. Sfântul Remi pomeneste în

testament de o vie plantată „de mâna sa”; iar Sfântul Germain, episcop de Paris, a pus și el să se planteze o vie. Podgoriile din Galia s-au extins deci și către nord, iar butoaiele de vin menționate în comerț puteau fi exportate către nord-est și din regiunea pariziană.

Vesmintele si tesăturile merită la rândul lor o mențiune specială: s-a presupus chiar existenta unei astfel de industrii, existând si o serie de informatii în acest sens. A fost continuat pur si simplu sistemul roman al „gineceelor”, unde femeile lucrau împreună. În Provence, în secolul al VI-lea este atestată producția unei cantități importante de postav de calitate inferioară. În 661, Clotar al III-lea permite mănăstirii Corbie să cumpere din Provence, fără a plăti impozit, materiale pentru sutanele călugărilor. Producția de lână și m era destul de larg răspândită, mai ales pe domeniile regale.

Singurii care apar în texte sunt bogatii, putemicii, sfintii si ser-vitorii lor. Bineînțeles, o minune i se putea întâmpla si unui ne-voias, dar rolul celor umili era cel mai adesea cel de a contribui la sanctificarea bogatilor care puteau da de pomană. În mare, în com-paratie cu perioada Imperiului Roman Târziu, în perioada mero-vingiană nu s-a schimbat nici stratificarea socială si nici baza eco-nomică a marii mase a populatiei din Galia. Astfel, de exemplu, în dreptul popoarelor germanice, partea care se referea la „sclavii” romani s-a adaptat la realitățile romane si la dreptul roman. Statutul social liber sau servil era stabilit prin nastere; categoriile intermediare erau create prin acordarea unei libertăți personale însoțite totusi de o anumită obligatie față de stăpân, situatie ce se întâlnea mai ales pe domeniile bisericii. Fiecare categorie socială a popoarelor barbare a stabilit foarte de timpuriu legături cu cores-pondenta sa din rândul populatiei indigene si asa s-a creat una din bazele coeziunii noilor entități politice. La început, dreptul de a elibera sclavii a aparținut regelui, apoi granzilor si mai ales Bise-ricii, care trebuia să îi elibereze în conformitate cu „legea” după care trăia, adică dreptul roman. Astfel, în secolele VI-VII ei puteau să devină „cetățeni romani”, *civis romanus*, expresie care nu era semnul unei identități „nationale”, ci al uneia sociale.

Despre proporția grupurilor „naționale” si sociale, raportate la totalul populației, nu se poate spune nimic sigur. Pentru regiunile din nord, până la Sena, unde moda de înhumare a francilor este adoptată de o mare parte a populatiei indigene, se presupune că numărul francilor nu a depășit zece procente, ceea ce este oricum infim. Ca un exemplu a săpării unui mare număr de cimitire s-a putut observa existența unui „rip galo-belgo-franc” (P. Perin), caracte-ristic pentru nordul si nord-estul Galiei si definit prin originea sa galo-romană. În consecință, în centrul Galiei- nu și în părțile orientale - „fenomenul franc” are mai mult conotații politice si sociale decât o influență etnică, necropolele fiind mai mult un indicator al modului de a trăi si de a muri decât al apartenenței etnice a populatiei sau al originii sale.

În nordul Galiei influența dreptului franc este foarte mare. Acesta a fost fixat foarte de timpuriu prin primele versiuni ale „legii salice”, iar procedura s-a francizat grație „adunărilor” comi-tale, cel mai tare schimbându-se în domeniul dreptului penal si al „daunelor” plătite în functie de „valoarea” omului omorât sau rănit (*Wergeld*). În domeniul dreptului privat, al schimbului de bunuri mobile si imobile, influența a fost mai slabă, iar dreptul roman a fost acceptat si de cei de origine germanică; evolutia sa a fost diversă, conducând în cele din urmă la „cutumele” de mai târziu.

Deosebit de importante sunt formele de asociere, singurul mod de întrajucorare și singura posibilitate existentă în atara celei de supunere în schimbul protecției. Mult timp s-a crezut că este vorba de o contribuție pur gennanică, ale cărei efecte pot fi observate în cadrul comunităților țărănești, de exemplu în folosirea în devăl-măsie a bunurilor comune - „acareturi” - ale satului. S-a desco-perit însă (O.G. Oexle) că formele atât de bogate de asociere si de întrajutorare ale grupurilor profesionale, dezvoltate mai ales în orase de societatea romană si galo-romană, nu au dispărut, ele fiind rădăcinile directe ale așa-numitelor *conjuraciones*, *gthdoniae*, *confratriae*, frățiile si gildele mentionate în perioada carolingiană de arhiepiscopul Hincmar de Reims. În Galia, viata comunitară se dezvoltă si prin înmultirea bisericilor în satele cele mai importante;

o întâlnim si m „atelierelor” biseridlor, dar si în rândul clerului, unde ideea vietii în comun apare pentru prima dată în 535 la conciliul de la Clermont. Se cunosc de asemenea si asocieri ale negustorilor sau în cadrul altor meserii. Toate reprezintă deci pre-lungirea unui concept ce exista deja în cadrul societății galo-romane. Negura deasă care despărtea „Antichitatea” de „Evul Mediu” a dispărut, ea datorându-se doar ignorantei noastre din trecut, si nu incapacității oamenilor epocii.

Țăranii si „colonii” erau oameni fără putere. Dacă nu erau pro-tejati de stat sau de Biserică, ei erau lăsați pe mâna acelor *potentes* care încă din perioada romană - prin

intendenții agentilor așezați pe întinsele lor domenii - reprezentau pentru ei puterea publică. Majoritatea țăranilor din Galia merovingiană se aflau într-o astfel de situație. Condițiile lor de viață, sociale și economice, nu se schimbaseră de loc. Marea proprietate continua să existe și era deținută de aceleași familii galo-romane, în domeniul puterii publice regele preluând locul împăratului.

Cu metode de exploatare a pământului adaptate diferențelor regionale, sistemul a rămas în mare tot cel schitat pentru Imperiul Roman Târziu; rezerva stăpânului se păstrează, iar oamenii își împărțeau în continuare munca între aceasta și „propriile” lor pământuri. Nord-estul a beneficiat de o anumită redresare după devastările din secolele precedente și mai ales aici, dar și în alte regiuni, numărul micilor gospodării aflate în mâinile oamenilor liberi a rămas destul de mare.

De altfel, cele două forme de proprietate nu se exclud una pe alta. Proprietățile celor bogati sunt adesea răspândite, compunându-se din bucăți eterogene de mărimi inegale, rezultat al partajelor succesoriale, al schimburilor care aveau ca scop mărirea moștenirilor. Izvoarele mai bogate ale perioadei carolingiene ne vor permite să revenim asupra economiei agrare și asupra vieții oamenilor, a căror nesiguranță, sărăcie și slăbiciune în fața bolii și a lipsurilor au fost adesea subliniate. Trebuie făcută însă o deosebire între zone și perioade. În Galia merovingiană nu au fost doar lipsuri, iar o anumită îndestulare nu a fost întotdeauna străină nici chiar oamenilor de condiție mai modestă. Rezervorul uman de care a beneficiat un cuceritor cum a fost Carol cel Mare a dezvoltat forța relativă a unei populații rurale pentru care momentele cele mai dificile nu au fost în timpul Merovingienilor, ci în cel al Carolingienilor.

Într-o Galie merovingiană cu mai mult de o sută de centre urbane și sute de centre rurale care în secolul al VII-lea au cunoscut o creștere de populație, este greu de apreciat nivelul demografic. La aceasta se mai adaugă și socurile puternice provocate de epidemiile de ciumă venite din Mediterana în secolul al VI-lea - au atins Provence și culoarul Ron-Saône - și sfârșitul secolului al VII-lea.

Lumea merovingiană este bogată și diversificată. Aici există și Parisul, oraș înfloritor, cu poduri încărcate de prăvălii „à la romaine”. Cea mai mare parte a populației trăia pe malul stâng unde există opt din cele treisprezece necropole merovingiene descoperite până acum în oraș. Parisul era înconjurat de mai multe mănăstiri și de mai mult de douăsprezece fiscuri regale. Aici exista cel mai activ atelier monetar după cel din Marsilia și, tot aici, vedem cum începe ornamentarea cu miniaturi a pergamentelor cărților, o artă nouă dezvoltată în special în marile abbatii Luxeuil, Fleury, Chelles, Corbie, Saint-Denis, toate întemeiate de Merovingieni și bază a renasterii carolingiene. Este cunoscută putemica abarie Ligugé care a emis o monedă de aur, iar la sfârșitul secolului al VII-lea avea o biserică cu absidă mare și pardoseală emai-lată după tradiția romană. În cimitirul merovingian de la Herouvillette (Calvados) există mormântul unui războinic deșez în jur de 540 și însoțit și de unele sale de fierar și aurar. Mormintele căpeteniilor france se găsesc în mici biserici întemeiate de ei, lăcașuri care aveau în același timp și rolul unor centre de evanghelizare, asemeni locurilor de cult prevăzute cu absidă de pe domeșurile contemporanilor lor galo-romani. Importanța unor astfel de monumente pentru continuitatea religioasă și artistică a fost foarte adesea „uitată”.

Bogăria menționată contrastează în mod surprinzător cu sărăcia, mizeria și depresia - în sens economic și psihologic - descrise de autorii ce repetă clișeele din timpul umaniștilor, în realitate aceștia neputând să știe mare lucru, ei confundând scrierile carolingiene cu cele romane. Ei nu puteau să înțeleagă faptul că datorau cunoașterea literaturii antice scribilor carolingieni, iar înaintea lor celor merovingieni. Cercetările actuale și descoperirile arheologice prezintă francezilor una din perioadele cele mai vii ale istoriei lor. Greșala celor care au ironizat atât de tare această perioadă poate fi scuzată de pierderea celei mai mari părți a monumentelor și a documentelor. Din mai multe sute de mii de acte scrise - doar pentru o numire episcopală era nevoie de șase scrisori, iar cea mai mică schimbare de proprietate era înregistrată - au supraviețuit doar o sută de originale. O întâmplare fericită ne-a păstrat câteva documente contabile de la sfârșitul secolului al VII-lea de la Saint-Martin din Tours. Ele demonstrează faptul că textele asemănătoare cerute de Carol cel Mare de la biserici nu reprezintă decât o reintroducere a modului de administrație roman și merovingian. Documentele de la Tours ne oferă mai mult de nouă sute de nume descifrabile de persoane - plus cantitatea precisă în grâu, secară, orz și ovăz datorată de fermieri.

Cu o majoritate zdrobitoare, numele întâlnite în documente sunt gerinice, ceea ce demonstrează două lucruri: în primul rând faptul că francii puteau fi și ei simpli fermieri și, în al doilea rând, că la nord de Loara, în jurul anului 600, toată lumea putea să poarte nume france, mare parte dintre ele devenind peste timp franceze: Amulf, Albert, Oudri, Boson, Robert, Evrard, Gilbert, Lambert, Lfonard, Guibert...

Atunci au fost puse fundamentele economiei rurale, ce va putea fi observată mai bine în secolele următoare, cele ale Bisericii cu si-noadele sale din cadrul diocazelor și cu „clericalizarea” vieții reli-gioase, cele ale evanghelizării Galiei și a țărilor vecine, fundamen-tele simbiozei romano-celto-germanice și ale unei regalități puter-nice care a sfârșit prin a deveni franceză. Aceasta nu este nici o pe-rioadă „ingrată” și nici „infantilă” în sens peiorativ, ci o perioadă plină de viață, de-a lungul căreia s-au păstrat tradițiile antice - in-clusiv limba latino-romană - și au apărut altele noi.

Către sfârșitul secolului al VII-lea Galia a trecut prin transformări decisive, printre care pe primul loc se află declinul regiunilor sudice. Comerțul sirian și evreiesc se mentinuse în continuare într-o Mediterană dominată încă din timpul lui Iustinian de flota imperială. În 656, Egiptul a fost definitiv pierdut, arabii ocupând în cele din urmă toată Africa septentrională și, în 711, Spania vizigotă, concentrându-și apoi atacurile și către sudul Galiei. În cele din urmă arabii au ajuns să controleze vestul Mediteranei, un semn în acest sens fiind faptul că, în jur de 670, papirusul importat din Egipt încetează să mai fie utilizat de Merovingieni, actele fiind redactate de atunci înainte pe pergament. În timp ce evreii au rămas, sirienii au dispărut, fiind absorbiți de populația Galiei. Un rol de prim-plan a fost jucat atunci de saxonii din Anglia și de frizonii pe care îi întâlnim până la Marsilia.

Declinul Marsiliei și Arles-ului îi corespunde deci înflorirea nordului și nord-estului. Din punct de vedere economic, centrul de gravitație al Galiei s-a deplasat către Paris, către Neustria unde abatia Saint-Denis a fost îmbogățită grație unui târg - numit mai târziu „Lendit” - care domina comerțul Austrasiei cu Anglia, loc unde se schimbau mărfuri cu anglo-saxonii, cu frizonii, dar și cu Maas-icht-ul și Duurstede. Numeroasele mănăstiri înființate de regalitatea din Neustria și de majordomii palatului din Austrasia au reprezentat în regiunile lor - unde au reînnoit vocația cerea-lieră - tot atâtea centre economice care au atras o populație nume-roasă, o piață de desfacere în creștere. O adaptare asemănătoare suferă și moneda; până acum de aur (*solidus* sau *triens*), ea a fost înlocuită printr-o monedă de argint, considerată mult timp o inovație carolingiană după un model anglo-saxon.

